T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2943
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1899

ULUSLARARASI İKTİSAT

Yazarlar
Prof.Dr. Kenan ÇELİK (Ünite 1, 2)
Yrd.Doç.Dr. Nazım ÇATALBAŞ (Ünite 3, 4)
Yrd.Doç.Dr. Betül YÜCE DURAL (Ünite 5)
Prof.Dr. Rıdvan KARLUK (Ünite 6)
Doç.Dr. Elif DAĞDEMİR (Ünite 7, 8)

Editör
Yrd.Doç.Dr. İlkay ÖNER BADURLAR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı
Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcıları
Prof.Dr. Cengiz Hakan Aydın
Yrd.Doç.Dr. Evrim Genç Kumtepe

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı
Gözde Metin

Grafikerler
Ayşegül Dibek
Hilal Küçükdağaşan
Gülşah Karabulut
Aysun Şavlı

Kitap Koordinasyon Birimi
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Uluslararası İktisat

ISBN
978-975-06-1605-1

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 21.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz ..... **ix**

I. ÜNİTE

Erken Dış Ticaret Teorileri **2**
GİRİŞ 3
MERKANTİLİZM VE DIŞ TİCARET 4
FİZYOKRASİ VE DIŞ TİCARET 5
KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN VARSAYIMLARI 6
MUTLAK ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ 7
RICARDO'NUN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ 8
Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin Eleştirisi 9
Emek-Değer Teorisine Dayanır 9
İş Gücü Hareketliliği Konusundaki Görüşleri Yanlıştır 9
Emeği Homojen Kabul Etmiştir 9
Ülkeler Arası İş Gücü Verimliliği Farklılıklarının Nedenleri Açıklanamamıştır 9
Analizler Sabit Maliyetler Varsayımına Dayanır 9
Analizler Tam Uzmanlaşma Varsayımına Dayanır 10
Statik Analiz Yöntemi Kullanılmıştır, Dinamik Olaylar Açıklanamamıştır 10
Analizler Sadece Arz Dikkate Alınarak Yapılmıştır, Talep Analize Katılmamıştır 10
FIRSAT MALİYETİ ANALİZLERİ 10
ÜRETİM MALİYETLERİ VE DIŞ TİCARET 11
Toplumsal Farksızlık Eğrileri 11
Sabit Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret Dengesi 12
Artan Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret Dengesi 14
Azalan Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret Dengesi 16
KARŞILIKLI TALEP KANUNU VE TEKLİF EĞRİLERİ 18
Karşılıklı Talep Kanunu 18
Teklif Eğrileri 18
Yatay Eksendeki Malı İhraç Eden Ülkenin Teklif Eğrisi 19
Dikey Eksendeki Malı İhraç Eden Ülkenin Teklif Eğrisi 20
Teklif Eğrileri ile Dış Ticaret Dengesinin Gösterilmesi 21
Teklif Eğrilerindeki Kaymalar 22
Özet 24
Kendimizi Sınayalım 26
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 27
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 27
Yararlanılan Kaynaklar 28

2. ÜNİTE

Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi **30**
GİRİŞ 31
HECKSCHER-OHLIN (FAKTÖR DONATIMI) TEORİSİ'NİN VARSAYIMLARI 32

Faktör Zenginliği Kavramı 32
Faktör Miktarı Tanımı 32
Faktör Fiyatı Tanımı 33
Faktör Kullanımı Tanımı 34
Faktör Yoğunluğu Kavramı 34
HECKSCHER-OHLIN (FAKTÖR DONATIMI) TEORİSİ'NİN AÇIKLANMASI 35
FAKTÖR FİYATLARI EŞİTLİĞİ TEOREMİ 36
STOLPER-SAMUELSON GELİR DAĞILIMI TEOREMİ 38
RYBCZYNSKI TEOREMİ 40
HECKSCHER-OHLIN TEORİSİ'NİN EKSİKLERİ 42
HECKSCHER-OHLIN TEORİSİ'NİN AMPİRİK SONUÇLARI 43
Leontief Testi 43
Tatemoto ve Ichimura Testi 44
Bharadwaj Testi 45
Stolper ve Roskamp Testi 45
Özet 46
Kendimizi Sınayalım 48
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 49
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 50
Yararlanılan Kaynaklar 51

3. ÜNİTE

Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Dış Ticareti Açıklamaya Yönelik Modeller 52

GİRİŞ 53
YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI 54
DIŞ TİCARETİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK MODELLER 55
Varlık (Mevcudiyet) Modeli 55
Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Modeli 55
Teknolojik Açık Modeli 57
Yetişkin (Nitelikli) İş gücü Modeli 60
Ürün Dönemleri (Devreleri) Modeli 60
Yeni Ürün ve Standart Ürün Arasındaki Süre Kısalıyor 62
Ürün Gelişim Aşamaları ve Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Değişimi 63
YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ 64
Ölçek Ekonomileri Teorisi 64
Ölçek Ekonomisi ve Dış Ticaret İle İlgili Çalışmalar 64
Ölçek Ekonomisinin Tanımı ve Kapsamı 65
Ölçek Ekonomileri, Firmalar, Endüstriler ve Ülkeler 65
Ölçek Ekonomileri ve Piyasa Yapısı 66
Ölçek Ekonomileri ve Dış Ticaret Teorisi 67
İçsel ve Dışsal Ölçek Ekonomilerinde Dış Ticaret 67
Dışsal Ölçek Ekonomileri ve Dış Ticaret 68
Tekelci (Monopolcü) Rekabet Teorisi 69
Tekelci (Monopolcü) Rekabet 70
Tekelci Rekabet ve Piyasa Dengesi (Firmalar Arası Etkileşim) 71

Tekelci Rekabet ve Dış Ticaret 71
Tekelci Rekabet ve Artan Piyasa Büyüklüğü 72
Endüstri-İçi Ticaret 73
Endüstri-İçi Ticaretin Gelişmesi ve Nedenleri 74
Endüstri-İçi Ticaret ve Endüstriler Arası Ticaret 75
Özet 77
Kendimizi Sınayalım 79
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 80
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 80
Yararlanılan Kaynaklar 82

Uluslararası Ekonomik Birleşmeler Teorisi 84

4. ÜNİTE

GİRİŞ 85
EKONOMİK BİRLEŞMELERİN TANIMI VE KAPSAMI 86
Ekonomik Birleşme ve Ekonomik İş Birliği Arasındaki İlişki 87
ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞME ÇEŞİTLERİ 88
Tercihli Ticaret Anlaşması 88
Serbest Ticaret Bölgesi 88
Gümrük Birliği 90
Ortak Pazar 91
Ekonomik ve Parasal Birlik 92
EKONOMİK BİRLEŞME TEORİLERİ 93
İkinci En İyi Teori ve Gümrük Birliği 96
Gümrük Birliği Teorisi'nin Bazı Varsayımları 96
EKONOMİK BİRLEŞMELERİN ETKİLERİ 96
Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri 97
Üretim Etkileri 97
Tüketim Etkileri 100
Dış Ticaret Hadleri Etkisi 101
Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri 102
Dış Rekabet Etkisi 103
Ölçek Ekonomileri Etkisi 103
Dışsal Ekonomiler Etkisi 104
Teknolojik İlerleme Etkisi 104
Yatırımları Özendirme ve Sermaye Etkisi 104
Kaynak Hareketliliği Etkisi 105
Kutuplaşma Etkisi 105
Ekonomik Birleşmelerin Başarı Şartları 105
Özet 106
Kendimizi Sınayalım 108
Yaşamın İçinden 109
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 111
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 111
Yararlanılan Kaynaklar 112

5. ÜNİTE
Gümrük Tarifeleri ve Tarife Dışı Engeller 114
GİRİŞ 115
GÜMRÜK TARİFELERİNİN ÖZELLİKLERİ 115
TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ 117
Ticaret Öncesi Denge 117
İhracatçı Bir Ülkenin Kazandıkları ve Kaybettikleri 119
İthalatçı Bir Ülkenin Kazandıkları ve Kaybettikleri 120
GÜMRÜK TARİFELERİNİN EKONOMİK ETKİLERİ 121
Gümrük Vergilerinin Kısmi Denge Etkileri 122
Gümrük Vergilerinin Genel Denge Etkileri 122
Ticaret Hadleri ve Optimum Gümrük Tarifesi 123
Etken Dış Koruma 123
TARİFE DIŞI TİCARET POLİTİKASI ARAÇLARI (Non-Tariff Barriers) 123
İthalat Kotaları 124
Gümrük Tarifelerinin İthalat Kotaları ile Karşılaştırılması 125
İthalat Yasakları 126
Döviz Kontrolü 126
Çoklu Kur Sistemi 127
Fark Giderici Vergiler 127
YENİ KORUMACILIK VE ÖTEKİ TARİFE DIŞI ARAÇLAR 127
Gönüllü İhracat Kısıtlamaları 127
Sağlık, Güvenlik, Çevre Standartları, İdari Düzenlemeler 127
Kamu Kurumlarının Satın Alma Politikaları: Yurt İçi Katkı Zorunluluğu (Local Content Requirements) 128
Üretim Sübvansiyonları (Production Subsidies) 128
İhracat Sübvansiyonları (Export Subsidies) 128
Anti-Damping Vergileri (Anti-Dumping Duties) 128
Sınai, Ticari ve Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması 129
Görünmez Engeller 129
Özet 130
Kendimizi Sınayalım 132
Yaşamın İçinden 133
Okuma Parçası 133
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 134
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 134
Yararlanılan Kaynaklar 135

6. ÜNİTE
Döviz Piyasası ve Döviz Kuru Sistemleri 136
GİRİŞ 137
DÖVİZ PİYASASI 137
DÖVİZ KURU KAVRAMI VE DENGE DÖVİZ KURU 140
DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DÖVİZ KURU RİSKİ 144
Sabit Döviz Kuru Sistemi 145
Esnek Döviz Kuru Sistemi 147
Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru Sistemi 149

Döviz Kuru Riski 150
DÖVİZ KURU POLİTİKASI 151
Özet 155
Kendimizi Sınayalım 157
Yaşamın İçinden 158
Okuma Parçası 160
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 161
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 162
Yararlanılan Kaynaklar 163

7. ÜNİTE

Dış Ödemeler Dengesi ve Ödemeler Bilançosunda Denge Mekanizmaları 164

GİRİŞ 165
ÖDEMELER DENGESİ 165
Ödemeler Dengesinin Tanımı 165
Ödemeler Dengesi Kayıt İlkeleri 166
Çift Kayıt İlkesi 166
Mülkiyet Değişimi İlkesi 168
Piyasa Değeri İlkesi 168
Ödemeler Dengesi Hesapları 168
Cari İşlemler Hesabı 168
Sermaye ve Finans Hesabı 169
Net Hata ve Noksan (NHN) Hesabı 170
Ödemeler Dengesi Açığı ve Fazlası 172
Ödemeler Dengesi Açıklarının Nedenleri 172
Tasarruf-Yatırım Eşitliği ve Cari İşlemler Hesabı Dengesi 173
Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Hesabı Dengesi 173
ÖDEMELER DENGESİ DENGE MEKANİZMALARI 174
Otomatik Denkleşme Mekanizmaları 175
Dalgalı Döviz Kuru Sistemi ve Dış Denge 175
Fiyat-Altın Para Akımı Mekanizması ve Dış Denge 175
Milli Gelirin Değişimi ve Dış Denge 176
Parasalcı Yaklaşım ve Dış Denge 176
Dış Denkleştirme Politikaları 177
Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Dış Denge 177
Harcama Değiştiren Politikalar ve Dış Denge 179
Harcama Kaydıran Politikalar ve Dış Denge 180
Diğer Politikalar ve Dış Denge 180
Özet 181
Kendimizi Sınayalım 184
Yaşamın İçinden 185
Okuma Parçası 186
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 186
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 187
Yararlanılan Kaynaklar 187

8. ÜNİTE

Dış Borçlar ve Dış Borç Sorunları 188
GİRİŞ 189
ÖDEMELER DENGESİ VE YABANCI TASARRUFLAR 189
YABANCI TASARRUF KAYNAKLARI 193
Doğrudan Yabancı Yatırımlar 193
Doğrudan Yabancı Yatırımların Potansiyel Yararları 193
Doğrudan Yabancı Yatırımların Potansiyel Sakıncaları 194
Dış Borçlar 195
Hibeler ve Dış Yardımlar 196
DIŞ BORÇ SORUNLARI VE OLASI ÇÖZÜM YOLLARI 196
Dünya Ekonomisinin Dış Borç Krizi Deneyimleri 197
Dış Borç Sorunlarının Nedenleri 199
Dış Borç Sorunlarının Olası Çözüm Yolları 200
Özet 204
Kendimizi Sınayalım 208
Yaşamın İçinden 209
Okuma Parçası 210
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 211
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 212
Yararlanılan Kaynaklar 212

Sözlük 215

Önsöz

Uluslararası İktisat adlı bu çalışma; Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrencilerinin ders kitabı gereksinimlerinin karşılanabilmesi amacıyla hazırlanmış, kitabın içeriğinin belirlenmesi sürecinde öğrencilerin ders programları, gereksinimleri ve uluslararası iktisat alanındaki hem bilimsel hem de güncel gelişmeler göz önünde bulundurulmuştur.

Kitabın yazılarak basıma hazırlanması sürecinde çok sayıda değerli kişi katkı sağlamıştır. Her şeyden önce bu çalışmaya katkı sağlayan değerli yazarlarımıza içtenlikle teşekkür ederim. Bu kitabın hazırlanması doğrultusunda bizlere fırsat tanıyan ve gerekli ortamı sağlayan Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Davut AYDIN'a içtenlikle teşekkür borçluyum.

Ayrıca kitabın hazırlanması sürecinin her aşamasında desteğini esirgemeyen ve beni sürekli olarak cesaretlendiren rektör yardımcısı Prof.Dr. Aydın Ziya ÖZGÜR'e ve İktisat Fakültesi Dekanı ve İktisat Lisans Programı Koordinatörü Prof. Dr. Rıdvan KARLUK'a teşekkür ederim.

Günümüzün küreselleşen dünyasında bilgi en hızlı küreselleşen ve çok çabuk eskiyen bir olgudur. Bu bağlamda kitabın başta öğrencilerimiz olmak üzere, bu kitaba başvuracak tüm okuyuculara faydalı olmasını ümit eder, bilgilerini sürekli güncelleyen bireylerin yaşamlarının her alanında bir adım daha önde olacaklarını unutmamalarını dilerim.

Editör
Yrd.Doç.Dr. İlkay ÖNER BADURLAR

ULUSLARARASI İKTİSAT

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası ticaret ile iç ticaret arasındaki önemli farklılıkları açıklayabilecek,
- Merkantilistlerin ve Fizyokratların uluslararası iktisat hakkındaki görüşlerini açıklayabilecek,
- Klasik Dış Ticaret Teorilerini açıklayabilecek,
- Mutlak Üstünlükler Teorisi'ni açıklayabilecek,
- Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve eksikliklerini açıklayabilecek,
- Fırsat maliyetleri analizinin dış ticaret teorisine getirdiği yenilikleri açıklayabilecek,
- Sabit, artan ve azalan fırsat maliyeti şartları altında toplumsal farksızlık eğrileri yardımıyla dış ticaret dengesinin nasıl sağlandığını açıklayabilecek,
- Karşılıklı Talep Kanunu'na göre dış ticaret hadlerinin nasıl belirlendiğini ve teklif eğrileri yardımıyla dış ticarette denge noktasının nasıl bulunduğunu açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Merkantilizm
- Fizyokrasi
- Mutlak Üstünlükler Teorisi
- Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi
- Uluslararası İş Bölümü
- Uluslararası Uzmanlaşma
- Fırsat Maliyetleri
- Dış Ticaret Üçgeni
- Dış Ticaret Hadleri
- Karşılıklı Talep Kanunu
- Teklif Eğrileri

İçindekiler

Uluslararası İktisat → Erken Dış Ticaret Teorileri

- GİRİŞ
- MERKANTİLİZM VE DIŞ TİCARET
- FİZYOKRASİ VE DIŞ TİCARET
- KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN VARSAYIMLARI
- MUTLAK ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ
- RICARDO'NUN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ
- FIRSAT MALİYETİ ANALİZLERİ
- ÜRETİM MALİYETLERİ VE DIŞ TİCARET
- KARŞILIKLI TALEP KANUNU VE TEKLİF EĞRİLERİ

Erken Dış Ticaret Teorileri

GİRİŞ

Uluslararası iktisat, ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve mali ilişkileri, bunların sonucunda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılığı, ortaya çıkan sorunları ve bu sorunların çözümlerini anlatır. Bu ilişkiler bazen kârlılıktan, bazen zorunluluktan, çoğu zaman da karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanır. Dünyada en küçüğünden en büyüğüne, en zenginden en fakirine kadar tüm ülkeler, uluslararası iktisadi faaliyetlerde bulunmaktadır. Onların ekonomik refahları bakımından çok önemli olan bu faaliyetler giderek çoğalmaktadır.

Uluslararasındaki ekonomik ilişkiler, bir ülkenin iç ekonomik ilişkilerinden farklılıklar göstermekte ve birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu farklılıklar kısaca şöyle özetlenebilir:

- Dış ticarette **farklı para birimleri** vardır.
- **Farklı ticaret kanunları, ticaret yöntemleri ve ekonomik sistemler** söz konusudur.
- Pazarlama faaliyetlerini, ekonomik ve ticari mevzuatı anlamayı zorlaştıran **dil farklılıkları** vardır.
- Ülkelerin **mal standartlarında ciddi farklılıklar** vardır.
- **Toplumların zevk ve tercihleri birbirinden çok farklıdır.**
- **Dış ekonomik ilişkileri kısıtlayıcı** gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat yasakları, yabancı sermaye yasağı, sıcak para giriş ve çıkışlarının kontrol edilmesi, iş gücünün ve iş adamlarının serbest dolaşımının olmaması gibi **birçok uygulama** vardır.

Bu tür zorluklar iç ticarette yaşanmamaktadır. Bu yüzden dış ticaret son derece karmaşık ve açıklanması zor bir olaydır. Uluslararası ekonomik ilişkiler, tek başına hiçbir açıklamanın doyurucu bir cevap veremeyeceği ölçüde karmaşıktır. Bu yüzden uluslararası iktisat, **iktisadın özel bir dalı** olarak ele alınır. İç ekonomik faaliyetleri açıklamaya yarayan analiz araçları, uluslararası ekonomik faaliyetleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ancak analizler yapılırken mikro ve makro iktisat bilgileri amaca uygun bir şekilde geliştirilmekte, bazen birleştirilmekte ve bazen de uluslararası iktisada uyarlanarak kullanılmaktadır.

Dış ticaret ile ulusal ticaret arasındaki başlıca farklılıklar nelerdir?

SIRA SİZDE 1

MERKANTİLİZM VE DIŞ TİCARET

Merkantilizm, tüccarların zihniyeti demektir.

Merkantilizm, Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin bulunmasından sonra 16. ve 18. yüzyıllar arasında ortaya atılan, devletin asıl zenginliğinin değerli madenlerden oluştuğunu ileri süren ve korumacı bir dış ticaret politikasını savunan bir iktisadi öğretidir. Merkantilizm, tüccar zihniyeti demektir ve bu görüşü açıklayanlar genellikle tüccarlardır. Bunlar arasında Fransa'da Richelieu, Montchrestien ve Colbert; İngiltere'de D. Hume ve W. Petty; İspanya'da Ortiz sayılabilir. Bu düşünürler, bir devletin güçlü olmak için zengin olması gerektiği ve zenginliğin en yüksek biçiminin de değerli madenlerde bulunduğu ilkesinden hareket ediyorlardı. O halde yapılması gereken şey, diğer ülkelere karşılığı altın olarak ödenmek üzere mal satarak olabildiğince çok miktarda altın toplamaktır. Buna karşılık devletin, değerli maden çıkışlarına yol açacağı için mal ithalatı yapmaktan kaçınması gerekir.

Yabancı ülkelere mal satmak için yurt içi sanayinin gelişmesi gerekirdi. Çünkü ihraç edilecek mallar bu kesimde üretilmektedir. Bu yüzden yurt içi sanayiler devlet tarafından desteklenmeliydi.

Merkantilistler dış ticarete, özellikle de ihracata büyük önem vermişlerdir. Çünkü altın girdilerinin buradan sağlandığını düşünmekteydiler. Dış ticaret politikasının ana amacı, ihracatı teşvik yoluyla altın birikimini, dolayısıyla ülkenin servetini ve gücünü artırmaktı.

Merkantilistlere göre ekonomik faaliyetlerin en önemli amacı, altın ve değerli maden birikimini artırmaktır.

Merkantilistler, altın ve değerli madenleri servetin kaynağı olarak görmüşlerdir. Güçlü bir devlet, ancak altın ve değerli madenlerin ülke içindeki miktarlarını artırarak sağlanabilirdi. Böylece devlet ekonomik, siyasal ve askerî alanlarda daha güçlü olacaktır.

Merkantilistlere göre, altın girişlerini artırmak için devlet mamul mal ihracatını teşvik etmelidir.

Merkantilistlere göre, altın çıkışlarını azaltmak için devlet mamul mal ithalatını kısıtlamalıdır.

Merkantilistlere göre tarım ve sanayi, zenginliği arttırıcı iş kolları değildir. Tarım ve sanayi, ancak ticaret yolları bu sektörlere pazar sağlarsa kârlı işler olur. Dolayısıyla, zenginliğin kaynağı ticarette aranmalıdır. Devlet, ihracatı teşvik ederek ülkeye altın girişi sağlamalıdır. İthalat ise müdahale edilerek sınırlandırılmalıdır. Sadece ham madde ve ara malı ithalatına izin verilmelidir. Çünkü ham maddeler ve ara malları az miktarda altın karşılığı ithal edilip, işlenip nihai mal haline getirilerek tekrar daha fazla miktarda altın karşılığında ihraç edilirse devletin altın stoku artacaktır.

İlk ödemeler bilançosu kayıtları, Merkantilistler tarafından tutulmuştur.

Merkantilistler, ödemeler bilançosu fikrini geliştirmişler ve daima fazla vermesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu fazla özellikle deniz aşırı ticaretle sağlanabilecektir. Daha fazla ihracat yapabilmek için güçlü bir deniz taşıma filosunun olması gerekir. Bu yüzden güçlü bir ticaret filosunun oluşturulmasına ağırlık vermiş, ticaret yollarının korunması için güçlü bir ordu ve donanmaya sahip olmak istemişlerdir. Özellikle Fransa'da deniz taşımacılığına büyük destekler verilmiştir.

Merkantilistler ödemeler bilançosunun fazla vermesi gerektiğini savunmuşlardır.

David Hume, Altın Para Sistemi'nde ödemeler bilançosunun fazla verdirilmesinin mümkün olmayacağını savunarak Merkantilistlere karşı çıkmıştır.

Ödemeler bilançosunu sadece mal ihracatı ve ithalatı olarak görmekteydiler. Bu tanım günümüzdeki dış ticaret bilançosu tanımına benzemektedir. Son merkantilist veya ilk liberal olarak da adlandırılan David Hume ise ödemeler bilançosunun uzun süre fazla vermeyeceğini savunmaktadır. Eğer dış ticaretten dolayı ülkeye fazla miktarda altın girerse altın para arzı artacaktır. Zenginleşme sonucu hem ihraç mallarına hem de ithalata rakip olarak üretilen mallara talep artacaktır. Talep artışları her iki sektörde de fiyatları yükseltecektir. Talep artışları ihraç mallarının fiyatını yükselterek ihracatı azaltacak, diğer taraftan ithalata rakip malların fiyatı yükseleceği için ithal malları nispi olarak daha ucuza gelecektir ve ithal mallarına talep artacaktır. Böylece ülke rekabet avantajını yitirecek ve ihracatın azalması ve ithalatın artması, daha önce verilen ödemeler bilançosu fazlalarını eritecektir.

SIRA SİZDE 2

Merkantilistlerin ödemeler bilançosunun fazla vermesi fikrini kim, nasıl eleştirmiştir?

Merkantilist düşüncenin kabul gördüğü dönemlerde,

- İthalatı kısmak için yüksek gümrük duvarları konmuş,
- Yerli sanayi tarafından kullanılabilecek ham maddelerin ihracatı yasaklanmış,
- Nitelikli işçilerin göç etmesine engel olunmuş,
- Nitelikli işçilerin yurt dışından ülke içine gelmeleri teşvik edilmiş,
- Değerli madenlerin yabancılara satılması yasaklanmıştır.

Bu tedbirlerin uygulanması, çıkar çatışması olduğu için her ülkede başarıya ulaşamamıştır. Başarılı olduğu ülkelerde ise tam istihdamı sağlamış ve hızlı bir ekonomik büyümeye imkân vermiştir.

Merkantilistlere göre, dünya serveti altın ve diğer değerli madenlerden oluşur, sabittir ve artırılamaz.

Merkantilistlere göre, ticaret yapan iki ülke arasında çıkar çatışması vardır. Mal ihraç edip altın alan ülke kârlı, mal ithal edip altın veren ülke ise zararlıdır.

Merkantilistlere göre servetin kaynağı nedir?

SIRA SİZDE 3

FİZYOKRASİ VE DIŞ TİCARET

Fizyokratlar, Fransa'da **1760-1770** yılları arasında bir okul olarak kendini göstermiştir. **1760-1770** yılları arasındaki bu dönem Merkantilistler ile klasik liberalizm arasındaki bir dönemdir ve çok kısa sürmüştür. Merkantilistlere bir tepki olarak kendini göstermiştir. Özellikle tıp doktoru olan **Quesnay**'ın hazırladığı Ekonomik Tablo etrafında çalışmalar sürmüştür. Bu tabloda ekonomi, insan vücudundaki kan dolaşımına benzetilmektedir (Kazgan, s.56).

Fizyokratların görüşleri tıp doktoru Quesnay'ın hazırladığı Ekonomik Tablo ile açıklanmaktadır.

Fizyokratlara göre, artık ürün yaratan tek üretim dalı tarımdır. Tarımdan elde edilen gelirler diğer sınıflara dağılır ve yine satın alma gücü olarak ekonomiye döner. Fizyokratlar, sadece tarım sektörü ile ilgilenmişlerdir.

Fizyokratlar, sadece tarım sektörü ile ilgilenmişlerdir.

Fizyokratlar dış ticareti, artık değer yaratmadığı için görmezden gelmişlerdir. Dış ticaret ile alınan bir mala karşılık eşit miktarda mal verildiği için ekonomide değişen bir şey olmadığını ve artık değer yaratılmadığını savunurlar. Ticaretten sadece fayda sağlanır, değer sağlanmaz. Dolayısıyla Merkantilistlerin dış fazla verme fikirlerini saçma ve aptalca olarak nitelendirirler.

Fizyokratlara göre dış ticaretten sadece fayda sağlanır, değer sağlanmaz.

Fizyokratların gözünde dış ticaret çok önemsizdir ve dış ticareti insanların tuvalete gitmesine benzetirler (Yılmaz, s.14). Ekonomide tüketilmeyen fazla ürün dış ticaret yoluyla dışarı atılır. Dış ticaretin varlığı fakirliğin göstergesidir. Çünkü dış ticaretin fazla olması, iç piyasanın dar olduğu veya piyasada bir talep yetersizliğinin olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca uzak ülkeler arasında yapılan dış ticarette fazla miktarda ulaştırma giderlerinin olacağını, bu giderlerin ülke için bir kayıp olduğunu ve dış ticaret hacmi arttıkça bu kayıpların çok yükseleceğini söylemektedirler.

Fizyokratlara göre, dış ticaret olmaması gereken bir olaydır. Eğer ekonomi dengede ise üretilen mallar ülke içinde tüketilir. İthalat ve ihracata gerek kalmaz.

Merkantilistlerin aksine dış ticaretin serbest olması gerektiğini savunurlar. Doğal kaynakların ülkelere farklı ve dengesiz bir şekilde dağılımı, ülkelerin serbestçe ticaret yapmasını zorunlu kılmaktadır ve bu Tanrı'nın emridir. Fransa'da tahıl ihracatının yasaklanıp, ithalatının serbest olmasını doğal düzene aykırı bulmuşlardır. Fizyokratlara göre, özellikle tahıl ihracatının serbest bırakılması gerekir. Çünkü iç piyasadakinden daha yüksek bir fiyatla tahıl ürünü ihraç edilmesi, tahıl üreticilerinin eline daha fazla gelir geçmesi ve tüm ekonominin zenginleşmesi anlamına gelir. Tahıl ithalatı konusunda ise bir görüş açıklamamışlardır. Fransa'da zaten tahıl ithalatı serbest olduğu için buna itiraz etmemişlerdir veya aksine görüş belirtmemişlerdir.

Fizyokratlara göre, dış ticaretin serbest olması Tanrı'nın buyruğudur. Fizyokratlar, çok fazla kilisenin ve dinin etkisi altında kalmışlardır.

Fizyokratlara göre dış ticaret bilançosunun sürekli fazla vermesi imkânsızdır. Dış ticaret, malların uluslararasında değiş tokuşudur. Alınan mal karşılığında eş değerde mal verilmektedir. Ayrıca fazla vererek ülkenin altın stokunun artırılması da zenginlik sayılmamaktadır. Dış ticaret fazlası verilmesi, altın girişlerinin fazla olması anlamına gelir. Altın fazlası, ülke içinde yerli ve ithal mallarına talebi artırır ve iç fiyatları yükseltir. İhraç mallarının fiyatlarının yükselmesi ihracatın azalmasına, it-

halata rakip sektörlerde fiyatların yükselmesi ise ithal mallarına talebi artıracağı için ithalatın artmasına neden olur. Böylece altın olarak bir dış ticaret fazlası verilse bile, takip eden dönemde, söz konusu fiyat değişmeleri ile birlikte fazlalar ortadan kalkacaktır.

SIRA SİZDE 4

Fizyokratlara göre dış ticaret gerekli midir? Neden?

KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN VARSAYIMLARI

Varsayımlar, son derece karmaşık olan uluslararası ticaretin öğrenimini kolaylaştırmak için yapılmaktadır.

Liberal düşünce, Merkantilizmin müdahaleci görüşlerine karşı bir tepki olarak, dış ticaret alanında tamamen farklı görüşler ileri sürmüştür. Liberaller "Laissez-faire, Laissez Passer" (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ilkesini benimsemişlerdir. Devletin uluslararası ticarete, gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat yasakları vb. şekillerde müdahale etmemesi gerektiği fikrini savunmuşlardır. Böylece uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın artmasıyla birlikte, dış ticaret yapan tüm ülke ekonomileri ve dünya refahı yükselecektir. Doğada kıt ve sabit miktarda bulunan kaynaklar en verimli şekilde kullanılacaktır. Kıt ve sabit olan kaynaklar, iş bölümü ve uzmanlaşma sonucu daha verimli kullanılacak ve dünya serveti artırılacaktır. Artan servet ise ticaret yapan iki ülke arasında bölüşülecektir.

Klasik dış ticaret teorilerini anlayabilmek için aşağıdaki varsayımların bilinmesi gerekir.

- Dünyada yalnızca iki ülke ve iki mal vardır. Mallar kendi içinde standart ve homojendir. Her iki ülke, her iki malı da üretebilmektedir. Yani bir malın üretim teknolojisi her ülke tarafından bilinmekte ve değişmemektedir. Ayrıca her iki ülkede üretilen mallar birbirinin aynıdır.
- Uluslararası ticarette para kullanılmaz. Bir malın fiyatı diğer bir mal cinsinden ifade edilir.
- Tüm faktör ve mal piyasalarında tam rekabet şartları geçerlidir.
- Ekonomiye ve dolayısıyla dış ticarete devlet müdahalesi yoktur. Yani dış ticarette gümrük tarifeleri, kotalar vb. kısıtlamalar mevcut değildir. Tamamen serbest ticaret yapılmaktadır.

Emek-değer teorisi, bir malın değerini belirleyen tek unsurun emek olduğunu savunur. Klasiklerin tüm teorilerinde vardır.

- Üretimde kullanılan tek üretim faktörü emektir ve emek homojendir.
- Emek, ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise tam hareketsizdir.
- Ekonomi tam istihdam durumundadır. Uluslararası ticarette nakliye, sigorta, yükleme ve boşaltma gibi ulaştırma giderleri sıfırdır.
- Üretimde sabit maliyet şartları geçerlidir.
- Teknolojide ve faktör miktarında değişiklik olmamaktadır.
- Dış ticaret, ülke içinde gelir dağılımını etkilememektedir.

Bu varsayımlar kullanılarak mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlükler gibi çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler aşağıdaki üç sorudan birinin veya hepsinin cevabını vermektedir.

- Ülkeler neden dış ticaret yaparlar? Dış ticaretin ülkelere yararları nelerdir?
- Dış ticaretin bileşimi nasıldır? Yani ülkeler hangi malları ithal eder, hangi malları ihraç eder? Bunun nedenleri nelerdir?
- Dış ticaret hadleri nasıl belirlenir? Yani malların birbirleriyle değişim oranları nasıl olmalıdır?

SIRA SİZDE 5

Dış ticaret teorilerinin cevaplamaya çalıştığı sorular nelerdir?

Klasik dış ticaret teorilerinin standart varsayımlarını bilmeden, Mutlak Üstünlükler ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni algılamak zordur. Önce varsayımlar iyice öğrenilmelidir.

DİKKAT

MUTLAK ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

Mutlak Üstünlükler Teorisi, **Adam Smith** tarafından **1776** yılında ortaya atılmıştır. Teoriye göre, ülkeler kapalı ekonomi durumuna göre daha kârlı olduğu için dış ticaret yaparlar. İki ülkeli ve iki mallı bir modelde, bir ülke bir malı diğer ülkeye göre mutlak olarak daha verimli (ucuza) üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve üretim fazlasını ihraç etmelidir. Buna karşılık, nispeten verimsiz (pahalıya) ürettiği malın üretiminden vazgeçerek, ucuza üreten diğer ülkeden bu malı ithal etmelidir. Böylece kıt kaynaklar en verimli sektörlere aktarılarak daha verimli kullanılacak ve dünya serveti artırılacaktır.

Adam Smith, 1723-1799 yılları arasında yaşamış ünlü bir klasik iktisatçıdır.

A. Smith, Merkantilistlerin dünya servetinin sabit olduğu ve dış ticaret yapan iki ülke arasında çıkar çatışması olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. **Smith'e göre,** dünya kaynakları sabittir ancak dünya serveti sabit değildir. Uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşma ile dünya kaynakları daha verimli kullanılarak dünya serveti artırılabilir. Artırılan bu serveti, dış ticaret yapan her iki ülke bölüşür. Dış ticaret yapan iki ülke arasında çıkar çatışması yoktur. Eğer dış ticaret yapılırsa bundan her iki ülke az ya da çok kârlı çıkacaktır. Diğer bir ifade ile ülkeler kârlı oldukları için dış ticaret yapacaklardır. Görünmez el olarak nitelenen fiyat mekanizması, iç ekonomide olduğu gibi uluslararası ticarette de faydaları maksimize ederek en uygun dengeyi sağlayacaktır. O halde *"laissez passer-bırakınız geçsinler"*, yani dış ticarete bir kısıtlama koyulmasın, serbest ticaret yapılsın, böylece ülkelerin refah düzeyleri yükselsin ve dış denge de kendiliğinden sağlansın anlamındadır.

Adam Smith görüşlerini 1776 yılında yayımladığı *Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations)* adlı kitabında açıklamıştır.

A. Smith, Mutlak Üstünlükler Teorisi ile uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın yararlarını vurgulamaktadır.

A. Smith, Mutlak Üstünlükler Teorisi ile uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın faydalarını açıklamaktadır. Kapalı ekonomi sınırları içinde bir fırıncı ihtiyaç duyduğu pantolonu kendisi dikmez, pişirdiği ekmek ile pantolonu değiştirir ve bundan hem kendisi hem de konfeksiyoncu kârlı çıkar. Bir kişi hem fırıncılıkta hem de konfeksiyonculukta aynı derecede verimli olamaz. Kendisinin en verimli olduğu alanda uzmanlaşır. Aynı şekilde, uluslararası ticarette de bir ülke kendisinin verimli üretemediği malı verimli üreten ülkeden alırsa kârlı çıkar.

1 saatlik emek ile üretilen mal miktarları						
	X Malı	Y Malı	X Malının Birim İç Maliyeti		Y Malının Birim İç Maliyeti	
Türkiye	800	100	800X÷100Y	1X÷0,125Y	100Y÷800X	1Y÷8X
Japonya	600	600	600X÷600Y	1X÷1Y	600Y÷600X	1Y÷1X

Tablo 1.1
Mutlak Üstünlük Durumu: İki Ülkenin İki Maldan Bir Saatlik Emek ile Ürettiği Üretim Miktarları

Türkiye'de bir işçinin 1 saatlik emeği ile 800 birim X malı, 100 birim Y malı üretilmektedir. Japonya'da ise bir işçinin 1 saat çalışması sonucu 600'er birim X ve Y malı üretilmektedir. Mutlak Üstünlükler Teorisi emek-değer teorisine dayandığı için tablodaki mal miktarının maliyetleri birbirine eşittir, yani bir işçinin 1 saatlik emeğidir. O nedenle Türkiye'de 800 X malı ile 100 Y malının iç maliyetleri (değeri) birbirine eşittir. O halde 1 X malının iç maliyeti 0,125 Y malıdır. Benzer şekilde Japonya'da da 1 X malının iç maliyeti 1 Y malıdır.

A. Smith'e göre, dünya kaynakları sabittir ancak dünya serveti sabit değildir. Dünya kaynakları, uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşma ile daha verimli kullanılırsa daha fazla mal üretilir ve daha fazla servet yaratılabilir.

Tablo 1.1'de görüldüğü gibi Türkiye X malını mutlak olarak üstün üretmektedir. Çünkü X malını aynı maliyetle (bir işçinin 1 saatlik emeği) Japonya'ya nispeten

daha fazla üretmektedir. Japonya ise Y malı üretiminde Türkiye'ye göre daha verimlidir ve Y malını mutlak olarak üstün üretmektedir.

Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre Türkiye X malı üretiminde, Japonya ise Y malı üretiminde tam uzmanlaşmalıdır. Yani Türkiye kaynaklarının tamamını X malı üretiminde, Japonya ise Y malı üretiminde kullanmalıdır. Böylece uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşma ile kıt olan dünya kaynakları en verimli şekilde kullanılmış olur. Ülkelerin ve dolayısıyla dünyanın refah düzeyi artar. Her ülke kendisinin üretim fazlasını diğer ülkeye ihraç eder ve kendisinin üretmediği malı da o ülkeden ithal eder. Sonuçta her iki ülke de bu ticaretten kârlı çıkar.

A. Smith'e göre, dış ticaret yapan iki ülke arasında çıkar çatışması yoktur. Ticaret yapan her iki ülke aynı anda kârlı çıkar.

D. Ricardo, *"Bir ülke her iki malın üretiminde de mutlak olarak üstünse ticaret yapılmayacak mı?"* sorusunu sormuş, cevabını verdiğinde ise Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ortaya çıkmıştır.

D. Ricardo, kendi sorusuna şu cevabı vermiştir: *"O zaman mutlak üstünlüklere değil karşılaştırmalı üstünlüklere bakılır"*

Bir ülke hangi malı daha verimli üretiyorsa o malı üretmeli, diğer malın üretimini karşı ülkeye bırakmalıdır.

RICARDO'NUN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, **1817** yılında **David Ricardo** tarafından ortaya atılmıştır. Teori, Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin geliştirilmesi şeklinde olmuştur. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin günümüzde de uluslararası ticaretin temelini oluşturduğu ve geçerliliğini sürdürdüğü kabul edilmektedir.

Ricardo, uluslararası ticarette bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak olarak üstün olduğu durumlarda da dış ticaretin iki ülke için de kârlı olacağını ileri sürmüştür. Önemli olan üstünlüklerin derecesidir. Teori şu örnekle açıklanmaktadır.

Tablo 1.2
Karşılaştırmalı Üstünlük Durumu: İki Ülkenin İki Maldan Bir Saatlik Emek ile Ürettiği Üretim Miktarları

	1 saatlik emek ile üretilen mal miktarları					
	X Malı	Y Malı	X Malının Birim İç Maliyeti		Y Malının Birim İç Maliyeti	
Türkiye	100	50	100X÷50Y	1X÷0.5Y	50Y÷100X	1Y÷2X
Japonya	200	400	200X÷400Y	1X÷2Y	400Y÷200X	1Y÷0.5X
Verimlilik	2 kat	8 kat	Türkiye'de daha ucuz		Japonya'da daha ucuz	

Japonya, her iki malı da Türkiye'ye nispeten mutlak olarak üstün üretmektedir. Diğer bir ifadeyle, Japonya aynı maliyetle iki maldan da daha fazla üretmektedir.

Böyle bir durumda A. Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre ticaret yapılmayacaktır. Ricardo'ya göre ise böyle bir durumda da kârlı dış ticaret yapılabilecektir. Ülkelerin daha fazla maliyet avantajına sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşıp, daha az maliyet avantajına sahip olduğu malın üretimini diğer ülkeye bırakması gerekir. Örneğe göre Japonya, Türkiye'ye nispeten X malı üretiminde 2 kat **(200/100),** Y malı üretiminde ise 8 kat **(400/50)** avantajlıdır. O halde Japonya daha avantajlı olduğu Y malı üretiminde uzmanlaşmalı, X malı üretimini Türkiye'ye bırakmalıdır.

Japonya 1 saatte 200 X malı üreten bir işçiyi, Y malı üretiminde çalıştırırsa 400 adet Y malı elde edecektir. 400 adet Y malını Türkiye'ye ihraç ettiğinde, karşılığında Türkiye'nin iç maliyetlerinden ticaret yaptığı varsayılırsa 800 adet X malı ithal edebilecek ve 600 adet X malı kârlı çıkabilecektir. Çünkü Japonya'da aynı kaynaklarla (1 saat emek ile) X malı üretilseydi, 200 adet X malı üretilecekti.

Türkiye'de 1 saatlik emek ile 100 adet X malı ve 50 adet Y malı üretilmektedir. Türkiye Y malı üretimini iptal edip, 1 saatlik emeği boşa çıkarırsa bununla 100 adet X malı üretebilecektir. 100 adet X malını Japonya'ya Japonya'nın iç maliyetlerinden ihraç ederse 200 Y malı ithal edebilecektir. Aynı kaynakla kendisi Y malı üretse idi 50 adet üretebilmekteydi. O halde böyle bir ticaretten 150 Y malı kârlı çıkabilecektir.

Mutlak Üstünlükler Teorisi ile Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi arasındaki en önemli fark nedir?

SIRA SİZDE 6

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin geçerli olabilmesi için ülkelerin iç üretim maliyetlerinin diğer bir ifadeyle yurt içi fiyatlarının birbirinden farklı olması zorunludur.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin Eleştirisi

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin Ricardo versiyonunun önemli **eksikleri** şöyle sıralanabilir:

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin emek değer teorisine dayanması gerçek maliyetlerin bulunamamasına neden olur.

Emek-Değer Teorisine Dayanır

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, emek değer teorisine dayanır. Yani teori, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci faktörlerinin etkin kullanımıyla ilgilenmez. Günümüzde ise bu faktörler maliyetler üzerinde daha fazla etkili olabilmektedir. Eğer sadece emek maliyet unsuru olarak dikkate alınırsa yapılacak analizler eksik, belki de geçersiz olacaktır. Bu eksiklik daha sonra neo-klasik iktisatçıların çalışmaları sonucu, Fırsat Maliyetleri Teorisi ile giderilmiştir.

İş Gücü Hareketliliği Konusundaki Görüşleri Yanlıştır

İş gücü, gerçek hayatta ülke içinde tam hareketli olmadığı gibi, uluslararasında da tam hareketsiz değildir.

İş gücü ne ülke içinde tam hareketli ne de ülkeler arasında tam hareketsizdir. Gerçek hayatta, ülke içinde emeğin bir sektörden başka bir sektöre veya bir bölgeden başka bir bölgeye hareket etmesinin önünde ciddi engeller vardır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre, ekonomide Friksiyonel (Geçici) işsizlik dahi yoktur. Böyle bir sınırsız hareket gerçek hayatta mümkün değildir. Ülkeler arasında da iş gücü hareketliliği sıfır değildir.

Emeği Homojen Kabul Etmiştir

Emek birbirinin tıpatıp aynısı değildir, verimlilik farklılıkları vardır.

Emeğin homojen olduğu kabul edilmiştir. Ancak gerçekte emek, mühendislik, doktorluk, iktisatçılık, muhasebecilik gibi farklı bilgi birikimi ve yeteneklere sahiptir, verimlilikleri de farklıdır.

Ülkeler Arası İş Gücü Verimliliği Farklılıklarının Nedenleri Açıklanamamıştır

Ülkeler arasında belirli bir saat emek ile (örneğin; 1 saat emek ile) farklı miktarlarda mal üretilmesinin nedeni olarak emek verimliliğindeki farklılıklar gösterilmektedir. Ancak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde ülkeler arasındaki iş gücü verimliliğindeki farklılıkların nedenleri açıklanmamıştır. Acaba daha verimli üretim yapan ülkenin işçileri daha iyi bir eğitim mi almışlardır? Yoksa daha iyi bir sermaye teçhizatı ile mi donatılmışlardır? Bu konularda herhangi bir açıklama yoktur.

Analizler Sabit Maliyetler Varsayımına Dayanır

Gerçek hayatta sabit maliyetlerin olması istisnai bir durumdur ve Değişen Oranlı Verim Kanunu geçerlidir.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde dış ticaret, sadece sabit maliyetler varsayımı altında açıklanmıştır. Oysa üretimde sadece sabit maliyet şartlarının geçerli olması istisnai bir durumdur. Günümüzde uygulamada değişen oranlı verim kanunu geçerlidir ve artan ve azalan maliyet şartları daha sık görülmektedir.

Analizler Tam Uzmanlaşma Varsayımına Dayanır

Bir ülkenin tüm kaynakları ile sadece bir mal üretmesine *tam uzmanlaşma* denir.

Bir ülkenin sadece bir malın üretiminde uzmanlaşacağı ve diğer malı hiç üretmeyeceği varsayılmıştır. Oysa gerçekte, bu şekilde bir tam uzmanlaşma söz konusu değildir. Bir ülke karşılaştırmalı üstün olduğu malı fazla üretse bile, diğer maldan da az miktarda geçimlik olarak da olsa bir miktar üretebilir.

Bir ülkenin tüm kaynakları ile bir malı daha fazla üretirken diğer malı az miktarda da olsa üretmesi durumuna *eksik uzmanlaşma* denir.

Tam uzmanlaşma teoriktir, gerçek hayatta mümkün görünmemektedir.

Statik Analiz Yöntemi Kullanılmıştır, Dinamik Olaylar Açıklanamamıştır

İktisatta zaman açısından analizler üçe ayrılır: Statik analiz, dinamik analiz ve karşılaştırmalı statik analiz.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde zaman içinde dış ticaretin yapısında ve ülke ekonomilerinde meydana gelebilecek değişiklikler analize katılmamıştır. Örneğin; dış ticaret yapıldıkça ülkeler kârlı çıkmaktadır. Bu durum ülkelerin makroekonomik parametrelerinde bir değişikliğe neden olmakta mıdır? Teoride bu sorunun cevabı verilememektedir. Oysa dış ticaret kazançları ülkenin ekonomik yapısını değiştirebilecek bir potansiyele sahiptir.

Analizler Sadece Arz Dikkate Alınarak Yapılmıştır, Talep Analize Katılmamıştır

Statik analiz belirli bir andaki durumu açıklar, fotoğraf makinesi ile belirli bir anın fotoğrafını çekmeye benzer.

Dinamik analiz zamanla ortaya çıkan ekonomik değişmeleri gösterir, kamera ile film çekmeye benzer.

Ricardo sadece malların arzıyla ilgilenmiştir. Talep şartlarını hiç dikkate almamıştır. Oysa arz ve talep bir makasın iki kanadı gibidir. Nasıl makasın bir kanadı olmadığında makas işlevini yerine getiremezse, aynı şekilde arz ve talepten bir tanesi ihmal edilirse, piyasa mekanizmasından beklenenler ortaya çıkmaz. Oysa tüketicilerin talepleri de analize katılmalıdır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde tüketicilerin gelir düzeyleri, zevk ve tercihleri, kredi imkânları vb. faktörler dikkate alınmamıştır. Bu yüzden de dış ticaret hadleri belirlenememiştir.

SIRA SİZDE 7

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin eksikleri nelerdir?

Karşılaştırmalı statik analiz zamanın iki ayrı anındaki durumun karşılaştırılmasıdır, farklı yıllarda çekilmiş iki fotoğrafın karşılaştırılmasına benzer.

Ricardo sadece arzı dikkate almıştır. Talebi tamamen ihmal etmiştir.

Tam rekabet piyasasında arz ve talep bir makasın iki kanadı gibidir. Nasıl makasın bir kanadı olmadığında makas kesme fonksiyonunu yerine getiremezse piyasada da arz ve talepten herhangi biri olmadığında fiyat ve denge bulunamaz.

Ricardo talebi dikkate almadığı için, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde dış ticaret hadlerini bulamamıştır.

FIRSAT MALİYETİ ANALİZLERİ

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin en çok eleştirilen yanlarından biri emek değer teorisine dayanmasıdır. Teoriyi eleştirenlere göre, emeğin yanında diğer üretim faktörleri de üretim maliyetlerini etkilemektedir. Bunlar dikkate alınmadığı sürece yapılan analizler geçersiz olacaktır. Bu eleştiri daha sonra neoklasik iktisatçılar tarafından fırsat maliyetleri yaklaşımı ile giderilmiştir. Konuyla en kapsamlı ilgilenen 1936 yılında Gottfried Haberler olmuştur. Haberler, Wieser'in ortaya atmış olduğu fırsat maliyetleri kavramını karşılaştırmalı üstünlükler teorisine uyarlamıştır (Salvatore, 1999, s. 37). Haberler'e göre, bir birim malın maliyeti, onu üretmekle üretiminden vazgeçilen diğer mallardır. Başka bir deyişle bir otomobilin maliyeti, örneğin üretiminden vazgeçilen 10 adet televizyondur. Bu 10 adet televizyonun üretim maliyeti içinde sadece emek faktörü değil, tüm üretim faktörleri vardır. Yani maliyetler, klasik iktisatçıların yaptığı gibi emek cinsinden değil de televizyon cinsinden ölçülmektedir. Böylece fırsat maliyetleri yaklaşımı ile verimlilik kavramı yerine maliyet kavramı getirilmiştir. Aslında verimlilik ve maliyet birbirlerinin tersi kavramlardır. Haberler, fırsat maliyeti kavramını malların değerini ölçmede kullanarak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni açıklamada emek-değer teorisini tamamen devre dışı bırakmıştır. Ancak bu, malların değişim oranının ikame oranına eşit olduğu durumlarda yapılabilir (Yılmaz, 1992, s. 95-96).

Klasik dış ticaret teorilerinin standart varsayımlarına göre dış ticaret analizlerinde para kullanılmaz. Bir malın maliyeti diğer bir mal cinsinden ifade edilir. Fırsat maliyeti yaklaşımının getirdiği bir diğer yenilik ise maliyetlerin ticaret yapan ülkelerin millî paralarıyla ölçülmesidir. Böylece millî paralarla da analiz yapılmaktadır.

Önce malların iç maliyetleri veya iç fiyatları her ülkenin kendi millî parası cinsinden belirlenir. Daha sonra ise bulunan rakamlar karşılaştırmalı üstünlükler modeline uygulanır. Örneğin bir X malının maliyeti, ABD'de dolar cinsinden, Türkiye'de Türk lirası cinsinden bulunursa acaba bu malda hangi ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu tespit edilebilir mi?

Fırsat maliyetleri kavramının uluslararası ticarete getirdiği yenilik nedir?

SIRA SİZDE 8

İki ülkenin parası arasında döviz kurları bilinmese bile karşılaştırmalı üstünlükler tespit edilebilir. Bir X malı iki ülke arasında karşılaştırılamasa bile iki mal bir ülkede karşılaştırılarak, her ülkede bir malın maliyeti diğer mal cinsinden gösterilebilir. Böylece karşılaştırmalı üstünlükler modeline uygun hale getirilebilir. Bu durum bir örnek yardımıyla açıklanabilir. Türkiye ve Almanya gibi iki ülke ile X malı ve Y malı gibi iki mal ele alalım. Bu iki malın her iki ülkedeki kendi para birimleri cinsinden fiyatları aşağıdaki tablodaki gibi olsun.

Tablo 1.3
Fırsat Maliyetleri Analizi: İki Malın Ülkelerin Millî Paraları Cinsinden İç Fiyatları

	Millî Paralarla İç Fiyatlar			
	X Malının Fiyatı	Y Malının Fiyatı	Bir X Malının Y Malı Cinsinden Fiyatı	Bir Y Malının X Malı Cinsinden Fiyatı
Türkiye	₺100	₺10	1X÷10Y	1Y÷0.1X
Almanya	€ 50	€ 50	1X÷1Y	1Y÷1X

Tabloya göre bir X malı Türkiye'de ₺100, Almanya'da ise € 50'dur. Acaba X malı üretiminde hangi ülke karşılaştırmalı üstündür? Döviz kurları bilinmediği için karşılaştırmalı üstünlük de bulunamaz. Y malı için de aynı durum söz konusudur. Bir malın maliyeti iki ülke arasında karşılaştırılamaz. Ancak bir ülkede iki malın maliyetleri aynı para biriminde olduğu için karşılaştırılabilir ve bir malın fiyatı diğer mal cinsinden ifade edilebilir. Türkiye'de ₺100'lik bir X malı almanın fırsat maliyeti 10 Y malıdır. Yani ₺100 ile bir X malı alınmasaydı, aynı para ile 10 Y malı alınabilirdi. O halde Türkiye'de bir X malının Y malı cinsinden fiyatı 10'dur.

Almanya'da ise bir X malı almanın fırsat maliyeti bir Y malıdır. Yani € 50 ile bir X malı alınmasa idi, aynı para ile bir Y malı alınabilecekti. O halde bir X malının Y malı cinsinden fiyatı 1'dir.

Böylece X malının fiyatı Y malı cinsinden ifade edilmiş ve karşılaştırmalı üstünlükler modeline uygun hale getirilmiştir. X malının üretiminde Almanya, Türkiye'ye göre karşılaştırmalı üstündür. Çünkü bu malı Türkiye'den on kat daha ucuza üretmektedir. Benzer bir analizle Türkiye'nin de Y malı üretiminde karşılaştırmalı üstün olduğu görülebilir. Almanya X malı üretiminde, Türkiye Y malı üretiminde uzmanlaşırsa ve bu iki ülke ticaret yaparsa her iki ülke bundan kârlı çıkacaktır.

Her iki ülkede malların maliyetleri, söz konusu ülkelerin parası cinsinden bulunursa gerçek maliyetlere ulaşılmış olur. Emek-değer teorisi devre dışı bırakılabilir.

ÜRETİM MALİYETLERİ VE DIŞ TİCARET

Toplumsal Farksızlık Eğrileri

Uluslararası iktisat açısından bir bireyin tatmin düzeyi ile zevk ve tercihlerinin hangi mala yönelik olduğu fazla önem arz etmemektedir. Çünkü uluslararası ticarette bir bireyin tercihleri değil, bir toplumun tercihleri önemlidir. Bu yüzden de toplumsal farksızlık eğrilerine ihtiyaç vardır. Bir toplumun farksızlık eğrilerini elde edebilmek için *çoğunluk kuralı* uygulanır. Toplumun yarıdan fazlası hangi malı tercih ediyorsa o toplumun zevk ve tercihleri o malın lehindedir. Tam olarak toplumun gerçeklerini yansıtmasa bile yapılabilecek en iyi uygulama budur.

Bireysel farksızlık eğrileri aynen alınır ve toplumsal farksızlık eğrisi olarak kabul edilir. Toplumun çoğunluğu hangi malı daha çok istiyorsa o toplumun zevk ve tercihlerinin o mala yönelik olduğu söylenir.

Toplumsal farksızlık eğrileri şekli ve özellikleri bakımından bireysel farksızlık eğrileri gibidir. Bireysel farksızlık eğrilerinin özellikleri toplumsal farksızlık eğrileri için de geçerlidir. Ancak bazı değişiklikler vardır. Örneğin;

- Toplumsal farksızlık eğrileri, toplumun refah düzeyini ve refah düzeyindeki değişmeleri gösterir. Sonsuz denilebilecek kadar çok sayıda olan toplumsal farksızlık eğrisi paftası üzerinde, orijinden daha ileride bir farksızlık eğrisine ulaşıldığında toplumun refah düzeyinin arttığı, farksızlık eğrileri orjine yaklaştıkça refah düzeyinin azaldığı kabul edilir.
- Toplumsal farksızlık eğrileri hangi eksene daha yakın seyrediyorsa o toplumun zevk ve tercihlerinin o malın lehinde olduğu kabul edilir.

Sabit Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret Dengesi

Sabit fırsat maliyetlerinin geçerli olduğu durumlarda, dış ticaret yapıldığında üretim tam uzmanlaşma ile sonuçlanır.

Sabit fırsat maliyetleri, bir malın üretimi arttıkça birim başına maliyetlerin değişmemesidir. Dış ticarete açıldıktan sonra, ülkeler arasında faktör hareketliliği olmadığı için bu maliyet yapısının devam ettiği kabul edilir. Ancak serbest ticaret yapılmaya başlandığında hem üreticiler hem de tüketiciler uluslararası fiyatlarla karşılaşırlar. Artık üreticiler ne kadar arz edeceklerine, tüketiciler ise ne kadar talep edeceklerine uluslararası fiyatlara bakarak karar verirler. Eğer bir ülke bir malı karşılaştırmalı üstün olarak üretiyorsa demek ki bu malın iç maliyeti uluslararası fiyatlardan düşüktür. O halde, bu malı düşük iç maliyetlerden üretip yüksek uluslararası fiyatlardan satmak kârlı olacaktır. Sabit maliyet şartları geçerli olduğundan ve uluslararası fiyatlar da tek bir ülke veya onun firmaları tarafından değiştirilemeyeceğine göre birim başına kârlar da sabit kalacaktır. Söz konusu mal ne kadar fazla üretilirse üretilsin sürekli sabit miktarda kâr elde edilecektir. Diğer taraftan, karşılaştırmalı üstün olunmayan malın iç maliyetleri ise uluslararası fiyatlardan yüksek olacaktır. Bu malları üreten yerli üreticiler zarar edecektir. Maliyetlerin ve uluslararası fiyatların değişmemesi bu zararı sürekli kılacaktır. Bu yüzden, bu malların üreticileri bu malı üretmekten vazgeçeceklerdir. Buradan boşa çıkan kaynaklar, kârlı olan karşılaştırmalı üstün mal sektörüne transfer olacaktır. Bu durum, kaynakların tamamı karşılaştırmalı üstün olunan mal sektörüne transfer edilinceye kadar sürecektir. Sonuçta ülke, kaynaklarının tamamıyla sadece karşılaştırmalı üstün olunan maldan üretecektir. Diğer malı ise karşı ülkeden ithal edecektir. Buna üretimde *tam uzmanlaşma* denir. Sabit fırsat maliyeti şartlarında dış ticaret yapıldığında üretim tam uzmanlaşma ile sonuçlanır.

Toplumsal farksızlık eğrisi paftasında bir ülke yatay eksendeki malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahipse bu ülkenin dönüşüm eğrisi ya da diğer adıyla üretim olanakları eğrisi yatay eksende daha uzun çizilmelidir. Çünkü bu ülkenin kaynakları bu malı üretmeye daha elverişlidir ve bu malı daha düşük bir maliyetle üretebilmektedir. Örneğin, Türkiye gibi bir ülke ve buğday gibi bir mal ele alalım. Türkiye emek zengini bir ülke ve buğday da emek yoğun olarak üretilen bir mal olsun. Bu durumda Türkiye, dikey eksende gösterilen televizyon gibi sermaye yoğun olarak üretilen bir mala nispeten daha çok buğday üretecektir. O yüzden dönüşüm eğrisi buğday ekseninde daha uzun olacaktır.

Bu durum Şekil 1.1 yardımıyla açıklanabilir. Bir ülkenin yatay eksendeki buğdayı karşılaştırmalı üstün olarak ürettiğini kabul edelim. Bu yüzden XX dönüşüm eğrisi yatay eksende daha uzun çizilir. Kapalı ekonomi şartlarında U_1 toplumsal farksızlık eğrisinin yurt içi fiyat doğrusu F_I'ye teğet olduğu D_I noktasında dengeye gelinir. Bu noktada her iki malın üretimi tüketimine eşittir. Tan α_1 buğdayın televizyon cinsinden iç fiyatlarını (maliyetlerini), tan β_1 ise televizyonun buğday cinsinden iç fiyatlarını göstermektedir.

Şekil 1.1

Sabit Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret

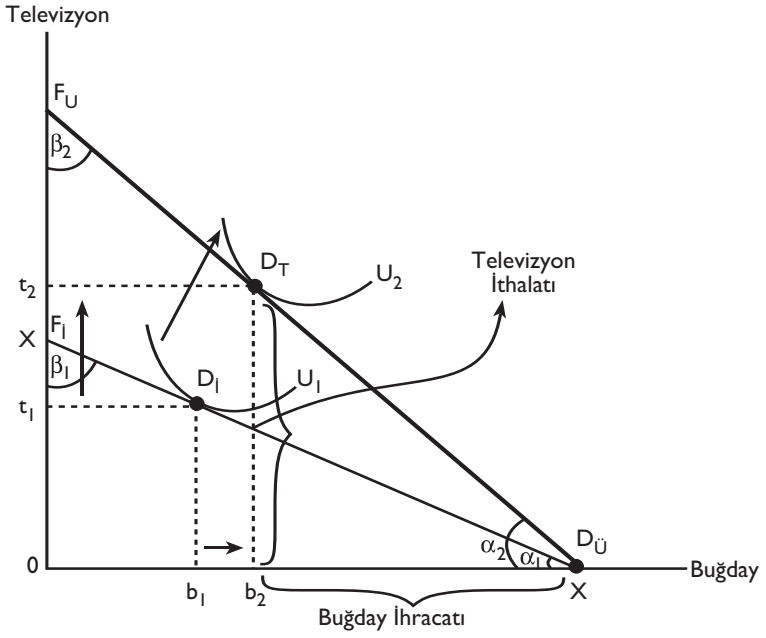

Uluslararası ticaret söz konusu olduğunda F_U uluslararası fiyat doğrusunu yani dış ticaret haddi doğrusunu çizmek gerekir. Bu ülke buğdayda karşılaştırmalı üstün olduğuna göre, demek ki bu malı uluslararası fiyatlardan daha ucuza üretmektedir. O halde uluslararası fiyat doğrusunu çizerken yatay eksenle daha büyük bir açı (tan α_2) yapmasına dikkat edilir. Çizilen bu doğru, toplumun dönüşüm eğrisi XX ile temas ettirilir. Dönüşüm eğrisiyle temas ettiği $D_Ü$ noktası üretim dengesini verir. Bu noktada toplum, serbest ticaret şartlarında 0X aralığı kadar buğday üretecek, hiç televizyon üretmeyecektir. Yani buğday üretiminde tam uzmanlaşma vardır. Bunun nedeni, yerli üreticilerin uluslararası fiyata bakarak buğday üretmeyi kârlı bulmaları ve tüm girişimcilerin buğday üretmesidir. Çünkü buğdayın uluslararası fiyatları (tan α_2), yurt içi maliyetlerden (tan α_1) daha yüksektir. Öte yandan televizyonun yurt içi maliyetleri tan β_1 kadardır. Uluslararası piyasadan gelen televizyonların fiyatı ise tan β_2 gibi daha düşük düzeydedir. Yurt içi televizyon fiyatları daha yüksek olduğu için, girişimciler hiç televizyon üretmeyecektir, üretse bile fiyatının yüksek oluşundan dolayı tüketiciler tercih etmeyecektir. Sonuçta kaynakların tamamı buğday üretimine aktarılmış olacaktır.

Dışa açık ekonomide, dış ticaret haddi doğrusu ile dönüşüm eğrisinin teğet olduğu noktada üretim dengesi $D_Ü$ bulunur.

Dışa açık ekonomide, dış ticaret haddi doğrusu ile toplumsal farksızlık eğrisinin teğet olduğu noktada tüketim dengesi D_T bulunur.

Tüketiciler artık geçerli olan uluslararası fiyatlara bakarak hangi maldan ne miktarlarda talep edeceklerine karar verirler. Tüketim dengesini bulabilmek için U_1 farksızlık eğrisi F_U ile teğet oluncaya kadar ileri doğru kaydırılır. U_2 farksızlık eğrisinin F_U'ya teğet olduğu D_T noktası ise bu toplumun tüketim dengesini gösterir. Bu toplum t_2 kadar televizyon ve b_2 kadar buğday tüketmektedir.

Kapalı ekonomi şartlarındaki bir toplumun, dönüşüm eğrisinin ilerisinde bir noktada tüketim yapması mümkün değildir. Yani toplum, ürettiğinden daha fazlasını tüketemez. Ancak dış ticarete açıldıktan sonra, XX dönüşüm eğrisinin daha ilerisinde D_T noktasında, orjinden daha ileride bir toplumsal farksızlık eğrisinde tüketimini gerçekleştirmekte ve daha ileride bir refah düzeyine ulaşmaktadır. Yani,

Kapalı ekonomi şartlarında üretim ve tüketim dengesi aynı noktadadır. Açık ekonomi şartlarında ise üretim ve tüketim denge noktaları birbirlerinden ayrılır.

Toplam dış ticaret kazançları üretim ve tüketim dengelerindeki değişmelerden kaynaklanır.

bu toplum üretebildiğinden daha fazlasını tüketebilmektedir. Bu kazançlar, *dış ticaret kazançları* olarak adlandırılır. Bir taraftan kaynaklar verimli üretim yapılan buğday sektörüne kaydırılmakta ve düşük bir maliyetle üretim yapılıp uluslararası piyasalarda satılmaktadır. Buna üretim kazançları denir. Diğer taraftan kapalı ekonomi şartlarında pahalıya tüketilen televizyon daha düşük uluslararası fiyatlardan tüketilmektedir. Buna da *tüketim kazançları* denir. Her ikisinin toplamıyla U_2 gibi daha ilerideki bir farksızlık eğrisi düzeyinde refah sağlanabilmektedir.

Bu toplumda, 0X kadar buğday üretilmekte ve $0b_2$ kadar da tüketilmektedir. Yani fazla üretilmekte ama az tüketilmektedir. Aradaki fark olan b_2X aralığı kadar *buğday ihracatı* söz konusudur. Televizyon hiç üretilmemekte ancak $0t_2$ kadar tüketilmektedir. Tüketim tamamen *ithalat* ile karşılanmaktadır. Burada, yatay kenarı buğday ihracatını (b_2X), dikey kenarı televizyon ithalatını ($0t_2 = b_2D_T$) ve hipotenüsü dış ticaret hadlerini (uluslararası fiyat oranını) gösteren bir üçgen (b_2D_TX) ortaya çıkar. Buna yatay eksendeki malda karşılaştırmalı üstünlüğü olan bir ülkenin dış *ticaret üçgeni* denir. Bu üçgenin alanı ise o ülkenin dış ticaret hacmini göstermektedir.

Dikey eksendeki malda karşılaştırmalı üstünlük varsa bu ülkenin dönüşüm eğrisi dikey eksende daha uzun çizilmelidir. Çünkü bu ülkenin kaynakları bu malı üretmeye daha elverişlidir ve malı daha düşük bir maliyetle üretebilmektedir. Örneğin, Almanya gibi bir ülke ve televizyon gibi bir mal ele alalım. Almanya sermaye zengini bir ülke ve televizyon da sermaye yoğun olarak üretilen bir mal olsun. Bu durumda Almanya, yatay eksende gösterilen buğday gibi emek yoğun olarak üretilen bir mala nispeten daha çok televizyon üretecektir. O yüzden dönüşüm eğrisi televizyon ekseninde daha uzun olacaktır.

Artan Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret sonrası bir ülkenin karşılaştırmalı üstün olduğu maldan fazla miktarda, diğer maldan az miktarda da olsa üretmesine eksik uzmanlaşma denir.

Artan fırsat maliyeti şartları altında dış ticaret yapıldığında üretim eksik uzmanlaşma ile sonuçlanır.

Artan fırsat maliyeti şartlarında uzmanlaşma yurt içi maliyetler ile dış ticaret hadlerinin eşitlendiği noktada durur.

Artan fırsat maliyeti şartlarında, bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu malın üretimini artırdıkça yani o malda uzmanlaştıkça, fırsat maliyetleri sürekli artacaktır. Bilindiği gibi tam istihdam şartlarında, bir malın üretimini artırabilmek için diğer malın üretimini azaltmak, kaynakları boşa çıkarmak ve boşa çıkan kaynakları üretimi artırılacak mal sektörüne transfer etmek gerekir. O nedenle, uzmanlaşılan malın üretimi birer birim artırılırken, her defasında diğer maldan vazgeçilmesi gereken miktarlar giderek artacaktır. Yani üretimi artırılan malın fırsat maliyetleri de sürekli artacaktır.

Artan fırsat maliyeti şartlarında üretim, eksik uzmanlaşma ile sonuçlanır. Yani karşılaştırmalı üstün olunan maldan fazla miktarda üretilirken diğer maldan da az miktarlarda bile olsa üretilmeye devam edilmektedir. Dış ticarete açıldıktan sonra bir malda uzmanlaşma başlayacaktır. Başlangıçta ihraç malının yurt içi fiyatları, uluslararası fiyatlardan daha düşük olacaktır. Uzmanlaşmaya devam edildikçe yani üretim artırıldıkça maliyetler de sürekli artacağı için bir noktada uluslararası fiyatlara eşitlenecektir. Bu noktada normal kâr elde edilir. Eğer uzmanlaşmaya devam edilirse iç maliyetler daha da artacağı için uluslararası fiyatların üzerine çıkar. Bu durumda yurt içinde uluslararası fiyatlardan pahalıya üretilen mallar ihraç edilemeyecektir. İhraç edilse bile, maliyetlerin altında bir dış ticaret haddinden ihracat gerçekleşecektir. Demek ki yurt içi maliyetlerin dış ticaret hadlerine eşit olduğu noktada uzmanlaşma durur. Fazla miktarda ihraç malı üretilirken az miktarda da ithalata rakip mal üretilir.

Şekil 1.2'de artan fırsat maliyeti şartlarında dış ticaret gösterilmektedir. Bir ülkenin yatay eksendeki buğdayı karşılaştırmalı üstün olarak ürettiğini kabul edelim.

Bu yüzden XX dönüşüm eğrisi yatay eksende daha uzun çizilir. Kapalı ekonomi şartlarında $D_İ$ noktasında dengeye gelinir. Bu noktada her iki malın üretimi tüketimine eşittir. Tan α_1 buğdayın televizyon cinsinden iç maliyetini, tan β_1 ise televizyonun buğday cinsinden iç maliyetini göstermektedir. Bu açılar kapalı ekonomi dengesine bir teğet çizilerek bulunur.

Uluslararası ticaret söz konusu olduğunda F_U uluslararası fiyat doğrusunu (dış ticaret haddi doğrusunu) çizmek gerekir. Bu ülke buğdayda karşılaştırmalı üstün olduğuna göre, demek ki bu malı uluslararası fiyatlardan daha ucuza üretmektedir. O halde uluslararası fiyat doğrusunu çizerken doğrunun yatay eksenle daha büyük bir açı (tan α_2) yapmasına dikkat edilir. Çizilen bu doğru, toplumun dönüşüm eğrisi XX ile temas (teğet olacak şekilde) ettirilir. F_U uluslararası fiyat doğrusunun dönüşüm eğrisi XX ile teğet olduğu $D_Ü$ noktası üretim dengesini verir. Artan maliyet şartlarında üretim dengesi her zaman uluslararası fiyat doğrusu ile dönüşüm eğrisinin teğet olduğu yerdedir. Başka bir noktada teğet olması mümkün değildir. Bu noktada toplum, serbest ticaret şartlarında $0b_1$ kadar buğday ve $0t_1$ kadar televizyon üretecektir. Burada, karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu buğday fazla miktarda üretilirken az miktarda da televizyon üretilmektedir. Buğday üretiminde uzmanlaşma vardır ancak bu eksik uzmanlaşmadır. Yani, bu toplum kaynaklarının tamamı ile buğday üretmemektedir. Kısaca, artan maliyet şartları altında üretim eksik uzmanlaşma ile sonuçlanır. Dış ticarete ilk açılma olduğunda buğdayın iç maliyetleri düşük, uluslararası fiyatları ise yüksektir (tan α_1 < tan α_2). Televizyonun iç maliyetleri ise uluslararası fiyatlardan yüksektir (tan β_1 > tan β_2). Yurt içi üreticiler için buğday üretmek kârlı, televizyon üretmek ise zararlıdır. Bu yüzden üretimde uzmanlaşma başlayacak, televizyon üretimi azalmaya, buğday üretimi artmaya başlayacaktır. Artan maliyet şartları geçerli olduğu için buğday üretimi arttıkça, buğdayın birim başına iç maliyetleri yükselmeye başlayacaktır. Buğday üretimi b_1 düzeyine kadar artığında, yani $D_Ü$ noktasına gelindiğinde, yurt içi maliyetler ile uluslararası fiyatlar birbirine eşitlenir. Yurt içi maliyetler için $D_Ü$ noktasına çizilecek teğet ile uluslararası fiyatlar için çizilecek teğet üst üste gelir. Yatay eksenle aynı açıyı yaptıklarına göre, iç maliyetler ile uluslararası fiyatların birbirine eşit olduğu söylenir. Bu durumda buğday üreticileri normal kâr elde eder. Uluslararası fiyatlar ise sürekli aynı kalacaktır. Çünkü tam rekabet piyasası varsayımı gereği bir ülke veya bir ülkenin firmaları uluslararası fiyatları etkileyememektedir.

Eğer b_1'den fazla üretim yapılırsa buğdayın yurt içi maliyetleri uluslararası fiyatlardan daha yüksek olacaktır.

Şekil 1.2

Artan Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret

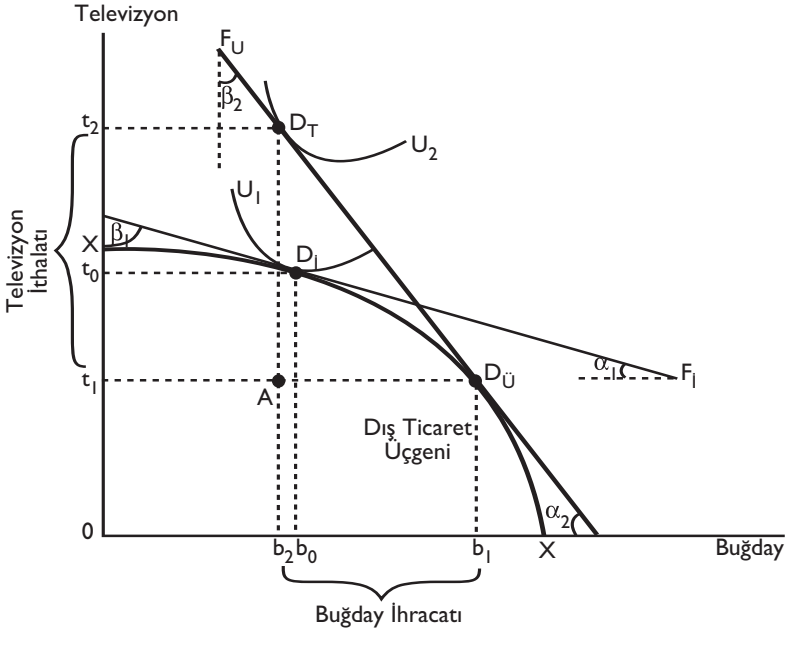

Böyle bir durumda, buğday üreticileri zarar edeceği için, b_1'den fazla üretmezler. Dolayısıyla uzmanlaşma $D_Ü$ noktasında sona erer. Diğer taraftan da televizyon üretimi azaldıkça üretim maliyetleri düşecektir. β_1 açısı giderek küçülecektir. Üretim $D_Ü$ noktasında yapıldığında, yani t_1 kadar televizyon üretildiğinde, televizyonun iç maliyetleri ile uluslararası fiyatları da birbirine eşitlenecektir.

Tüketiciler, artık geçerli olan uluslararası fiyatlara bakarak hangi maldan ne miktarlarda talep edeceklerine karar verirler. Tüketim dengesini bulabilmek için U_1 farksızlık eğrisi uluslararası fiyat doğrusu (dış ticaret haddi doğrusu) F_U ile teğet oluncaya kadar ileri doğru kaydırılır. U_2 farksızlık eğrisinin F_U'ya teğet olduğu D_T noktası ise bu toplumun tüketim dengesini gösterir. Bu toplum t_2 kadar televizyon ve b_2 kadar buğday tüketmektedir.

Bu toplumda, $0b_1$ kadar buğday üretilmekte ve $0b_2$ kadar da tüketilmektedir. Yani fazla üretilmekte ama az tüketilmektedir. Aradaki fark olan b_2b_1 ($=AD_Ü$) aralığı kadar buğday ihracatı vardır. Televizyon $0t_1$ kadar üretilmekte ancak $0t_2$ kadar tüketilmektedir. Televizyon az üretilmekte fakat fazla tüketilmektedir. Aradaki fark t_1t_2 ($=AD_T$) ithalat ile karşılanmaktadır. Burada, yatay kenarı buğday ihracatını ($b_2b_1=AD_Ü$), dikey kenarı televizyon ithalatını ($t_1t_2 =AD_T$) ve hipotenüsü dış ticaret hadlerini (uluslararası fiyat oranı = F_U) gösteren bir üçgen ($AD_TD_Ü$) ortaya çıkar. Buna yatay eksendeki malda karşılaştırmalı üstünlüğü olan bir ülkenin dış ticaret üçgeni denir. Bu üçgenin alanı ise o ülkenin dış ticaret hacmini göstermektedir.

Dikey eksendeki malda karşılaştırmalı üstünlük varsa bu ülkenin dönüşüm eğrisi dikey eksende daha uzun çizilmelidir. Çünkü bu ülkenin kaynakları bu malı üretmeye daha elverişlidir ve ülke bu malı daha düşük bir maliyetle üretebilmektedir. Örneğin, Türkiye ve Japonya gibi iki ülke ile buğday ve televizyon gibi iki mal ele alalım. Japonya sermaye zengini bir ülke ve televizyon da sermaye yoğun olarak üretilen bir mal olsun. Bu durumda Japonya, yatay eksende gösterilen buğday gibi emek yoğun olarak üretilen bir mala nispeten daha çok televizyon üretecektir. O yüzden dönüşüm eğrisi televizyon ekseninde daha uzun olacaktır. Sonuçta televizyonda arz fazlası, buğdayda ise arz eksiği ortaya çıkacaktır. Televizyonun arz fazlası ihraç edilirken buğdayın arz eksiği ithalatla karşılanacaktır.

Azalan Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret Dengesi

Azalan fırsat maliyeti şartları, üretimde pozitif ölçek ekonomilerinin olduğu durumlarda ortaya çıkar.

Azalan fırsat maliyeti şartlarında bir malın üretimini artırdıkça, diğer malın üretiminden azaltılacak miktarlar giderek azalır. Böyle bir durumun olabilmesi için, üretim sürecinde *pozitif ölçek ekonomilerinin* elde edilmesi gerekir. Ölçek ekonomileri kendi içinde içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrılır. *İçsel ölçek ekonomileri,* üretim arttıkça, yani işletme ölçeği büyüdükçe, iş bölümü ve uzmanlaşmanın sonucunda verimlerin artmasıdır. Birim başına düşen sabit maliyetler azalacağı gibi, iş bölümü sonucunda her faktör kendi yaptığı işte uzmanlaşacak, aynı kaynakla daha fazla mal üretebilecektir. *Dışsal ölçek ekonomileri* ise işletme dışından kaynaklanır. Üretim yapılan endüstri büyüdükçe, hem endüstri içindeki firmalar yol, kanalizasyon, liman gibi bir kısım yatırımları ortaklaşa yapabilir hem de bu gibi hizmetler devlet tarafından sağlanabilir. Ayrıca, ham madde ve ara malı gibi girdiler fazla miktarlarda alınacağı için işletmelerin pazarlık gücü artacak, girdilerin maliyeti düşecektir.

Azalan fırsat maliyeti şartlarında, dönüşüm eğrisi orjine göre dış bükeydir. $D_İ$ noktasında kapalı ekonomi dengesi oluşur. Toplum b_0 kadar buğday, t_0 kadar da televizyon üretir ve tüketir.

Toplum dışa açıldığında, üretimde uzmanlaşma başlayacaktır. Başlangıçta, bir malın iç maliyeti, dış ticaret hadlerinden (uluslararası fiyatlardan) düşük ise uzman-

laşma o malda gerçekleşir. Buradaki teşvik, dış ticaret hadlerinin daha yüksek olması ve o malı üretmenin daha kârlı olmasıdır. Uzmanlaşma başladığında dış ticaret hadleri ile iç maliyetler birbirine eşit olduğunda hangi malda uzmanlaşma olacağını belirleyen, verilecek herhangi bir teşviktir. Azalan maliyet şartlarında, hangi malın üretimi artırılırsa o malın fırsat maliyetleri gittikçe düşer. Sonuçta o malda karşılaştırmalı üstünlük elde edilir. Televizyon veya buğday üretimi üzerinden örnek verirsek, uzmanlaşma televizyon veya buğday üretiminin hangisinde olursa olsun, üretim maliyetleri düşecektir. Hangi malda uzmanlaşılacağını belirleyen devletin vereceği bir teşvik veya piyasada ortaya çıkabilecek herhangi bir işarettir. Eğer buğday üretimine bir teşvik verilirse uzmanlaşma buğdayda gerçekleşir. Televizyon üretimine bir teşvik verilirse o zaman da televizyon üretiminde uzmanlaşılır.

Şekil 1.3'de örnek olarak, iç maliyetlerin ve dış ticaret hadlerinin birbirine eşit olduğu bir durum ele alınmıştır. Çünkü hem $F_İ$ hem de F_{U1} yatay ve dikey eksenle aynı açıyı yapmaktadır. Böyle bir durumda eğer buğday üretimine bir teşvik verilirse, uzmanlaşma buğday üretiminde olur. Sabit maliyet şartlarında, birim başına kârlar sürekli sabit kaldığı için tam uzmanlaşma ortaya çıkıyordu. Azalan fırsat maliyeti şartlarında ise üretim arttıkça birim başına kârların artması söz konusudur. Bu nedenle üretimde, daha büyük bir istekle tam uzmanlaşmaya gidilir. Azalan fırsat maliyeti şartları altında dış ticaret yapıldığında üretim *tam uzmanlaşma* ile sonuçlanır. Yeni *üretim dengesi* $D_Ü$ noktasında olur. Dış ticaret haddi doğrusu F_{U1} bu noktada XX dönüşüm eğrisine temas eder. Burada 0X kadar buğday üretilirken, televizyon hiç üretilmeyerek diğer ülkeden ithal edilir.

Tüketim dengesi D_{T1} noktasında oluşur. Bu nokta, U_1 farksızlık eğrisinin, dış ticaret haddi doğrusuna teğet oluncaya kadar paralel olarak ileri kaydırılmasıyla bulunur. Toplum D_{T1} denge noktasında b_1 kadar buğday ve t_1 kadar televizyon tüketir.

Buğday üretimi 0X kadar, tüketimi ise $0b_1$ kadardır. Buğday fazla üretilip az tüketildiği için b_1X kadar kısmı ihraç edilir. Televizyon hiç üretilmemekte fakat $t_1$kadar tüketilmektedir. Tüketimin tamamı $(0t_1)$ ithalatla karşılanmaktadır.

Şekil 1.3

Azalan Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret

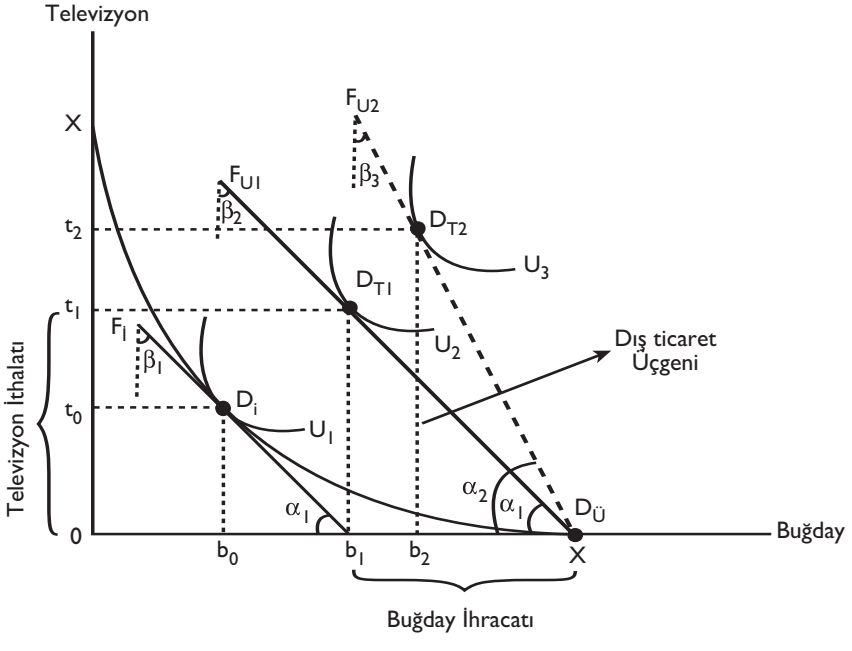

Azalan fırsat maliyeti şartlarında dış ticaret yapan toplum da kazançlı çıkacaktır. Dönüşüm eğrisi üzerinde bir noktada üretim yapmasına rağmen, dönüşüm eğrisinin daha ilerisinde bir noktada tüketme imkânına kavuşacaktır. Dolayısıyla kapalı ekonomi şartlarına göre daha ilerde bir toplumsal farksızlık eğrisinde dengeye gelinecektir. Kapalı ekonomi şartlarında toplumun farksızlık eğrisi U_1 iken, açık ekonomi şartlarında daha ilerideki U_2 farksızlık eğrisine geçilmiştir. Bu da daha ileri bir refah seviyesi demektir.

Şekil 1.3'teki $b_1D_{T1}X$ üçgeni, böyle bir toplumun dış ticaret üçgenini gösterir. Bu üçgenin ihraç malının olduğu eksendeki kenarı (b_1X) buğday ihracatını, dikey eksendeki kenarı ($0t_1 = b_1D_{T1}$) televizyon ithalatını, hipotenüsü dış ticaret hadlerini (uluslararası fiyat oranı = F_{U1}), alanı ise dış ticaret hacmini gösterir.

Başlangıçtaki dış ticaret hadleri F_{U1} değil de F_{U2} gibi olsaydı, buğdayın dış ticaret hadleri yani uluslararası fiyatlar iç maliyetlerden daha yüksek olurdu ($\alpha_2 > \alpha_1$). Böyle bir durumda uzmanlaşma hiçbir teşvik verilmeden kendiliğinden $D_Ü$ noktasında gerçekleşirdi. Dış ticaret hadleri bu şekilde yüksek olduğunda, hem dış ticaret kazançları daha da fazla olur hem de toplum daha ileri bir refah seviyesinde (U_3 farksızlık eğrisi) dengeye gelirdi.

KARŞILIKLI TALEP KANUNU VE TEKLİF EĞRİLERİ

Karşılıklı Talep Kanunu

Karşılıklı Talep Kanunu'na göre, dış ticaret hadleri iki ülkenin birbirlerinin mallarına olan karşılıklı taleplerinin eşitlendiği noktada oluşur.

Karşılıklı Talep Kanunu John Stuart Mill tarafından ortaya atılmıştır. Karşılıklı Talep Kanunu'na göre, *dış ticaret hadlerini belirleyen, ülkelerin birbirlerinin mallarına olan karşılıklı talepleridir*. Bir ülke kendi malından vereceği belirli bir miktara karşılık, diğer ülkenin malından belirli bir miktar talep eder. İki ülkenin vermek istediği miktarlarla almak istediği miktarlar birbirine eşit olursa dış ticaret hacmi ve dış ticaret haddi belirlenmiş olacaktır. Örneğin, Türkiye ile Almanya arasında ticaret yapıldığını düşünelim. Türkiye 100 ton fındık ihracı karşılığında 10 adet otomobil talep etsin. Almanya' da 10 adet otomobil karşılığında 100 ton fındık talep ederse karşılıklı talepler birbirine eşit olacaktır. Yani Türkiye'nin ihraç etmek istediği fındık miktarı ile Almanya'nın ithal etmek istediği fındık miktarı; aynı zamanda Türkiye'nin ithal etmek istediği otomobil miktarı ile Almanya'nın ihraç etmek istediği otomobil miktarı birbirine eşit olacaktır. Böylece karşılıklı talepler eşitlendiğinde iki ülke arasında dış ticaret dengesi oluşacak, dış ticaret hacmi ve dış ticaret hadleri belirlenecektir.

Bir ülkenin ihraç edeceği mal karşılığında karşı ülkenin malından talep edeceği mal miktarını belirleyen ithal malına duyulan ihtiyacın şiddet derecesidir. Eğer ithal malına duyulan ihtiyacın şiddet derecesi yüksekse belli bir miktar ihraç malı karşılığında daha az ithal malı talep edilir. Tersinden söylemek gerekirse bir birim ithal malına daha fazla ihraç malı teklif edilir. İthal malına duyulan ihtiyacın şiddet derecesi ne kadar az olursa belli bir miktar ihraç malı karşılığında daha fazla ithal malı talep edilecektir. Yani uluslararası ticarette de arz ve talep kanunları işlemektedir.

SIRA SİZDE 9

Karşılıklı Talep Kanunu'na göre dış ticaret hadleri nasıl oluşur?

Teklif Eğrileri

Teklif eğrileri F.Y. Edgeworth ve A. Marshall tarafından geliştirilmiştir. Bu yüzden Marshall-Edgeworth teklif eğrileri veya Marshall eğrileri olarak da bilinirler. *Teklif eğrisi,* bir ülkenin ithal ettiği mal miktarları birer birim artırılırken, ithal ettiği her birime karşılık kendi malından teklif edeceği mal miktarlarını gösterir. İthal edilen

malın toplam miktarı arttıkça, bir ülkenin bir birim ithal malı karşılığında kendi malından önereceği miktarlar giderek azalır. Bunun nedeni arz ve talep kanunudur. İthalat miktarı arttıkça, ülke içinde ithal malı miktarı bollaşacak, bollaştıkça marjinal faydası düşecek, sonuçta ithal malının fiyatı da düşecektir. Diğer taraftan, bir ülkenin kendi malından ihraç ettiği miktar arttıkça, o malın ülke içindeki miktarı azalacak yani kıtlaşacaktır, kıtlaştıkça marjinal faydası artacak ve sonuçta ihraç malının fiyatı artacaktır. Özetle, dış ticaret hacmi arttıkça ithal malının değeri düşecek, ihraç malının değeri ise artacaktır. Bu yüzden de bir ülke değeri gittikçe düşen ithal malına karşılık, değeri artan kendi ihraç malından daha az teklif edecektir.

Bir teklif eğrisi hem ihraç malı arzını hem de ithal malı talebini gösterir.

Teklif eğrisi bir arz eğrisidir çünkü çeşitli ithal malı miktarları karşılığında ülkenin kendi malından arz edeceği miktarı gösterir. Teklif eğrisi bir talep eğrisidir çünkü çeşitli ihraç malı miktarları karşısında talep edilecek ithal malı miktarlarını gösterir. Bu nedenle bir teklif eğrisi hem talep hem de arz eğrisi özelliklerine sahiptir.

Yatay Eksendeki Malı İhraç Eden Ülkenin Teklif Eğrisi

Teklif eğrisi ülkenin iç maliyetlerinin üzerinde olacaktır. Çünkü hiçbir ülke kendi iç maliyetlerinin altında bir ticaret haddinden kendi malını ihraç etmek istemeyecektir. Teklif eğrisini gösterebilmek için Türkiye ve İtalya gibi iki ülke ele alalım. Türkiye fındık üretiminde, İtalya ise ayakkabı üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olsun. Dolayısıyla Türkiye fındık ihraç eden ve ayakkabı ithal eden bir ülke olacaktır. Türkiye'nin teklif eğrisi Şekil 1.4'de görülmektedir. Türkiye'de bir ayakkabının iç maliyeti 10 kg fındıktır. A noktasında 1 ayakkabı karşılığında 7.5 kg fındık teklif etmekte ve ticaret hacmi arttıkça bu teklifini azaltmaktadır. 1 ayakkabı karşılığında sırasıyla B noktasında 5.2 kg, C noktasında 4 kg ve D noktasında 2.6 kg fındık teklif etmektedir. Çok küçük birimlerin kullanılması durumunda, A, B, C, D gibi noktalar birbirine çok yaklaşacak ve bu noktaların birleştirilmesi ile Şekil 1.4'de görülen teklif eğrisi ortaya çıkacaktır. Bir birim ithal malı karşılığında teklif edilen ihraç malı miktarlarının giderek azalmasının nedeni azalan marjinal fayda ilkesine dayanmaktadır.

Şekil 1.4

Yatay Eksendeki Malı İhraç Eden Ülkenin Teklif Eğrisinin Çıkarılması

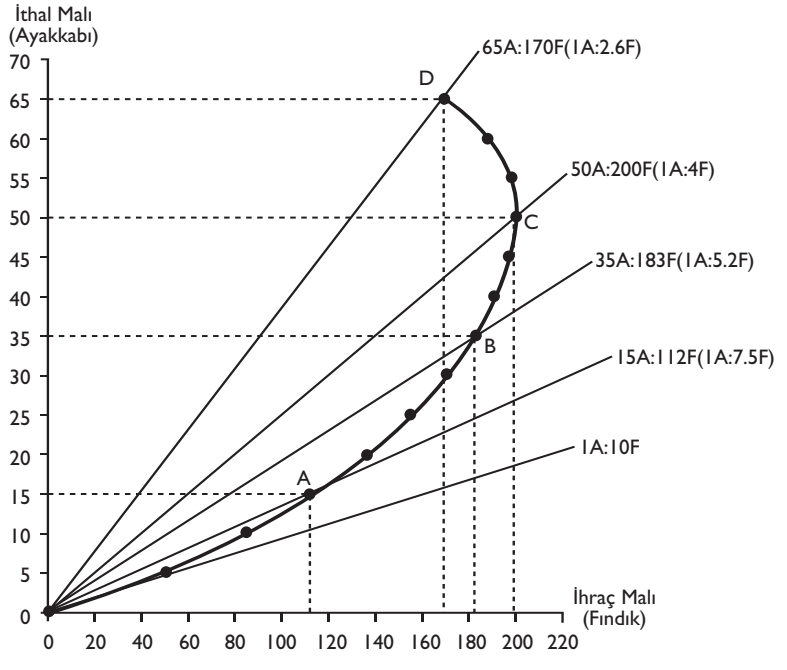

Ticaret hacmi arttıkça, ayakkabı ithalatı da artmış olacaktır. Türkiye'nin iç piyasasında ayakkabı miktarı artacaktır. Ayakkabının marjinal faydası düşecek ve fındık cinsinden fiyatı da düşecektir. O yüzden bir ayakkabı karşılığında teklif edilen fındık miktarı da giderek azalacaktır. Diğer taraftan fındık ihracatı devam ettikçe, iç piyasada fındık miktarı azalacak, fındığın marjinal faydası artacak ve fiyatı yükselecektir. Değeri yükselen fındıktan bir ayakkabıya karşılık daha az teklif edilecektir. Bu nedenlerle Türkiye'nin teklif eğrisinin eğimi giderek artacak ve C noktasından sonra da tersine dönecektir.

Dikey Eksendeki Malı İhraç Eden Ülkenin Teklif Eğrisi

İtalya'nın teklif eğrisi, ülkenin iç maliyetlerinin üzerinde olacaktır. Çünkü İtalya kendi iç maliyetlerinin altında bir ticaret haddinden kendi malını ihraç etmek istemeyecektir. Teklif eğrisini gösterebilmek için İtalya'nın ayakkabıyı ihraç, fındığı ise ithal ettiğini varsayalım.

Şekil 1.5

Dikey Eksendeki Malı İhraç Eden Ülkenin Teklif Eğrisinin Çıkarılması

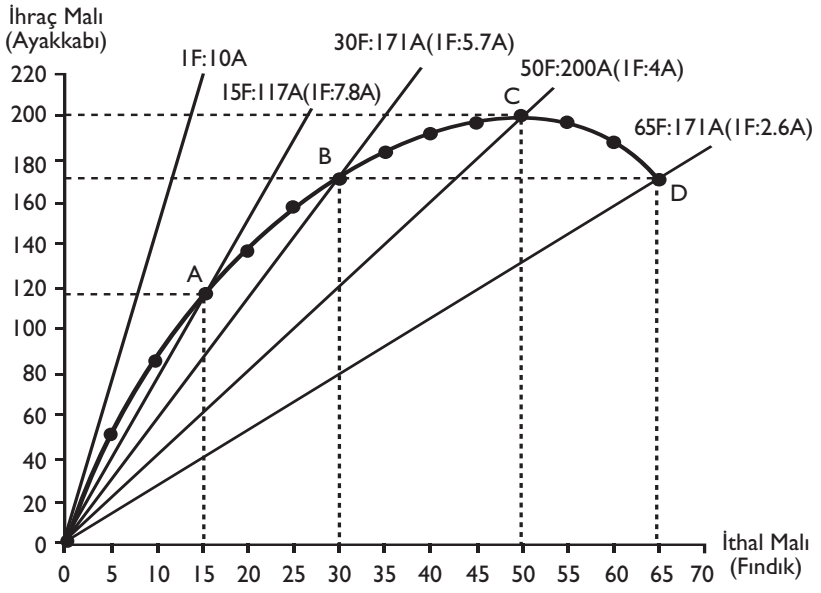

İtalya'nın teklif eğrisi Şekil 1.5'de görülmektedir. İtalya'da 1 kg fındığın maliyeti 10 ayakkabıdır. İtalya A noktasında 15 kg fındık için 117 ayakkabı teklif etmektedir. Yani 1 kg fındık karşılığında 7.8 ayakkabı teklif etmekte ve ticaret hacmi arttıkça bu teklifini azaltmaktadır. İtalya 1 kg fındık karşılığında sırasıyla B noktasında 5.7 adet, C noktasında 4 adet ve D noktasında 2.6 adet ayakkabı teklif etmektedir. Çok küçük birimlerin kullanılması durumunda, A, B, C, D gibi noktalar birbirine çok yaklaşacak ve bu noktaların birleştirilmesi ile Şekil 1.5'de görülen teklif eğrisi ortaya çıkacaktır. Bir birim ithal malı (fındık) karşılığında teklif edilen ihraç malı (ayakkabı) miktarlarının giderek azalmasının nedeni azalan marjinal fayda ilkesine dayanmaktadır.

Ticaret hacmi arttıkça, fındık ithalatı da artmış olacaktır. İtalya'nın iç piyasasında fındık miktarı artacaktır. Fındığın marjinal faydası düşecek ve ayakkabı cinsinden fiyatı da düşecektir. O yüzden 1 kg fındık karşılığında teklif edilen ayakkabı

miktarı da giderek azalacaktır. Diğer taraftan ayakkabı ihracatı devam ettikçe, iç piyasada ayakkabı miktarı azalacak, ayakkabının marjinal faydası artacak ve fiyatı yükselecektir. Sonuçta değeri yükselen ayakkabıdan 1 kg fındığa karşılık daha az teklif edilecektir. Bu nedenlerle İtalya'nın teklif eğrisinin eğimi giderek azalacak ve C noktasından sonra da tersine dönecektir.

Teklif Eğrileri ile Dış Ticaret Dengesinin Gösterilmesi

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde dış ticaret dengesinin ve dolayısıyla dış ticaret hadlerinin iki ülkenin iç maliyetleri arasında herhangi bir noktada oluşacağı belirtilmişti. Ancak bu noktanın tam olarak neresi olduğu geometrik olarak açıklanamamıştı.

Teklif eğrileri yardımıyla denge noktası bulunabilmiştir. Dış ticaret dengesi, iki ülkenin iç maliyet doğruları arasında teklif eğrilerinin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Şekil 1.6'da *denge noktası D_1'de oluşmuştur.* Bu nokta, İtalya'nın iç maliyet doğrusu (İİM) ile Türkiye'nin iç maliyet doğrusu (TİM) arasında, İtalya'nın teklif eğrisi ($İT_1$) ile Türkiye'nin teklif eğrisinin (TT_1) kesiştiği yerdir. Türkiye'nin ihraç etmek istediği fındık miktarı ($0f_1$) ile İtalya'nın ithal etmek istediği fındık miktarı; aynı zamanda İtalya'nın ihraç etmek istediği ayakkabı miktarı ile Türkiye'nin ithal etmek istediği ayakkabı miktarı birbirine eşittir. Yani *iki ülkenin karşılıklı talepleri birbirine eşitlenmiştir.*

Denge noktası ile orijin arasında çizilen (FU_1) doğrusu dış ticaret haddini göstermektedir. FU_1 dış ticaret haddi doğrusunun fındık ekseniyle yaptığı α_1 açısı fındığın ayakkabı cinsinden fiyatını, ayakkabı ekseniyle yaptığı β_1 açısı da ayakkabının fındık cinsinden fiyatını göstermektedir. $0a_1D_1f_1$ alanının sayısal değeri dış ticaret hacmini vermektedir.

Şekil 1.6

Teklif Eğrileri İle Dış Ticaret Dengelerinin Gösterilmesi

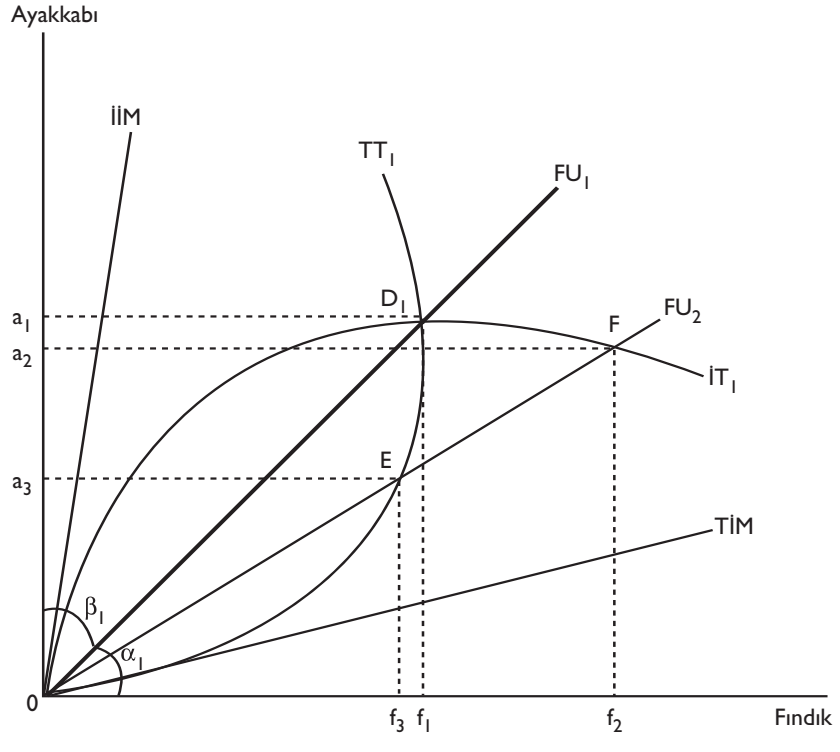

İki ülke arasında karşılıklı talep eşitliğini yani dış ticaret dengesini sağlayan tek dış ticaret haddi vardır, o da FU_1'dir. Bunun dışındaki bir dış ticaret haddi, dış ticareti dengeye getirmez. Örneğin FU_2 gibi bir dış ticaret haddinden İtalya $0a_2$ kadar ayakkabı ihraç edip, karşılığında $0f_2$ kadar fındık talep etmektedir (F Noktası). Türkiye ise $0f_3$ kadar fındık ihraç edip, karşılığında $0a_3$ kadar ayakkabı talep etmektedir (E Noktası). İki ülkenin FU_2 dış ticaret haddinden karşılıklı talepleri birbirine eşitlenmediğinden dış ticaret dengesi sağlanamayacaktır.

Teklif Eğrilerindeki Kaymalar

Teklif eğrilerinde kaymalar olduğunda yeni denge noktası oluşur ve dış ticaret hacmi ve dış ticaret haddi olmak üzere iki etki ortaya çıkar.

Bir teklif eğrisi hem arz hem de talep eğrisi özelliklerine sahip olduğu için, bir ülkede arz ve talebi değiştiren faktörler teklif eğrisinin de yer değiştirmesine neden olur.

Bir teklif eğrisi değiştiğinde *dış ticaret hacmi ve dış ticaret haddi* olmak üzere iki etki ortaya çıkacaktır. Bir ülkenin ihraç malının fiyatının düşmesi o ülkenin aleyhine, artması ise lehine refah etkileri doğuracaktır. Dış ticaret hacminin artması her iki ülkede de refahı artırmakta, dış ticaret hacminin azalması ise refahı azaltmaktadır. Çünkü dış ticaret yapılıyorsa her iki ülke de az ya da çok kârlı çıkacaktır. O halde dış ticaret hacmi ne kadar fazla olursa ülkelerin kârları da o kadar fazla olacaktır.

Şekil 1.7'de Türkiye ve İtalya arasındaki dış ticaret D_1 noktasında dengededir. Dış ticaret hadleri FU_1 ve dış ticaret hacmi ise $0a_1D_1f_1$ alanı kadardır. Şekil 1.7'de sadece Türkiye'nin teklif eğrisinin TT_2 olarak değiştiğini kabul edelim. O halde yeni denge noktası D_2 olacaktır. Bu durumda dış ticaret hadleri FU_2, dış ticaret hacmi ise $0a_2D_2f_2$ alanı kadardır. Dış ticaret hadleri yatay eksendeki malın ihracatçısı olan Türkiye'nin aleyhine, dikey eksendeki malın ihracatçısı olan İtalya'nın lehine olacaktır. Çünkü fındığın dış ticaret hadleri küçülecek ve tan α_2 olacak, ayakkabının dış ticaret hadleri ise büyüyecek ve tan β_2 olacaktır. Dış ticaret hacmindeki artış ise her iki ülkenin yararına yani lehine olacaktır.

Şekil 1.7

Teklif Eğrilerinde Dengelerin Değişmesi

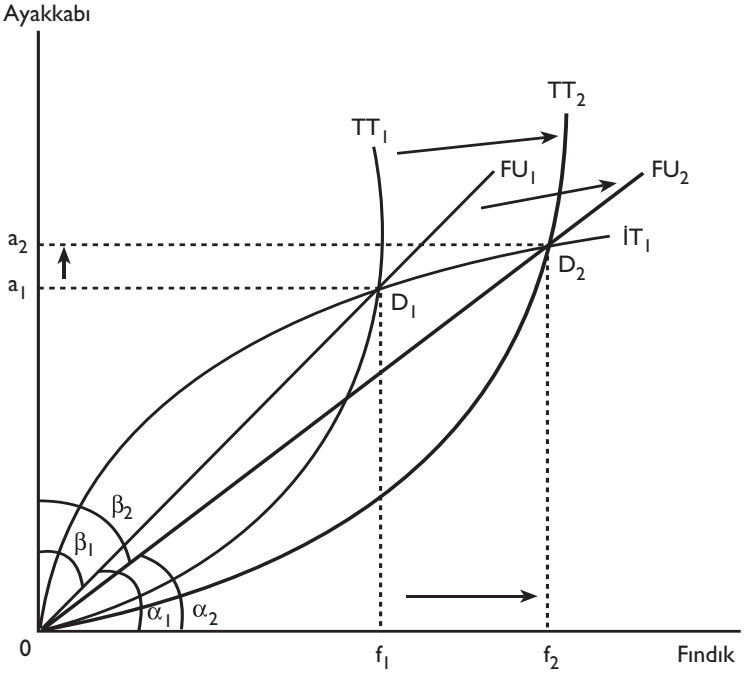

Yatay eksendeki malın ihracatçısı olan ülkenin teklif eğrisinin sağ tarafa kayması, bu ülkenin eskisine göre belirli bir birim ithal malına karşı daha fazla kendi malından teklif etmesi anlamına gelmektedir. Bunu yapması için kendi malının marjinal faydasının düşmesi ve/veya ithal malının marjinal faydasının yükselmesi gerekmektedir.

İki malın arz ve talep şartlarındaki değişmeler, söz konusu malların kendi fiyatları dışında arz ve talep fonksiyonlarında meydana gelen değişmelere bağlıdır.

Dış ticaret dengesinin değişmesi her iki ülkenin refahını da etkiler. Dış ticaret haddi ve dış ticaret hacmi olmak üzere iki etki ortaya çıkar. İki etkinin toplamı ise ülkelerin refahının ne yönde etkilendiğini gösterir. Bir ülke için dış ticaret haddinin iyileşmesi ve dış ticaret hacminin artması olumlu, dış ticaret haddinin kötüleşmesi ve dış ticaret hacminin daralması olumsuz refah etkileri doğurur. Eğer rakamlı örneklerle çalışılmış olsaydı, dış ticaret dengesinin ülkelere etkileri tam olarak ortaya konulabilirdi. Ancak yine de ülkelerin refahının olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu yönünde tahminlerde bulunulabilir.

Özet

AMAÇ 1 *Uluslararası ticaret ile iç ticaret arasındaki önemli farklılıkları açıklamak*

Uluslararasındaki ekonomik ilişkiler, bir ülkenin iç ekonomik ilişkilerinden farklılıklar göstermekte ve birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu farklılıklar kısaca şöyle özetlenebilir: Dış ticarette farklı para birimleri vardır. Farklı ticaret kanunları, ticaret yöntemleri ve ekonomik sistemler söz konusudur. Pazarlama faaliyetlerini, ekonomik ve ticari mevzuatı anlamayı zorlaştıran dil farklılıkları vardır. Ülkelerin mal standartlarında ciddi farklılıklar vardır. Toplumların zevk ve tercihleri birbirinden çok farklıdır. Dış ekonomik ilişkileri kısıtlayıcı gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat yasakları, yabancı sermaye yasağı, sıcak para giriş ve çıkışlarının kontrol edilmesi, iş gücünün ve iş adamlarının serbest dolaşımının olması gibi birçok uygulama vardır.

AMAÇ 2 *Merkantilistlerin ve Fizyokratların uluslararası iktisat hakkındaki görüşlerini açıklamak*

Günümüze kadar dış ticaretle ilgili pek çok görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki 16. ve 18. yüzyıllar arasında hüküm süren Merkantilizm'dir. Merkantilistler, devletin zenginliğinin altın ve değerli madenlerden oluştuğunu ve korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesi gerektiğini savunurlar. Bu görüş tüccar zihniyetini temsil eder. Ödemeler bilançosu fikri ilk olarak Merkantilistler tarafından geliştirilmiş ve daima fazla vermesi gerektiği savunulmuştur.

Dış ticaretle ilgili bir diğer teori Merkantilistlere tepki olarak ortaya çıkan Fizyokrasi'dir. Fizyokratlar 1760-1770 yılları arasında kendilerini göstermişler ve ekonomide artık değer yaratan tek sektörün tarım olduğunu savunmuşlardır. Ticareti, dolayısıyla da dış ticareti önemsiz görmüşler ve ekonomiye değer katmadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak arz ve talep dengesizliğinden dolayı zorunlu olarak dış ticaret yapılabileceği, bu durumda da devletin dış ticarete müdahale etmemesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.

AMAÇ 3 *Klasik Dış Ticaret Teorilerini açıklamak*

Merkantilistlere tepki olarak ortaya çıkan bir diğer düşünce liberal düşüncedir. Liberal iktisatçılar, devletin dış ticarete müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Buna göre, kıt ve sabit olan kaynaklar dış ticaret sonucu ortaya çıkan iş bölümü ve uzmanlaşma ile daha verimli kullanılacak ve dünya serveti artırılacaktır. Dış ticaretin nedenini, bileşimini ve dış ticaret hadlerini açıklamak üzere ortaya atılan klasik dış ticaret teorilerinden ilki, 1776 yılında Adam Smith tarafından ortaya atılan Mutlak Üstünlükler Teorisi'dir. Ancak bu teori, bir ülkenin her iki malda da üstün olması durumunda dış ticareti açıklayamamıştır. Bunun üzerine David Ricardo 1817 yılında Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni ortaya atmıştır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin geliştirilmesi şeklinde olmuştur.

AMAÇ 4 *Mutlak Üstünlükler Teorisi'ni açıklamak*

A.Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre, bir ülke bir malı diğer ülkeye göre mutlak olarak daha ucuza üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve ihraç etmeli, nispeten pahalıya ürettiği malı ise diğer ülkeden ithal etmelidir. Böylece dış ticaret yapan her iki ülke de bu durumdan kârlı çıkar. Ancak bu teori, bir ülkenin her iki malda da üstün olması durumunda dış ticareti açıklayamamıştır.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve eksikliklerini açıklamak

Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin bir ülkenin her iki malda da üstün olması durumunda dış ticareti açıklayamaması üzerine David Ricardo 1817 yılında Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni ortaya atmıştır. Ricardo'ya göre, bir ülke her iki malın üretiminde de üstünse yine de kârlı dış ticaret yapılabilir. Önemli olan üstünlüklerin derecesidir. Bir ülke her iki malın üretiminde de üstünse mutlak üstünlüklere değil karşılaştırmalı üstünlüklere bakılır. Ülkeler nispeten daha verimli oldukları malı üretip ihraç eder ve diğer malı ithal ederlerse dış ticaretten kârlı çıkacaklardır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, günümüzde hâlen geçerliliğini koruyan ve dış ticareti açıklayan önemli bir teoridir.

Emek-değer teorisine dayanması, iş gücünün ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise tam hareketsiz olduğunu varsayması, ülkeler arası iş gücü verimliliği farklılıklarının nedenlerini açıklamaması ve sadece arzı dikkate alıp talebi tamamen ihmal etmiş olması Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin önemli eksikleridir.

Fırsat maliyetleri analizinin dış ticaret teorisine getirdiği yenilikleri açıklamak

1936 yılında Goettfried Haberler tarafından Fırsat Maliyetleri Teorisi geliştirilmiştir. Bu teori, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin emek-değer teorisine dayanması konusundaki eksikliğini gidermiştir. Fırsat Maliyetleri Teorisi'ne göre, bir birim malın maliyeti, onu üretmekle üretiminden vazgeçilen diğer mallar olarak kabul edilir. Böylece emek-değer teorisi devre dışı bırakılmıştır. Fırsat maliyetleri yaklaşımı ile verimlilik kavramı yerine maliyet kavramı getirilmiştir. Fırsat maliyeti yaklaşımının getirdiği bir diğer yenilik ise maliyetlerin ticaret yapan ülkelerin millî paralarıyla ölçülmesidir. Fırsat maliyetleri analizi artan, azalan ve sabit fırsat maliyeti şartları altında yapılmaktadır.

Sabit, artan ve azalan fırsat maliyeti şartları altında toplumsal farksızlık eğrileri yardımıyla dış ticaret dengesinin nasıl sağlandığını açıklamak

Sabit fırsat maliyetleri, bir malın üretimi arttıkça birim başına maliyetlerin değişmemesidir. Sabit fırsat maliyetlerinin geçerli olduğu durumlarda, dış ticaret yapıldığında üretim tam uzmanlaşma ile sonuçlanır. Artan fırsat maliyeti şartlarında ise bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu malın üretimini artırdıkça yani o malda uzmanlaştıkça, fırsat maliyetleri sürekli artar. Artan fırsat maliyeti şartları altında dış ticaret yapıldığında üretim eksik uzmanlaşma ile sonuçlanır. Azalan fırsat maliyeti şartlarında bir malın üretimini artırdıkça, diğer malın üretiminden azaltılacak miktarlar giderek azalır. Böyle bir durumun olabilmesi için, üretim sürecinde pozitif ölçek ekonomilerinin elde edilmesi gerekir. Azalan fırsat maliyeti şartları altında dış ticaret yapıldığında üretim tam uzmanlaşma ile sonuçlanır.

Karşılıklı Talep Kanunu'na göre dış ticaret hadlerinin nasıl belirlendiğini ve teklif eğrileri yardımıyla dış ticarette denge noktasının nasıl bulunduğunu açıklamak

Dış ticaret hadlerini açıklamak üzere John Stuart Mill tarafından geliştirilen Karşılıklı Talep Kanunu'na göre, dış ticaret hadlerini belirleyen, ülkelerin birbirlerinin mallarına olan karşılıklı talepleridir. Bir ülke vereceği belirli bir miktar mala karşılık, diğer ülkenin malından belirli bir miktar talep eder. Dış ticaret hadleri de iki ülkenin birbirlerinin mallarına olan karşılıklı taleplerinin eşitlendiği noktada oluşur.

Teklif eğrisi, bir ülkenin ithal ettiği mal miktarları birer birim artırılırken, ithal ettiği her birime karşılık kendi malından teklif edeceği mal miktarlarını gösterir. Bir teklif eğrisi hem ihraç malı arzını hem de ithal malı talebini gösterir. Teklif eğrileri yardımıyla dış ticarette denge noktası bulunabilir. Dış ticaret dengesi, iki ülkenin iç maliyet doğruları arasında teklif eğrilerinin kesiştiği noktada oluşur.

Kendimizi Sınayalım

1. Dış ticaret ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
a. Ülkeler yalnızca zorunluluktan dolayı dış ticaret yaparlar.
b. Dış ticaret ulusal ticarete göre daha basittir.
c. Gelişmiş bir ülkenin dış ticaret yapmasına gerek yoktur.
d. Ülkeler ancak kârlı bulurlarsa dış ticaret yaparlar.
e. Dış ticarette farklı para birimleri vardır.

2. David Hume Merkantilizm'in hangi görüşüne karşı çıkmıştır?
a. Dış ticarete yoğun müdahele edilmesi
b. Dünya servetinin artırılabileceği
c. Ülke dışına iş gücü göçünün kısıtlanması
d. Ödemeler bilançosunun sürekli fazla vermesi
e. Zenginliğin kaynağının altın ve değerli madenler olması

3. Fizyokrasi ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır?**
a. Dış ticaretten sadece fayda sağlanacağını savunur.
b. Merkantilizm'e karşı bir tepki olarak doğmuştur.
c. Bütün dünyada kısa sürede kabul görmüş ve uzun yıllar hüküm sürmüştür.
d. Ekonomi dengede ise dış ticarete gerek yoktur.
e. Artık değer yaratan tek sektörün tarım olduğu görüşünü savunmuştur.

4. Aşağıdakilerden hangisi klasik dış ticaret teorilerinin özelliklerinden biri **değildir?**
a. Merkantilistlerin müdahaleci görüşlerine tepki olarak ortaya çıkmışlardır.
b. Günümüzde geçerliliklerini tamamen yitirmişlerdir.
c. Dış ticaret yapan her iki ülkenin de kârlı çıkacağını ileri sürerler.
d. "Laissez-faire, Laissez Passer" ilkesini benimsemişlerdir.
e. Uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın ülkelerin refahını artıracağını savunurlar.

5. A. Smith Mutlak Üstünlükler Teorisi ile aşağıdakilerden hangisini açıklamıştır?
a. Uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın faydalarını
b. Dünya servetinin sabit olduğunu
c. Dış ticaret yapan ülkeler arasındaki çatışmanın çözüm yollarını
d. Dış ticarette neden para kullanılmadığını
e. Emeğin verimliliğinin neden ülkelere göre farklı olduğunu

6. Ülkelerin daha fazla maliyet avantajına sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşıp, daha az maliyet avantajına sahip olduğu malın üretimini diğer ülkeye bırakması gerektiğini savunan dış ticaret teorisi aşağıdakilerden hangisidir?
a. Mutlak Üstünlükler Teorisi
b. Heckscher-Ohlin Teorisi
c. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi
d. Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi
e. Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi

7. Aşağıdakilerden hangisi Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin eksiklerinden biri **değildir?**
a. Emek-değer teorisine dayanması
b. Ülkeler arasında emeğin tam hareketli olduğunu kabul etmesi
c. Emeğin homojen olduğunu kabul etmesi
d. Statik analiz yöntemini kullanması
e. Analizlerinin sabit maliyetler varsayımına dayanması

8. Dış ticarette bir ülkenin hem ihraç malı arzını, hem de ithal malı talebini gösteren eğriye ne ad verilir?
a. Farksızlık eğrisi
b. Marjinal maliyet eğrisi
c. Dönüşüm eğrisi
d. Marjinal gelir eğrisi
e. Teklif eğrisi

9. Sabit fırsat maliyetlerinin geçerli olduğu durumlarda dış ticaret yapıldığında bunun üretim üzerindeki etkisi ne olur?
a. Üretim eksik uzmanlaşma ile sonuçlanır.
b. Üretim arttıkça birim başına maliyetler artar.
c. Üretimde birim başına kârlar azalır.
d. Üretim tam uzmanlaşma ile sonuçlanır.
e. Üretim arttıkça birim başına maliyetler azalır.

10. Fırsat Maliyetleri Teorisi, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin hangi eksikliğini gidermiştir?
a. Emek - değer teorisine dayanması
b. Talep şartlarını dikkate almaması
c. Emeğin homojen olduğunu kabul etmesi
d. Bir ülkenin sadece bir malın üretiminde uzmanlaşacağını varsayması
e. Statik analiz yöntemini kullanması

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Merkantilizm ve Dış Ticaret" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Fizyokrasi ve Dış Ticaret" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Klasik Dış Ticaret Teorilerinin Varsayımları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Mutlak Üstünlükler Teorisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin Eleştirisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Teklif Eğrileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Sabit Fırsat Maliyetleri ve Dış Ticaret Dengesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin Eleştirisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Dış ticarette farklı para birimleri vardır. Farklı ticaret kanunları, ticaret yöntemleri ve ekonomik sistemler söz konusudur. Pazarlama faaliyetlerini, ekonomik ve ticari mevzuatı anlamayı zorlaştıran dil farklılıkları vardır. Ülkelerin mal standartlarında ciddi farklılıklar vardır. Toplumların zevk ve tercihleri birbirinden çok farklıdır. Dış ekonomik ilişkileri kısıtlayıcı birçok uygulama vardır.

Sıra Sizde 2

Merkantilistlerin ödemeler bilançosunun fazla vermesi fikrini David Hume eleştirmiştir. Çünkü D. Hume ödemeler bilançosunun uzun süre fazla veremeyeceğini savunmaktadır. Ona göre, ödemeler bilançosu fazlası altın para arzını arttıracaktır. Böylece ülkede bütün mallara talep artacak ve fiyatlar yükselecek, bu da ihracatı azaltacak ithalatı ise arttıracaktır. Sonuçta da ödemeler bilançosu fazlası ortadan kalkacaktır.

Sıra Sizde 3

Merkantilistlere göre servetin kaynağı altın ve diğer değerli madenlerdir.

Sıra Sizde 4

Fizyokratlara göre dış ticaret gerekli değildir. Çünkü dış ticaret artık değer yaratan önemli bir sektör değildir. Yalnızca ekonomide tüketilmeyen fazla ürünlerin dışarıya aktarılması olayıdır. Dolayısıyla Fizyokratlara göre dış ticaret fayda sağlar ancak değer sağlamaz.

Sıra Sizde 5

Dış ticaret teorilerinin cevaplamaya çalıştığı sorular şunlardır: Ülkeler neden dış ticaret yaparlar? Dış ticaretin bileşimi nasıldır? Dış ticaret hadleri nasıl belirlenir?

Sıra Sizde 6

Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre, uluslararası ticarette bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak olarak üstün olduğu durumlarda dış ticaret yapılmaz. Ancak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, bu durumda da dış ticaretin yapılabileceğini ve iki ülke için de kârlı olacağını ileri sürmüştür. Önemli olan üstünlüklerin derecesidir.

Sıra Sizde 7

Emek-değer teorisine dayanması, iş gücünü ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında tam hareketsiz kabul etmesi, emeği homojen kabul etmesi, iş gücü verimliliği farklılıklarının nedenlerini açıklayamaması, analizlerin sabit maliyetler ve tam uzmanlaşma varsayımına dayanması, statik analiz yöntemini kullanması ve talebi analize katmaması Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin eksikleridir.

Sıra Sizde 8

Fırsat maliyetleri kavramı malların değerini ölçmede kullanılarak, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni açıklamada emek-değer teorisini devre dışı bırakmıştır. Ayrıca maliyetlerin ticaret yapan ülkelerin millî paralarıyla ölçülmesini sağlamıştır.

Sıra Sizde 9

Karşılıklı Talep Kanunu'na göre, dış ticaret hadleri iki ülkenin birbirlerinin mallarına olan karşılıklı taleplerinin eşitlendiği noktada oluşur.

Yararlanılan Kaynaklar

Appleyard, D. R., Field, Jr. A. J., Cobb, S. L. (2010). **International Economics,** New York: McGraw-Hill.

Carbaugh, R. J. (2009). **International Economics,** South-Western Cengage Learning, USA.

Chacholiades, M. (1990). **International Economics,** New York: McGraw-Hill Publishers.

Çelik, K. (2008). **Uluslararası İktisat,** Trabzon: Murathan Yayınevi.

Karluk, S. R. (2003). **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika,** İstanbul: Beta Yayınları.

Kazgan, G. (1997). **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi,** İstanbul.

Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2009). **International Economics: Theory and Policy,** Boston: Pearson Education, Inc.

Marrewijk, C. V. (2007). **International Economics: Theory, Application, and Policy,** Oxford: Oxford University Press.

Roberts, R. D. (2002). **Tercih: Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü,** Ankara: Liberte Yayınları (Çev. Mustafa Acar).

Salvatore, D. (1986). **Uluslararası İktisat: Teori ve Problemler,** Schaum's Outline Series, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi (Çeviren: Tamer İşgüden).

Salvatore, D. (1999). **International Economics,** Sixth Edition, John Wiley and Song, inc.

Samuelson, P. A., Nordhaus, W. (2001). **Economics,** International Edition, New York: McGraw Hill.

Seyidoğlu, H. (2007). **Uluslararası İktisat,** Genişletilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Smith, A. (2004). **Ulusların Zenginliği,** Cilt 1, İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık (Çeviren: Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı).

Smith, A. (2002). **Ulusların Zenginliği,** Cilt 2, İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık (Çeviren: M. Tanju Akad).

Yılmaz, Ş. E. (1992). **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi,** Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınevi, Yayın No: 178.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Bir ülkenin üretim faktörü yapısının, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesindeki rolünü açıklayabilecek,
- Faktör zenginliği ve malların faktör yoğunluğu kavramlarını açıklayabilecek,
- Uluslararasında faktör hareketliliği olmamasına rağmen, dış ticaret sayesinde iki ülkedeki faktör fiyatlarının birbirine nasıl eşitleneceğini açıklayabilecek,
- Serbest dış ticaret sayesinde bir ülkedeki üretim faktörlerinin millî gelirden aldıkları payların nasıl değişebildiğini açıklayabilecek,
- Dış ticareti artırıcı yönlü büyüme ve dış ticareti azaltıcı yönlü büyümeyi tanımlayabilecek,
- Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi'ne yöneltilen eleştirileri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Faktör Zenginliği
- Faktör Yoğunluğu
- Faktör Yoğunluğunun Tersine Dönmesi
- Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi
- Rybczynski Teoremi
- Gelir Dağılımı Teoremi
- Leontief Çelişkisi
- Dış Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme
- Dış Ticareti Azaltıcı Yönlü Büyüme

İçindekiler

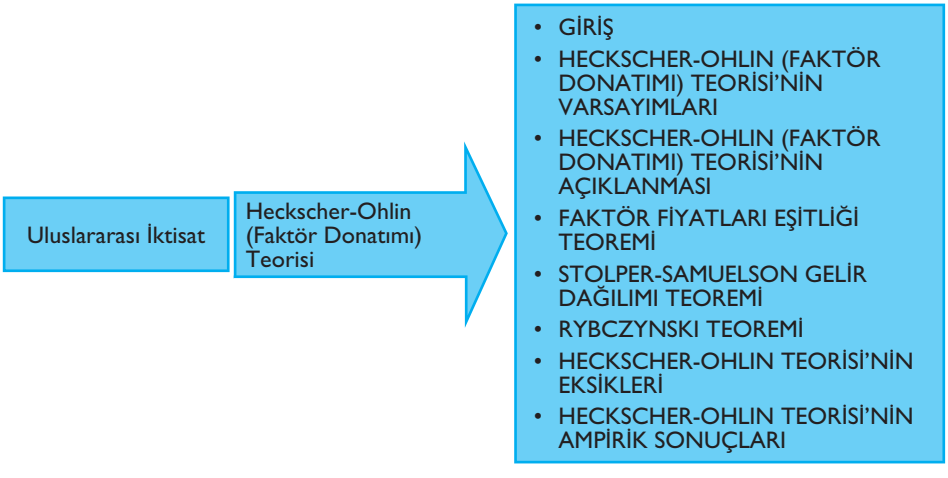

Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi

GİRİŞ

David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne yöneltilen eleştirilerden biri, teoride ülkeler arasındaki emek verimliliği farklarının nedenlerinin ortaya konulamamasıydı. Bir mal, aynı miktarda emek harcandığında, iki ülkede farklı miktarlarda üretilmekteydi. Bunun nedeni olarak, iki ülke arasındaki emek verimliliğindeki farklılıklar gösterilmekteydi. Ancak teoride ülkeler arasında emek verimliliğinin neden farklı olduğu açıklanamamıştı. Daha sonra, ülkeler arasında emek verimliliğinin neden farklı olduğunu açıklama konusunda iktisatçılar çalışmalarını sürdürmüşler ve çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Bu iktisatçılardan bir tanesi İsveçli iktisatçı Eli F. Heckscher'dir. Heckscher'e göre, bu farklılığın nedeni ülkelerin nispi (göreceli) faktör zenginlikleridir. Heckscher, 1919 yılında yazdığı Faktör Oranları Teorisi (Factor Proportions Theory) adlı makalesinde bunu ilk defa dile getirmiştir. Bu makale, İsveççe olduğu için 1933 yılına kadar fazla okunamamış ve ne anlatılmak istendiği bilim çevrelerine anlatılamamıştır. Daha sonra, 1933 yılında yine başka bir İsveçli iktisatçı ve Heckscher'in öğrencisi olan Bertil Ohlin bir kitap yazmış, kitabında Heckscher'in makalesini İngilizceye çevirmiş ve yayınlamıştır. Ayrıca Heckscher'in makalesinde ortaya koyduğu teori ile ne anlatılmak istendiğini yeniden yorumlamıştır. Bertil Ohlin, Heckscher'in Faktör Oranları Teorisi'ndeki görüşlerine daha net açıklık getirmiş ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne değişik bir yorum getiren ve onun ayrılmaz bir parçası olan Faktör Donatımı Teorisi'ni ekonomi bilimine kazandırmıştır. İşte *bu iki iktisatçının soyadından dolayı bu teoriye Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi* denir.

Heckscher-Ohlin Teorisi, Eli F. Heckscher ile Bertil Ohlin'in ortak çalışmaları sonucu ortaya atılmıştır. Bu iki iktisatçının soyadından dolayı teoriye Heckscher-Ohlin Teorisi, kısaca H-O Teorisi denir.

H-O Teorisi ilk kez 1919 yılında Eli F. Heckscher tarafından İsveç dilinde yazılmış, bu yüzden de 1933 yılında Bertil Ohlin tarafından İngilizceye çevrilene kadar fazla okunamamış ve bilinememiştir.

Daha sonraki yıllarda aynı konuda Stolper, Samuelson ve Rybczynski gibi iktisatçılar çalışmalarını sürdürmüş ve teoriye yeni katkılar yapmışlardır. Bu yüzden Faktör Oranları Teorisi, dört alt teoriden oluşmaktadır. Bunlar;

- Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi (Heckscher-Ohlin)
- Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi (Heckscher-Ohlin)
- Gelir Dağılımı Teoremi (Stolper-Samuelson)
- Rybczynski Teoremi'dir.

HECKSCHER-OHLIN (FAKTÖR DONATIMI) TEORİSİ'NİN VARSAYIMLARI

Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi'nin dayandığı basitleştirici varsayımların çoğu klasik dış ticaret teorilerinin varsayımları ile aynıdır. Bunlara ek olarak Faktör Oranları ya da Faktör Donatımı Teorisi'nde yapılan varsayımlar ise şunlardır:

- Sadece iki üretim faktörü vardır. Bunlardan biri emek, diğeri sermayedir.
- Ülkeler faktör zenginlikleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar. İki ülkeli modelde ülkelerden biri emek, diğeri ise sermaye bakımından zengin ülkelerdir.
- Mallar faktör yoğunlukları bakımından birbirlerinden farklıdır. Ele alınan iki maldan biri emek-yoğun, diğeri ise sermaye-yoğun tekniklerle üretilir.
- Bir malın üretim teknolojisi standarttır. Yani bir mal her iki ülkede de aynı üretim fonksiyonu ile üretilmektedir.
- Üretimde ölçeğe göre sabit verimler (getiri) geçerlidir.
- Her iki ülkedeki talep şartları birbirine benzerdir. Geometrik analizlerde iki ülke için ortak ve tek bir toplumsal farksızlık eğrisi çizilmektedir.

Bu varsayımlarda dikkat edileceği üzere, klasik dış ticaret teorilerinin varsayımlarından farklı olarak iki kavram öne çıkmaktadır. Bunlar;

- Ülkelerin faktör zenginliği ve
- Malların faktör yoğunluğudur.

DİKKAT

Ülkeler için faktör zenginliği, mallar için faktör yoğunluğu kavramları kullanılır. Birbirinin yerine kullanılmamasına dikkat edilmelidir.

SIRA SİZDE 1

Heckscher-Ohlin Teorisi'nde klasik dış ticaret teorilerinin varsayımlarına ek olarak ön plana çıkan kavramlar nelerdir?

Faktör Zenginliği Kavramı

Faktör zenginliği karşılaştırmalı bir kavramdır. İki ülke birbirine göre sermaye açısından daha zengin (sermaye zengini) veya emek açısından daha zengin (emek zengini) olabilir. Örneğin, Türkiye ile Japonya karşılaştırıldığında, Türkiye emek zengini çıkabilir. Fakat Pakistan ile karşılaştırıldığında sermaye zengini çıkabilir. Bir ülke hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse o üretim faktörüyle üretilebilecek mallardan daha fazla üretebilecek demektir. Örneğin, Japonya sermaye faktörüne bol miktarda sahipse sermaye yoğun olarak üretilen televizyonu daha fazla üretir. Türkiye emek faktörüne daha çok sahipse emek yoğun olarak üretilen tekstil ürünlerini daha fazla üretir. Bu durum, ülkelerin dönüşüm eğrilerinin şekline yansır. Ülke, faktör zenginliğinden dolayı hangi malı daha fazla üretebiliyorsa o eksende dönüşüm eğrisi daha uzun olacaktır.

Faktör zenginliği kavramı üç ayrı şekilde tanımlanmıştır. Bunlar; faktör miktarı tanımı, fiyat tanımı ve kullanım tanımıdır.

Faktör Miktarı Tanımı

Bu tanımlama, ilk defa **Leontief** tarafından yapılmıştır. Miktar tanımına göre, iki ülkedeki üretim faktörlerinin miktarları fiziksel olarak sayılır ve birbirine oranlanır. Daha sonra iki ülke arasında bu oranlar karşılaştırılır. Buna göre de karşılaştırmalı olarak hangi ülkenin, hangi üretim faktörüne daha çok sahip olduğu tespit edilir. Örneğin, Türkiye ve Japonya gibi iki ülke ele alınsın. Bu ülkelerdeki üretim faktörleri tek tek sayılsın ve birbirine oranlansın.

$$\frac{\text{Japonyada'ki Sermaye } \mathbf{Miktarı}}{\text{Japonyada'ki Emek } \mathbf{Miktarı}} \gg \frac{\text{Türkiye'deki Sermaye } \mathbf{Miktarı}}{\text{Türkiye'deki Emek } \mathbf{Miktarı}}$$

Eğer, yukarıdaki formüldeki gibi bir eşitsizlik ortaya çıkıyorsa Japonya'nın sermaye zengini, Türkiye'nin ise Japonya'ya nispeten emek zengini bir ülke olduğu anlaşılır. Çünkü Japonya'da nispi olarak sermaye faktörü fazla emek faktörü az ise büyük bir rakam daha küçük bir rakama bölünür ve elde edilen katsayı daha büyük olur. Türkiye'de emek faktörünün nispi olarak bol olduğu öngörülürse küçük bir rakamın daha büyük bir rakama bölünmesi söz konusu olacaktır. Elde edilen katsayı, Japonya'ya göre daha küçük olacaktır. Kısaca miktar tanımına göre eşitsizliğin büyük olan tarafındaki ülke sermaye zengini, küçük olan tarafındaki ülke ise diğer ülkeye nispeten emek zenginidir.

Faktör miktarını bu şekilde tanımlamanın bir takım zorlukları olabilir. Üretim faktörlerini bir ülkede fiziksel olarak sayabilmek güçlü bir istatistik ve bilgi işlem altyapısını gerektirir. Aynı zamanda uzun sürebilecek ve zahmetli bir yöntemdir. Çalışmalar kesin bir sonuç vermeyebilir. Üretim faktörleri homojen olursa bu sayım daha kolay yapılır. Gerçek hayattaki gibi homojen olmadığı durumlarda, fiziksel bir sayıyı ortaya koymak zor olabilir.

Faktör miktarını tanımlamanın zorlukları nelerdir?

SIRA SİZDE 2

Faktör Fiyatı Tanımı

Bu tanımlama Heckscher ve Ohlin tarafından yapılmıştır. Fiyat tanımlamasına göre her iki ülkede, üretim faktörlerinin fiyatları ele alınır. Bu fiyatlar birbirine oranlanarak iki ülke için ayrı ayrı katsayılar bulunur. Bulunan katsayıların karşılaştırılması sonucu, ülkelerden hangisinin emek, hangisinin sermaye zengini olduğu tespit edilir. Burada, piyasa mekanizması mantığından ve kıtlık kanunundan yola çıkılmıştır. Eğer bir ülkede bir üretim faktörü bol miktarda ise fiyatı düşük, kıt miktarda ise fiyatı yüksek olacaktır. Gerçek hayatta, emeğin bol olduğu ülkelerde ücretler düşük, sermayenin bol olduğu ülkelerde de rantlar düşüktür. Örneğin, Türkiye ve Japonya gibi iki ülke ele alınsın. Türkiye'de emeğin, Japonya'da sermayenin bol miktarda olduğu öngörülsün. Bu ülkelerdeki üretim faktörlerinin fiyatları (rant ve ücret) birbirine oranlansın.

$$\frac{\text{Japonyada'ki Sermaye } \mathbf{Fiyatı}}{\text{Japonyada'ki Emek } \mathbf{Fiyatı}} \ll \frac{\text{Türkiye'deki Sermaye } \mathbf{Fiyatı}}{\text{Türkiye'deki Emek } \mathbf{Fiyatı}}$$

Japonya'da sermaye faktörünün bol miktarda olduğu varsayıldığında, rantların nispi olarak düşük olduğu, emek kıt faktör olarak varsayıldığında ise ücretlerin nispi olarak yüksek olduğu görülür. Bu durumda, daha küçük bir rakam, daha büyük bir rakama bölünür. Türkiye'de ise tam tersi olduğu varsayılırsa eşitsizliğin küçük olan tarafındaki ülke sermaye zengini, büyük olan tarafındaki ülke ise emek zenginidir. Fiyat tanımlaması, daha zahmetsiz ve kesin sonuçlara ulaşılabilen bir tanımdır.

Sermaye, fabrika binası, makine ve teçhizat gibi fiziki sermaye şeklinde ele alındığında, bunlar kiralandıklarında rant geliri oluştururlar. Parasal sermayenin geliri ise faizdir.

DİKKAT

Faktör Kullanımı Tanımı

Bu tanımlama, Lancester tarafından yapılmıştır. Kullanım tanımında ise bir ülke hangi üretim faktörünü ihracata yönelik mal üreten sektörde kullanıyorsa o faktör bol miktarda sahip olunan faktördür. İthal ikamesi sektöründe yoğun olarak kullanılan faktör ise kıt olan faktördür. Bu tanımlamada, ihraç ve ithal ikamesi sektörlerindeki faktör yoğunluğunun hesaplanması gerekmektedir.

Sonuç olarak, her üç tanımlamada da benzer sonuçlara ulaşılmakta, yani ülkelerin faktör zenginlikleri belirlenmektedir. Aradaki fark sadece kullanışlılıkla ilgilidir. Heckscher-Ohlin Teorisi'nde fiyat tanımlaması kullanılmıştır.

Faktör Yoğunluğu Kavramı

Mikro iktisatta üretici dengesi analizleri bir firmanın ürettiği bir malda nasıl dengeye geldiğini açıklar. Aynı uygulama, ülkeler açısından da geliştirilebilir. H-O Teorisi'nin varsayımlarına göre, iki ülkeli ve iki mallı bir modelde, ele alınan malların faktör yoğunlukları birbirinden farklı olmalıdır. Her iki ülkenin üretim dengesi aynı diyagram üzerine taşınarak, malların faktör yoğunluklarının nasıl farklı olduğu geometrik olarak Şekil 2.1 yardımıyla açıklanmıştır. Şekil 2.1'de sermaye yoğun tekniklerle üretilen televizyon ve emek yoğun tekniklerle üretilen buğday gibi iki mal ele alınmıştır. MM doğrusu eş maliyet doğrusudur ve aynı zamanda eksenlerle yaptığı açıların tanjantı o eksendeki faktörlerin fiyatlarını da gösterir. Yani, tan α_1 emeğin sermaye cinsinden fiyatını, tan β_1 sermayenin emek cinsinden fiyatını gösterir.

DİKKAT

Malların faktör yoğunluğunu daha iyi kavrayabilmek için, öncelikle mikro iktisatın konularından biri olan Üretici Dengesinin bilinmesi gerekir.

Şekil 2.1

Malların Faktör Yoğunluklarının Farklı Olması

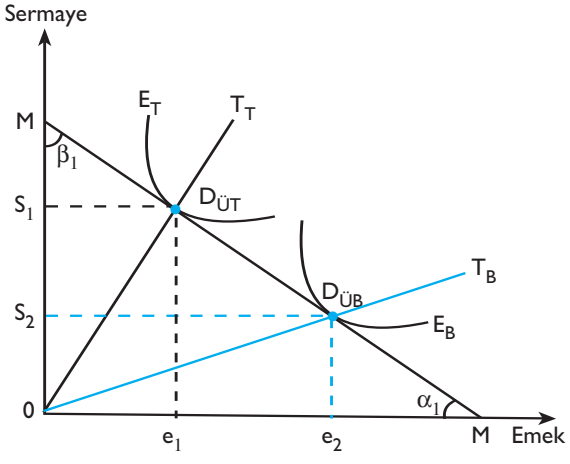

Televizyonun üretim dengesi $D_{ÜT}$ noktasındadır. Bu nokta televizyonun eş ürün eğrisi olan E_T eğrisi ile MM eş maliyet doğrusunun teğet olduğu yerdir. E_T eş ürün eğrisi ile temsil edilen televizyon üretim miktarı, s_1 kadar sermaye ve e_1 kadar emek kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan sermaye miktarı emek miktarına oranla daha fazla olduğu için, televizyonun sermaye yoğun tekniklerle üretildiği söylenir. Ayrıca orijin ile denge noktası arasında televizyon üretimi için çizile-

cek T_T teknoloji doğrusunun da sermaye eksenine yakın olması televizyonun sermaye yoğun tekniklerle üretildiği anlamına gelmektedir.

Buğdayın üretim dengesi $D_{ÜB}$ noktasındadır. Bu nokta buğdayın eş ürün eğrisi olan E_B ile MM doğrusunun teğet olduğu yerdir. E_B eş ürün eğrisi ile belirtilen buğday üretim miktarı, s_2 kadar sermaye ve e_2 kadar emek kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan emek miktarı sermaye miktarına oranla daha fazla olduğu için, buğdayın emek yoğun tekniklerle üretildiği söylenir. Ayrıca orijin ile denge noktası arasında buğday üretimi için çizilecek T_B teknoloji doğrusunun da emek eksenine yakın olması buğdayın emek yoğun tekniklerle üretildiği anlamına gelmektedir.

Şekil 2.1'de de görüldüğü gibi, H-O Teorisi'ne göre iki malın teknoloji doğruları üst üste binmemelidir. Aksi durumda H-O Teorisi'nde yapılacak analizler geçersiz olacaktır.

HECKSCHER-OHLIN (FAKTÖR DONATIMI) TEORİSİ'NİN AÇIKLANMASI

Heckscher-Ohlin Teorisi'nin ana fikri; bir ülke hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse o üretim faktörünü yoğun olarak kullanan üretim dalında uzmanlaşır ve karşılaştırmalı üstünlük elde eder.

Teori, ülkeler arasında aynı mallar için üretim fonksiyonlarının aynı olduğunu kabul etmektedir. Ülkelerin dış ticaret yapmalarının nedenini de zevkler ve teknoloji düzeyi veri iken ülkelerin sahip oldukları nispi faktör zenginlikleri olduğunu ileri sürmektedir. Diğer bir ifade ile *bir ülke hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse o üretim faktörünü yoğun olarak kullanan üretim dallarında uzmanlaşır ve karşılaştırmalı üstünlük elde eder, onları daha ucuza üretir ve ihraç eder.* Eğer bir üretim faktörüne kıt olarak sahip ise bu üretim faktörüyle üretilebilecek malları ithal eder.

Örneğin, Türkiye'de emek nispi olarak daha bol ise Türkiye tekstil gibi emek yoğun teknikleri kullanan bir sektörde uzmanlaşacak, bu mallarda karşılaştırmalı üstünlüğü olacak ve onları ihraç edecektir. Sermaye faktörü nispeten kıt ise örneğin motor, bilgisayar, televizyon vb. malları pahalıya üreteceği için bu malların ithalatçısı konumunda olacaktır. Japonya'da sermaye faktörü nispi olarak bol ise Japonya motor, bilgisayar, televizyon vb. sermaye yoğun teknikleri kullanan bir sektörde uzmanlaşacak ve bu malları ihraç edecektir. Kısaca, Türkiye tekstil gibi emek yoğun bir malda, Japonya ise televizyon gibi sermaye yoğun bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır. Bu durumda her iki ülke de dış ticaretten kazançlı çıkacaktır.

H-O Teorisi'ne göre, karşılaştırmalı üstünlüğün belirleyicisi nedir?

SIRA SİZDE 3

H-O Teorisi sabit fırsat maliyeti varsayımına göre açıklanmıştır.

H-O Teorisi geometrik olarak da kanıtlanabilir. Varsayımlardan hareket edilerek, iki ülkenin dönüşüm eğrileri *sabit maliyet şartlarında* düz doğrular şeklinde çizilir. Şekil 2.2'de JJ doğrusu Japonya'nın dönüşüm eğrisini, TT doğrusu Türkiye'nin dönüşüm eğrisini göstermektedir. Ülkelerin faktör zenginliklerinin birbirlerinden farklı olduğu varsayıldığı için, emek zengini varsayılan Türkiye'nin dönüşüm eğrisi buğday ekseninde daha uzun, sermaye zengini varsayılan Japonya'nın dönüşüm eğrisi televizyon ekseninde daha uzun çizilir. Malların faktör yoğunluklarının farklı olduğu varsayımına göre; televizyon sermaye yoğun, buğday emek yoğun mallar olarak kabul edilmiştir. Yine varsayım gereği, iki ülkenin talep şartları birbirinin benzeridir. O halde iki ülke için tek bir toplumsal farksızlık eğrisi (U_1) çizilmelidir.

Şekil 2.2

H-O Teorisi'nin Geometrik Olarak İspatı

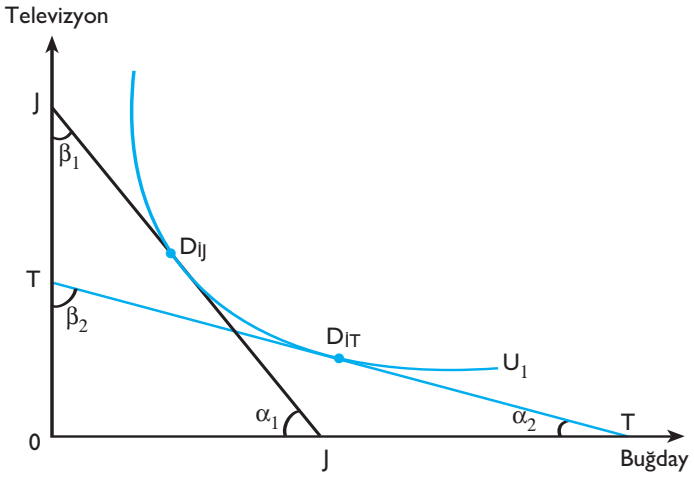

Bu durumda, Türkiye'nin iç dengesi D_{IT}, Japonya'nın iç dengesi D_{IJ} noktasındadır. Buğdayın iç maliyetleri karşılaştırıldığında, Türkiye'deki buğday maliyetlerinin (tan α_2), Japonya'daki buğday maliyetlerinden (tan α_1) daha düşük olduğu görülmektedir. Demek ki Türkiye zengin olarak sahip olduğu emek faktörünü yoğun olarak kullanan buğday üretiminde uzmanlaşmış ve karşılaştırmalı üstünlük elde etmiştir.

Televizyonun iç maliyetleri karşılaştırıldığında, Japonya'daki televizyon maliyetlerinin (tan β_1) Türkiye'deki televizyon maliyetlerinden (tan β_2) daha düşük olduğu görülmektedir. Demek ki Japonya zengin olarak sahip olduğu sermaye faktörünü yoğun olarak kullanan televizyon üretiminde uzmanlaşmış ve karşılaştırmalı üstünlük elde etmiştir.

H-O Teorisi diğer fırsat maliyeti şartlarına göre de geometrik olarak ispatlanabilir.

Yukarıda H-O Teorisi'nin geometrik olarak ispatı sabit fırsat maliyeti şartları altında yapılmıştır. Çünkü sabit fırsat maliyeti şartlarının geçerli olduğu varsayılmıştır. Ancak, bu teori artan fırsat maliyeti şartları için de geçerlidir.

FAKTÖR FİYATLARI EŞİTLİĞİ TEOREMİ

H-O Teorisi'nin sonuçlarından bir tanesi, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir dış ticaretin ülkeler arasında faktör fiyatlarını birbirine eşitleyeceğidir. Klasik dış ticaret teorilerinin standart varsayımlarından bir tanesi, emeğin ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise tam hareketsiz olduğudur. Bu varsayıma rağmen, dış ticaret sayesinde faktör fiyatları birbirine eşitlenecektir.

Bilindiği gibi, ülkeler arasında serbest faktör hareketliliği olsa, zaten faktör fiyatları birbirine eşit olacaktır. Bu durumda *faktör arzında değişmeler olacaktır ve faktör fiyatları eşitlenecektir.* Ama bu durum üretim faktörlerinin ülkeler arasında tam hareketli olduğu durumda gerçekleşir. Klasik dış ticaret teorilerinde ve H-O Teorisi'nde varsayıldığı gibi ülkeler arasında faktör hareketliliği sıfır, ülke içinde ise sonsuzdur. Böyle bir durumda, eğer iki ülke arasında serbest ticaret yapılırsa bu sayede faktör fiyatları yine birbirine eşitlenecektir.

SIRA SİZDE 4

H-O Teorisi'ne göre ülkeler arasında üretim faktörü hareketliliği var mıdır?

Örnek olarak yine Türkiye ve Almanya gibi iki ülke ele alınırsa; Türkiye'de emek, Almanya'da ise sermaye zengin olunan üretim faktörüdür. Şekil 2.3'de, faktör hareketlerinin olmadığı bir durumda, her iki ülkedeki emek ve sermaye piyasası gösterilmiştir.

Şekil 2.3

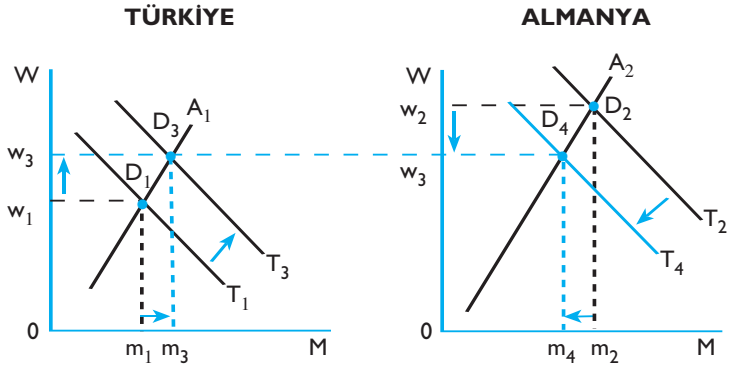

İki Ülke Arasındaki Dış Ticaret Sayesinde Ücretlerin Birbirine Eşitlenmesinin Geometrik Olarak İspatı

Tam faktör hareketsizliği durumunda, Türkiye'deki emek piyasası D_1 noktasında, Almanya'daki emek piyasası ise D_2 noktasında dengeye gelmiştir. Türkiye'de emek bol olduğu için ücretler w_1 seviyesinde nispeten daha düşük, Almanya'daki ücretler ise emek faktörü kıt olduğu için w_2 seviyesinde nispeten daha yüksek düzeydedir. Ülkeler arasında emeğin hareket etmediği bir durumda, serbest dış ticaret yapılırsa iki ülkedeki ücret düzeyleri birbirine eşitlenecektir. H-O teorisine göre, dış ticaretten sonra Türkiye buğday gibi emek yoğun bir malda uzmanlaşacaktır. Çünkü Türkiye'de emek bol faktördür. Buğday üretiminin artması, emek talebini de artıracak ve T_3 konumuna getirecektir. Emek arzı sabitken, emek talebinin artması ücretleri w_3 seviyesine kadar yükseltecektir. Diğer taraftan Almanya televizyon gibi sermaye yoğun bir malda uzmanlaşacak, emek yoğun buğday üretimini ise azaltacaktır. Çünkü Almanya'da sermaye bol faktördür. Buğday üretiminin azalması, Almanya'daki emek talebini de azaltacaktır. Emek arzı sabitken, emek talebinin azalması ücretleri w_3 seviyesine kadar düşürecektir. Böylece bir miktar Türkiye'de ücretler yükselecek, bir miktar Almanya'da düşecek ve w_3 seviyesinde birbirine eşitlenecektir.

Şekil 2.4

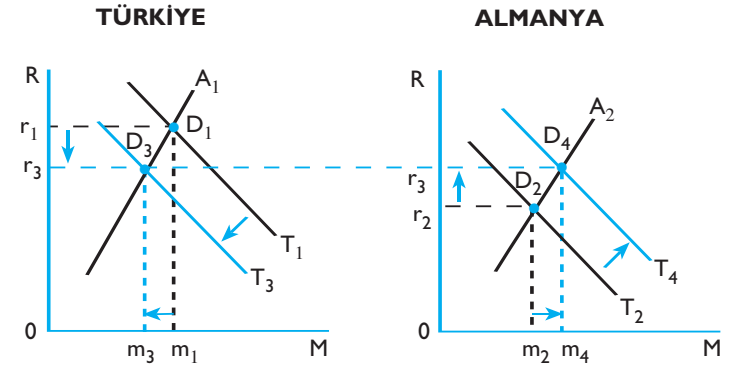

İki Ülke Arasındaki Dış Ticaret Sayesinde Rantların Birbirine Eşitlenmesinin Geometrik İspatı

Benzer şekilde iki ülkede *rantlar veya faizler* de eşitlenecektir. Tam sermaye hareketsizliği durumunda, Türkiye'deki sermaye piyasası D_1 noktasında, Almanya'daki sermaye piyasası ise D_2 noktasında dengeye gelmiştir. Türkiye'de sermaye kıt olduğu için rantlar r_1 gibi nispeten daha yüksek, Almanya'daki rantlar ise sermaye faktörü bol olduğu için r_2 gibi nispeten daha düşük düzeydedir. Ülkeler arasında sermaye hareketinin olmadığı bir durumda, serbest dış ticaret yapılırsa iki ülkedeki rant düzeyleri birbirine eşitlenecektir. H-O Teorisi'ne göre, dış ticaretten sonra Türkiye buğday gibi emek yoğun bir malda uzmanlaşacaktır. Diğer taraftan televizyon üretimini azaltacaktır. Televizyon üretiminin azalması ise sermaye talebini de azaltacak ve T_3 konumuna getirecektir. Sermaye arzı sabitken sermaye talebinin azalması rantları r_3 seviyesine kadar düşürecektir. Diğer taraftan Almanya televizyon gibi sermaye yoğun bir malda uzmanlaşacaktır. Televizyon üretiminin artması, sermaye talebini de artıracak ve T_4 konumuna getirecektir. Sermaye arzı sabitken sermaye talebinin artması rantları da r_3 seviyesine kadar artıracaktır. Böylece rantlar bir miktar Türkiye'de düşecek, bir miktar Almanya'da yükselecek ve r_3 seviyesinde birbirine eşitlenecektir.

Örnekten de görüldüğü gibi, iki ülke arasında faktör hareketliliği olmasa bile dış ticaret sayesinde faktör fiyatları birbirine eşitlenmektedir. Gerçek hayatta, ülkeler arasında faktör fiyatlarında farklılıklar vardır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. **Birincisi**, ülkeler arasında tam serbest ticaret yoktur. Ülkeler ithalatlarını tarifeler, kotalar, ithal yasakları vb. dış ticaret politikası araçlarıyla korumaktadırlar. **İkincisi**, sendikaların güçlü oldukları ülkelerde özellikle ücretlerin düşmesine karşı koymalarıdır. Özellikle gelişmiş ülkelerde sendikalar daha güçlüdür ve ücret düşüşlerini engellemektedirler. **Üçüncüsü** ise hükûmetlerin farklı ücret ve faiz politikaları uygulamalarıdır. Bazı ülkelerde ücretlerin bütçedeki yükünü azaltmak veya enflasyonla mücadele edebilmek için düşük ücret, yüksek faiz politikası izlenmektedir.

SIRA SİZDE 5

Neden gerçek hayatta ticaret yapan ülkeler arasında üretim faktörlerinin fiyatları birbirine eşit olmaz?

Yine de gerçek hayatta ülkelerin birbirleriyle ticaret yapması, faktör fiyatlarını birbirlerine yaklaştırıcı etkilerde bulunmaktadır. Hiç ticaret yapılmasaydı belki de faktör fiyatları arasındaki farklar daha fazla olacaktı.

STOLPER-SAMUELSON GELİR DAĞILIMI TEOREMİ

Serbest ticaret bir ülkede bol miktarda olan faktörün lehinedir. Çünkü serbest ticaret bol faktöre olan talebi artırarak, bol olan faktörün fiyatını artırır.

Korumacılık, bir ülkede az miktarda olan faktörün lehinedir. Çünkü korumacılık kıt faktöre olan talebi artırarak, fiyatını da artırır.

Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi, Wolfgang F. Stolper ve Paul A. Samuelson tarafından 1941-1948 yıllarında ortaya atılmıştır. Teoreme göre, serbest dış ticaret ülkede bol olan üretim faktörünün gelirini yükseltirken, kıt olan üretim faktörünün gelirini düşürür. Diğer bir ifadeyle serbest ticaret ihraç mallarında yoğun olarak kullanılan ve ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün millî gelir içindeki payını arttırırken, ithalata rakip üretim dallarında kullanılan kıt faktörün millî gelir içindeki payını azaltır. Kıt faktörün gelirinde meydana gelen düşüş, mutlaka o ülkenin refahında bir azalma yaratmayabilir. Çünkü bol olan üretim faktörünün sağlayacağı kazanç, kıt olan faktörün uğradığı kayıptan daha fazla olacağı için toplum açısından refah seviyesinde bir azalma olmaz.

Daha önceki teorilerde, serbest dış ticaretin yapılması, ticaret yapan her iki ülkenin de lehine olmaktaydı. Dış ticaretten her iki ülkede aynı anda kazançlı çıkacağı için, dönüşüm eğrilerinin daha ilerisinde bir toplumsal kayıtsızlık eğrisinde ülkeler tüketim dengesini sağlamakta, yani daha ileri bir refah seviyesine ulaşabil-

mekteydiler. Bu durumun, toplumun tamamının yani tüm kesimlerinin yararına olduğu kabul edilmekteydi. *Acaba dış ticaretin kazançlarından her üretim kesimi aynı şekilde olumlu etkilenir mi?* İşte Stolper ve Samuelson bunu açıklamıştır.

Gelir dağılımı teoremine göre, serbest ticaret bir ülkede bol miktarda olan üretim faktörünün gelirini nasıl etkiler? Millî gelir pastasından alacağı dilimi artırır mı, yoksa azaltır mı?

SIRA SİZDE 6

Serbest ticaret, ülke içinde bol olan ve ihraç endüstrilerinde yoğun olarak kullanılan üretim faktörü sahiplerinin lehinedir. Çünkü ülke dış ticarete açıldıktan sonra, kendisinin zengin olarak sahip olduğu üretim faktörünü yoğun olarak kullanan üretim dallarında uzmanlaşacaktır. Örneğin, emek zengini olarak varsayılan Türkiye, buğday gibi emek yoğun üretim dalında uzmanlaşacaktır. Buğday üretiminin artması, daha fazla emek talebi demektir. Emek talebi arttığında ise ücretler yükselecektir. Bu durum, Türkiye'de bol miktarda olan emek sahiplerinin lehinedir. Ayrıca ekonomide emek daha fazla çalışacağı için, emek sahiplerinin millî gelirden aldığı pay da artacaktır. Hükûmetler gelir dağılımını ülkede bol olan üretim faktörü lehine değiştirmek istediklerinde, serbest ticareti bir politika olarak kullanabilirler.

Diğer sermaye yoğun üretim dalları ise tasfiye edilecektir. Çünkü sermaye kıt ve pahalı bir üretim faktörüdür. Bu durum sermaye talebini azaltacak ve sermaye sahiplerinin gelirini düşürecektir. O halde serbest ticaret, ülkede bol olan faktörün lehine, kıt olan faktörün ise aleyhinedir.

Serbest ticaretin *tam tersi korumacılıktır*. Dış ticarete konulan ithalat yasakları, ithalat ve ihracat kotaları, gümrük tarifeleri vb. kısıtlamalar korumacılığın araçlarıdır. Korumacılık yapılması ülkede bol olan faktörün aleyhine, kıt olan faktörün lehinedir. Çünkü ithal mallarına gümrük vergisi konulduğunda, ithal mallarının iç piyasadaki satış fiyatları gümrük tarifesi kadar yükselir. Örneğin, $100'lık bir malın ithalatına %50 gümrük tarifesi konulursa malın iç piyasada satış fiyatı $150'a çıkacaktır. Bu durumda maliyetleri $100-$150 arasında olan yurt içi üreticiler de piyasaya girebileceklerdir. Gümrük tarifesi uygulanması sonucu sağlanan korumayla birlikte ithalata rakip yurt içi üretimde artış olacaktır. Eğer ithalat azalırsa yurt içi talebi karşılayabilmek için yurt içi üretim de artar. İthalata rakip üretimde, ülkede kıt olarak bulunan üretim faktörü kullanılır. Üretimin artması kıt faktöre olan talebi artıracaktır. Kıt faktörün arzı sabitken talebinin artması, fiyatını yükseltecektir. Bu durum kıt faktör sahiplerinin lehinedir. Ayrıca, kıt faktörlerle yapılan üretim arttığı için, kıt faktörün millî gelirden alacağı pay da artacaktır. Hükûmetler gelir dağılımını ülkede kıt olan faktör lehine değiştirmek istediklerinde, korumacılığı bir politika olarak kullanabilirler.

Kazanılan yönüyle millî gelir basit olarak şu formülle hesaplanır:

Millî gelir (MG) = Ücret(Ü) + Faiz(F) + Rant(R) + Kâr(K)

Eğer bir ülkede emek zengin olarak sahip olunan faktör ise serbest ticaret toplam ücretleri artıracaktır (ΔÜ). Diğer taraftan, kıt olan sermaye faktörü ile yapılan ithalata rakip üretim azalacağı için toplam rantlar azalacaktır (ΔR).

Serbest ticaret, bir ülkede bol miktarda olan üretim faktörünün millî gelir pastasından almakta olduğu payı artırır.

MG = Ü + F + R + K + ΔÜ - ΔR

ΔÜ > ΔR olduğu için millî gelir artacaktır.

Korumacılık durumunda ise millî gelir azalabilir. Ancak Metzler Çelişkisi durumunda ortaya çıkmayabilir. Eğer, bir ülke gümrük tarifesi koyduğunda, karşı ülkenin ihracatçıları buna misilleme yaparsa korumacılığın ülkedeki kıt faktörü yararlandırması gerçekleşmeyebilir. Örneğin, bir ülke ithalatına %10 gümrük tarifesi koyduğunda, karşı ülkenin ihracatçıları da fiyatlarını %10 azaltırsa korumacılık gerçekleşmez.

Özetle serbest ticaret ülkede nispeten bol olan üretim faktörünün istihdam düzeyini artıracağı için, onun gelirini de artırır. Bol olan faktörün daha fazla istihdam edilmesi millî geliri, dolayısıyla refahı da artıracaktır. Kıt olan faktörün istihdam düzeyi ise azalacak, kıt faktör sahiplerinin geliri ve millî gelir düzeyi de azalacaktır. Ancak, bol faktörün millî gelirde sağladığı artış, kıt faktörün neden olduğu kayıptan daha büyük olacağı için sonuçta toplumun refahı artacaktır. Millî gelir artışı, gelir dağılımından zarar gören kesimlerin kayıplarını fazlasıyla karşılar. Korumacılık ise tam tersi etkiler gösterecektir.

Emeğin kıt olarak bulunduğu bir toplumda, serbest dış ticaret emek gelirlerinin düşmesine neden olur. Eğer bu ülkede işçi sendikaları güçlü ise sendikalar serbest dış ticarete karşı çıkar. Serbest dış ticaret politikası izlenmesi ülkede bol olan faktörün, koruyucu politikalar ise kıt olan faktörün lehine sonuçlar yaratır.

RYBCZYNSKI TEOREMİ

T.M. Rybczynski Polonyalı bir iktisatçıdır.

Rybczynski Teoremi, 1955 yılında T.M. Rybczynski tarafından ortaya atılmıştır. Dayandığı *varsayımlar* şunlardır:

- Bir ülkede iki üretim sektörü bulunmakta ve her sektör doğrusal homojen üretim fonksiyonuna göre üretim yapmaktadır.
- Üretimde, malların faktör yoğunlukları farklıdır.
- Her iki üretim faktörü de tam olarak kullanılmaktadır, yani ekonomi tam istihdam düzeyinde dengededir.
- Ele alınan ülke küçük bir ülkedir. Dış ticaret hadleri ekonomik büyümeden etkilenmemektedir.

Bir ülkede sadece bir üretim faktörünün miktarı artmışsa miktarı artan faktörü yoğun olarak kullanan üretim dalında üretim artar, miktarı değişmeyen diğer üretim dalında ise üretim azalır.

Teoreme göre, emek ve sermaye faktörlerinden birinin arzı artarken diğerinin arzı sabit kalıyorsa arzı artan faktörü yoğun olarak kullanan üretim dallarında üretim mutlak olarak artar, arzı sabit kalan üretim faktörünün kullanıldığı üretim dalında ise üretim azalır.

Örneğin, Türkiye'de ihraç malı olan buğday üretiminde emek yoğun, ithalata rakip televizyon üretiminde ise sermaye yoğun teknikler kullanılmaktadır. Eğer, Türkiye'de sadece emek faktöründe artış olursa emek faktörünü yoğun olarak kullanan buğday üretimi artar. Televizyon üretimi ise azalır. Çünkü artan emek, emek yoğun üretim yapılan buğday sektöründe kullanılacaktır. Böylece buğday üretimi de artacaktır. Ancak televizyon üretimi neden azalır? İşe yeni giren emeği çalıştıracak sermayeye de ihtiyaç olacaktır. Ekonomi tam istihdamda olduğu için gerekli sermaye, ithalata rakip televizyon sektöründen çekilecektir. Sermayenin buğday üretimine gitmesi piyasa ekonomisinin kurallarına göre olacaktır. Buğday sektöründeki sermaye talebi arttıkça, buğday sektörü gerekli sermayeyi bulabilmek için, televizyon sektörüne nispeten sermayeye daha fazla fiyat ödemeye razı olacaktır. Böylece sermaye, nispeten sermaye fiyatlarının yüksek olduğu buğday sektörüne kayacaktır. Televizyon sektöründen çekilen sermaye ise televizyon üretimini mutlak olarak azaltacaktır. Sonuç olarak, buğday üretimi mutlak olarak artacak, televizyon üretimi ise mutlak olarak azalacaktır.

Rybczynski Teoremi, Şekil 2.5'teki artan maliyet şartlarındaki dönüşüm eğrileri ile geometrik olarak da açıklanabilir (Salvatore, 1999, s.188). Ele alınan emek zengini ve dolayısıyla buğday üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü olan bir ülkenin başlangıçtaki dönüşüm eğrisi (üretim olanakları eğrisi) BB olsun. F_1 dış ticaret hadlerinde üretim dengesi $D_{Ü1}$'de oluşmuştur. Ülke, t_1 kadar televizyon ve b_1 kadar buğday üretmektedir. Artan maliyet şartları söz konusu olduğuna göre üretimde eksik uzmanlaşma vardır. Eğer, üretim faktörleri artarsa dönüşüm eğrisi dışa doğru kayacaktır. Buna *ekonomik büyüme* denir. Burada sadece emek faktörü arttığına göre, dönüşüm eğrisi buğday ekseninde daha fazla, televizyon ekseninde ise yok denebilecek kadar az miktarda dışa doğru kayacaktır ve CC dönüşüm eğrisi konumuna gelecektir. Çünkü artan emek faktörü buğday üretmeye elverişlidir. Artan emek faktörünün tamamının buğday üretiminde istihdam edildiği varsayılırsa buğday üretimi çok artar. Bunun tersi durumunda, artan emek faktörünün tamamı sermaye yoğun olan televizyon üretiminde istihdam edilmiş olsaydı, bu sektörde verimli olamayacağı için televizyon üretimini çok az artırabilecekti.

Dönüşüm eğrilerinin dışa doğru genişlemesine ekonomik büyüme, içe doğru daralmasına ise negatif büyüme denir.

Şekil 2.5

Rybczynski Teoremi'nin Geometrik İspatı

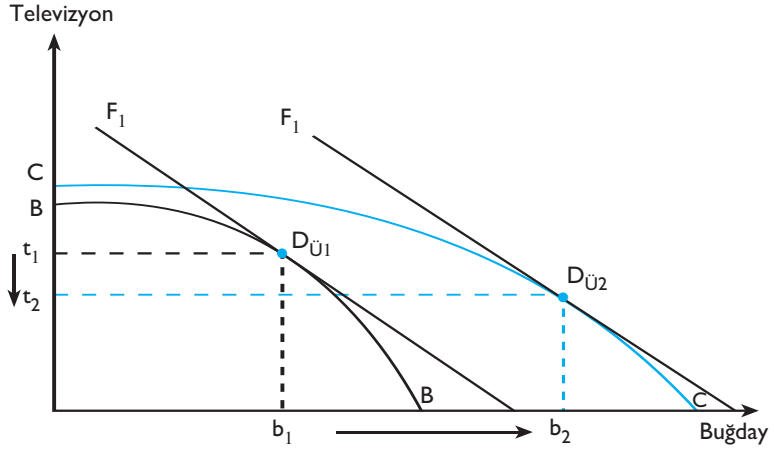

Dış ticaret hadlerinin değişmediği kabul edildiğinden, dış ticaret hadleri doğrusu F_1 paralel olarak yeni dönüşüm eğrisi CC ile teğet oluncaya kadar sağ tarafa kaydırılır. Dış ticaret hadleri doğrusunun eksenlerle yaptığı açı değişmediğine göre, malların dış ticaret hadleri de değişmemiş olur. Yeni üretim dengesi ise $D_{Ü2}$'de oluşacaktır. Buğday üretimi b_1'den b_2'ye çıkarken, televizyon üretimi t_1'den t_2'ye düşecektir.

Bu durumda, ihraç malının üretiminin artması, yurt içinde ithalata ikame olarak üretilen mal miktarının ise azalması söz konusudur. Böyle bir büyüme, dış ticaret hacmini artırıcı yönde bir büyümedir. Çünkü ihraç malı miktarının artması daha fazla ihracat demektir. Diğer taraftan, ithal ikamesi malının üretim miktarının azalması, aynı talebi karşılamak için daha fazla ithalat yapılması anlamına gelir. Hem ihracatın hem de ithalatın artması, ikisinin toplamı olan dış ticaret hacmini artırır. Buna *dış ticareti artırıcı yönlü büyüme* denir.

Sadece ihraç malında yoğun olarak kullanılan üretim faktöründe artış olmuşsa dış ticareti artırıcı yönlü bir büyüme ortaya çıkar. Yani, bir taraftan ihraç malı üretimi artacağı için ihracat artarken, diğer taraftan ithal ikamesi mallarının üretimi azaldığı için ithalat artacaktır. Dolayısıyla dış ticaret hacmi de artacaktır.

Buğday üretiminin artmasının nedeninin emek faktöründeki artış olduğu açıktır. Acaba televizyon sektöründe yoğun olarak kullanılan sermaye faktöründe bir değişme olmamasına rağmen, televizyon üretimi neden azalır? Artan emek faktörünü buğday üretiminde istihdam edebilmek için bir miktar sermayeye ihtiyaç vardır. Tam istihdam varsayımında boşta (atıl) sermaye olmadığına göre, buğday üretimi için gerekli sermaye, televizyon sektöründen çekilecektir. İşte, çekilen bu sermayeler televizyon üretimini azaltır.

SIRA SİZDE 7

Bir ülkede sadece kıt olan üretim faktörünün miktarı artarsa ortaya çıkacak ekonomik büyüme dış ticaret açısından nasıl nitelendirilir?

Sermayenin televizyon sektöründen buğday sektörüne çekilmesi piyasa mekanizması kurallarına göre gerçekleşir. Buğday ihraç ürünüdür ve buğday üretmek kârlıdır. O yüzden artan emek faktörü öncelikle buğday sektöründe istihdam edilecektir. Ancak, sermayeye ihtiyaç vardır ve sermayeye olan talep artacaktır. Sermaye arzı sabitken sermaye talebinin artması, buğday sektöründe sermayenin fiyatını artıracaktır. Sermayesini televizyon sektöründe istihdam etmekte olanlar, bu durumu anında fark edecekler ve sermayelerini daha yüksek fiyatın olduğu buğday sektöründe arz edeceklerdir. Bu sermaye transferi sınırsız değildir. Buğday sektöründe sermaye arzı arttıkça sermaye fiyatları düşecektir. Öte yandan, televizyon sektöründe sermaye göçü sonucu sermaye kıtlaştıkça sermayenin fiyatı artacaktır. Sonuçta, her iki sektörde sermaye fiyatları eşitlendiği yerde buğday sektörüne olan sermaye göçü duracaktır.

Eğer, sadece ithal ikamesi malının üretiminde yoğun olarak kullanılan üretim faktöründe artış olursa *dış ticareti azaltıcı yönlü (dış ticarete karşıt) bir büyüme*den bahsedilir. Çünkü ithal ikamesi malının üretiminin artması ithalatı azaltır. Buna karşılık ihraç malı üretimi azalır. Yani bir taraftan ihraç malı üretimi azalacağı için ihracat azalırken, diğer taraftan ithal ikamesi mallarının üretimi artacağı için ithalat azalır. Sonuçta dış ticaret hacmi azalır.

HECKSCHER-OHLIN TEORİSİ'NİN EKSİKLERİ

H-O Teorisi, iktisatçılar tarafından kabul görmüş ve uygulaması çeşitli ülkelerde yapılmış bir teoridir. Çünkü

- Mantık yapısı tutarlıdır.
- Geometrik ve analitik yöntemlerin uygulanmasına uygundur.
- Ülkelerin faktör zenginlikleri ve malların faktör yoğunlukları gibi gerekli veriler kolaylıkla bulunabilmektedir.
- Dış ticaretin ekonomi üzerindeki birçok etkisi bu teoriyle açıklanabilmektedir.

Buna karşılık, teorinin bazı *eksikleri* vardır. Birçok eksiği de teorinin varsayımlarından kaynaklanmaktadır. H-O Teorisi'nin eksikleri şunlardır:

- İki ülkeli, iki mallı ve iki faktörlü analiz gerçek hayattaki durumu yansıtmamaktadır.
- Gerçek hayatta, ne mal piyasasında ne de faktör piyasasında tam rekabet piyasası şartları yoktur. Genellikle piyasalar aksak rekabet şartlarında işlemektedir.
- Üretim faktörlerinin ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise tam hareketsiz olması söz konusu değildir. Ülke içerisinde bir bölgeden diğer bir bölgeye veya bir sektörden diğer bir sektöre faktör aktarımının önünde ciddi engeller vardır.
- İki ülkedeki üretim faktörleri homojen değildir. Üretim faktörleri homojen olmadığı için ticaret imkânları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu faktörlerin sayılması da çok zordur.
- Üretimde sabit maliyet şartları geçerli değildir. Çünkü ülkeler ticaret yaptıkça ve ihraç malının üretimini artırdıkça ölçek ekonomileri ortaya çıkabilecek ve maliyetler azalabilecektir. Bu durumda karşılaştırmalı üstünlüklerin yönü değişebilecektir.

- Bir malın iki ülkede de üretim tekniğinin aynı olduğu varsayılmıştır. Oysa gerçek hayatta üretim teknolojisinde farklılıklar vardır. Bir ülke teknolojiyi kendi ekonomik bünyesine uydurabilmektedir. Eğer teknolojide ufak bir farklılık olursa H-O Teorisi geçersiz olur.
- Gerçek hayatta, iki ülkenin zevk ve tercihlerinin birbirinin aynısı olma ihtimali azdır. Eğer ülkelerde bir mala duyulan ihtiyacın şiddet derecesi farklı ise veya bir malın bir ülkede kullanımı moda değilse iki ülkede de gerçek maliyetler bulunamaz ve karşılaştırılamaz.
- Üretim faktörlerinin nispi zenginliğinin yanında, üretim faktörlerine olan talebin şiddet derecesi de onların fiyatında etkili olacaktır. Heckscher-Ohlin, fiyat tanımlamasına göre faktör zenginliklerini tespit etmiş ve analizlerini yapmıştır. Eğer, bir ülkede emek bol olmasına rağmen, ona olan talep de çok fazla ise bu faktörün fiyatı yüksek çıkacaktır. Bu durumda, faktör fiyatları gerçek faktör zenginliklerini yansıtmayacaktır.
- Heckscher-Ohlin Teorisi'ne göre, ülkede dış ticaret yapıldıkça ülke bir malda uzmanlaşacaktır. Bu malın üretimi için yoğun olarak kullanılan üretim faktörüne talep artacaktır. Dolayısıyla o faktörün fiyatı da artacaktır. Kıt faktörün fiyatı ise azalacaktır. Maliyet minimizasyonu gereği, üreticiler fiyatı azalan faktörü, fiyatı artan faktör yerine ikame edecektir. Bu durumda malların faktör yoğunlukları tersine dönebilir ve teori geçersiz olur.

Faktör yoğunlukları tersine dönerse H-O Teorisi'nden beklenen sonuçlar ortaya çıkmaz.

H-O Teorisi'nden beklenen sonuçların ortaya çıkabilmesi için faktör yoğunluklarının tersine dönmemesi gerekir. Yani, dış ticaretten önce bir mal diğer mala nispeten daha emek yoğun tekniklerle üretiliyorsa dış ticaretten sonra da aynı şekilde diğer mala nispeten daha emek yoğun tekniklerle üretilmeye devam edilmelidir. Eğer bir mal dış ticaret öncesinde diğer mala göre emek yoğun tekniklerle üretilirken, dış ticaretten sonra nispeten sermaye yoğun tekniklerle üretilir hale geliyorsa buna *faktör yoğunluğunun tersine dönmesi* denir.

HECKSCHER-OHLIN TEORİSİ'NİN AMPİRİK SONUÇLARI

H-O Teorisi'nin gerçek hayata uygun olup olmadığı birçok iktisatçı tarafından genellikle kendi ülkeleri üzerinde test edilmiştir. Bu testler, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmaya başlanmıştır. Çünkü daha önce ülkelerin faktör zenginliklerini ve malların faktör yoğunluklarını tespit edebilecek bir yöntem bilinmemektedir. 1939 yılında W.W. Leontief girdi-çıktı tabloları analizini geliştirdikten sonra, H-O Teorisi test edilebilir hale gelmiştir. Bu testlerden ilginç olanları aşağıda sıralanmıştır.

Leontief Testi

Leontief Testi, ABD'nin 1947 yılı girdi-çıktı tablolarına ve dış ticaret verilerine göre yapılmış, 1953 yılında da yayınlanmıştır. O yıllarda ABD sermaye zengini bir ülke olarak kabul ediliyordu. O halde H-O Teorisi'ne göre, ABD'nin sermaye yoğun üretilen malların ihracatçısı, emek yoğun üretilen malların da ithalatçısı olması gerekiyordu. İşte Leontief'de bunun doğru olup olmadığını araştırmıştır.

Çalışmada, hem ihraç malları hem de ithal malları çeşitli gruplar altında toplanmıştır. Örneğin beyaz eşya bir grup, tekstil ürünleri başka bir grup vb. şeklinde ele alınmıştır. Aynı gruptaki malların aynı faktör yoğunluklarına sahip olacağı kabul edilmiştir. Böylece çalışma daha basite indirgenmiştir.

ABD ekonomisindeki hem ihraç hem de ithal malı gruplarının faktör yoğunlukları hesaplanmıştır. İhraç malı zaten ABD'de üretilmektedir. İthal malları başka ül-

Leontief, ABD ekonomisi üzerine yaptığı hesaplamada, H-O Teorisi ile çelişkili sonuçlar bulmuştur.

kelerde üretilmesine rağmen, faktör yoğunlukları yine ABD ekonomisinde hesaplanmıştır. Örneğin, Japonya'dan ithal edilen Toyota marka bir otomobilin faktör yoğunluğu Japonya'daki otomobil fabrikasındaki verilere göre değil de ABD'deki bir otomobil fabrikasındaki verilere göre elde edilmiştir. Böyle yapılmasının altında yatan mantık, bir malın üretim teknolojisinin bütün ülkelerde yaklaşık olarak aynı kabul edilmesidir.

Çalışmanın sonucunda, ABD'nin emek yoğun ürünleri ihraç ettiği, sermaye yoğun ürünleri de ithal ettiği ortaya çıkmıştır. Buna literatürde *Leontief Paradoksu* veya *Çelişkisi* denir. H-O Teorisi'ne ters olan bu sonuç, iktisatçılar tarafından çok yönlü olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bir grup iktisatçı H-O Teorisi'nin geçerli olduğunu, Leontief'in yapmış olduğu analizin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Onlara göre, Leontief'in çalışması şu yönlerden eksiktir:

- Leontief Testi'nin yapılışı 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına rastladığı için veriler gerçekleri yansıtmayabilir. 1947 yılı tipik bir yıl değildir. Savaşın etkileri verilere yansımış olabilir. Bu yüzden de H-O Teorisi'ne uygun sonuçlar ortaya çıkmamış olabilir.
- İthal mallarının faktör yoğunlukları da yine ABD ekonomisinde hesaplandığı için gerçekleri yansıtmayabilir.
- Sadece emek ve sermaye faktörleri ele alınmıştır. Oysa ABD ekonomisinde zengin doğal kaynaklara yönelik üretim de yapılmaktadır.

Benzeri eleştiriler devam ederken, Leontief ek bir açıklama yapmıştır. Leontief'e göre, ABD işçileri diğer ülkelerin işçilerine nispeten üç kat daha verimlidir. Çünkü ABD işçileri iyi eğitim almış, iyi bilgiler ve ileri teknoloji ile donatılmışlardır. O halde diğer ülkelerle karşılaştırma yapabilmek için, ABD'nin iş gücü miktarını üç ile çarpmak gerekir. İş gücü miktarı üç ile çarpıldığında da ABD'nin sermaye zengini değil, nitelikli emek zengini olduğu görülür. O halde bulunan sonuçlar H-O Teorisi'ne uygundur. Buna rağmen, günümüzde de Leontief çelişkisi tam olarak ortadan kaldırılamamıştır. Bu çelişkiyi ortadan kaldırabilmek için, özellikle 1960'lı yıllardan sonra birçok yeni teori ortaya atılmıştır.

Tatemoto ve Ichimura Testi

H-O Teorisi, M. Tatemoto ve S. Ichimura isimli iki Japon iktisatçı tarafından 1951 yılı verilerine göre Japonya ekonomisi üzerinde de test edilmiştir. H-O Teorisi Japonya ekonomisi üzerinde test edilirken Leontief ile benzer analiz yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçta Japonya'nın sermaye yoğun üretilen malları ihraç, emek yoğun üretilen ürünleri de ithal ettiği bulunmuştur. Bu sonuç, H-O Teorisi ile çelişkilidir. Çünkü o yıllarda Japonya tipik bir emek ülkesidir. Yani, Japonya o yıllarda sermayeye nispeten emeğin bol olduğu bir ülkedir. Dolayısıyla Japonya'nın H-O Teorisi'ne göre emek yoğun üretilen malları ihraç edip, sermaye yoğun üretilen malları ithal etmesi gerekirken, bunun aksi bir durum ortaya çıkmıştır.

Ancak Japonya'nın dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, Japonya'nın kendisinden daha emek zengini ülkelerle ticaret yaptığı görülmüştür. Aslında Japonya o yıllarda emek yoğun ürünleri ihraç etmektedir. Ancak, ithal ettiği ürünler ihraç ettiği ürünlere göre daha emek yoğundur. Örneğin, %70 oranında emek yoğunluğuna sahip ürünleri ihraç ederken, %90 oranında emek yoğunluğuna sahip ürünleri ithal etmektedir. Tatemoto ve Ichimura Testi sonuçlarına göre Japonya'nın nispi olarak sermaye yoğun malları ihraç ettiği gibi bir sonuç ortaya çıksa da, ithal ettiği ürünlerin ihraç ettiği ürünlere göre daha emek yoğun olduğunun açıklanmasından sonra, Japon ekonomisinin de H-O Teorisi'ne uygun olduğu kabul edilmiştir.

Bharadwaj Testi

R. Bharadwaj isimli Hintli iktisatçı, 1953-1954 yılı verilerine göre Hindistan ekonomisi üzerinde H-O Teorisi'ni test etmiştir. Yaptığı analiz Leontief'inkine çok benzemektedir. Sonuçta, Hindistan'ın emek yoğun ürünleri ihraç, sermaye yoğun ürünleri ithal ettiğini bulmuştur. O yıllarda Hindistan niteliksiz emeğin üretebileceği malların ihracatçısı durumundadır. Sonuç tartışmasız olarak H-O Teorisi'ne uygundur. Bharadwaj, daha sonra beşerî sermayeyi hesaba kattığında Hindistan'ın ihracatında sermaye yoğunluğunun arttığını bulsa da, sermaye yoğunluğundaki artış genel sonucu etkilemeyecek düzeydedir.

Stolper ve Roskamp Testi

Stolper ve Roskamp, Doğu Almanya'nın 1961 yılındaki dış ticaretini test etmiştir. Doğu Almanya'nın sermaye yoğun ürünleri ihraç ettiği, emek yoğun ürünleri ise ithal ettiği sonucunu bulmuştur. O yıllarda, Doğu Almanya Doğu Bloku'nun en sanayileşmiş ülkelerinden biridir ve ticaretinin büyük bir kısmını da yine Doğu Bloku ülkeleri ile yapmaktadır. Bulunan sonuç H-O Teorisi'ne uygundur. Bu çalışma, H-O Teorisi'nin sosyalist ekonomik sistem için de geçerli olduğunu ispatlamıştır.

H-O Teorisi, hemen hemen birçok ülke üzerinde test edilmiş, bulunan sonuçlar genellikle teoriye uygun çıkmıştır.

Özet

AMAÇ 1 *Bir ülkenin üretim faktörü yapısının, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesindeki rolünü açıklamak.*

David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne yöneltilen eleştirilerden biri, teoride ülkeler arasındaki emek verimliliği farklarının nedenlerinin ortaya konulamamasıydı. Bunun üzerine Eli F.Heckscher yaptığı çalışmasında bu farklılığın nedenini açıklamaya çalışmıştır. Daha sonra Bertil Ohlin'in de katkısıyla geliştirilen model bu iktisatçıların soyadlarından dolayı Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi diye anılmaktadır.

Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi, dış ticaretin nedeni olarak ülkelerin nispi faktör zenginliklerini göstermektedir. (H-O) Teorisi, "Bir ülke hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse ülkenin o üretim faktörünü yoğun olarak kullanan üretim dalında uzmanlaşacağını ve karşılaştırmalı üstünlük elde edeceğini ileri sürer.

AMAÇ 2 *Faktör zenginliği ve malların faktör yoğunluğu kavramlarını açıklamak.*

Faktör zenginliği karşılaştırmalı bir kavramdır. İki ülke birbirine göre sermaye açısından daha zengin (sermaye zengini) veya emek açısından daha zengin (emek zengini) olabilir. Faktör zenginliği kavramı üç ayrı şekilde tanımlanmıştır. Bunlar; faktör miktarı tanımı, fiyat tanımı ve kullanım tanımıdır.

H-O Teorisi'nin varsayımlarına göre, iki ülkeli ve iki mallı bir modelde, ele alınan malların faktör yoğunlukları birbirinden farklı olmalıdır. H-O Teorisi'ne göre iki malın teknoloji doğruları üst üste binmemelidir.

AMAÇ 3 *Uluslararasında faktör hareketliliği olmamasına rağmen, dış ticaret sayesinde iki ülkedeki faktör fiyatlarının birbirine nasıl eşitleneceğini açıklamak.*

H-O Teorisi'nin ikinci alt teorisi Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi'dir. Bu teorem, iki ülke arasında faktör hareketliliği olmasa bile dış ticaret sayesinde faktör fiyatlarının birbirine eşitleneceğini ifade etmektedir. Klasik dış ticaret teorilerinin standart varsayımlarından bir tanesi, emeğin ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise tam hareketsiz olduğudur. Bu varsayıma rağmen, dış ticaret sayesinde faktör fiyatları birbirine eşitlenecektir.

AMAÇ 4 *Serbest dış ticaret sayesinde bir ülkedeki üretim faktörlerinin millî gelirden aldıkları payların nasıl değişebildiğini açıklamak.*

Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi'ne göre, serbest dış ticaret ülkede bol olan üretim faktörünün gelirini yükseltirken, kıt olan üretim faktörünün gelirini düşürmektedir. Diğer bir ifadeyle serbest ticaret ihraç mallarında yoğun olarak kullanılan ve ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün millî gelir içindeki payını arttırırken, ithalata rakip üretim dallarında kullanılan kıt faktörün millî gelir içindeki payını azaltır. Kıt faktörün gelirinde meydana gelen düşüş, mutlaka o ülkenin refahında bir azalma yaratmayabilir. Çünkü bol olan üretim faktörünün sağlayacağı kazanç, kıt olan faktörün uğradığı kayıptan daha fazla olacağı için toplum açısından refah seviyesinde bir azalma olmaz.

Dış ticareti artırıcı yönlü büyüme ve dış ticareti azaltıcı yönlü büyümeyi tanımlamak.

Rybczynski Teoremi'ne göre, emek ve sermaye faktörlerinden birinin arzı artarken diğerinin arzı sabit kalıyorsa arzı artan faktörü yoğun olarak kullanan üretim dallarında üretim mutlak olarak artar, arzı sabit kalan üretim faktörünün kullanıldığı üretim dalında ise üretim azalır. Eğer, sadece ihraç malında yoğun olarak kullanılan üretim faktöründe artış olmuşsa dış ticareti artırıcı yönlü bir büyüme ortaya çıkar. Yani, bir taraftan ihraç malı üretimi artacağı için ihracat artarken, diğer taraftan ithal ikamesi mallarının üretimi azaldığı için ithalat artacaktır. Dolayısıyla dış ticaret hacmi de artacaktır. Eğer, sadece ithal ikamesi malının üretiminde yoğun olarak kullanılan üretim faktöründe artış olursa dış ticareti azaltıcı yönlü (dış ticarete karşıt) bir büyümeden bahsedilir.

Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi'ne yöneltilen eleştirileri açıklamak.

H-O Teorisi'nin dayandığı varsayımlardan kaynaklanan bazı eksiklikleri mevcuttur. Ancak yine de pek çok iktisatçı tarafından kabul görmüş, çeşitli ülkeler için test edilmiş ve genellikle test sonuçları teoriye uygun çıkmıştır. En önemli eksikliklerinden birkaçı; gerçek hayattaki durumu yansıtmaması, piyasaların tam rekabet şartlarında işlediğini varsayması, üretimde sabit maliyet şartlarının geçerli olduğunu varsayması ve iki ülkenin zevk ve tercihlerinin birbirinin aynısı olduğunu varsaymasıdır. H-O Teorisi'nden beklenen sonuçların ortaya çıkabilmesi için faktör yoğunluklarının tersine dönmemesi gerekir. Eğer bir mal dış ticaret öncesinde diğer mala göre emek yoğun tekniklerle üretilirken, dış ticaretten sonra nispeten sermaye yoğun tekniklerle üretilir hale geliyorsa buna faktör yoğunluğunun tersine dönmesi denir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Faktör Oranları (Donatımı) Teorisi'nin varsayımlarından biri **değildir?**

a. Mallar faktör yoğunlukları bakımından birbirlerinden farklıdır.
b. Ülkede emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörü vardır.
c. Bir malın üretim teknolojisi standarttır.
d. Ülkelerin talep şartları birbirinden farklıdır.
e. Ülkeler faktör zenginlikleri bakımından birbirlerinden farklıdır.

2. Faktör miktarı tanımına göre aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır?**

a. İlk defa Heckscher ve Ohlin tarafından yapılmıştır.
b. İki ülkedeki üretim faktörlerinin miktarlarının fiziksel olarak sayılması ile yapılır.
c. Faktör zenginliğini ifade etmekte kullanılan tanımlardan biridir.
d. Üretim faktörleri homojen olduğunda bu tanımlamanın kullanılması daha kolay olur.
e. Karşılaştırmalı olarak hangi ülkenin, hangi üretim faktörüne daha çok sahip olduğunun tespit edilmesinde kullanılır.

3. Aşağıdakilerden hangisi söz konusu olduğunda H-O Teorisi'nde yapılacak analizler geçersiz olur?

a. Malların faktör yoğunluğu birbirinden farklı olduğunda
b. Bir malın üretim teknolojisi standart olduğunda
c. İki malın teknoloji doğruları üst üste bindiğinde
d. Ülkelerin faktör zenginlikleri birbirinden farklı olduğunda
e. Üretimde ölçeğe göre sabit verimler (getiri) geçerli olduğunda

4. H-O Teorisi ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır?**

a. H-O Teorisi geometrik olarak da kanıtlanabilir.
b. H-O Teorisi yalnızca sabit fırsat maliyeti şartlarında geçerlidir.
c. Ülkenin, kıt üretim faktörüyle üretilebileceği malların ithalatçısı olacağını savunur.
d. Karşılaştırmalı üstünlüğün belirleyicisinin ülkelerin faktör zenginliği olduğunu savunur.
e. Klasik dış ticaret teorilerinin varsayımlarına dayanır.

5. Serbest dış ticaretin, ülkede bol olan üretim faktörünün gelirini yükseltirken, kıt olan üretim faktörünün gelirini düşüreceği görüşü aşağıdakilerden hangisine aittir?

a. Heckscher-Ohlin Teorisi
b. Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi
c. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi
d. Rybczynski Teoremi
e. Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi

6. Aşağıdakilerden hangisi Rybczynski Teoremi'nin dayandığı varsayımlardan biri **değildir?**

a. Ülkede üretim faktörleri tam olarak kullanılmaktadır.
b. Ülkede iki üretim sektörü bulunmaktadır.
c. Ülkedeki her sektör doğrusal homojen üretim fonksiyonuna göre üretim yapmaktadır.
d. Ele alınan ülke küçük bir ülkedir.
e. Ekonomik büyüme dış ticaret hadlerini ülke lehine değiştirmektedir.

7. Aşağıdakilerden hangisi gerçekleştiğinde dış ticareti artırıcı yönlü bir büyüme ortaya çıkar?

a. Ülkede kıt olan üretim faktörünün miktarı azalmışsa
b. Ülkede bol olan üretim faktörünün miktarı azalmışsa
c. Ülkede bol olan üretim faktörünün miktarı artmışsa
d. Ülkede hem bol hem de kıt olan üretim faktörünün miktarı aynı oranda artmışsa
e. Ülkede kıt olan üretim faktörünün miktarı artmışsa

8. Aşağıdakilerden hangisi H-O Teorisi'nin özelliklerinden biri **değildir?**

a. Dış ticaretin ekonomi üzerindeki birçok etkisinin açıklanmasına yardımcı olması
b. Mantık yapısının tutarlı olması
c. Geometrik ve analitik yöntemlerin uygulanmasına elverişli olması
d. Malların faktör yoğunluklarının tersine dönmesi durumunda da geçerli olması
e. İktisatçılar tarafından genel kabul görmesi

9. ABD'de, H-O Teorisi'nin geçerliliğini test etmek amacıyla ABD'nin girdi-çıktı tabloları ve dış ticaret verileri kullanılarak yapılan test aşağıdakilerden hangisidir?

a. Leontief Testi
b. Tatemoto ve Ichimura Testi
c. Bharadwaj Testi
d. Stolper ve Roskamp Testi
e. Rybczynski Testi

10. Doğu Almanya'nın 1961 yılındaki dış ticaretini test eden ve H-O Teorisi'nin sosyalist ekonomik sistem için de geçerli olduğunu ispatlayan test aaşağıdakilerden hangisidir?

a. Leontief Testi
b. Stolper ve Roskamp Testi
c. Tatemoto ve Ichimura Testi
d. Rybczynski Testi
e. Bharadwaj Testi

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi'nin Varsayımları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Faktör Miktarı Tanımı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Faktör Yoğunluğu Kavramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi'nin Açıklanması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Rybczynski Teoremi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Rybczynski Teoremi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Heckscher-Ohlin Teorisi'nin Eksikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Leontief Testi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Stolper ve Roskamp Testi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1
Heckscher-Ohlin Teorisi'nde klasik dış ticaret teorilerinin varsayımlarına ek olarak ön plana çıkan kavramlar; ülkelerin faktör zenginliği ve malların faktör yoğunluğudur.

Sıra Sizde 2
Faktör miktarını tanımlamanın bir takım zorlukları olabilir. Üretim faktörlerini bir ülkede fiziksel olarak sayabilmek güçlü bir istatistik ve bilgi işlem altyapısını gerektirir. Aynı zamanda uzun sürebilecek ve zahmetli bir yöntemdir. Çalışmalar kesin bir sonuç vermeyebilir. Üretim faktörleri homojen olursa bu sayım daha kolay yapılır. Gerçek hayattaki gibi homojen olmadığı durumlarda, fiziksel bir sayıyı ortaya koymak zor olabilir.

Sıra Sizde 3
H-O Teorisi'ne göre, karşılaştırmalı üstünlüğün belirleyicisi ülkelerin faktör zenginlikleridir.

Sıra Sizde 4
H-O Teorisi'nde ülkeler arasında faktör hareketliliği olmadığı varsayılmıştır.

Sıra Sizde 5
Gerçek hayatta ticaret yapan ülkeler arasında üretim faktörlerinin fiyatlarının birbirine eşit olmamasının nedenleri; ülkeler arasında tam serbest ticaretin olmaması, sendikaların güçlü oldukları ülkelerde özellikle ücretlerin düşmesine karşı koymaları ve hükûmetlerin farklı ücret ve faiz politikaları uygulamalarıdır.

Sıra Sizde 6
Gelir Dağılımı Teoremi'ne göre, serbest dış ticaret, ülkede bol olan üretim faktörünün gelirini yükseltir. Kıt olan üretim faktörünün gelirini ise düşürür. Yani, serbest ticaret ihraç mallarında yoğun olarak kullanılan ve ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün millî gelir içindeki payını arttırırken, ithalata rakip üretim dallarında kullanılan kıt faktörün millî gelir içindeki payını azaltır.

Sıra Sizde 7
Sadece kıt olan üretim faktöründe artış olmuşsa dış ticareti azaltıcı yönlü bir büyüme ortaya çıkar. Bu kıt olan üretim faktörü ithal ikamesi malının üretiminde yoğun olarak kullanılıyorsa bu faktörün miktarının artması dış ticareti azaltıcı bir etki yaratır. Çünkü bu faktörün miktarının artması ithal ikamesi malının üretimini artıracak ve dolayısıyla ithalat azalacaktır. Buna karşılık ihraç malı üretimi azalır. Yani, bir taraftan ihraç malı üretimi azalacağı için ihracat azalırken, diğer taraftan ithal ikamesi mallarının üretimi artacağı için ithalat azalır. Sonuçta dış ticaret hacmi azalır.

Yararlanılan Kaynaklar

Appleyard, D. R., Field, Jr. A. J., Cobb, S. L. (2010). **International Economics,** New York: McGraw-Hill.

Carbaugh, R. J. (2009). **International Economics,** South-Western Cengage Learning, USA.

Chacholiades, M. (1990). **International Economics,** New York: McGraw-Hill Publishers.

Çelik, K. (2008). **Uluslararası İktisat,** Trabzon: Murathan Yayınevi.

Karluk, S. R. (2003). **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika,** İstanbul: Beta Yayınları.

Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2009). **International Economics: Theory and Policy,** Boston: Pearson Education, Inc.

Marrewijk, C. V. (2007). **International Economics: Theory, Application, and Policy,** Oxford: Oxford University Press.

Salvatore, D. (1999). **International Economics,** Sixth Edition, John Wiley and Song, inc.

Salvatore, D. (1986). **Uluslararası İktisat: Teori ve Problemler,** Schaum's Outline Series, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi (Çeviren: Tamer İşgüden).

Samuelson, P. A., Nordhaus, W. (2001). **Economics,** International Edition, New York: McGraw Hill.

Seyidoğlu, H. (2007). **Uluslararası İktisat,** Genişletilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkış nedenlerini açıklayabilecek,
- Teknolojinin dış ticarete ve karşılaştırmalı üstünlüğe etkisini açıklayabilecek,
- Dış ticarette ölçek ekonomilerini tanımlayabilecek,
- İçsel ve dışsal ölçek ekonomileri arasındaki farkı açıklayabilecek,
- Dış ticarette eksik rekabet piyasaları ve endüstri-içi ticareti açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yeni Dış Ticaret Teorileri
- Heckscher-Ohlin Teorisi
- Leontief Paradoksu
- Varlık Modeli
- Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Modeli
- Yetişkin (Nitelikli) İşgücü Modeli
- Ürün Dönemleri (Devreleri) Modeli
- Ölçeğe Göre Artan Getiri
- İçsel Ölçek Ekonomileri
- Dışsal Ölçek Ekonomileri
- Tekelci Rekabet
- Endüstri-İçi Ticaret
- Endüstriler Arası Ticaret
- Grubel-Loyld İndeksi

İçindekiler

Uluslararası İktisat → Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Dış Ticareti Açıklamaya Yönelik Modeller

- GİRİŞ
- YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI
- DIŞ TİCARETİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK MODELLER
- YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Dış Ticareti Açıklamaya Yönelik Modeller

GİRİŞ

Klasik dış ticaret teorisinin temeli sayılan David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve onun modern yorumları sayılan Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi 1950'li yıllara kadar uluslararası ticareti önemli ölçüde açıklamakta idi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ticaretini serbestleştirmeye yönelik küresel ve bölgesel girişimler söz konusu olmuştur. Bu girişimlere küresel düzeyde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), bölgesel düzeyde ise Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) örnek verilebilir. Küresel girişimlere paralel olarak artan bölgesel işbirliği ve birleşmelerin de etkisiyle uluslararası ticaretin yönünde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve pek çok yeni mal dış ticarete konu olmaya başlamıştır.

Klasik dış ticaret teorilerine göre, dış ticaret daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yapılacaktır. Buna karşılık, gerçek ekonomik hayatta uluslararası ticaret çoğunlukla gelişmiş ülkeler arasında yapılmaktadır. Ayrıca ülkeler benzer ürünleri hem ihraç hem de ithal etmektedir.

Klasik iktisat teorisinin tam rekabet, devlet müdahalesinin olmadığı bir ekonomi, homojen mal ve ölçeğe göre sabit getiri gibi temel varsayımlarının gerçek ekonomik hayatta karşılığı yoktur. Bugün gerçek ekonomik hayatta eksik rekabet piyasaları, farklılaştırılmış ürünler, stratejik dış ticaret politikası ile birlikte devletin müdahale ettiği ekonomi ve dış ticaret ile ölçeğe göre artan getiri söz konusudur.

Klasik dış ticaret teorisinin temel varsayımları önemli ölçüde geçerliliğini kaybetmiştir. Ölçek ekonomileri olgusunun yanı sıra, araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak yeniliklerin artması, yaparak öğrenme yöntemiyle pek çok ülkenin aynı sektörde üretim yapması, teknolojinin hızla gelişmesi ve yayılması, ürün farklılaştırması ve eksik rekabet şartlarının (monopolistik ve oligopolistik rekabet şartlarının) geçerli olması klasik dış ticaret teorilerinin açıklamalarını yetersiz kılmaktadır.

Mevcut gelişmeleri açıklayabilmek için yeni teorilere ve/veya açılımlara ihtiyaç duyulmuştur. 1950'li yıllarda Wassily Leontief'in girdi-çıktı yöntemiyle Heckscher-Ohlin Teorisi ve klasik dış ticaret teorisinin eksikliklerini öne süren çalışmaları, yeni dış ticaret teorilerinin (modellerinin) geliştirilmesine önemli katkı sağlamıştır. Leontief'in elde ettiği sonuçları açıklamaya yönelik çalışmalar, klasik dış ticaret teorilerinin açıklayamadığı pek çok konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Böylece dış ticareti açıklamaya yönelik ilk teoriler ortaya çıkmıştır. Ardından 1970'li yılların so-

nuna doğru ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasalarına dayanan yeni dış ticaret teorileri daha da geliştirilerek uluslararası iktisat yazınına (literatürüne) kazandırılmıştır. Bu teorilerin, klasik teoriye önemli katkılarda bulunarak ticaretteki yeni gelişmelerin teorik açıklamasını yapmakla birlikte, genel olarak dünya ticaretine tam bir açıklama getirmediği ve sadece belli ürünlerin (sektörlerin) dış ticaretini açıklayarak klasik dış ticaret teorisinin eksikliklerini giderdiği söylenebilir.

YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ekonomik gelişmelere paralel olarak dış ticaretin gelişmesi ve yeni pek çok ürünün dış ticarete konu olması, klasik dış ticaret teorilerinin tüm ticaret işlemlerini açıklamasını giderek zorlaştırmıştır. Günümüzde klasik dış ticaret teorisinin temel varsayımları arasında yer alan tam rekabet şartları çok az piyasada geçerli iken, buna karşılık çoğu piyasada eksik rekabet şartları mevcuttur. Ayrıca dış ticarette iki ülke ve iki ürün varsayımının aksine günümüzde 200'e yakın ülke arasında binlerce mal dış ticarete konu olmaktadır. Diğer yandan üretimde sabit getirinin aksine ölçek ekonomisine bağlı olarak artan getiri söz konusudur. Üretimde, emek ve sermayeye ek olarak bilgi ve teknolojinin önemi artmış, nitelikli iş gücü (skilled labor), diğer bir ifadeyle beşerî sermaye önemli bir faktör haline gelmiştir.

Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi'ne göre, bir ülkede hangi üretim faktörü daha bol ise ülke o üretim faktörünün daha yoğun olarak kullanıldığı mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacak ve ülke üretiminde uzmanlaştığı bu malları ihraç edecektir. Buna karşılık, kıt olan üretim faktörleri ile üretilen mallar ise ithal edilecektir.

Yaşanan bu gelişmeler, David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile Heckscher ve Ohlin tarafından geliştirilen Faktör Donatımı Teorisi'nin tüm dış ticaret işlemlerine açıklık getirmesini zorlaştırmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışa bağlı olarak dış ticaretin yönünde meydana gelen değişiklikler, yeni sanayi örgütlenmesi, ülkelerin aynı ürünü hem ihraç hem de ithal etmesi (endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması), ölçek ekonomilerinin varlığı ve eksik rekabet şartları yeni dış ticaret teorilerinin geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

1953 yılında Rus asıllı ABD'li iktisatçı Wassily Leontief yaptığı çalışmada 1947 yılı dış ticaret verileri ve input-output (girdi-çıktı) tablosunu kullanarak ABD'nin ihracat ve ithal ikamesi sektörlerini incelemiştir. Ortaya çıkan sonuç, klasik dış ticaret teorisinin ve özellikle Heckscher- Ohlin Teorisi'nin tam tersi bir durumu ifade etmektedir.

Leontief'in elde ettiği sonuca göre sermaye açısından zengin olan ABD'de 1 milyon dolar değerindeki ihracat içindeki emek, aynı değerdeki ithal ikamesi sektöründeki emekten daha fazladır. Diğer bir deyişle, sermayesinin bol olduğu düşünülen ABD'nin, sermaye yoğun mallar ihraç etmesi beklenirken aksine ABD emek yoğun mallar ihraç etmekte, buna karşılık sermaye yoğun mallar ithal etmektedir. Bu durum Leontief Paradoksu olarak ifade edilmektedir.

Leontief'in yaptığı ampirik (deneysel) çalışma, Heckscher- Ohlin'in Faktör Donatımı Teorisi'ne duyulan güveni sarsmıştır. Leontief Paradoksu, Heckscher- Ohlin Teorisi'nin faktör donatımı ile öngörüleri üzerinde tekrar düşünülmesi gerektiğini ortaya koyarken, üretim ve dış ticarette emek ve sermayeye ek olarak teknoloji, AR-GE ve beşerî sermayenin diğer bir deyişle bilginin de önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Leontief'in elde ettiği sonuçlarla ilgili çalışmalar yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Irving Kravis (1956) ve Peter Kenen (1965) *beşeri sermaye*, Donald Keesing (1966) *emeğin niteliği* ve Jaroslav Vanek (1959 ve 1968) de *doğal kaynaklar* ile Leontief Paradoksu'nu açıklamaya çalışarak yeni dış ticaret teorisine katkıda bulunmuşlardır. Diğer yandan W. Gruber, D. Metia ve R. Vernon (1967) ise; *dış ticarete konu olan yeni ürünlerin geliştirilmesinde ve bunların dış ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesinde AR-GE faaliyetlerinin önemi*ne değinmişlerdir. B. S. Minhas (1962) *faktör yoğunluğunun tersine dönmesi*, S. Valavanis-Vail (1957) *tüketimin tersine dönmesi*, S. Linder (1961) *gelir ve tercihlerde benzerlik* ve R. Baldwin (1971) *ticaret politikalarının kötüleştirici etkileri* ile Leontief Paradoksu'nu açıklamaya çalışmışlar ve yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardır.

Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkışında Leontief Paradoksu'nun rolü nedir?

SIRA SİZDE 1

DIŞ TİCARETİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK MODELLER

Yeni dış ticaret teorilerinin hepsini ele alma şansı bulunmadığından, bu bölümde önde gelen yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkış tarihlerine göre incelenmiştir. İlk olarak Leontief'in elde ettiği sonuçları açıklamaya yönelik modeller açıklanmıştır. Uluslararası iktisat yazınında bu modeller için teori, teorem ve hipotez gibi bilimsel ifadeler de kullanılmaktadır. Bu bölümde ise "model" ifadesinin yanı sıra akıcılığı sağlamak adına "teori" ifadesi de tercih edilmiştir. Bu modellerden (teorilerden) Varlık Modeli, Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Modeli, Teknolojik Açık Modeli, Yetişkin İşgücü Modeli ve Ürün Dönemleri Modeli'ne değinilmiştir. Daha sonra dış ticaret teorisinde ölçeğe göre artan getiriye dayanan ölçek ekonomileri ve tam rekabetin aksine eksik rekabet piyasalarının yer aldığı yeni dış ticaret teorileri incelenmiştir.

Varlık (Mevcudiyet) Modeli

Varlık (availability) Modeli, Irving Kravis (1956) tarafından ortaya atılmıştır. Kravis, ABD'nin dış ticaretindeki mal kompozisyonuna çeşitli faktörlerin nispi (göreceli) etkisini göstermek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışmada Leontief Paradoksu ile ortaya çıkan sonuçlar da değerlendirilmiştir.

Kravis'e göre ABD'nin ithal ettiği sermaye yoğun mallar bu ülkede olmayan (veya kıt olan) mallardır (Kravis, 1956, s. 143). Söz konusu malların bir kısmı mutlak anlamda ABD'de yoktur. Bazıları ise yüksek maliyetler nedeniyle yurt içinde üretimi artırılamayan mallardır. Buna bağlı olarak ABD kendisinin üretemediği veya yüksek maliyetler nedeniyle pahalıya ürettiği malları, diğer ülkelerden ithal etmektedir. Öte yandan ülkede bol olan ve düşük maliyetlerle üretilen malları ise ihraç etmektedir.

Kravis (1956)'in Leontief Paradoksu ile ilgili bir diğer bulgusu da ABD'nin yurtdışından ithal ettiği sermaye yoğun malların önemli bir kısmının bu ülkeden yurtdışına yatırımlar yoluyla giden yerli üreticilerin (kendi veya yabancı ortakları ile) ürettiği mallar olmasıdır. Yani ABD'li üreticiler yurt dışında ürettikleri malları kendi ülkelerine satmaktadırlar (Kravis, 1956, s. 150).

Çalışmada doğal kaynakların, teknolojik ilerlemelerin ve ürün farklılaştırmalarının dış ticareti artırdığı belirtilmektedir. Serbest rekabeti kısıtlayan hükûmet müdahaleleri (serbest dış ticareti savunan ülkeler tarafından da uygulanmakta olan), karteller ve ithalatı kısıtlamaya yönelik uygulamalar dış ticaretin genişlemesini engellemektedir (Kravis, 1956, s. 155). Ayrıca Kravis, teknolojik ilerlemeler ve ürün farklılaştırması gibi ticareti açıklayan faktörlerin karşılaştırmalı üstünlüklerin çatısı altında toplanabileceğini belirtmektedir.

Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Modeli

Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Modeli (Teorisi), İsveçli iktisatçı Staffan Burenstam Linder (1961) tarafından geliştirildiği için "Linder Modeli (Teorisi)" olarak da adlandırılmaktadır. Linder, dış ticarete konu olan malları, *ilkel maddeler (doğal kaynaklar) ve tarımsal ürünler* ile *sanayi ürünleri* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Linder'e göre, Faktör Donatımı Teorisi ancak ilkel ürünler ve tarımsal ürünler ticaretini açıklayabilmekte, buna karşılık sanayi ürünleri ticaretini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Linder, *sanayi ürünlerinde* dış ticareti açıklamak için ülkeler arasındaki gelir ve tercih benzerliklerini dikkate alan kendi (Linder) teorisini geliştirmiştir.

Gelir ve Tercihlerde Benzerlik (Linder) Teorisi'ni H-O Faktör Donatımı Teorisi'nden ayıran bir başka nokta, Linder Teorisi'nin faktör donatımı teorisinin aksine dış ticaretin talep yönüne ağırlık vermesidir. Bir diğer fark ise Linder Teorisi'nin klasik dış ticaret teorilerinin aksine dış ticarete konu olan malların homojen olmadığını vurgulamasıdır.

Gelir ve Tercihlerde Benzerlik (Linder) Teorisi'nin varsayımları;

- Gelir düzeyleri benzer ülkelerin zevkleri de benzerdir.
- Ürünler farklılaştırılmıştır. Çünkü farklı gelir seviyesindeki bireylerin talep edecekleri ürünler de farklı olacaktır.
- Üretimde ölçeğe göre artan getiri söz konusudur. İlk önce iç talebi karşılayan üretici, daha sonra dış talebi de karşılamaya başlayınca ölçeğe göre artan getiriden faydalanacaktır.

Linder Teorisi'ne göre, *sanayi ürünlerinde* dış ticaret benzer gelir ve tercih düzeylerine sahip ülkeler arasında daha çok gelişecektir. Gelir ve tercihlerdeki benzerliğin dış ticarete etkisi Şekil 3.1'de açıklanmıştır. Yatay eksende X, Y ve Z ülkelerinin gelir düzeyleri, dikey eksende ise bu ülkelerin bir mala ilişkin üretim ve tüketim düzeyleri bulunmaktadır. Malın kalitesi ve fiyatı (dikey eksende) A'dan J'ye doğru gidildikçe artmaktadır. Bu nedenle gelirleri birbirine yakın olan ülkelerin dış ticaret potansiyelleri yüksek olacaktır. Buna karşılık ülkeler arasındaki gelir farklılığı arttıkça dış ticaret potansiyeli de azalmaktadır. Buna göre, X ile Y ülkeleri gelir ve tercihlerinin çakıştığı alanda (malın C ile E kalite düzeyleri arasındaki alan) dış ticaret yapmaktadırlar. Y ile Z ülkeleri, birbirine benzeyen ancak farklılaştırılmış sanayi malının E ile G kalite düzeyleri arasındaki alanda dış ticaret yapmaktadır. X ülkesi ile Z ülkesi arasında ise dış ticaret yapılamamaktadır. Bunun nedeni, iki ülkenin farklı gelir düzeylerine bağlı olarak farklı zevk ve tercihlere sahip olmasıdır. X ülkesindeki tüketici malın daha kaliteli düzeylerinde tüketimde bulunmak ister. Fakat gelir düzeyi söz konusu mal için yeterli değildir. Buna karşılık, Z ülkesinin tüketicileri, X ülkesinde tüketilen malları kalitesiz olduğu için tüketmek istememektedir. Bu nedenle X ile Z ülkesi arasında ticaret yapılamamaktadır.

Şekil 3.1

Gelir ve Tercihlerde Benzerliğin Dış Ticarete Etkisi

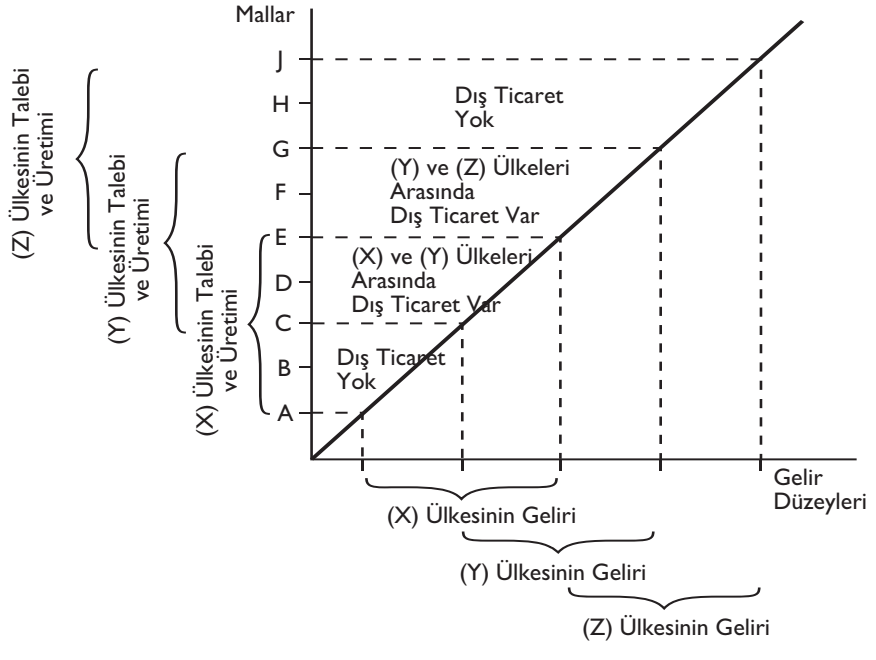

Ülkelerin kişi başına gelir düzeyi, gelir dağılımı ve tercihlerdeki benzerliğinin ülkeler arasındaki dış ticarete etkisini açıklayınız.

SIRA SİZDE 2

Peki, kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkeler ile kişi başına gelirin düşük olduğu ülkeler arasında sanayi malı ticareti hiç olmayacak mıdır? Her iki ülkede, gelir dağılımındaki adaletsizliğe bağlı olarak yüksek gelirli ülkelerde fakirler, düşük gelirli ülkelerde de zenginler olacaktır. Yüksek gelirli ülkelerdeki fakirlerin, düşük gelirli ülkelerde üretilen ürünleri talep etmesi mümkündür. Aynı şekilde düşük gelirli ülkelerde azınlıkta kalan zenginlerin de yüksek gelirli ülkelerde üretilen sanayi mallarını talep etmesi doğaldır. Ülkelerde azınlıkta kalanların zevk ve tercihlerine göre mal üretilmesi ekonomik değildir. Bu nedenle söz konusu mallar azınlığın zevk ve tercihlerine göre üretim yapılan ülkelerden ithal edilir. Her iki ülkede azınlıkta kalan kesimlerin taleplerindeki çakışma (kesişme) bir miktar ticaret yaratabilir ama çok güçlü değildir. Sonuçta sanayi ürünleri ticaretinin önemli ölçüde benzer gelir ve tercih düzeylerine sahip ülkeler arasında olacağı görülmektedir. İki ülke arasındaki gelir düzeyleri ne kadar birbirine yakınsa ülkeler arasındaki ticaret yoğunluğu da o kadar fazla olacaktır.

Linder Teorisi'nin varsayımlarında da belirtildiği gibi bir mal öncelikle yurt içi talebi karşılamak için üretilir. Bu teoriye göre, bir mal öncelikle yurt içi tüketim için üretilir, sadece ihracata yönelik mal olarak üretilemez. Linder'e göre, öncelikli olarak yurt içi talep, daha sonra yurtdışı talep karşılanır. Yurt içindeki talebin yurt dışındaki talep ile benzerlik gösterdiği durumda, yurtiçi talep "*temsili talep*" olarak ifade edilir. Linder'in gelir ve tercihlerde benzerlik teorisi "Örtüşen Talepler Teorisi (Theory of Overlapping Demands)" olarak da adlandırılmaktadır.

Gelir ve tercihlerde benzerlik teorisine göre yurtiçi talep hem ihracatın hem de ithalatın temel belirleyicisi konumundadır. Ayrıca, potansiyel ticaretin gerçekleşen ticarete dönüşmesi sürecinde üreticilerin piyasaya girmeleri önem kazanmakta ve uzaklık, taşıma maliyetleri gibi faktörler ile gümrük tarifeleri, kotalar ve tarife dışı engeller gerçekleşen ticaret düzeyini belirleyebilmektedir (http://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm "Nursen Vatanser Deviren, Yeni Dış Ticaret Teorileri" 13.03.2012).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sanayileşmiş (gelişmiş) ülkeler arasındaki sanayi malları ticaretindeki hızlı artış, Linder'in geliştirdiği teori ile uyumludur. Fakat düşük gelirli ülkelerin önemli bir kısmı, kendileri ile aynı gelir grubunda bulunan ülkelerden daha çok gelişmiş ülkeler ile dış ticaret yapmaktadırlar. Bu nedenle Linder Teorisi gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretini açıklamakta yetersizdir. Linder Teorisi, benzer yapıdaki ülkeler arasında dış ticaretin daha çok olacağını belirtirken, H-O Faktör Donatımı Teorisi ise dış ticaretin faktör yoğunlukları ve ekonomik yapıları temelde farklı olan ülkeler arasında yapılacağını varsaymaktadır (Karluk, 2009, s. 180).

Teknolojik Açık Modeli

Michael V. Posner (1961)'e göre, birbirine benzer ekonomik şartlara sahip olan sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin temel nedeni *teknolojik değişim ve gelişme*dir. Teknolojik yeniliği yapan ülkelerin üreticileri ile diğer ülke üreticileri arasında belli bir süre *teknolojik açık* oluşacaktır. Teknolojik yenilik sayesinde maliyetlerini önemli ölçüde düşüren ilk üretici, dış ticarette (ihracatta) diğer ülke üreticilerine karşı önemli bir üstünlük sağlayacaktır.

Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi'nde statik olarak kabul edilen *teknoloji*, Teknolojik Açık Modeli'nde dinamik bir faktör olarak ele alınmıştır.

Posner (1961), Teknolojik Açık Modeli'nde, Heckscher-Ohlin Teorisi'nin "Birbirleri ile ticaret yapan ülkelerde, aynı üretim teknikleri geçerlidir" varsayımına karşı çıkmaktadır. Posner (1961)'in geliştirdiği teoriye ilişkin varsayımlar ise şöyledir:

- Teknoloji, dış ticareti belirleyen en önemli faktördür.
- Üretim fonksiyonu, ülkeler arasında farklıdır.
- Faktör donatımı ticareti değil, ticaret faktör donatımını belirler.
- Emek faktörü homojen değildir.
- Faktörler ülkeler arasında mobildir (hareketlidir).
- Beşerî sermaye (iş gücüne yapılan yatırım) dış ticarete konu olan malları belirlemektedir.
- Karşılaştırmalı üstünlüğe ülkeler değil, ülkelerin sanayileri sahiptir.
- Teknik bilgi kolayca elde edilememektedir.
- Teknolojik yenilik açısından taklit ve talep gecikmeleri önemli belirleyicilerdir.
- Monopol ve oligopol piyasa yapıları mevcuttur (Karluk, 2009, s. 168).

Ülkeler (üretici firmalar) teknolojik yenilikler sayesinde yeni ürünlerin (malların) üretiminde karşılaştırmalı maliyet farklılıklarına (üstünlüklerine) sahip olmaktadır. Teknolojik yeniliği ilk yapan üretici, söz konusu teknolojinin diğer ülke üreticilerinde olmaması nedeniyle yeni malların üretiminde tekel konumuna sahiptir. İlk üretici, belli bir süre monopol (tekel) gücüne sahip olmanın yanı sıra mevcut yapıdan faydalanmak ister. Bu nedenle ilk üretici konumunda olan çoğu firma üretim teknolojisini gizli tutar. Bu noktada patent ile fikrî ve sınai mülkiyet haklarını düzenleyen yasal mevzuatlar da teknolojik yeniliği yapan ilk üreticiye önemli destek sağlamaktadır.

Yeni mallar eski malları tamamen ikame etmese de, söz konusu mallara olan talep zaman içinde artar. Yeni mallar hem üretim hem de tüketim açısından zaman içinde gelişir. Fakat yeni mal bütün ülkelerde aynı anda gelişmemektedir (Posner, 1961, s. 323). Yeni malın diğer ülkeler tarafından üretilip satılması zaman alacaktır. Bu süreçte üretimin diğer ülkeler tarafından gerçekleştirilmesi, ancak taklit (bu süreçte zaman alacaktır) veya söz konusu malın serbest mal olması yoluyla olacaktır. Taklit veya diğer yöntemlerle üretime başlayan diğer ülkeler ucuz emek (iş gücü) veya doğal kaynakların sağladığı üstünlükler ile malı ilk üreten ülkeye (firmaya) göre karşılaştırmalı üstünlük elde eder. Özetle, bir malı ilk icat eden ülke o malın ilk ihracatını gerçekleştirir. Ancak bu malın üretiminde kullanılan teknikler diğer ülkelere de yayıldıkça, söz konusu malı ilk olarak icat eden ülkenin ihracatı giderek azalır. Malı ilk icat eden ülke belli bir süre sonra maliyet açısından avantaja sahip diğer ülkeler ile rekabet edemeyince söz konusu malı ithal edecektir.

Sanayi Devrimi ile birlikte İngiltere kumaş ve tekstil ticaretinde en büyük ihracatçı konumunda iken, diğer ülkelerin mevcut teknolojiyi elde etmesiyle birlikte İngiltere'nin tekstil ihracatı azalmıştır. Kumaş ve tekstil üretiminde ilk yeniliği yapan İngiltere aradaki teknolojik açık kapanana kadar dış ticarette önemli bir üstünlük sağlamıştır.

DİKKAT

Üretim süreçlerine ilişkin yenilikler için belli bir teknolojik altyapı gereklidir. Bu altyapı daha çok sanayileşmiş (gelişmiş) ülkelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla yeni ürünler (mallar) daha çok sanayileşmiş ülkelerde üretilmektedir. Belli bir zaman sonra diğer ülkeler söz konusu yenilikleri elde ederek iş gücü maliyetlerinin de düşük olması nedeni ile üretimde öne geçmektedirler. Teknolojik Açık Modeli'nin en iyi işlediği sektörlere örnek olarak tekstil, elektronik eşya, kimya ve demir-çelik gibi sektörler gösterilebilir.

Teoriye göre sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin önemli bir bölümü, yeni ürün ve üretim süreçlerinin geliştirilmesine bağlıdır. Sanayileşmiş ülkeler belli bir AR-GE çalışması sonucu elde ettiği yeniliğin diğer ülkeler tarafından taklit

edilmesi ve öğrenilmesi sonucunda, çalışmalarını başka yenilikler üzerine yönlendirerek kısa bir süre sonra aynı veya farklı yüksek teknolojiye dayalı sektörlerde yeniden yenilik yaratmaktadırlar. Böylece dış ticarette teknolojik açığı kendi lehlerine çevirebilmektedirler.

Teknolojik Açık Teorisi, ülkelerin yenilik sonucu elde ettiği teknik bilgilerin, diğer ülkelere (üretici firmalara) yayılmasının hemen olmadığını dolayısıyla zamana ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Teknik bilginin yayılmasında hem "zaman" hem de yukarıda belirtildiği gibi "yasal düzenlemeler" önemli engeldir. Bu nedenle teknik bilginin her ülke tarafından "kolay elde edilebilir" olmadığını ifade etmek gerekir. Yeniliğin diğer ülkelere yayılmasında "taklit gecikmesi" ile "talep gecikmesi" gibi iki önemli belirleyici söz konusudur.

Yeni teknolojilerin diğer ülkeler (üreticiler) tarafından özümsenerek söz konusu malın üretimine geçilmesi sürecine *taklit gecikmesi* (imitation lag) ve diğer ülkelerde yeni mala ilişkin talebin oluşma sürecine ise *talep gecikmesi* (demand lag) denir.

Taklit gecikmesi ile ilgili süreçte *yurt içi tepki gecikmesi, dış tepki gecikmesi* ve *öğrenme süresi* temel belirleyicilerdir. Yukarıda ifade edildiği gibi, belli bir süre yeniliği yapan ülke ile diğer ülkeler arasında "teknolojik açık" oluşmakta, bu ise yeniliği yapan ülkeye söz konusu ürünün üretiminde tekel (monopol) olma imkânı sağlamaktadır. Bu sayede yenilik yapan ülke söz konusu ürünü diğer ülkelere ihraç etme imkânına kavuşmaktadır. Peki, bu durum ne kadar sürecektir? Söz konusu yenilik diğer ülkeler tarafından taklit edilene kadar mevcut durum devam edecektir. Teknolojik Açık Teorisi'ne göre dış ticaretin temelinde, "belirli bir zaman diliminde gerçekleşen yenilik/taklit süreci" bulunmaktadır.

Teknolojik yeniliğin benzer yapıdaki iki ülke arasında ticaret yaratıp yaratmayacağı ise talep ve taklit gecikmelerinin *net etkisi*ne bağlıdır. Eğer talep gecikmesi taklit gecikmesinden daha uzun zaman alırsa taklitçi ülkedeki tüketiciler yeni malı talep etmeye başlamadan önce taklit yapan ülkedeki üreticiler yeni teknolojiyi benimseyecektir. Bu durumda yeniliği yapan üretici diğer ülkelere mal ihraç edemeyecektir. Çünkü taklitçi ülkede henüz talep gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla ilk üretici olmanın ihracata etkisi olmayacaktır. Böylesi mallar üretim süreçleri nispeten basit mallardır. Buna karşılık taklit gecikmesi talep gecikmesinden daha fazla zaman alırsa, böyle bir durumda ilk üretici diğer ülkelere kolaylıkla mal ihraç edecektir. Çünkü söz konusu malı ilk üreticiden başkası üretememekte ve diğer ülkelerde söz konusu mala yönelik talep bulunmaktadır.

Posner (1961) ülkeler arasındaki dış ticareti açıklamak için Teknolojik Açık Teorisi'ni, P. Kenen (1965) ve D. Keesing (1966) ise Yetişkin (Nitelikli) İşgücü Teorisi'ni geliştirmiştir.

Eğer talep gecikmesi taklit gecikmesinden daha uzun zaman alırsa, ilk üretici diğer ülkelere yeni ürünü ihraç edebilir mi? Açıklayınız.

SIRA SİZDE 3

Dış ticareti *teknolojik açık modeli* ile açıklamaya çalışan bu yaklaşım, her zaman dış pazarlara yeni mal sürebilen ve bu pazarlarda üretilen yeni malların teknolojisini kendi ülkesine ilk getiren üreticilerin önemli bir monopol (tekel) gücüne sahip olacağını belirtmiştir. Ayrıca söz konusu faaliyetler dış ticarete önemli bir dinamizm katacaktır. Dünyada sanayi sektörü ile ilgili dış ticaret, doğal kaynaklardan çok ülkenin sahip olduğu teknolojik düzey ile ilgilidir.

Yeni malların üretiminde ve ihracatında *teknoloji* önemli bir karşılaştırmalı üstünlük sağlasa da, genel anlamda dış ticaret sadece teknoloji faktörüne bağlanamaz. Çünkü ülkenin sahip olduğu *teknolojik düzey*, ancak yeni ürünlerin ihraca-

tında söz konusu ülkeye (teknolojiyi bulan üretici firmaya) önemli bir avantaj sağlayacaktır. Bu süreç diğer ülkelerin mevcut teknolojiyi taklit etmesi ile yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Posner'in teknolojik açık modelindeki eksiklikler ve özellikle teknolojik açığın ortaya çıkması ve büyüklüğü ile ilgili yetersizlikler R. Vernon (1966)'un Ürün Dönemleri (Devreleri) Modeli tarafından giderilmiştir (Karluk, 2009, s. 170).

Yetişkin (Nitelikli) İş gücü Modeli

Yetişkin (Nitelikli) İş gücü Modeli'ne (Teorisi'ne) göre, ülkeler arasındaki ticaret yalnızca faktör donanımlarına (emek ve sermaye farklılığına) göre değil, nitelikli işgücü donanımına göre de belirlenmektedir. İş gücünün (emeğin) niteliği bütün ülkelerde farklıdır. İş gücünün farklı niteliklere sahip olmasının temel nedeni ise farklı ülkelerde işgücüne yapılan yatırımların farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

İşgücüne nitelik kazandırmaya yönelik yatırımlar uzun vadeli eğitim yatırımları olup, bu sayede iş gücünün eğitim ve kültür düzeyi yükselmektedir. Diğer yandan nitelikli emeğin yoğun bir sermaye ile donatılmasıyla birlikte iş gücünün verimliliği ve kalitesi yükselmektedir. Keesing (1965), Leontief Paradoksu'nu açıklamada üçüncü bir üretim faktörüne ihtiyaç duyulduğunu belirterek bunun da işgücünün niteliği, diğer bir ifadeyle beşeri sermaye olduğunu belirtmiştir.

Yetişkin İşgücü Teorisi gelişmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin büyük bir bölümünü açıklamaktadır. Sermaye ve nitelikli iş gücü bakımından zengin olan ülkeler, bu faktörlerin yoğun olarak kullanıldığı ürünlerde uzmanlaşırken niteliksiz iş gücünün yoğun olduğu ülkeler ise ağırlıklı olarak çok fazla nitelik gerektirmeyen ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaktadırlar.

Yetişkin İş gücü Teorisi, Faktör Donatımı Teorisi ile önemli bir benzerliğe sahiptir. Üretiminde yoğun olarak nitelikli (yetişkin) iş gücünün kullanıldığı mallar sermaye yoğun mallardır. Nitelikli iş gücünün olduğu ülkeler sermaye yoğun mallarda uzmanlaşırken diğer ülkelerde emek yoğun mallarda uzmanlaşmaktadırlar. Yetişkin İş gücü Teorisi, H-O Faktör Donatımı Teorisi'nin farklı bir yorumu olduğundan, bu teoriye "*Neo-Faktör Donatımı Teorisi*" de denmektedir (Seyidoğlu, 2007, s. 101).

Ürün Dönemleri (Devreleri) Modeli

Yeni ürünün diğer ülke üreticileri tarafından taklit edilmesi süreci teknolojik açık teorisinde *taklit gecikmesi* olarak ifade edilmektedir. Söz konusu süreç Ürün Dönemleri (Devreleri) Teorisi'nde ürünün standart ürün haline gelmesi olarak ele alınmaktadır.

Ürün Dönemleri Teorisi (Product Cyle Theory), diğer adıyla Ürün Geliştirilmesi Modeli, Raymond Vernon (1966) tarafından geliştirilmiştir. Teorinin temeli, teknolojik açık modeline dayanmaktadır. Teori, ürünün icat edildiği ilk aşamadan (yeni ürün) uluslararası ticareti etkilemesine (ticarete konu olmasına) kadar geçen zaman dilimi üzerinde durmaktadır. Yeni ürünün gelişimi *yeni ürün, olgun ürün* ve *standart ürün* olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Teorinin, ülke ve sektörün sahip olduğu teknolojiden daha çok ürün üzerine odaklandığı görülmektedir.

Teoriye göre, yeni ürünlerin ortaya çıkışı daha çok enformasyon ve bilgi düzeyinin yüksek olduğu ABD gibi sanayileşmiş ülkelerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bir ülkenin yeni teknolojiler ve yeni ürünler (mallar) geliştirebilmesi için yüksek derecede eğitilmiş (nitelikli) işgücüne ve AR-GE harcamalarına ihtiyacı vardır. Bu nedenle enformasyon ve bilgiye özel önem verilmektedir. Vernon (1966), Ürün Devreleri Teorisi'nin temelini oluşturan çalışmasında yenilikçi ülke olarak ABD'yi ele almıştır. Ürün Dönemleri Teorisi'nin varsayımları;

- Karşılaştırmalı üstünlük, ürünün hangi aşamada olduğuna bağlıdır.
- Teknik bilgi kolayca elde edilemez.
- Ölçek ekonomileri ve dışsal ekonomiler vardır.
- Ülkeler arasında tüketiciler ve tüketicilerin tercihleri farklılık arz eder.
- Üretim ve pazarlama yöntemleri zamanla değişebilir.
- Monopol ve oligopol piyasaları geçerlidir.
- Çok uluslu şirketler vardır.
- Mal hareketleri (ürünün başka ülkeler tarafından üretilme süreci) uluslararası sermaye hareketlerinden (doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından) etkilenmektedir (Karluk, 2009, s. 170-171).

Vernon'a göre **yeni ürün aşaması**nda; gelişmiş bir ülkedeki (ABD'deki) yenilikçi firmanın yenilik yaratan ürünü ilk önce kendi ülkesinde (ABD'de) üretilmekte ve ülke içinde (ABD'de) satılmaktadır. Şekil 3.2'den de görüldüğü gibi yeni ürün, ürün gelişim aşamalarının ortasına doğru artık diğer ülkelere (diğer gelişmiş ve az gelişmiş ülkelere) ihraç edilmeye başlanır. Bu aşamada emek yoğun bir üretim söz konusu olduğundan henüz üretimde makine kullanımına geçilmemiştir. Yeni ürün aşamasında diğer sanayileşmiş ülkeler söz konusu ürünü üretmiş olsalar dahi, henüz üretimleri tüketimlerini karşılayamamaktadır. Bu nedenle yeni ürünü sonradan üretmeye başlayan diğer sanayileşmiş ülkeler yeni ürün aşamasında söz konusu bu ürünü ilk geliştiren ülkeden (ABD'den) ithal etmektedirler.

Olgun ürün aşamasında sermaye yoğun bir üretim sürecinin yanında üretici sayısı da artmıştır. Bu aşamada ürünü ilk geliştiren ülkenin ihracatında önemli artışlar görülse de belli bir düzeyden sonra (olgun ürün aşamasının sonuna doğru) ihracat geliri azalmaktadır. Bunun nedeni ise diğer ülkelerin üretimlerini önemli ölçüde artırmalarıdır. Diğer sanayileşmiş ülkelerdeki üretim artışı tüketimin tamamını karşılayamasa da artık önemli ölçüde ithalata olan bağımlılığı azaltmıştır. Bu ise yenilik yaratan ülkenin ihracatına olumsuz yansımaktadır.

Olgun ürün aşamasının sonuna doğru teknolojideki yenilikler, AR-GE faaliyetleri ve üretimde makine kullanımı yaygınlaşmakta, ürün artık standart ürün haline gelmeye başlamaktadır. Ayrıca, üretici sayısındaki artışa paralel olarak artan rekabet baskısı kârların azalmasına neden olmaktadır. Olgun ürün aşamasında az gelişmiş ülkelerde yeni ürüne yönelik talep (tüketim) de giderek artmaktadır.

Standart ürün aşamasında; ürünü ilk geliştiren üretici (sanayileşmiş ülke üreticisi) üretim sürecinden yavaş yavaş çekilmektedir. Söz konusu üretici mevcut üretim teknolojilerini lisans anlaşmaları ile diğer üreticilere satmakta ve artık yeni ürünlerin üretimi için AR-GE çalışmalarına yönelmektedir. Bu aşamada doğrudan yabancı sermaye yatırımları da önemli bir işleve sahiptir. Yenilikçi firma doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla söz konusu ürünü bir başka ülkede üreterek kendi ülkesine ithal eder. Standart ürünlerde artık az gelişmiş ülkeler önemli rekabetçi üstünlüklere sahiptir. İlk aşamada teknolojik yenilik içeren ürün artık her yerde serbestçe üretilebilen bir ürün haline gelmiştir. Bu aşamadan sonra karşılaştırmalı üstünlük ve ihracat için yeni teknolojilerin ve ürünlerin bulunması gerekmektedir (Karluk, 2009, s. 171). Özellikle ABD menşeili çokuluslu şirketler (ÇUŞ'lar) üretimlerini maliyet avantajı sebebiyle farklı ülkelerde gerçekleştirerek üretmiş oldukları ürünleri ABD'ye ihraç etmektedirler. Standart ürün aşamasında ürünü ilk geliştiren ülke (ABD), artık ürünü yurtdışından ithal etmeye başlamıştır.

Şekil 3.2

Ürün Gelişim Aşamaları ve Dış Ticaret

Kaynak: *Vernon, 1966, s. 199.*

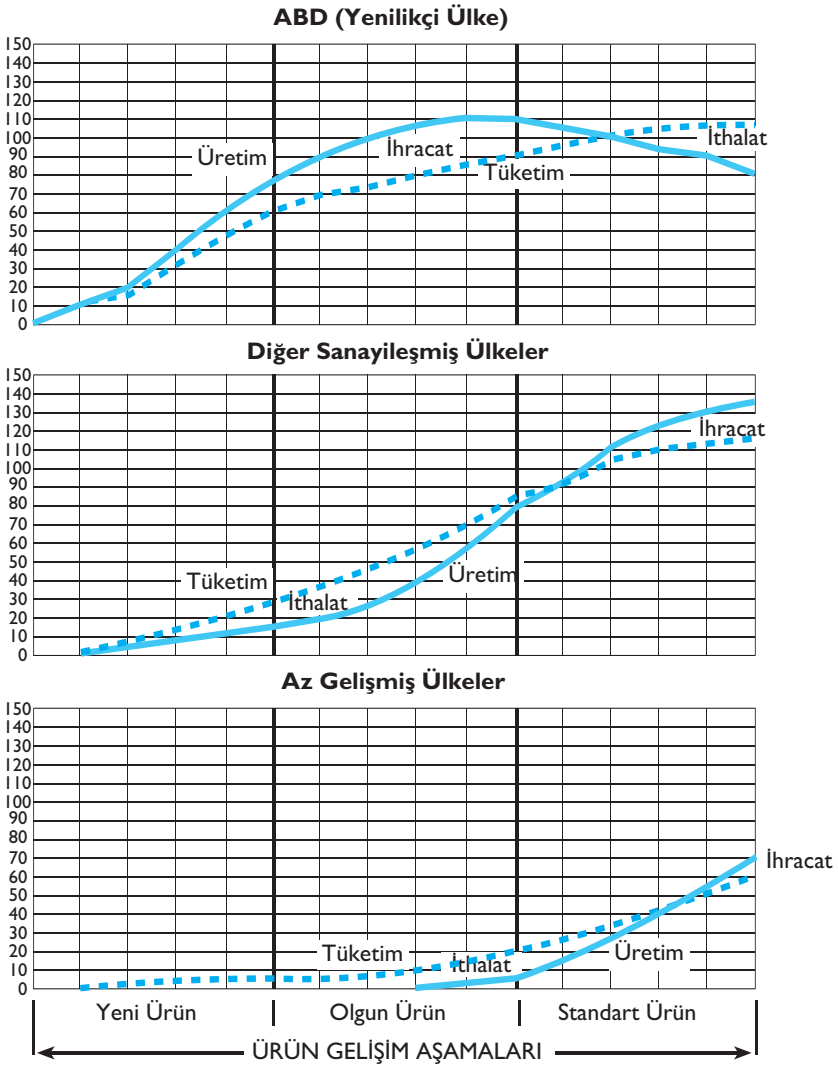

Yeni Ürün ve Standart Ürün Arasındaki Süre Kısalıyor

1910'dan önce çeşitli şekillerde üretilen otomobiller, ancak 1930'larda standart bir ürün haline gelmiştir. Aynı şekilde 1920'lerde farklı tasarımlarla üretilen radyo ancak 1930'larda standart tipte üretilmeye başlanmıştır (Vernon, 1966, s. 195). Gelişen teknolojinin yanı sıra şirketlerin daha yenilikçi olmalarıyla birlikte ürünlerin yaşam döngüleri daha kısalmıştır. Yenilikçi firmalar (üreticiler) ürünlerin satışları azalmadan önce farklı piyasalara hitap edebilmek için ürün farklılaştırmasına gitmektedir. Radyonun standart bir ürün haline gelmesinden sonra radyo farklılaştırılarak saat radyolar ve otomobil radyoları gibi ürünler geliştirilmiştir (Vernon, 1966, s. 196). Günümüzde yenilikçi ülkeler (firmalar) piyasada rekabetçi güçlerini korumak için teknolojilerini geliştirerek ve piyasaya sundukları ürünlerini farklılaştırarak yenilik yaratmak durumundadırlar.

Ürün Dönemleri Teorisi'ne verilen en iyi örneklerden biri İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yenilikçi ABD firmalarının vakum tüplü radyo üreterek dünya pazarlarına ihraç etmesiyle başlayan süreçtir. Bu yeni ürünün Japon üreticiler tarafından kopya edilerek üretilmesi sonucunda ABD'li üreticilerin uluslararası piyasalardaki egemenliği Japon firmalarına geçmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi yenilikçi firmalar bu süreçte aynı malı farklı teknolojiler kullanarak üretmekte ve uluslararası piyasalarda tekrar üstünlük sağlamaktadırlar. ABD'li firmalar transistörlü radyo üreterek Japon üreticilerin uluslararası piyasalardaki egemenliğini kırmışlardır. Japon üreticilerin söz konusu teknolojiyi taklit etmesinin ardından ABD'li üreticiler yeni teknolojiler ile radyo üretimine başlamışlar ve tekrar rekabette üstünlük sağlamışlardır. Günümüzde teknoloji ve yeniliklerin hızla yayılmasıyla birlikte hem taklit süresi hem de yeni ürün ile standart ürün arasındaki zaman kısalmıştır.

Teori, yenilik ve eskime zaman dilimi uzun olan dayanıklı tüketim mallarının, sentetik kumaşların ve elektronik ekipmanların dış ticaretine odaklanmıştır. Buna karşılık Ürün Dönemleri Teorisi, yenilik ve eskime arasındaki zaman dilimi kısa olan ürünler (örneğin elektrikli mutfak aletleri) için geçerli değildir.

Ürün Gelişim Aşamaları ve Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Değişimi

Ürün Dönemleri Teorisi'nde karşılaştırmalı üstünlükler dinamiktir. Teorinin üç aşamasında da karşılaştırmalı üstünlük dinamik bir seyir izlemektedir. Ürün ilk geliştirildiğinde (yeni ürün aşamasında) karşılaştırmalı üstünlük, söz konusu ürünü ilk üreten ülkededir. Daha sonraki aşamada (olgun ürün aşamasında) ürünün diğer sanayileşmiş ülkeler tarafından üretilmesiyle birlikte karşılaştırmalı üstünlük, bu ülkelere (diğer sanayileşmiş ülkelere) geçebilmektedir. Son aşamada (standart ürün aşamasında) ise az gelişmiş ülkelerde söz konusu ürünü üretmekte ve maliyet avantajı nedeniyle önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır. İlk aşamada karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sanayileşmiş ülke, son aşamada bu üstünlüğü kaybetmektedir. Karşılaştırmalı üstünlük önce diğer sanayileşmiş ülkelere daha sonra ise az gelişmiş ülkelere geçmektedir.

Ürün Dönemleri Teorisi'nde karşılaştırmalı üstünlüğün değişimi beş farklı aşamada incelenmektedir. Ürün ilk olarak yurt içi piyasa için üretilir. Daha sonra ihracata başlanır. Üçüncü aşamada ihraç edilen ürünler artık yabancı rakipler tarafından üretilmeye başlanır. Dördüncü aşamada üretimin diğer ülkelere (yabancı üreticilere) yayılması ile birlikte ürünü ilk geliştiren üretici ülke rekabetteki üstünlüğünü kaybeder. Son aşamada artık ürünü ilk geliştiren ülke üretimi bırakmıştır. Söz konusu ürünü diğer üretici ülkelerden ithal eder, bu nedenle diğer üreticiler arasında yoğun rekabet söz konusudur.

Dinamik karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu ürünler arasında tekstil, radyo, televizyon, petrokimya ürünleri, deri ürünleri, hesap makineleri, otomobil, ofis makineleri, yarı geçişken mikroçipler ve özellikle elektronik ürünler yer almaktadır. Önceleri ABD televizyon alıcıları gibi elektronik ürünler üzerinde büyük ihracat hacmine sahipken daha sonra Avrupa ülkeleri ve özellikle Japonya'nın bu ürünü üretip ardından ihraç etmesi ile ABD'nin piyasa payı önemli ölçüde daralmıştır. Belli bir süre sonra G. Kore ve diğer Asya ülkeleri ise bu ürünlerin üretimi ve ihracatı konusunda Japonya'yı tehdit etmeye başlamıştır.

Genel olarak bakıldığında; Ürün Dönemleri Teorisi, H-O Faktör Donatımı Teorisi'ni tamamlayıcı bir teoridir. Ürün Dönemleri Teorisi geliştirildiği dönemde dünya ticaretinde hâkimiyeti bulunan ABD'nin dış ticaretini önemli ölçüde açıklamaktaydı. Ürün Dönemleri Teorisi'ne ilişkin ampirik çalışmalarda; Garry Hufbauer

(1966), az gelişmiş ülkelerin eski ürünler ihraç ettiğini, ABD ile diğer gelişmiş ülkelerin ise yeni ürünler ihraç etme eğiliminde olduğunu bulmuştur. D. Keesing (1966) ile W. Gruber ve diğerleri (1967) ABD sanayi (imalat) malları endüstrisinde yapılan AR-GE harcamaları ile endüstrinin ihracat performansı arasında pozitif bir korelasyon belirlemiştir. Vernon (1979), bir başka çalışmasında Ürün Dönemleri Teorisi'nin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna neden olarak da zaman içindeki gelişmeleri göstermiştir. Bu gelişmeler yeni malların denizaşırı pazarlara ulaşımı konusundaki önemli ilerlemeler ve sanayileşmiş ülke piyasaları ile diğer ülke piyasaları arasındaki farklılıkların azalmasıdır (Vernon, 1979, s. 255).

YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ

1960'lı yıllar ile 1970'li yılların ilk yarısındaki deneysel (ampirik) çalışmalara göre gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret büyük ölçüde endüstri-içi ticaret ile ilgilidir. Klasik dış ticaret teorisinin aksine, gündelik hayatta karşılık bulan ölçek ekonomileri ve eksik (aksak) rekabet şartlarında dış ticaret henüz formüle edilmemiştir. Ölçek ekonomilerinin klasik dış ticaret teorisinin temel varsayımlarından tam rekabet piyasası ile çelişmesi, ölçek ekonomilerini içine alan matematiksel bir modelin geliştirilmesini güçleştirmiştir.

1970'li yılların sonuna doğru ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasalarına dayanan yeni dış ticaret teorileri dış ticaret teorisi yazınına (literatürüne) kazandırılmıştır. Ölçek ekonomilerine yönelik çalışmalar Alfred Marshall'a kadar uzanmasına karşılık, ölçeğe göre artan getirinin klasik iktisadın ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile çelişmesi, sağlam bir formülasyon geliştirilmesini zorlaştırmıştır. Eksik rekabet piyasalarının varlığı ve endüstri-içi ticaretin gelişmesi yeni dış ticaret teorilerinin geliştirilmesini kolaylaştırmıştır.

SIRA SİZDE 4

Yeni dış ticaret teorileri ile klasik dış ticaret teorileri arasında nasıl bir ilişki söz konusudur?

Ölçek Ekonomileri Teorisi

Yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkana kadar (özellikle 1970'lerin sonuna kadar) klasik iktisatçılar ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasasının varlığını kabul etmektedirler. Ancak bu iki kavramın dış ticaret ile olan bağlantısını kurmada net bir formülasyon geliştirememişlerdir.

Ölçek Ekonomisi ve Dış Ticaret ile İlgili Çalışmalar

Klasik iktisatçılardan A. Marshall ölçek ekonomilerinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. A. Marshall, ölçeğe göre artan getiri durumunda, bir ülkenin ithalat talebinin artmasının, ithalat yapılan ülkede üretimin artmasına ve ölçek ekonomileri nedeniyle maliyetin düşmesine neden olacağı için bunun ithalat yapan ülkenin dış ticaret hadlerinde iyileşme yaratacağını ve refah artışı sağlanacağını belirtmiştir. Frank D. Graham (1923) ise A. Marshall'ın aksine ölçek ekonomilerinin her zaman refah artışı sağlamayacağını ifade etmiştir. Graham'a göre, ölçeğe göre artan getiri durumunda; dış ticaret, kaynak dağılımını ölçeğe göre artan getirili endüstrilerden azalan getirili endüstrilere yöneltmekte, bu ise toplam üretimde düşmeye ve dolayısıyla ülke refahında azalmaya neden olmaktadır. Çünkü üretici artan getiriler nedeni ile daha verimli üretim yaptığı sektörlerden ölçeğe göre artan getirinin olduğu, yani daha fazla kâr sağlayan sektörlere yönelecektir. Bu ise optimal kaynak dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Graham, 1923, s. 199-227).

Klasik dış ticaret teorisinin aksine gerçek ekonomik hayatta karşılık bulan ölçek ekonomileri ve eksik (aksak) rekabet şartlarında dış ticaret henüz formüle edilmemiştir. Ölçek ekonomilerinin, klasik dış ticaret teorisinin temel varsayımlarından tam rekabet piyasası ile çelişmesi, ölçek ekonomilerini içine alan matematiksel bir modelin geliştirilmesini güçleştirmiştir.

Paul R. Krugman ve Elhanan Helpman içsel ölçek ekonomileri, Kemp ve Negishi gibi iktisatçılar ise dışsal ölçek ekonomilerine dayalı modeller geliştirmiştir. Ölçek Ekonomileri Teorisi, son yıllarda endüstri-içi ticareti açıklamaya yönelik olarak geliştirilen Tekelci (Monopolcü) Rekabet Teorisi'ne önemli katkılarda bulunmuş bir teori niteliğindedir.

Ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasalarının dış ticaret teorilerine katılması neden gecikmiştir?

SIRA SİZDE 5

Ölçek Ekonomisinin Tanımı ve Kapsamı

Bir birim üretim için giderek daha az emeğe ihtiyaç duyuluyorsa ortalama maliyetler azalmakta, artan üretim ölçeği ile birlikte artan getiriye bağlı olarak ***ölçek ekonomileri*** ortaya çıkmaktadır. Tablo 3. 1'de görüldüğü gibi ilk 5 birimlik üretim artışında ortalama emek girdisi 2 iken, son 5 birimlik üretim artışında ortalama emek girdisi 1.166667'ye inmiştir. Ölçek ekonomisinin tanımında da belirtildiği üzere üretim miktarı her defasında eşit miktarda (tanımda 1 birim iken, örnekte 5 birim) artmasına karşılık, üretimde kullanılan ortalama girdi (emek) giderek azalmaktadır.

Üretim (Çıktı) Düzeyi	Toplam Girdi (Emek)	Ortalama Girdi (Emek)
5	10	2
10	15	1.5
15	20	1.333333
20	25	1.25
25	30	1.2
30	35	1.166667

Tablo 3.1 *Ölçek Ekonomilerinde Girdi-Çıktı İlişkisi*

Kaynak: *Krugman, Obstfeld, Melitz, 2012, s. 138*

Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Eğer üretici firmanın kendi kitlesel üretimine bağlı olarak ortalama maliyetler düşüyorsa ***içsel ölçek ekonomileri*** (internal scale economies) geçerlidir. Ölçek ekonomileri herhangi bir firmanın büyüklüğüne bağlı olarak değil de endüstrinin (söz konusu sektörün) büyüklüğüne bağlı olarak oluşuyorsa bu durumda ***dışsal ölçek ekonomileri*** söz konusudur. Artan üretim ölçeği ile gerçekleşen maliyet düşüşü içsel ölçek ekonomilerinde firma bazında iken, dışsal ölçek ekonomilerinde endüstri düzeyindedir.

Bir firma veya endüstride üretim ölçeği artarken ortalama maliyetler azalıyorsa burada ölçek ekonomisi diğer bir ifadeyle ölçeğe göre artan getiri (ölçeğe göre azalan maliyetler) söz konusudur. Üretimde kullanılan girdiler bir birim artırıldığında, eğer üretim miktarı bir birimden daha fazla artıyorsa *ölçeğe göre artan getiri* söz konusudur. Bir firma ya da endüstrideki (sektördeki) üretim ölçeğinin genişletilmesi durumunda, üretim miktarındaki artış maliyetlerdeki artış oranından daha fazla ise *ölçek ekonomileri* mevcuttur.

Ölçek Ekonomileri, Firmalar, Endüstriler ve Ülkeler

Ölçek ekonomilerinden faydalanmak için mutlaka üretimin artırılması gerekir. Şekil 3.3'de üretici firma ilk olarak A noktasında dengededir. Bu denge düzeyinde firma 200 bin adet otomobil üretirken, ortalama maliyeti (olağan kâr geçerli olduğu için fiyat ortalama maliyete eşit) 20 bin Dolardır. Genişleyen pazara (artan tale-

be) bağlı olarak firma üretimini 400 bin adete çıkararak ortalama maliyeti ve dolayısıyla fiyatı 16 bin Dolara çekebilmiştir (Denge noktası B). Talebin artmasına bağlı olarak firma üretimini 550 bin adete çıkarmış ve ortalama maliyeti 15 bin Dolara çekebilmiştir (Denge noktası C). Artan üretime bağlı olarak *toplam maliyet* (TC) artsa da *ortalama maliyet* (AC) düşmektedir. Ortalama maliyetteki düşüşün nedeni uzmanlaşmaya bağlı olarak verimliliğin artmasıdır.

Şekil 3.3

Artan Üretim ve Ölçek Ekonomileri

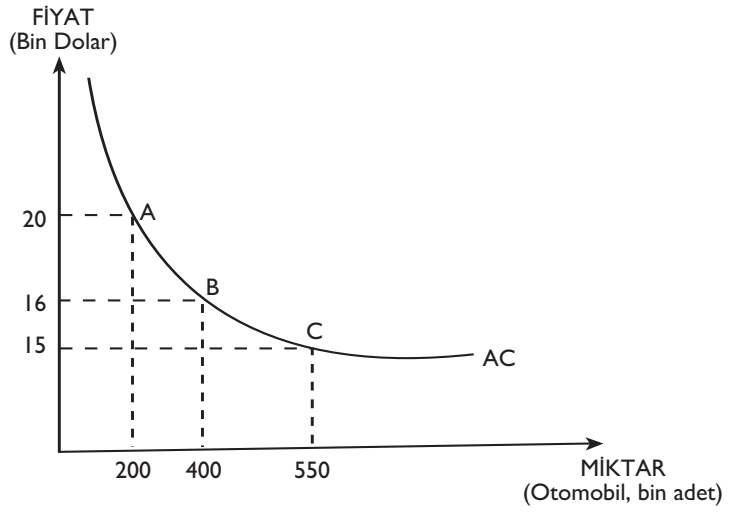

Ölçek ekonomileri büyük pazara sahip ülke ve üreticiler için geçerlidir. Dolayısıyla küçük üretici ve ülkeler, ölçek ekonomilerinin sağlamış olduğu imkânlardan faydalanamaz. Küçük ülkelerin ölçek ekonomisinden faydalanması ancak dışa açık bir model ile mümkün olabilmektedir.

Üreticiler açısından bakıldığında küçük çaplı üretim yapan üreticiler ölçek ekonomisinden faydalanamamasına karşılık, büyük firmaların ölçek ekonomisinden faydalanması rekabet düzeyini olumsuz etkilemektedir. Ölçek ekonomisinden faydalanan firma önemli bir maliyet avantajına (artan üretim ile birlikte maliyetleri düştüğü için) sahip olduğu için fiyatları düşürerek diğer firmaların piyasadan çekilmesine neden olabilir. Bu ise söz konusu piyasalarda bir firmanın (üreticinin) egemen olduğu monopol (tekel) veya birkaç firmanın daha fazla egemen olduğu oligopole dönme eğilimini artırır.

Ölçek Ekonomileri ve Piyasa Yapısı

Yukarıda belirtildiği gibi içsel ölçek ekonomilerinden daha çok büyük ölçekli firmalar faydalanmaktadır. Bu ise piyasa yapısını (teorideki tam rekabet piyasasını) olumsuz etkilemektedir. İçsel ölçek ekonomileri sayesinde maliyetleri düşen firmalar, uyguladıkları düşük fiyat politikası ile piyasa paylarını artırabilirler. Düşük fiyat politikası karşısında rekabet edemeyen diğer üreticilerin üretim sürecinden çekilmesi ile ölçek ekonomisinden faydalanan büyük üretici(ler) artık söz konusu piyasada daha az sayıda üretici ile rekabet etmek zorunda kalır. Sonuçta, ölçek ekonomilerinin özellikle içsel ölçek ekonomilerinin belli bir süre sonra piyasada rekabet yapısının bozulmasına neden olarak eksik rekabet piyasalarının doğmasına yol açtığı ifade edilebilir.

Ölçek Ekonomileri ve Dış Ticaret Teorisi

Heckscher-Ohlin Teorisi'ne göre birbirine benzer faktör donatımına sahip ülkeler arasında dış ticaret gerçekleşmez. H-O Teorisi'nin aksine gerçek hayatta uluslararası ticaret daha çok birbirine benzer gelişmiş ülkeler arasında yapılmaktadır. Gerçek hayatta uluslararası ticaretin böyle gerçekleşmesinin altında ölçeğe göre artan getirinin yanı sıra tüketici zevk ve tercihlerindeki benzerlikler ve/veya farklılıklar ile ürün farklılaştırması gibi önemli etkenler bulunmaktadır.

Ülkeler dış ticarete açılmadan önce her üründen ihtiyaçları kadar üretmektedirler. Sadece iç piyasaya (pazara) yönelik üretim, üreticilerin ölçek ekonomilerinden faydalanmasını engellemektedir. Ülke iç piyasada talep edilen mallardan az miktarda üretmekte, bu ise maliyetleri artırmaktadır. Ülkenin dış ticarete açılması ile birlikte ülke ölçek ekonomisinden faydalanacağı ürünlerin üretimine odaklanarak diğer ürünleri ithal etmektedir.

Ölçek ekonomilerinin dış ticaret açısından neden önemli olduğunu anlamak için iki ülkeli (Türkiye ve İngiltere) bir dünya düşünelim. Başlangıçta her iki ülkede benzer teknoloji ile 10'ar parça (çeşit) mal üretmektedir. Her iki ülke 10'ar parça (çeşit) mal üretmek için 15'er birim emeğe ihtiyaç duymaktadır. Buna bağlı olarak iki ülkeli dünyada toplam 20 parça (çeşit) mal üretmek için 30 birim emeğe ihtiyaç vardır. Bunun yerine her iki ülke daha az sayıda (çeşitte) mal üretiminde uzmanlaşsa ne olur? Her iki ülke uzmanlaştığı üründe daha geniş bir pazara üretim yapma şansına sahip olacaktır. Her iki ülke de daha az sayıda malın üretimine odaklanacak ve bunların üretiminde uzmanlaşacaktır.

Ölçek ekonomisinden faydalanmak için dış ticarete açılan ülke, önceki duruma (dış ticaretin olmadığı duruma) göre daha az çeşitte mal üretmesine karşılık, uzmanlaştığı malın üretiminde daha fazla üretim yapmaktadır. Ülke ürettiği malları, üretim ile zevk ve tercihler açısından birbirine benzeyen ülkelere satabilir. Buna karşılık üretimine son verilen mal(lar) ise diğer üretici ülkelerden alınır. Daha geniş pazara üretim yapmak için ihtiyaç duyulan ilave işgücü ise üretimine son verilen malların üretiminde istihdam edilen işgücünden karşılanacaktır.

İçsel ve Dışsal Ölçek Ekonomilerinde Dış Ticaret

Ölçek ekonomileri ve dış ticaret üzerine yapılan çalışmalarda daha çok içsel ölçek ekonomileri üzerinde durulmaktadır. Bunun birinci nedeni, uygulamada içsel ölçek ekonomileri dışsal ölçek ekonomilerine göre daha kolay tanımlanmaktadır. İkinci neden ise içsel ölçek ekonomileri koşullarında geliştirilen ticaret modellerinin dışsal ölçek ekonomilerine ilişkin modellerden daha basit olmasıdır (http://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm 15.03.2012).

Eksik rekabet şartlarında içsel ölçek ekonomilerinden faydalanmak isteyen üreticiler pazarı büyütmek ve daha fazla üretim yapmak için dış pazarları, diğer bir ifadeyle ihracatı bir çözüm olarak görebilmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi daha geniş bir pazar (piyasa) için yapılan üretim, firmanın ortalama maliyetlerini düşürecektir.

Üreticiler dış ticaret (ihracat) ile ölçek ekonomisinden faydalanarak üretim maliyetlerini düşürürken tüketiciler de ithalat yoluyla farklılaştırılmış da olsa birbirini ikame eden mallardan daha fazla sayıda (miktarda) tüketme şansına sahip olacaktır. Türkiye örneğini ele alırsak; Türkiye'deki tüketiciler Türkiye'de üretilen otomobillerin yanı sıra ithal edilen Alman, Fransız, Çin ve Hint otomobillerini kendi zevk ve tercihlerine bağlı olarak talep edebilirler. Buna karşılık Türkiye'deki otomobil

üreticileri iç piyasanın yanı sıra dış piyasalar için de üretim yaparak ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadırlar.

SIRA SİZDE 6

Ölçek ekonomileri ile içsel ve dışsal ölçek ekonomilerini tanımlayınız. Dış ticaret teorilerinde daha çok içsel ölçek ekonomilerinin kullanılmasının nedenlerini açıklayınız.

Dışsal Ölçek Ekonomileri ve Dış Ticaret

Belli coğrafi bölgelerde (sanayi bölgelerinde) faaliyet gösteren firmaların yaratmış olduğu dışsallıklar iktisat yazınında "kümelenme ekonomileri" ya da "yığılmış ekonomiler" olarak da ifade edilmektedir.

Dışsal ölçek ekonomileri, diğer bir ifadeyle dışsal ekonomiler firmayı değil, firmanın içinde bulunduğu endüstriyi ilgilendirmektedir. Aynı sektörde (endüstri dalında) faaliyet gösteren firmalar maliyetleri azaltmak ve kümelenmenin sağlamış olduğu avantajlardan faydalanmak için belli bölgelerde toplanmaktadırlar. Bu bölgelerde toplanan firmalar birbirlerine önemli ölçüde dışsallık sağlamaktadırlar.

İktisat (ekonomi) yazınında dışsal ekonomileri ilk geliştiren Alfred Marshall'dır. Marshall, firmaların belli coğrafi bölgelerde toplanmasının sadece doğal kaynak faktörü ile kolayca açıklanamayacağını belirtmektedir. Marshall'a göre firmaların belli bölgelerde toplanmasının nedenleri;

- Üretim için gerekli olan ekipman ve malzemeleri uzmanlaşmış arzcılardan kolayca tedarik (temin) etmek,
- Söz konusu bölgede bulunan yetişmiş (nitelikli) iş gücünden faydalanmak,
- Sektördeki yenilikleri yakından takip etmek,
- Sektördeki bilgi dağılımından hızlı yararlanmaktır.

İlk defa Marshall tarafından belirtilen bu hususlar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Dünya ekonomisinde belli endüstrilerin üretimine odaklanmış bölgeler, hem mal hem de hizmet üretiminde oldukça yaygındır. ABD'de eğlence (sinema) sektöründe Hollywood, yarı iletken sektöründe Silikon Vadisi ve yatırım bankacılığında New York (Manhattan), Hindistan'da yazılım sektöründe faaliyet gösteren firmaların toplandığı bölgeler ve Çin'de imalat sanayi ile ilgili uzmanlaşmış bölgeler bunlardan bazılarıdır. Türkiye'de ise başta deri ve tekstil olmak üzere çeşitli sektörlerin üretimine odaklanmış organize sanayi bölgeleri örnek verilebilir. Buradaki amaç, bir yerde kümelenmiş sektörün pozitif dışsallık yaratarak ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlamasıdır.

Dışsal ekonomilerin ortaya çıkışında, firmaların bireysel deneyimler yoluyla ürettikleri ürünler ve üretim teknikleri önemlidir. Diğer firmalar, söz konusu firmanın ürününü taklit ederek ve bilgisinden faydalanarak önemli pozitif dışsallık sağlar. Bilginin yayılması firmaların maliyetlerini düşürdüğü gibi sektörün de deneyimini artırır.

Dışsal ekonomiler, içsel ekonomilerde olduğu gibi dış ticarette önemli rol oynar. Fakat dışsal ekonomilerin bazen farklı etkileri de ortaya çıkabilmektedir. Dışsal ekonomiler uzmanlaşmanın istenilmeyen (olumsuz) etkilerine de yol açabildiği için bazı durumlarda ülke dış ticarette kayba dahi uğrayabilir.

Dışsal ekonomilere dayalı dış ticaretin ulusal refah üzerindeki etkisi, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı dış ticaret ve içsel ölçek ekonomilerine dayalı dış ticarete göre daha belirsizdir. Dışsal ekonomilerden faydalanmak için belli endüstrilerde üretime yoğunlaşmak dünya ekonomisine kazanç sağlayabilir. Ancak bir ülkenin dışsal ekonomilerden faydalanmak için iyi bir ürün üreteceğine dair gerçekten herhangi bir garanti bulunmamaktadır. Dışsal ekonomilere dayalı dış ticaretin, ülkeyi kapalı ekonomi (dış ticaretin olmadığı) durumundan daha kötü bir durumla karşı karşıya bırakabileceği ihtimalini unutmamak gerekir.

Bir ülkenin, dışsal ekonomilerden faydalanmak için dış ticarete açıldığında, dış ticaretin olmadığı durumdan daha kötü bir durumla nasıl karşı karşıya kalabildiği Şekil 3.4 yardımı ile açıklanmıştır. Şekil 3.4'te kumaş ürettiği varsayılan iki ülke (Türkiye ve İngiltere) ele alınmıştır. İngiltere'nin ilk kumaş üreticisi ülke olduğunu, Türkiye'nin daha sonra üretime başladığını ve İngiltere'ye göre kumaşı daha ucuza ürettiğini varsayalım.

Şekil 3.4

Dışsal Ekonomiler ve Dış Ticaretin Olumsuz Etkisi

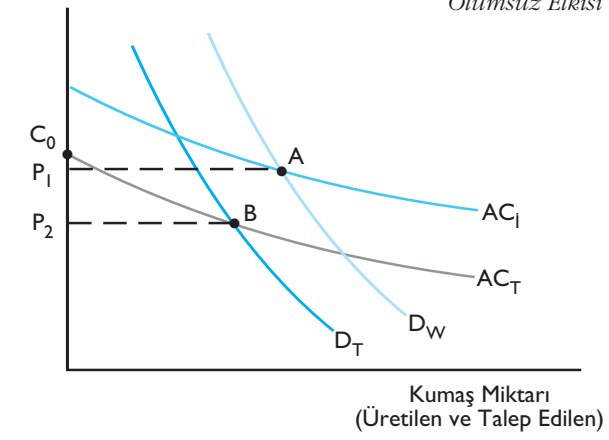

D_W; kumaşa olan dünya talebini, D_T ise Türkiye'nin kumaş talebini göstermektedir. Dünya kumaş talebi (D_W), ilk başta İngiltere tarafından karşılanmakta ve piyasa dengesi A noktasında oluşmaktadır. Fiyat ise P_1 düzeyindedir. Daha sonra Türkiye'nin üretici olarak piyasaya girdiğini kabul edelim. Türkiye'de kumaş endüstrisinde dış ticaretin olmadığı durumda piyasa dengesi B noktasında, fiyat düzeyi ise P_2'dedir. Türkiye, kumaş endüstrisinde kendi kendine yeterlidir. Türkiye'nin fiyat düzeyi (P_2), İngiltere'ye (P_1) göre daha düşüktür. Bunun nedeni, Şekil 3.4'te görüldüğü gibi, Türkiye'nin ortalama maliyet eğrisi (AC_T) İngiltere'nin ortalama maliyet eğrisinin (AC_I) altındadır.

Türkiye'nin dış ticarete açıldığı durum ile dış ticaretin olmadığı durum karşılaştırıldığında dış ticaret ile birlikte Türkiye daha fazla ithalat yapacak ve kumaş endüstrisinde artık eskisi kadar kendi kendine yeterli olmayacaktır. Türkiye tek başına dünya talebini karşılamak isterse İngiltere'den daha düşük fiyat ile ihracat yapması gerekecektir. Diğer yandan ülke yabancılarla olan rekabette yerli üreticilerini korumak için ülke kaynaklarının bir kısmını sübvansiyonlara ayıracak ve çeşitli teşvikler uygulayacaktır. Bu ise kaynakların daha verimli alanlarda kullanılmasını engelleyecektir. Sonuçta, Türkiye dış ticaretin olmadığı durumdan daha kötü bir durumla karşı karşıya kalacaktır.

Günümüzde yerli üreticileri korumaya yönelik aktivist hükûmet politikaları oldukça yaygındır. Bu politikaların uygulanmasının dışsal ekonomilerin dış ticarete olan etkileri sonucunda korumacılık eğilimlerini artıracağı ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Sonuçta dışsal ölçek ekonomileri bazen dış ticarete olumsuz etkide bulunsa ve uzmanlaşmanın olumsuz etkilerini ortaya çıkarsa da; uluslararası ticaret, ülkelerin dışsal ekonomilerden de kazanç elde etmesine olanak sağlamaktadır.

Tekelci (Monopolcü) Rekabet Teorisi

Ürün farklılaştırması ve monopolcü (tekelci) rekabeti dış ticaret analizine Paul Krugman, Elhanan Helpman ve diğerleri dâhil etmiştir (Pugel, 2004 s. 96). Tekelci rekabete dayanan dış ticaret teorileri, dış ticaretin nedeni olarak ölçeğe göre artan getiriyi görmektedirler. Tekelci Rekabet Teorisi, klasik dış ticaret teorisi tarafından açıklanamayan endüstri-içi ticareti ölçek ekonomileri yardımı ile açıklamaktadır. Tekelci Rekabet Teorisi ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlük bulunmasa dahi ölçek ekonomileri nedeniyle dış ticaretin gerçekleşebileceğini belirtmektedir.

Tekelci (Monopolcü) rekabetin olduğu piyasa dış ticarete açılırsa yerli ve yabancı firmalar arasında karşılıklı etkileşim olacaktır. Bu durumda, yurt içi piyasadaki üreticiler için de yeni bir pazar doğacaktır. Buna karşılık, ithalat ile birlikte yurt içi piyasada arz eden sayısı da artacağından rekabette artacaktır.

Tekelci (Monopolcü) Rekabet

Tekelci rekabette *ilk olarak;* az sayıda firmanın faaliyet gösterdiği bir endüstri olması gerekir. *İkinci olarak*; endüstrideki her firma ürün farklılaştırması uyguladığı için ürünler tam olarak birbirlerinin aynısı değildir. Diğer bir ifadeyle; her firma farklılaştırdığı ürünü sadece kendisi üretmekte, bu nedenle her firma kendi ürününde bir tekel olmaktadır. *Üçüncü olarak*; farklı firmalar tarafından üretilen ürünler birbirlerini ikame edebilirler. Endüstrideki her firma farklılaştırdığı ürününde tekel gücüne sahip olsa da yakın ikame (rakip) ürünler üreten diğer firmaları dikkate almak durumundadır. Her firma malına yönelik talep, mevcut bulunan diğer benzerlerinin sayısına ve endüstrideki diğer firmaların ürünlerinin fiyatlarına bağlıdır.

Tekel (monopol) piyasasındaki tekel kârı (monopol kârı) uzun süre gitmez. Monopol (tekel) kârı, diğer firmaların piyasaya girmesine yol açar. Şekil 3.5'in 1. Kısmında fiyat (P_M), ortalama maliyetin (AC) üzerinde oluştuğu için firma, fiyat (P_M) ile ortalama maliyet (AC) arasındaki fark kadar monopol kârı elde etmektedir. Diğer firmaların piyasaya girmesi ile birlikte ilk baştaki monopol kârı ortadan kalkmaktadır. Şekil 3.5'in 2. Kısmında ortalama maliyet (AC) fiyata eşit olduğundan *normal kâr* söz konusudur. Diğer firmaların endüstrideki tekel kârı nedeniyle sektöre girmesi, Şekil 3.5'in 1. Kısmındaki ortalama maliyet (AC) ile fiyat (P_M) arasındaki farkı ortadan kaldırmıştır. Artık piyasa fiyatına etki edebilen tek değil, birkaç firma vardır. Bu tür piyasalar, oligopol piyasalar olarak adlandırılmaktadır.

Monopol (Tekel) Piyasası: Başka mallarla ikame edilmesi oldukça güç olan bir malın üretimini veya satışını yalnız bir firmanın yaptığı piyasa şeklidir.

Oligopol piyasalarda piyasa fiyatına etki edebilen birkaç firma bulunmakta olup bunların hiçbiri monopol (tekel) değildir. Oligopol piyasalarının analizi, oligopol firmaların fiyat belirleme politikaları birbirine bağlı olduğu için biraz karmaşıktır. Bir oligopol firma fiyat belirlerken sadece tüketici tepkilerini değil, aynı zamanda yeni fiyat karşısında rakip firmaların tepkilerini de (davranışlarını da) göz önünde bulundurur. Dolayısıyla oligopol piyasada firmaların fiyat belirleme süreci karmaşık bir oyuna benzemektedir.

Şekil 3.5

Tekel ve Tekelci Rekabette Kâr

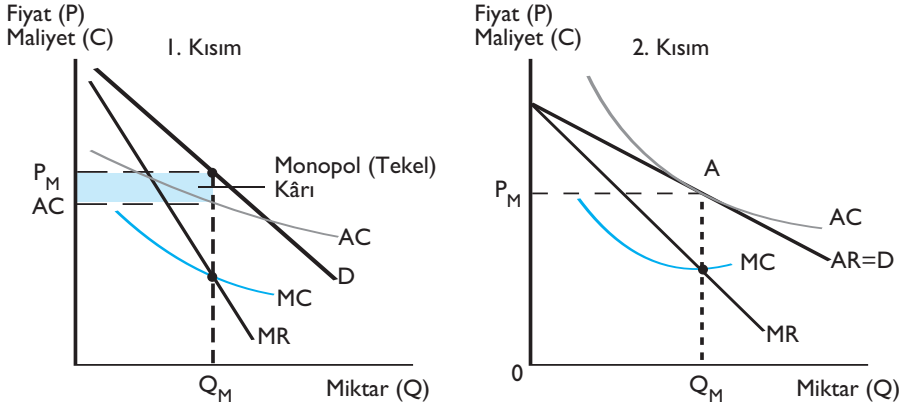

Tekelci Rekabet ve Piyasa Dengesi (Firmalar Arası Etkileşim)

Tekelci rekabet modelindeki iki temel varsayım karşılıklı bağımlılıkla ilgilidir. İlk olarak firmalar kendi ürününü rakiplerinden farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla ürün farklılaştırması yoluyla her firma bir endüstride, bir üründe kendine tekel yaratır ve bu sayede rekabetten kendisini nispeten korur. İkinci olarak her firma rakiplerinin verdiği fiyatı veri kabul eder ve diğer firmaların fiyatının kendi fiyatına etkisini yok sayar. Sonuçta, tekelci rekabet modeli her firmanın diğer firmalar ile bir rekabet içinde olmasına rağmen sanki bir tekel gibi davranabileceğini varsayar.

Günümüzde klasik teorideki tam rekabet piyasasından daha çok eksik rekabet piyasaları (monopolcü (tekelci), düopolcü ve oligopolcü rekabet) yaygındır. Bu eksik rekabet piyasalarında firmalar nispeten kendi ürünlerinin fiyatlarını belirleyebilmektedir. Eğer satışlar artırılmak isteniyorsa fiyatların da düşürülmesi gerekir.

Dünyada birkaç firmanın üretici olarak bulunduğu bazı endüstrilerdeki firmalar (Örneğin; büyük gövdeli uçak üretiminde Boeing ve Airbus) tekel konumunda sayılırlar. Bu firmalardan herhangi biri piyasadan (pazardan) daha fazla pay almak için üretimini önemli ölçüde artırırsa dünyadaki toplam arz artacağından söz konusu ürünün fiyatı düşecektir. İkinci bir seçenek; eğer firma satışlarını daha fazla artırmak istiyorsa önemli ölçüde fiyat indirimine gitmek durumundadır. Fakat endüstrideki firmalar stratejik fiyatlandırma kararlarında rakiplerinin tepkilerini gözetmek durumundadırlar. Çünkü alınan kararların tüm firmalara stratejik etkileri vardır. Fiyatlandırma konusunda alınan kararlar sektördeki firmaların piyasa paylarını etkilemektedir.

Tam rekabet piyasasında ise hem arz hem de talep tarafında bir veya birkaç aktörün üretim (çıktı) ve fiyata müdahale etmesi söz konusu değildir. Arz edenler piyasa fiyatını esas alarak üretimi belirler. Ancak eksik rekabet piyasalarında firmaların üretim ve fiyatlarının ne olacağı konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Eksik rekabet ile ilgili ***Cournot Modeli***nde; her firma rakibinin üretim düzeyini değiştirmeyeceğini kabul ederek (veri alarak) kârını maksimize etmeye çalışmaktadır. ***Bertrand Düopol Modeli***nde ise firma, rakibinin fiyatını sabit tutacağını varsayarak kârını maksimize edecek üretim düzeyini belirlemeye çalışır. Bertrand Düopol Modeli'nin Cournot Düopol Modeli'nden farkı, dengenin miktar rekabeti ile değil, fiyat rekabeti ile sağlanacağını belirtmiş olmasıdır.

Chamberlin Oligopol Modelinde; endüstrideki (sektördeki) firmaların birbirlerinin farkında oldukları varsayılmaktadır. Firmanın kendi üretim ve fiyat düzeyi ile ilgili alacağı karar, endüstrideki diğer firmaları hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemektedir. Firma alacağı karar karşısında rakiplerinin bundan nasıl etkileneceğini ve nasıl kararlar alacağını biliyorsa bu durum tekel fiyatı ve miktarının geçerli olduğu piyasa dengesine yol açar. Bu denge oluşumu firmalar arası bir anlaşma ile olabileceği gibi herhangi bir anlaşma olmadan da gerçekleşebilir.

Oligopol Piyasası: Homojen veya farklılaştırılmış bir malı satan, birbirine bağımlı olan az sayıda (birkaç) satıcının faaliyette bulunduğu piyasa türüdür. Söz konusu piyasada az sayıda firmanın faaliyet göstermesi, her firmanın davranışının ve aldığı kararların diğer firmaların davranış ve kararlarını da etkileyebileceği anlamına gelir.

Klasik teorideki tam rekabet piyasasında pek çok sayıda alıcı (talep eden) ve satıcı (arz eden) vardır. Bunların hiçbiri piyasada (pazarda) büyük bir paya sahip olmadığı için fiyatı da etkileyememektedirler. Buna karşılık, eksik rekabet piyasalarında arz tarafında birkaç firma bulunmaktadır. Bu firmalar ürünlerini farklılaştırarak söz konusu ürünlerin üretiminde tekel olmayı tercih etmektedirler. Firmalar ürün farklılaştırması yoluyla üretmiş oldukları ürünlerin fiyatlarını etkileyebilmekte, böylece piyasa paylarını da değiştirebilmektedirler. Ürün farklılaştırması nedeniyle her firma kendi ürünün de belli oranda tekelci (monopolcü) güce sahip olacaktır.

Firmanın kendi üretimi ve fiyatı ile ilgili alacağı karar, sektördeki diğer firmaları aktif hale getirip yeni fiyat ve üretim düzeyleri belirlemelerine yol açıyorsa dolaylı etkiler ortaya çıkar. Buna karşılık firmanın kendi üretim ve fiyatı ile ilgili alacağı karar karşısında endüstrideki diğer firmalar herhangi bir tedbir almıyorsa bu durumda dolaysız etkiler ortaya çıkar.

Tekelci Rekabet ve Dış Ticaret

Son 30 yılda uluslararası ticaret ile ilgili araştırmalar eksik rekabet (monopolcü (tekelci), düopolcü ve oligopolcü rekabet) modellerini doğrulamaktadır. Tekelci Rekabet Modeli'nin anahtar kavramları; firma düzeyinde ürün farklılaştırması ve içsel ölçek ekonomileridir. Aynı zamanda Tekelci Rekabet Modeli ile uluslararası ticaretten etkilenen fiyatların olduğu ekonomileri analiz etmek nispeten daha kolay hale gelmektedir.

Tekelci rekabet modelini dış ticarete uygulamanın temelinde dış ticaretin piyasayı (pazarı) büyüttüğü düşüncesi yatmaktadır. Dış ticaret ile hem dünya piyasaları birbirine entegre hale gelir hem de ulusal pazarlardan daha büyük pazar oluşur. Her ülke dış ticaretin olmadığı duruma göre daha dar bir ürün yelpazesinde uzmanlaşır. Üretilmeyen ürünler dışarıdan (diğer ülkelerden) ithal edilir. Bununla birlikte her ülkede tüketicilerin talep edebileceği mal çeşitliliği de artar. Ülkelerin kaynakları ve teknolojileri farklı olmasa bile yapılan dış ticaret karşılıklı olarak her ülkeye kazanç fırsatı sunar.

SIRA SİZDE 7

Tekelci rekabetin dış ticarete uygulanması ve sonuçları hakkında bilgi veriniz.

Tekelci Rekabet ve Artan Piyasa Büyüklüğü

Tekelci rekabetin olduğu endüstride firma sayısı ve fiyatlar piyasa büyüklüğünden etkilenmektedir. Daha geniş piyasalarda genellikle hem firma sayısı hem de firma başına düşen satışlar daha fazla olacaktır. Tüketiciler ise küçük piyasalara göre daha düşük fiyat ve daha fazla mal çeşitliliğine kavuşacaktır.

Şekil 3.6'ya bakıldığında ülkelerin dış ticarete açılmasıyla birlikte firma sayısının ve fiyat düzeyinin nasıl bir seyir izlediği görülmektedir. İlk olarak dış ticaretten önceki denge noktası A'da firma sayısı n_1 ve fiyat düzeyi P_1'dir. Ülkelerin dış ticarete açılması ile birlikte piyasa büyüklüğünde gerçekleşen genişleme, endüstrideki (sektördeki) satışları artırmıştır. Firma sayısı ile ortalama maliyet arasındaki ilişkiyi gösteren CC_1'in sağa kayması ve CC_2 konumuna gelmesi ile birlikte yeni denge B noktasında gerçekleşmiştir. Yeni denge düzeyi ile birlikte fiyat P_1'den P_2'ye düşmüş, firma sayısı ise artarak n_1'den n_2'ye yükselmiştir. Yeni denge noktası B, ilk denge noktası A'ya göre tüketiciler için daha geniş bir ürün yelpazesi ve daha düşük bir fiyat sunmaktadır.

Şekil 3.6

Genişleyen Piyasa Büyüklüğünün Etkileri

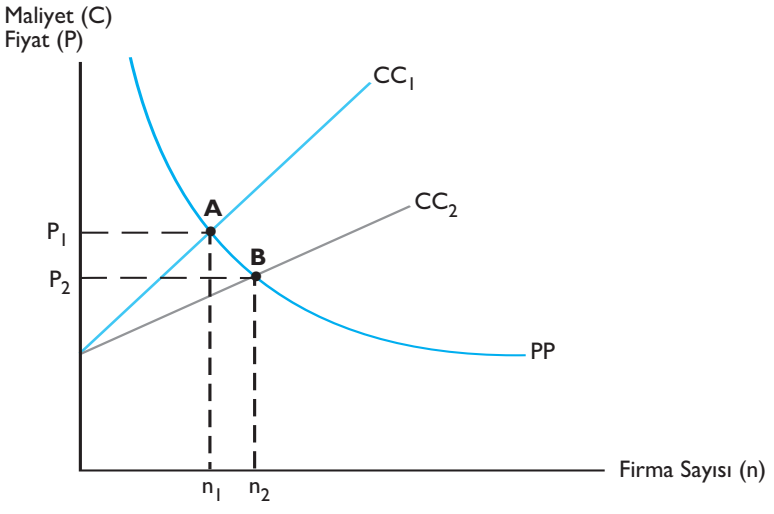

Tablo 3.2'de bütünleşmiş (birleşmiş) piyasanın yarattığı sonuçlar görülmektedir. Bütünleşmiş piyasa ile ev sahibi ülke ve yabancı ülke piyasaları karşılaştırıldığında bütünleşmiş piyasada daha fazla sayıda firma mevcuttur. Her bir firma kendi ulusal piyasaları için ürettiklerinden daha düşük fiyatla ve daha büyük ölçekte

üretimde bulunmaktadır. Ayrıca tüketicilerin seçim yelpazesi de genişlemiştir. Piyasaların bütünleşmesinin sağladığı kazançlar ülkeleri daha fazla dış ticaret yapmaya istekli hale getirmektedir.

Tablo 3.2'deki örnek, karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı dış ticaret ile tekelci rekabette dış ticaret arasındaki iki önemli özelliği göstermesi bakımından önemlidir. *İlk olarak*; ürün farklılaştırması ve içsel ölçek ekonomileri, birbirine benzer ülkeler (aralarında karşılaştırmalı üstünlüğü olmayan iki ekonomi için) arasında dış ticaretin nasıl gerçekleştiğini gösterir. Karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı ticarette ülke hangi malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahipse o ürünü ihraç eder. Fakat eksik rekabetin olduğu piyasalarda (tekelci rekabet) bir ülke aynı ürün grubunu hem ihraç hem de ithal etmektedir. Tablo 3.2'de hem ev sahibi ülke hem de yabancı ülke birbirlerine otomobil ihraç etmektedir. Yani ülkeler aynı endüstrinin mallarını birbirlerine satmaktadırlar. Bu ticaret şekli **endüstri-içi ticaret** olarak ifade edilmektedir.

İkinci olarak; Tablo 3.2 dış ticaretin refah etkilerini göstermektedir. Dış ticaret sonrasında bütünleşmiş piyasada hem ev sahibi ülke hem de yabancı ülke tüketicileri daha düşük fiyatla (8.000 dolar) daha fazla otomobil modeli seçeneğine kavuşmaktadırlar. Burada firmalar ölçek ekonomisinin avantajlarından faydalanmaktadır. Bu örnek, küçük ekonomilerin birleşme (bütünleşme) sayesinde ölçek ekonomilerinden elde ettikleri kazançları göstermektedir. Çünkü bütünleşme öncesinde ülke ekonomisinin büyüklüğü küçük olduğu için ülke üretimde ölçek ekonomilerinden faydalanamadığından üretim verimli değildir. Birleşme sayesinde her bir firma sadece bir ülke için değil, daha fazla ülke (hem kendi hem de yabancı ülkeler) için otomobil üretmektedir.

	Ev Sahibi Ülke Piyasası (Dış Ticaretten Önce)	Yabancı Piyasa (Dış Ticaretten Önce)	Bütünleşmiş Piyasa (Dış Ticaretten Sonra)
Endüstrideki Çıktı Miktarı (Otomobil)	900.000	1.600.000	2.500.000
Firma Sayısı	6	8	10
Firma Başına Çıktı Miktarı (Otomobil)	150.000	200.000	250.000
Ortalama Maliyet (Dolar)	10.000	8.750	8.000
Fiyat (Dolar)	10.000	8.750	8.000

Tablo 3.2 *Piyasa Bütünleşmesinden (Birleşmesinden) Elde Edilen Kazançlar*

Kaynak: *Krugman, Obstfeld, Melitz, 2012, s.168*

Endüstri-İçi Ticaret

Endüstri-içi ticaret, herhangi bir ülkenin belli bir endüstride hem ihracat hem de ithalat yapmasına verilen isimdir. Bu yönüyle bakıldığında endüstri-içi ticaret karşılaştırmalı üstünlükler ve H-O Faktör Donatımı Teorisi ile çelişmektedir.

Endüstri-içi ticaret ile ilgili ilk çalışmalar Verdoorn (1960), Balassa (1963, 1966) ve Grubel (1967) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok endüstri yapıları ve talep kalıpları bakımından birbirlerine benzeyen ülkeler arasındaki sanayi malları ticaretini ele almıştır. Bu noktada sanayileşmiş ülkeler arasında aynı endüstride yapılan iki yönlü ticaret (hem ihracat hem de ithalat) üzerinde önemle durulmuştur. İlk çalışmaların ardından Grubel ve Lloyd (1975) endüstri-içi ticareti siste-

matik bir biçimde ele almıştır. Söz konusu çalışmada geliştirilen formülasyon endüstri-içi ticaretin ölçülmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu indeks ***Grubel-Lloyd İndeksi*** olarak bilinmektedir.

$$GL_i = \frac{(X_i + M_i) - |X_i - M_i|}{X_i + M_i} = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

GL_i : i sektörünün Grubel ve Lloyd İndeksi
X_i : i sektörünün gerçekleşen ihracatı
M_i : i sektörünün gerçekleşen ithalatıdır.

Grubel-Lloyd İndeksi (GL_i); sıfır (0) ile bir (1) arasında değer alır. GL_i değerinin 1'e yaklaşması endüstri-içi ticaretin toplam dış ticaret içindeki payının arttığını; GL_i değerinin 0'a yaklaşması ise endüstri-içi ticaretin toplam dış ticaret içindeki payının azaldığını göstermektedir. Bir sektörde endüstri-içi ticaret (EİT), diğer ifadeyle Grubel-Lloyd İndeksi (GL_i) değeri sıfır (0) ise söz konusu endüstride hem ihracat hem de ithalat yani her ikisi de yoktur. (GL_i) değeri bir (1) ise söz konusu sektörde ülkenin ihracatı ithalatına tam olarak eşittir.

> *Endüstri-içi ticareti açıklamaya yönelik ortaya konan teorik modellerin asıl gelişimi ise A.Dixit, J. Stiglitz ve K. Lancester'ın tüketici tercihlerini ve ölçek ekonomilerini genel denge modeli içinde şekillendirmeleri ve P. Krugman ve K. Lancester'ın bu modelleri açık bir ekonomi temelinde uygulamalarıyla olmuştur (Greenaway ve Milner, 1986: 2). (Başkol, 2009, s. 3'den alıntı)*

Brander ve Krugman (1997), oligopolistik firmalar arasındaki karşılıklı etkileşimin dış ticarete neden olabildiğini belirterek maliyet farklılıkları veya ölçek ekonomileri olmadan da ülkeler arasında dış ticaretin olabileceğini ifade etmişlerdir. Brander ve Krugman ayrıca neoklasik ticaret teorisi tarafından açıklanamayan iki olguya açıklık getirerek endüstri-içi ticaret ve karşılıklı dampingin gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin açıklanmasında önemli olduklarını vurgulamışlardır.

Endüstri-İçi Ticaretin Gelişmesi ve Nedenleri

Gelişmiş ülkeler arasında endüstri-içi ticaretin gelişmesinde, ülkelerin belli sektörlerde (örneğin; otomobil, bilgisayar) mal farklılaştırması yoluyla oligopol gücüne sahip oldukları ürünleri birbirlerine satmaları etkili olmuştur. Endüstri-içi ticaretin gelişmesinde pek çok etken vardır. Bunlardan ilki yukarıda belirttiğimiz gibi *mal (ürün) farklılaştırması*dır.

DİKKAT

Endüstri-içi ticaret farklılaştırılmış ürünlerin yanı sıra homojen ürünlerin ticaretini de içermektedir. Homojen mallarda endüstri-içi ticaret daha çok taşıma maliyetleri ve mevsimsel nedenlerle ortaya çıkmaktadır.

Ülkelerin yüz ölçümlerine bağlı olarak artan *taşıma maliyetleri* endüstri-içi ticarete neden olmaktadır. İki komşu ülkenin (A ve B ülkesi) uzun sınırlara sahip olduğunu farz edelim. A ülkesi herhangi bir ürünü (örneğin çimentoyu) taşıma maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle B ülkesinden daha düşük maliyetle ithal edebilir. Diğer yandan aynı sınırın bir başka noktasında bu defa yine taşıma maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle B ülkesi çimentoyu daha düşük maliyetli olduğu için A ülkesinden ithal edebilir.

Mevsimsel farklılıklarda endüstri-içi ticarete neden olabilmektedir. Özellikle tarım ürünlerinde bu söz konusu olabilmektedir. Aynı anda farklı mevsimlerin olduğu iki ülkede (A ve B ülkesi) belli bir dönem A ülkesi, B ülkesine tarım ürünü ihraç eder. Daha sonra mevsim değiştiğinde A ülkesi, aynı ürünü B ülkesinden ithal edebilir.

Yapılan ampirik (deneysel) çalışmalar endüstri-içi ticaretin daha çok farklılaştırılmış ürünlerde yaygın olduğunu göstermektedir. Farklılaştırılmış ürünlerin yanı sıra taşıma maliyetleri, dinamik ölçek ekonomileri, ürün kümelenme (yığılma) derecesi, farklılaşan ulusal gelir dağılımı, farklılaşan faktör donanımı ve ürün çeşitliliği endüstri-içi ticaretin nedenleri arasındadır.

Endüstri-içi ticaret düzeyinin yüksek olduğu sektörler makine, kimya ve ulaşım ekipmanları gibi imalat sanayi sektörleridir. Endüstri-içi ticarette, gelişmiş ülkelerin geniş bir ürün yelpazesinin olduğu sektörlerde (örneğin otomobil sektörü) üretmiş oldukları farklılaştırılmış ürünler ve bunların ticareti önemli yer tutmaktadır.

Dünya ticaretinde endüstri-içi ticaret oranı son 50 yılda giderek büyümüştür. Günümüzde endüstri-içi ticaret daha çok gelişmiş ülkeler (Batı Avrupa ülkeleri) arasındadır. Bu ülkelerde belli sektörlerde oligopol gücüne sahip üreticilerin üretmiş oldukları ürünlerin, söz konusu ülkeler arasında karşılıklı olarak ticareti yapılmaktadır. 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üye altı ülke arasında imalat sanayi ürünlerinde ortak pazar oluşturulmuştur. Endüstri-içi ticaretin de etkisiyle ülkeler arasındaki ticaret hızla gelişmiştir. 1960'lı yıllarda AET ülkeleri arasındaki ticaret, dünya ticaretinden iki kat daha hızlı büyümüştür. Entegrasyon yavaş yavaş büyüyerek günümüzde Avrupa Birliği (AB) adını almıştır. Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) içinde yer alan AB ülkeleri 1999 yılında Ortak Avrupa Parasına (EURO) geçmişlerdir. Euro bölgesi içindeki ülkeler arasındaki endüstri-içi ticaret, diğer AB ülkelerine göre daha hızlı artmıştır. Son çalışmalar, Euro'ya geçişle birlikte Euro bölgesi içindeki ülkeler arasında ticarete konu olan malların sayısının arttığını da göstermektedir (Krugman, 2011, s. 170).

Endüstri-içi ticaretin tanımı ve gelişimi hakkında bilgi veriniz.

SIRA SİZDE 8

Endüstri-İçi Ticaret ve Endüstriler Arası Ticaret

Klasik dış ticaret teorisyenleri yeni dış ticaret teorilerine kadar uluslararası ticareti açıklamak için önemli ölçüde endüstriler arası ticaret üzerinde durmuşlardır. Endüstriler arası ticarette ülkeler arasındaki ticaret, farklı sektörlerdeki malların değişimi şeklindedir. Ülkeler uzmanlaştıkları ürünleri üretip ihraç ederken diğer ürünleri ithal etmektedir.

Dış ticaret teorileri bu güne kadar önemli ölçüde endüstriler arası ticaret ile ilgilenmişlerdir. Buna göre ülkeler arasındaki ticaret farklı sektörlerdeki malların değişimi ile yapılmaktadır. Örneğin; bir ülke teknoloji ve sermaye yoğun bilgisayar ve büyük gövdeli uçak ihraç ederken buna karşılık teknoloji düzeyi düşük tekstil ve giyim ürünleri ithal etmektedir. Ülke kendisinde bol olan üretim faktörü ile üretilen ürünleri (mesela sermaye yoğun malları) ihraç ederken buna karşılık kıt üretim faktörleri ile üretilen ürünleri diğer ülkelerden (bu üretim faktörlerinin bol olduğu ülkelerden) ithal etmektedir. Dolayısıyla ülkeler uzmanlaştıkları ürünleri üretip ihraç ederken diğer ürünleri ithal etmektedir. Ülke, kaynaklarını karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörlere kaydırmaktadır. Diğer yandan karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu sektörlerdeki üretimi ise azaltmaktadır. Böylece kaynaklar karşılaştırmalı maliyetlerin düşük olduğu sektörlere yönelmektedir.

Uluslararası ticareti sadece endüstriler arası ticaret ile açıklamak olanaksızdır. Çünkü II. Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret yukarıda belirtildiği gibi uzmanlaşmanın dışında gerçekleşmeye başlamıştır.

Uluslararası ticarette farklı sektörlerde uzmanlaşmanın azaldığı, buna karşılık ülkelerin belli sektörlerde (örneğin otomobilde) farklı ürünler yaratarak uzmanlaştığı görülmektedir. Böylece ülkeler belli bir sektöre ilişkin ürünleri hem ihraç hem de ithal etmektedir. Almanya, Japonya'ya Mercedes ve Volkswagen marka otomobilleri ihraç ederken, Japonya da Almanya'ya Toyota ve Honda marka otomobilleri ihraç etmektedir. Gelişmiş ülkeler arasında artan endüstri-içi ticaret iki yönlü gelişmiştir. Çünkü ülkeler birbirlerine aynı malları karşılıklı olarak satmaktadırlar.

Endüstriler arası ticaret Heckscher-Ohlin Teorisi'ne uygun iken, endüstri-içi ticaret klasik dış ticaret teorisi (Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Heckscher-Ohlin Teorisi) ile uyumlu değildir.

Endüstri-içi ticaret, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin daha önceden tartışılan yönleri ile uyumlu görünmemektedir. Çünkü hem David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde hem de Heckscher-Ohlin Teorisi'nde ülkeler aynı anda belli bir sektöre (örneğin otomobil) ilişkin ürünü hem ihraç hem de ithal edemez. Dolayısıyla endüstri-içi ticaret benzer faktörler ile üretilen malların ticaretini içermektedir.

Özet

Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkış nedenlerini açıklamak

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ekonomik gelişmelere paralel olarak dış ticaretin gelişmesi ve yeni pek çok ürünün dış ticarete konu olması, klasik dış ticaret teorilerinin tüm ticaret işlemlerini açıklamasını giderek zorlaştırmıştır. Klasik dış ticaret teorisinin temel varsayımları önemli ölçüde geçerliliğini kaybetmiştir. Yaşanan bu gelişmeler David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve Heckscher-Ohlin Teorisi'nin tüm dış ticaret işlemlerine açıklık getirmesini zorlaştırmıştır.

Ölçek ekonomileri olgusu, araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak yeniliklerin artması, yaparak öğrenme yöntemiyle pek çok ülkenin aynı sektörde üretim yapması, teknolojinin hızla gelişmesi ve yayılması, ürün farklılaştırması ve eksik rekabet şartlarının geçerli olması klasik dış ticaret teorilerinin açıklamalarını yetersiz kılmaktadır. Üretimde emek ve sermayeye ek olarak bilgi ve teknolojinin önemi artmış, nitelikli işgücü (skilled labor), diğer bir ifadeyle beşerî sermaye üretimde önemli bir unsur haline gelmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışa bağlı olarak dış ticaretin yönünde meydana gelen değişiklikler, yeni sanayi örgütlenmesi, ülkelerin aynı ürünü hem ihraç hem de ithal etmesi (endüsti-içi ticaretin yaygınlaşması), ölçek ekonomilerinin varlığı ve eksik rekabet şartları yeni dış ticaret teorilerinin geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Teknolojinin dış ticarete ve karşılaştırmalı üstünlüğe etkisini açıklamak

Michael V. Posner (1961), birbirine benzer ekonomik şartlara sahip olan sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin temel nedenini, *teknolojik değişim ve gelişme* olarak görmektedir. Teknolojik yenilik sayesinde maliyetlerini önemli ölçüde düşüren ilk üretici dış ticarette (ihracatta) de diğer ülke üreticilerine karşı önemli bir üstünlük sağlayacaktır. Posner, Heckscher-Ohlin Teorisi'nin "ticaret yapan ülkelerde, aynı üretim teknikleri geçerlidir" varsayımına karşı çıkarak teknolojik farklılıkların önemli bir dış ticaret nedeni olduğunu belirtmektedir.

Raymond Vernon (1966)'un Ürün Dönemleri Teorisi (Product Cyle Theory), teknolojik farklılıklara dayanmaktadır. Teori, dış ticarete konu olan yeni ürünlerin bilgi ve teknoloji düzeyleri yüksek, iş gücüne ve AR-GE'ye yatırım yapan ülkeler tarafından geliştirildiğini belirtmektedir. Teknolojik altyapısı sayesinde yeni ürün geliştiren ülkeler, ilk üretici olmanın vermiş olduğu üstünlüğün yanı sıra, sahip olduğu bilgi ve teknolojik düzey sayesinde dış ticarette önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır. Diğer üreticilerin mevcut teknolojiyi elde etmelerine kadar teknolojik altyapısı sayesinde yeni ürünü ortaya çıkaran üretici dış ticarette önemli kazanç elde edecektir. Fakat ürünün standart ürün haline gelmesi, diğer bir ifadeyle teknolojinin diğer üreticiler tarafından elde edilmesi ile karşılaştırmalı üstünlük üretime sonradan başlayan üreticilere geçecektir. Dış ticarette karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybeden üretici, yeni ürünler geliştirmeye yönelecektir.

Dış ticarette ölçek ekonomilerini tanımlamak

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve tüketime paralel olarak üretimin artması bazı endüstrilerde ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artan üretim ile birlikte düşen maliyetler, söz konusu endüstrilerde faaliyet gösteren işletmelere önemli üstünlük sağlamıştır. Ülkeler yurt içi tüketimi karşılamak amacıyla pek çok endüstride (sektörde) üretim yapmak yerine, birkaç sektörde uzmanlaşarak ve daha geniş pazara üretim yaparak birim başına ortalama maliyetleri düşürmüşlerdir.

İçsel ve dışsal ölçek ekonomileri arasındaki farkı açıklamak

Ölçek ekonomileri firmanın değil de, firmanın bağlı olduğu endüstride üretim ölçeğinin genişlemesiyle birlikte ortaya çıkıyorsa bu durumda dışsal ölçek ekonomileri söz konusudur. Dışsal ölçek ekonomilerinde, diğer bir ifadeyle dışsal ekonomilerde büyük firmaların küçük firmalara karşı maliyet üstünlüğü olmamaktadır. Çünkü dışsal ekonomilerde endüstrideki tüm firmaların ortalama maliyetleri düşmektedir. İçsel ölçek ekonomilerinde (içsel ekonomilerde) ortalama maliyet düşüşü firma bazında iken, dışsal ekonomilerde ortalama maliyet düşüşü tüm endüstri için geçerlidir. İçsel ekonomi, firmaları piyasada giderek tekelci (monopol) güç haline getirmektedir. Sonuçta, içsel ölçek ekonomileri eksik rekabet piyasalarının doğmasına neden olmaktadır. Buna karşılık tam dışsal ekonomi durumunda, endüstride birçok firmadan oluşan rekabetçi bir piyasa yapısı söz konusudur. Bu ise yukarıda da belirtildiği gibi maliyetlerdeki düşüşün sektörde faaliyet gösteren tüm firmalarda meydana gelmesinden kaynaklanmaktadır. Firmalar maliyetlerdeki düşüşü rakiplerine karşı kullanamamaktadırlar.

Dış ticarette eksik rekabet piyasaları ve endüstri-içi ticareti açıklamak

Gerçek ekonomik hayatta klasik dış ticaret teorisinin aksine ürün farklılaştırmalarının geçerli olduğu, sektördeki firmaların bir şekilde fiyatı etkilediği ve fiyatların belirlenmesi sürecinde firmalar arası stratejik bir etkileşim olduğu bilinmektedir. Firma dengesinin belirlenmesinde Cournot, Bertrand Düopol ve Chamberlin Oligopol modelleri gibi farklı yaklaşımlar mevcuttur. Tekelci rekabeti, dış ticaret analizine Elhanan Helpman ve Paul Krugman (1986) dâhil etmiştir. Tekelci rekabete dayanan dış ticaret teorileri, dış ticarete neden olarak ölçeğe göre artan getiriyi görmektedirler. Tekelci Rekabet Teorisi, klasik dış ticaret teorisi tarafından açıklanamayan endüstri-içi ticareti ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır. Tekelci Rekabet Teorisi, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlük bulunmasa bile ölçek ekonomileri nedeniyle dış ticaretin gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Tekelci (monopolcü) rekabetin olduğu piyasa dış ticarete açılırsa yerli ve yabancı firmalar arası karşılıklı etkileşim ortaya çıkacaktır. Böylece yurt içi piyasada üreticiler için yeni bir pazar doğacaktır. Buna karşılık ithalat ile birlikte yurt içi piyasada arz eden sayısı da artacağından rekabette artacaktır.

Kendimizi Sınayalım

1. ABD'nin 1947 yılı dış ticaret verilerini ve girdi-çıktı tablosunu kullanarak ABD'nin ihracat ve ithalat ikamesi sektörlerini incelediği çalışması ile yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına yol açan iktisatçı aşağıdakilerden hangisidir?

a. David Ricardo
b. Bertil Ohlin
c. Wassily Leontief
d. Peter Kenen
e. Irving Kravis

2. Aşağıdakilerden hangisi yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkış nedenlerinden biridir?

a. Tam rekabet piyasası koşullarının geçerli olması
b. Malların homojen olması
c. Devletin ekonomiye müdahale etmemesi
d. Üretimde ölçeğe göre artan getirinin olması
e. Üretimde ölçeğe göre sabit getirinin olması

3. Aşağıdakilerden hangisi yeni dış ticaret teorilerinden biri **değildir?**

a. Ölçek Ekonomileri Teorisi
b. Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi
c. Ürün Dönemleri Teorisi
d. Yetişkin (Nitelikli) İşgücü Teorisi
e. Faktör Donatımı (Donanımı) Teorisi

4. Sanayi ürünlerinde dış ticaretin benzer gelir ve tercih düzeylerine sahip ülkeler arasında daha çok gelişeceğini ileri süren teori aşağıdakilerden hangisidir?

a. Mutlak Üstünlük Teorisi
b. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi
c. Faktör Donatımı Teorisi
d. Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Teorisi
e. Ölçek Ekonomileri Teorisi

5. Aşağıdakilerden hangisi Teknolojik Açık Teorisi'nin varsayımlarından biri **değildir?**

a. Teknoloji, dış ticareti belirleyen en önemli faktördür.
b. Emek faktörü homojen değildir.
c. Üretim fonksiyonu ülkeler arasında farklıdır.
d. Karşılaştırmalı üstünlüğe ülkeler değil, ülkelerin sanayileri sahiptir.
e. Tam rekabet piyasası koşulları geçerlidir.

6. Ürün Dönemleri Teorisi ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Monopol ve oligopol piyasaları geçerlidir.
b. Yeni ürün aşamasında diğer sanayileşmiş ülkeler söz konusu ürünü üretmekte ve üretimleri tüketimlerini karşılamaktadır.
c. Olgun ürün aşamasında diğer sanayileşmiş ülkelerde üretim söz konusudur.
d. Standart ürün aşamasında ürünü ilk üreten ülke karşılaştırmalı üstünlüğü kaybetmiştir.
e. Yeni ürün aşamasında emek yoğun üretim söz konusudur.

7. Bir firma veya endüstride üretim ölçeği artarken ortalama maliyetler azalıyorsa aşağıdakilerden hangisi söz konusudur?

a. Ölçeğe göre sabit getiri
b. Ölçeğe göre artan maliyet
c. Ölçeğe göre azalan getiri
d. Ölçeğe göre sabit maliyet
e. Ölçeğe göre artan getiri

8. Aynı sektörde (endüstri dalında) faaliyet gösteren firmaların maliyetleri azaltmak ve bir arada olmanın sağlamış olduğu avantajlardan faydalanmak için belli bölgelerde toplanması sonucu ortaya çıkan dışsal ekonomilere ne ad verilir?

a. İçsel ekonomiler
b. Serbest bölge ekonomileri
c. Kümelenme ekonomileri
d. Açık ekonomiler
e. Kapalı ekonomiler

9. Endüstri-içi ticareti ölçmeye yarayan Grubel ve Lloyd İndeksi (GL_i) değerinin sıfır (0) olması durumunda aşağıdakilerden hangisi söz konusudur?

a. Endüstride ülkenin ihracatı ithalatından azdır.
b. Endüstride hem ihracat hem de ithalat yoktur.
c. Endüstride ülkenin ihracatı ithalatından fazladır.
d. Endüstride ülkenin ihracatı ithalatına tam olarak eşittir.
e. Endüstride ülke sadece ithalat yapmaktadır.

10. Aşağıdakilerden hangisi endüstri-içi ticaretin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri **değildir?**

a. Taşıma maliyetleri
b. Farklılaşan ulusal gelir dağılımı
c. Dinamik ölçek ekonomileri
d. Ürün çeşitliliği
e. Ölçeğe göre sabit getiri

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Ortaya Çıkışı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" ve "Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Ortaya Çıkışı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticareti Açıklamaya Yönelik Modeller" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Gelir ve Tercihlerde Benzerlik Modeli" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Teknolojik Açık Modeli" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Ürün Dönemleri (Devreleri) Modeli" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Ölçek Ekonomileri Teorisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Dışsal Ölçek Ekonomileri ve Dış Ticaret" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Endüstri-İçi Ticaret" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Endüstri-İçi Ticaretin Gelişmesi ve Nedenleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Wassily Leontief (1953)'in çalışmasından ortaya çıkan sonuç, klasik dış ticaret teorisinin, özellikle Heckscher-Ohlin Teorisi'nin tam tersi bir durumu ifade etmektedir. Leontief'in elde ettiği sonuçlara göre sermayenin bol olduğu ABD'nin sermaye yoğun mallar ihraç etmesi beklenirken aksine ABD emek yoğun mallar ihraç etmektedir. Buna karşılık sermaye yoğun mallar ithal etmektedir. Bu durum Leontief Paradoksu olarak ifade edilmektedir.

Leontief'in deneysel çalışması, Heckscher-Ohlin Teorisi'ne duyulan güveni sarsmıştır. Leontief Paradoksu, Heckscher-Ohlin Teorisi'nin faktör donatımı ile ilgili öngörüleri üzerinde tekrar düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Leontief'in elde ettiği sonuçlar ile ilgili yapılan çalışmalar yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bu çalışmalarda elde edilen sonuçlar, üretim ve dış ticarette emek ve sermayeye ek olarak teknoloji, AR-GE ve beşerî sermayenin de önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Sıra Sizde 2

Linder Teorisi'nin varsayımlarında da belirtildiği gibi ülkelerin gelir düzeyleri ile zevk ve tercihleri arasında güçlü bir ilişki vardır. Gelir düzeyleri birbirine yakın ülkeler benzer malları tükettikleri için yurt içi talebi karşılayan üreticiler aynı zevk ve tercihlere sahip ülkelere mal ihraç edebileceklerdir. Linder'e göre ülkelerin gelir dağılımı ve kişi başına gelir düzeyleri birbirine ne kadar yakınsa söz konusu ülkeler arasında dış ticaret o kadar çok gelişir. Buna karşılık ülkelerin gelir düzeyleri arasındaki farklılık artıkça dış ticaret potansiyeli azalmaktadır. Kişi başına gelirin düşük olduğu bir ülke (Somali) ile yüksek gelirli bir ülke (ABD) arasında dış ticaretin çok fazla gelişme ihtimali yoktur. Kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkelerde tüketiciler daha çok yüksek kaliteli lüks tüketim malları ve gelişmiş sermaye mallarını talep etmektedirler. Kişi başına gelirin düşük olduğu ülkelerde üretilen ürünler yüksek gelirli ülkedeki tüketicilerin beklentilerini karşılayamamaktadır. Diğer yandan yüksek gelirli ülkede üretilen ürünler düşük gelirli ülkedeki tüketicilerin beklentilerinin ve bütçelerinin çok üstünde olduğu için söz konusu ürünlere yönelik talep yok denecek kadar az olmaktadır.

Sıra Sizde 3

Eğer talep gecikmesi taklit gecikmesinden daha uzun zaman alırsa taklitçi ülkedeki tüketiciler yeni malı talep etmeye başlamadan önce taklit yapan ülkedeki üreticiler yeni teknolojiyi benimseyecektir. Bu durumda yeniliği yapan üretici, diğer ülkelere mal ihraç edemeyecektir. Çünkü söz konusu ülkede henüz talep gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla ilk üretici olmanın ihracata etkisi olmayacaktır. Böylesi mallar üretim süreçleri nispeten basit mallardır.

Sıra Sizde 4

Yeni dış ticaret teorileri klasik dış ticaret teorilerinin açıklayamadığı dış ticaret konularına açıklık getirerek klasik teoriye önemli katkıda bulunmuşlardır. Bu teoriler ticaretteki yeni gelişmelerin teorik açıklamasını yapmışlardır. Yeni teoriler, üretim ve dış ticarette emek ve sermayeye ek olarak teknoloji, AR-GE ve beşerî sermayenin, bir başka deyişle bilginin de önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yeni dış ticaret teorileri, ürün farklılaştırması, tekelci rekabet ve endüstri içi ticaretin içinde yer aldığı eksik rekabet piyasaları ve ölçeğe göre artan getiriye dayanan ölçek ekonomilerini dış ticaret teorisine katmışlardır. Yeni dış ticaret teorilerinin genel olarak dünya ticaretine tam bir açıklama getirmediği ve sadece belli ürünlerin (sektörlerin) dış ticaretini açıklayarak klasik dış ticaret teorisinin eksikliklerini giderdiği söylenebilir.

Sıra Sizde 5

Klasik dış ticaret teorisinin aksine gerçek ekonomik hayatta karşılık bulan ölçek ekonomileri ve eksik (aksak) rekabet şartlarında dış ticaret henüz formüle edilmemiştir. Ölçek ekonomilerinin klasik dış ticaret teorisinin temel varsayımlarından tam rekabet piyasası ile çelişmesi, ölçek ekonomilerini içine alan matematiksel bir modelin geliştirilmesini güçleştirmiştir.

Sıra Sizde 6

Ölçek ekonomisi üretim sürecinde bir birim çıktı için giderek daha az emeğe ihtiyaç duyulması, diğer bir ifadeyle üretim miktarı artıkça ortalama maliyetlerin düşmesidir. Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olarak ikiye ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomisi üretici firmanın artan kendi kitlesel üretimine bağlı olarak ortalama maliyetlerin düşmesidir. Dışsal ölçek ekonomisi ise ölçek ekonomileri endüstrinin büyüklüğüne bağlı olarak oluştuğunda söz konusu olur. Kısaca artan üretime bağlı olarak gerçekleşen maliyet düşüşü firma bazında ise içsel ölçek ekonomileri, endüstri düzeyinde ise *dışsal ölçek ekonomileri* söz konusudur. Yeni dış ticaret teorilerinde daha çok içsel ölçek ekonomileri üzerinde durulmasının *birinci nedeni,* uygulamada içsel ölçek ekonomilerinin dışsal ölçek ekonomilerine göre daha kolay tanımlanması; *ikinci neden* ise içsel ölçek ekonomileri koşullarında geliştirilen ticaret modellerinin dışsal ölçek ekonomilerine ilişkin modellerden daha basit olmasıdır.

Sıra Sizde 7

Tekelci Rekabet Modeli'nde firma düzeyinde ürün farklılaştırması ve içsel ölçek ekonomileri anahtar kavramlardır. Tekelci Rekabet Modeli ile uluslararası ticaretten etkilenen fiyatların olduğu ekonomileri analiz etmek nispeten daha kolay hale gelmektedir. Tekelci rekabet modelini dış ticarete uygulamanın temelinde dış ticaretin pazarı büyüttüğü düşüncesi yatmaktadır. Dış ticaret ile hem dünya piyasaları birbirine entegre hale gelir hem de ulusal pazarlardan daha büyük pazar oluşur. Buna karşılık ülkeler dış ticaretin olmadığı duruma göre daha dar bir ürün yelpazesinde uzmanlaşır. Yurt içinde üretilmeyen ürünler diğer ülkelerden ithal edilir. Diğer yandan tüketicilerin talep edebileceği mal seçenekleri artar. Tekelci rekabete dayalı dış ticaret ülkelerin kaynakları ve teknolojileri farklı olmasa bile her ülkeye karşılıklı önemli kazançlar sunar.

Sıra Sizde 8

Endüstri-içi ticaret, herhangi bir ülkenin belli bir endüstride hem ihracat hem de ithalat yapmasını ifade eder. Endüstri-içi ticareti ölçmek için Grubel-Lloyd İndeksi kullanılmaktadır. İndeks değeri sıfır (0) ile bir (1) arasında değerler alır. GLi değerinin 1'e yaklaşması endüstri içi ticaretin toplam dış ticaret içindeki payının arttığını; GLi değerinin sıfıra yaklaşması ise endüstri-içi ticaretin toplam dış ticaret içindeki payının azaldığını gösterir.

Endüstri-içi ticaret daha çok farklılaştırılmış ürünlerde yaygındır. Fakat homojen ürünlerin de endüstri-içi ticareti yapılmaktadır. Homojen mallarda endüstri-içi ticaret daha çok taşıma maliyetleri ve mevsimsel nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Farklılaştırılmış ürünler, taşıma maliyetleri, dinamik ölçek ekonomileri, ürün kümelenme (yığılma) derecesi, farklılaşan ulusal gelir dağılımı, farklılaşan faktör donanımı ve ürün çeşitliliği endüstri içi-ticaretin nedenleri arasındadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akkoyunlu, A. S. (1996). "Yeni Dış Ticaret Teorileri" **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 7, sayı 21 s. 71-99.

Baldwin, R. (1971). "Determinants of the Commodity Structure of American Trade", **The American Economic Review**, Vol. 61, No. 1, pp. 126-146.

Başkol, M. O. (2009). "Türkiye'nin Endüstri-İçi Ticaretinin Analizi", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVIII, Sayı 2, , s. 1-24.

Carbaugh, R. J. (2007). **International Economics**, 12 th Edition, South Western.

Deviren, N. V. "Yeni Dış Ticaret Teorileri" http://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm (13.03.2012).

Dixit, A. K., Stigliz, J.E. (1977). "Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity", **The American Economic Review**, Vol. 67, No. 3, pp. 297-308.

Graham, F. D. (1923). "The Theory of International Values Re-Examined", **Quarterly Journal of Economics**, XXVIII, November, pp. 54-86.

Graham, F. D. (1923). "Some Aspects of Protection Further Considered", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 37, No. 2, pp. 199-227.

Grossman, G. M., Helpman. E. (1993). **Innovation and Growth in the Global Economy**, Cambridge: MIT Press.

Gruber, W., Mehta, D., Vernon, R. (1967). "The R&D Factor in International Trade and Investment of United States Industries", **Journal of Political Economy**, Vol. 75, No. 1, pp. 20-37.

Haberler, G. (1933). **The Theory of International Trade**, London: George Allen and Unwin.

Helpman, E., Krugman, P. (1986). **Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition and International Economy**, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Karluk, S.R. (2009). **Uluslararası Ekonomi**, Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Keesing, D. (1966). "Labour Skills and Comparative Advantage", **American Economic Review**, pp. 249-258.

Kenen, P. (1965). "Nature Capital and Trade", **Journal of Political Economy**, Vol. 73, No. 5, pp. 437-460.

Kravis, I. (1956). "Availability and Other Influences on the Commodity Composition of Trade", **Journal of Political Economy**, Vol. 64, No. 2, pp. 143-155.

Krugman, P. (1979). "Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade". **Journal of International Economics**, 9, pp. 469-479.

Krugman, P. (1980). "Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade". **American Economic Review**, 70/5, pp. 950-959.

Krugman, P. (1981). "Intra-industry Specialization and Gains from Trade", **The Journal of Political Economy**, Vol.89, No. 5, pp. 959-973.

Krugman, P. (1990). **Strategic Trade Policy and the New International Economics**, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Krugman, P. (1994). **Rethinking International Trade**, Cambridge: MIT Press.

Krugman, P. (2000). "Technology, Trade and Factor Prices", **Journal of International Economics**, 50: 51-71.

Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2009). **International Economics**, Eighth Edition, Boston: Addison-Wesley.

Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M. J. (2012). **International Economics**, Ninth Edition, Boston: Addison-Wesley.

Leontief, W. W. (1953). "Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined", **Proceedings of the American Philosophical Society**, September, 97, pp. 332-49.

Leontief, W. W. (1956). "Factor Proportions and the Structure of American Trade: Further Theoretical and Empirical Analysis", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 38, No. 4, pp. 386-407.

Linder, S. B. (1961). **An Essay on Trade and Transformation**, Almquist-Wiksell.

Posner, M. V. (1961). "International Trade and Technical Change". **Oxford Economic Papers**, No: 13, pp: 323-341.

Pugel, T. A. (2004). **International Economics**, Twelfth Edition, Boston: McGrawHill.

Seyidoğlu, H. (2007). **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Thompson, H. (2001). **International Economics**, Singapore: Fulsland Offset.

Valavanis-Vail, S. (1954). "Leontief's Scarce Factor Paradox", **Journal of Political Economy**, Vol. 62, No. 6, pp. 523-528.

Vanek, J. (1959). "The Natural Resource Content of Foreign Trade, 1870-1955, and the Relative Abundance of Natural Resources in the USA", **Review of Economics and Statistics**, pp.146-153.

Vanek, J. (1968). The Factor-Proportions Theory: the N-Factor Case 1968, **Kyklos**, Vol. 21, Issues 4.

Vernon, R. (1966). "International Investment and International Trade in The Product Cycle", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 80, No. 2, pp. 190-207.

Walther, T. (1997). **The World Economy**, New York: John Wiley.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ekonomik birleşmeyi (bütünleşmeyi) ve bütünleşme şekillerini tanımlayabilecek,
- Ekonomik birleşme teorilerini açıklayabilecek,
- Ekonomik birleşmelerin statik etkilerini açıklayabilecek,
- Gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini tanımlayabilecek,
- Ekonomik birleşmelerin dinamik etkilerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ekonomik Birleşme
- Ekonomik Bütünleşme
- Tercihli Ticaret Anlaşması
- Serbest Ticaret Bölgesi
- Gümrük Birliği
- Ortak Pazar
- Ekonomik ve Parasal Birlik
- Gümrük Birliği Teorileri
- İkinci En İyi Teori
- Statik Etkiler
- Ticaret Yaratıcı Etki
- Ticaret Saptırıcı Etki
- Dış Ticaret Haddi Etkisi
- Dinamik Etkiler
- Tamamlayıcı Ekonomiler
- Rakip Ekonomiler

İçindekiler

Uluslararası Ekonomik Birleşmeler Teorisi

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1960'lı yıllarla birlikte dünyada bölgesel ekonomik birleşmelere yönelik hareketler giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Ekonomik entegrasyonun (bütünleşmenin) temelinde ticaretin serbestleştirilmesi yatmaktadır. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi konusunda iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir.

Bunlardan ilki *uluslararası (küresel) yaklaşım*, ikincisi ise *bölgesel yaklaşım*dır. Günümüzde uluslararası yaklaşıma en iyi örnek; GATT/WTO (DTÖ) öncülüğünde düzenlenen ticaretin önündeki tarife ve tarife dışı engelleri azaltmaya yönelik faaliyetlerdir. Fakat mevcut şartlar uluslararası yaklaşımın istenen veya ideal ölçüde başarılı olma şansını ortadan kaldırmaktadır.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT'ın) esas ruhunu "*en çok kayrılan ülke kuralı*" (the most favoured nations: MFN) oluşturmaktadır. Fakat en çok kayrılan ülke kuralına getirilen istisnalar dünya çapında ticaretin ayırımcılığa meydan vermeden serbestleştirilmesinin imkânsız olduğunu göstermektedir. Günümüzde uluslararası (küresel) yaklaşımla ticaretin serbestleştirilmesi hedefi doğrultusunda çalışma yapan temel kuruluş Dünya Ticaret Örgütü'dür (World Trade Organization: WTO).

Küresel yaklaşımın ideal olanın çok çok dışında işlemesi bölgesel yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır. Uluslararası ekonomik birleşmeler ülkeler arasında başta mal ve hizmet ticaretine konan engelleri ortadan kaldırmayı veya asgari düzeye indirmeyi hedeflemektedir. İktisat yazınında "ekonomik birleşmeler", "ekonomik entegrasyonlar" ve "ekonomik bütünleşmeler" olarak da ifade edilmektedir.

Uluslararası ekonomik birleşmelerin hedefi ülkeler arasında başta mal ve hizmet ticaretine konan engelleri ortadan kaldırmak veya asgari düzeye indirmektir. Ekonomik birleşmeler kendi içlerinde ticaretin önündeki tüm engelleri kaldırırken, ortak politikalar geliştirerek önemli ölçüde tek bir devlet gibi hareket etmeyi hedeflemektedir.

Genelde ekonomik birleşme içinde olan ülkeler yakın coğrafyalarda bulunmakta ve özellikle aralarında ortak çıkar ve/veya kültürel bağlar olan ülkelerden meydana gelmektedir. Literatürde ekonomik birleşmelerin herhangi birini gerçekleştirmiş ülkeler topluluğuna "ticaret blokları" da denmektedir.

Ticaret Bloğu; üye ülkeler arasında gümrük tarifeleri ve diğer gümrük işlemlerinin ortadan kaldırıldığı veya en aza indirildiği bölgesel ekonomik birleşmeler yerine kullanılan bir kavramdır. Ticaret blokunun oluşmasında özellikle ortak çıkar ya da kültürel bağlar önemlidir. Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ile ekonomik ve parasal birlik gibi oluşumlar birer ticaret bloğudurlar (NAFTA, AB, ASEAN vb.).

EKONOMİK BİRLEŞMELERİN TANIMI VE KAPSAMI

Birleşme (bütünleşme) kelimesinin İngilizcesi "*integration*", Türkçesi ise "*entegrasyon*"dur. "Entegrasyon" kavramı, Latince'de "*yenilemek*" anlamında kullanılan "*integratio*" kelimesinden türetilmiş bir kelimedir. "***Entegrasyon***" kelimesinin anlamı ise "*parçaların bir bütün hâline gelmesi*" olarak ifade edilmektedir.

İktisatta, "***entegrasyon***" kelimesinin ilk kullanımı endüstriyel örgütlenmede olmuştur. Herhangi bir endüstride firmaların (işletmelerin) kartel, tröst ve merger (birleşme) gibi ekonomik anlaşmalar yoluyla birbirleriyle yapmış oldukları kombinasyonları ifade etmek için "***entegrasyon***" kavramı kullanılmıştır. Firmaların rakipleri ile olan kombinasyonları **yatay entegrasyon**, arzcılar ile tüketicilerin kombinasyonu ise **dikey entegrasyondur**.

Literatürde "*entegrasyon*" kelimesinin günümüzdeki anlamıyla (farklı ekonomilerin bir araya gelmesi) kullanımı 1930'lu ve 1940'lı yıllara kadar gidebilmektedir. Bu tarihlerden sonra iktisatta "entegrasyon" kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İktisat yazınında "ekonomik entegrasyon" kavramı yerine "ekonomik bütünleşme", "ekonomik birleşme" ve "ekonomik birlik" kavramları da kullanılmaktadır. Bu ünitede daha çok ekonomik birleşme kavramı kullanılmıştır. Fakat anlatımda akıcılığı sağlamak için diğer kavramlarda tercih edilmiştir.

"Ekonomik birleşme", farklı ulusal ekonomiler arasındaki farklılıkları gidermeye yönelik bir bütünleşme hareketidir. Ekonomiler arasında pek çok birleşme (bütünleşme) şekli olduğundan tek bir tanım yapmak zorlaşmaktadır. Bu nedenle iktisat yazınında ekonomik bütünleşmelerle ilgili farklı tanımlar mevcuttur.

Bela Balassa (1961, s. 174) ***ekonomik birleşmeyi***, *"bir süreç olarak, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması; bir durum olarak ise ulusal ekonomiler arasındaki çeşitli ayrımcılıkların mevcut olmaması"* şeklinde ifade etmektedir.

Kindleberger (1970) ise kapsamı açıklanmadıkça hiçbir anlam ifade etmeyeceğini belirttiği ***entegrasyon*** kelimesini *"iş birliği, düzenleme ve örgütlenme gibi çok beceli bir kelime"* olarak tanımladıktan sonra, ***ekonomik entegrasyonu*** *"üretim faktörlerinin fiyatlarının eşitlenmesi"* olarak açıklamıştır.

P. Robson (1998)'a göre ***ekonomik bütünleşme***, kaynakların bölgeler arasında en etkin biçimde kullanılmasıdır. Robson, kaynakların etkin kullanımı için üretim faktörlerinin ve malların serbest dolaşımının tesis edilmesi ve bütünleşmeye (birleşmeye) giden ekonomiler arasındaki farklılıkların kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.

R. Karluk'a (2009) göre ***uluslararası ekonomik birleşme***, bütünleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmet akımlarına serbesti sağlayıp, ticarete engel olan kısıtlamaları ortadan kaldırarak bir ortak pazar yaratmaktır. Mal ve hizmetlerin dolaşımının serbestleştirilmesi uluslararası fiyatların birbirine yaklaşmasını sağlayacaktır. Ülke ekonomilerinin birleşmesi ile yaratılan ortak pazar rekabeti artırırken, firmaların ölçek ekonomilerinden faydalanmasını da sağlayacaktır.

Genel olarak bakıldığında ekonomik birleşme veya ekonomik bütünleşme tek bir şekli olan bir olgu değildir. Bu nedenle "***ekonomik birleşme***" kavramı, ekonomi yazınında çeşitli ekonomik bütünleşme türlerini (aşamalarını) kapsayan genel bir terim olarak kullanılmaktadır. Özet olarak ekonomik birleşmeyi, iki veya daha fazla ülke arasında dış ticarete ilişkin çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırıldığı bir süreç olarak tanımlayabiliriz.

Ekonomik Birleşme ve Ekonomik İş Birliği Arasındaki İlişki

Bazı yaklaşımlarda *ekonomik iş birliği (economic cooperation)* bir bütünleşme türü olarak ifade edilmektedir. ***Ekonomik iş birliği***, ülkeler arasındaki ekonomik dayanışma ve iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle ekonomik iş birliği, bir ekonomik birleşme türü yerine birleşmeye hazırlık aşaması olarak adlandırılabilir. *Ekonomik birleşme* ile *ekonomik iş birliği*ni daha iyi ayırt edebilmek için diğer farklılıklara göz atmak gerekir.

Ekonomik birleşme çeşitleri genelde belli bir coğrafyada bulunan ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Ekonomik iş birliği ise aynı coğrafyadaki ülkeler arasında olabileceği gibi farklı coğrafyadaki ülkeler arasında da gerçekleşebilir. Dolayısıyla ekonomik iş birliği için ülkelerin belli bir coğrafyada bulunması gerekmemektedir.

Ekonomik birleşmeye karar veren ülkelerin yerine getirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır. Ülkeler bu yükümlülükleri yerine getirerek ekonomik yapılarında ciddi değişikliğe gitmekte ve yeni ekonomik yapılar oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda birbiriyle savaşan Almanya ve Fransa, 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) antlaşmasını, 1957'de de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) antlaşmasını imzalayarak kendi aralarında bütünleşmeyi derinleştirecek yükümlülükler altına girmişlerdir. Ekonomik birleşmede (bütünleşmede) ülkeler yükümlülüklerini yerine getirmezler ise yaptırımlar ile karşı karşıya kalabilirler. Ekonomik iş birliğinde ise ülkelerin belli yükümlülükleri bulunmakta fakat bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda zorlama veya yaptırım söz konusu olmamaktadır.

Ekonomik birleşme için ülkelerin ekonomik ve sosyal altyapılarının nispeten birbirine yakın olması gerekirken, iş birliğinde böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. ABD'nin Afganistan ile ekonomik iş birliği yapmasının önünde ekonomik ve sosyal altyapı açısından herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ekonomik iş birliğinde hem coğrafi yakınlık hem de ekonomik ve sosyal altyapı bakımından bir benzerlik aranmamaktadır.

Ekonomik birleşmede (özellikle ortak pazardan sonraki aşamalarda) ülkeler arasındaki uyumu ve ortak hareket etmeyi sağlayacak ve bu doğrultuda alınan kararlara uyulup uyulmadığını kontrol eden bir uluslarüstü yapılanma mevcuttur. Günümüzde Avrupa Birliği'nde (AB) Avrupa Komisyonu uluslarüstü (supranational) bir yetkiye sahiptir. Birliğe üye ülkeler Komisyon'un aldığı kararlara uymak durumundadır. Buna karşılık ekonomik iş birliğinde uluslarüstü yetki söz konusu değildir.

Ekonomik iş birliğine taraf ülkeler ise yükümlülüklerini kendi istekleri doğrultusunda yerine getirmektedirler. İş birliğine yönelik kuruluşlarda alınan kararlara uymayan ülkelere yönelik herhangi bir yaptırım da söz konusu değildir. Mevcut yaptırım ve müeyyideler ise ekonomik bütünleşmeye göre oldukça zayıftır.

Ülkeler egemenlik kaygıları nedeniyle uluslarüstü yetkiye sahip organlara yetki devri konusunda isteksizdirler. Bu ve diğer nedenlerle ekonomik birleşmede (entegrasyonda) istenilen hedeflere ulaşılması zaman almaktadır. İş birliğine yönelik kuruluşlarda taraf ülkeler daha gerçekçi hedefler çizebilmektedirler. Günümüzde ekonomik birleşmenin (entegrasyonun) en başarılı örneği Avrupa Birliği (AB)'dir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (AET) AB'ye kadar geçen süreç ne kadar başarılı olsa da AB üyesi bazı ülkeler (İngiltere gibi) bütünleşmenin derinleşmesine mesafeli durmuşlardır. İngiltere Euro (Avro) Bölgesi'nin dışında kalarak bütünleşmenin ekonomik ve parasal birliğine kısmen katılmıştır.

Buraya kadar "ekonomik birleşme (bütünleşme)" ile "ekonomik iş birliği" arasındaki farklılıklar açıklanmıştır. Ancak bu iki kavramın ortak yönleri de mevcuttur. Ekonomik birleşmenin temelinin ülkeler arasındaki iş birliğine dayandığı görülmektedir. Ülkeler arasındaki iş birliği ne kadar güçlüyse entegrasyonun (birleşmenin) başarılı olması ihtimali o kadar yüksek olacaktır. *İki kavram arasındaki bu ilişki ekonomik iş birliğinin ekonomik bütünleşmenin (birleşmenin) bir şekli olarak algılanmasına yol açmıştır.* Ekonomik iş birliği, ancak kısmı entegrasyon olarak ifade edilebilir (Ertürk, 1998, s. 9).

SIRA SİZDE 1

Ekonomik birleşme ile ekonomik iş birliği arasındaki farklılıkları kısaca belirtiniz.

ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞME ÇEŞİTLERİ

Ekonomik birleşmenin tanımında olduğu gibi türlerinde (aşamalarında) de farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu noktada bilinmesi gereken birleşme türleri farklı farklı adlandırılsa da entegrasyon (birleşme) derinleştikçe ülkeler arasındaki ortak uygulamalar ve politikalar giderek artmaktadır.

Bazı yaklaşımlarda ekonomik bütünleşme (birleşme) aşamaları *serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik (iktisadi) birlik* şeklinde sıralanmaktadır.

B. Balassa (1961, s. 174) ise ekonomik bütünleşmeyi en zayıftan en derine doğru 5 farklı düzeye ayırmıştır. Bunlar; *Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik Birlik* ve *Tam Ekonomik Bütünleşme*dir.

Bu kitapta ise ekonomik birleşme çeşitleri (aşamaları) ***Tercihli Ticaret Anlaşmaları (Alanı), Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ile Ekonomik ve Parasal Birlik*** olmak üzere 5 gruba ayrılarak incelenecektir.

Ekonomik bütünleşmenin ilk aşamalarında mal ticaretinin önündeki engeller ortadan kaldırılmakta (malların serbest dolaşımı), ilerleyen aşamalarda ise malların serbest dolaşımına ek olarak üretim faktörlerinin (emek (iş gücü) ve sermayenin) serbest dolaşımı tesis edilmektedir. Ekonomik bütünleşme içinde yer alan ülkeler giderek ulusal politikalarını birbirine yakınlaştırmakta (uyumlaştırmakta) ve son aşamada ise her alanda uyumu gerçekleştirmekte ve üye ülkeler tek bir devlet gibi hareket etmektedirler.

Tercihli Ticaret Anlaşması

Tercihli Ticaret Anlaşması (Prefential Trade Agreement: PTA), iki veya daha fazla ülke arasında seçilmiş ürünlerin (malların) dış ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılarak veya hafifletilerek taraflar arasında ticaretin serbestleştirildiği ve üçüncü ülkelere karşı herhangi bir ortak ticaret politikası izlenmediği bir ekonomik bütünleşme şeklidir.

Ekonomik birleşmenin ilk aşamasında her ülke dış ticaret ve gümrük politikasını kendi önceliklerine göre belirlemektedir. Tercihli ticaret anlaşması en gevşek entegrasyon şeklidir. Bu ekonomik birleşmeye en iyi örnek; İngiltere'nin öncülüğünde 1932'den 1973 yılına (İngiltere'nin Avrupa Topluluğu'na (AT'ye) üye olduğu yıla) kadar devam eden İngiliz Ulusları Topluluğu (Commonwealth) üyesi ülkeler arasındaki tercihli ticaret anlaşmasıdır.

Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area: FTA) şeklindeki bütünleşmelerde üye ülkeler arasında dış ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kota gibi sınırlamalar

ortadan kaldırılmakta, böylece dış ticaret serbestleştirilmektedir. Serbest ticaret bölgesi içinde yer alan ülkeler üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulamamaktadırlar. Bu birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Serbest ticaret bölgesi oluşturulmadan önce bölge ülkelerinden herhangi birine ihracat yapan üçüncü bir ülke, serbest ticaret bölgesinde ortak bir gümrük tarifesinin olmaması nedeniyle artık düşük gümrük tarifesi uygulayan ülkeye ihracat yapmaktadır. Daha düşük gümrük tarifesi uygulayan ülkeye giren mal, daha sonra serbest dolaşımdan yararlanarak bu ülkeden önceden yüksek gümrük tarifesi uygulayan ülkeye daha düşük tarife ile girmektedir. Bu ticaretin normal kanallardan sapmasına neden olmaktadır.

Serbest ticaret bölgesine üye ülkeler ticaretin normal kanallardan sapmasına engel olmak ve yalnızca kendi ürettikleri malların serbest dolaşımdan faydalanması için malların ilk üretim yerlerini belirten ***menşe belgeleri*** (*certificates of origin*) düzenlemektedirler. Böylece dış ticarete ilişkin sınırlamalar yalnızca üye ülkelerde üretilen mallara karşı kaldırılmaktadır. Üçüncü ülkelerden ithal edilen bir malı herhangi bir üye ülke diğer üye ülkelere ihraç etmek istediğinde, malın menşe belgesinde ilk üretildiği yer bölge dışında olduğu için mal sınırlamaya tabi tutulacaktır.

Serbest ticaret bölgesine düşük gümrük tarifesi uygulayan ülke üzerinden gelip, yüksek gümrük tarifesi uygulayan ülkeye geçen maldan düşük gümrük tarifesi ile yüksek gümrük tarifesi arasındaki oran kadar fark alınır. Ekonomik bütünleşmenin bu aşamasında, üye ülkeler birleşik (ortak) bir mal piyasası yaratmak için sadece birbirlerine karşı tercihli gümrük politikası uygulamaktadırlar. Şekil 4.1'de görüldüğü gibi üye ülkeler dış ticaret politikalarını bağımsız olarak belirleyebilmektedirler. Şekil 4.1'e bakıldığında kendi aralarında serbest ticaret bölgesi oluşturan A, B ve C ülkeleri serbest ticaret bölgesinin dışında kalan D ülkesine (üçüncü ülkeye) karşı farklı dış ticaret politikaları izlemektedirler. A ülkesi ile D ülkesi arasında serbest dış ticaret yapılmakta iken, B ülkesi D ülkesine karşı ekonomik ambargo uygulamaktadır. C ülkesi ise diğer ülkelerden farklı olarak D ülkesinden yapılan ithalata belli oranda gümrük vergisi (tarifesi) uygulamasına gitmiştir.

Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association: EFTA), 3 Mayıs 1960'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na bir alternatif olarak kurulmuştur. İngiltere'nin öncülüğünde kurulan EFTA'nın diğer kurucu ülkeleri İsveç, Norveç, Danimarka, Portekiz ve Avusturya'dır. Norveç dışındaki kurucu ülkeler EFTA'dan ayrılarak AB'ye üye olmuşlardır. EFTA'nın bu günkü üyeleri ise Norveç, İsviçre, İzlanda ve Lihtenştayn'dır.

Avrupa Ekonomik Alanı (European Economic Area: AEA), 1 Ocak 1994 tarihinde AB ve EFTA arasında oluşturulan, malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımını esas alan bir bölgedir. AEA, EFTA üyelerine önemli ölçüde AB üyesi ülkelerin sahip olduğu hakları tanımıştır.

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (The North American Free Trade Agreement: NAFTA), daha önce ABD ve Kanada arasında mevcut olan serbest ticaret anlaşmasına Meksika'nın katılımı ile oluşmuş bir bölgedir. NAFTA 1 Ocak 1994'te yürürlüğe girmiştir. Dünyanın önemli ekonomik birleşmeleri ve dolayısıyla ticaret blokları arasında yer almaktadır.

Şekil 4.1

Serbest Ticaret Bölgesi'nde Birlik Dışındaki Ülke İle Dış Ticaret İlişkileri

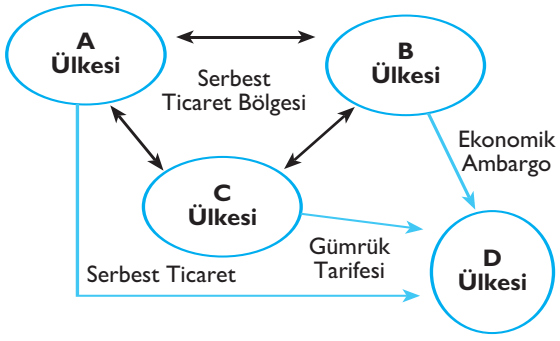

Serbest ticaret bölgesinin tercihli ticaret anlaşmasından (alanından) farkı, serbest ticaret bölgesinde üye ülkeler birbirlerine karşı uygulamış oldukları tarife ve tarife dışı engelleri tamamen kaldırmaktadırlar. Fakat üçüncü ülkelerde üretilen malların serbest dolaşımdan faydalanmaması için sıkı orijin kuralları uygulaması mevcut olup, bu da ticarette bürokratik işlemleri, buna bağlı olarak da engelleri artırmaktadır (Karluk, 2009, s. 259).

1960 yılında İngiltere öncülüğünde kurulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), yine 1960 yılında kurulan Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), 1994 yılında Avrupa Birliği (AB) ile EFTA ülkeleri arasında kurulan Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA, 1994) serbest ticaret bölgesinin uygulamadaki örnekleri arasındadır.

Gümrük Birliği: Üye ülkelerin mal ticaretinin önündeki engelleri ortadan kaldırdığı, üçüncü ülkelere karşı ise ortak gümrük tarifesinin (OGT) uygulandığı entegrasyon şeklidir.

Gümrük Birliği

Gümrük Birliği (Customs Union), bir diğer ekonomik birleşme şeklidir. Gümrük Birliği (GB)'nde birlik içinde yer alan ülkeler kendi aralarında malların serbest dolaşımını sağlarken, mal ticaretinde üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi (OGT) uygulamaktadırlar. Şekil 4.2'de görüldüğü gibi A, B ve C ülkeleri kendi aralarında mal ticaretini serbestleştirmişlerdir. GB üyesi ülkeler ortak dış ticaret politikası izleyerek birlik dışında kalan D ülkesine karşı OGT uygulamaktadırlar. Tablo 4.1'e bakıldığında gümrük birliğinde serbest ticaret bölgesinde olduğu gibi, sadece mal piyasalarında entegrasyona gidilmekte ve bu entegrasyon (birleşme) içinde yer alan ülkeler kendi aralarında mal ticaretine ilişkin gümrük vergilerini ve diğer dış ticaret kontrollerini kaldırmaktadırlar. GB'de üretim faktörlerinin serbest dolaşımı söz konusu olmamakta, ortak dış ticaret politikası dışında başka ortak politikalar bulunmamaktadır.

Benelüks ***(Be**lgique, **Ne**derland, **Lux**emburg: Benelux):* 1932 yılında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulmuştur. Gümrük birliğine ilişkin anlaşma 1948 yılında yürürlüğe girmiş olsa da GB fiili olarak 1960 yılında gerçekleşmiştir.

Alman Gümrük Birliği (Zollverein): Bu Birliğin temeli 1818 yılında kurulan Prusya'yı ve güneybatı Almanya'daki Hohenzollern (Prusya'yı yöneten aile) topraklarını içine alan gümrük birliğine dayanmaktadır. Söz konusu dönemde Almanya toprakları üzerinde 38 civarında prenslik bulunmaktaydı. Prusya söz konusu ülkeleri (prenslikleri) bir araya getirmek için gümrüklerin birleştirilmesine önem vermekteydi. Prusya öncülüğünde kurulan gümrük birliğine ilerleyen yıllarda diğer Alman prenslikleri de katıldı. 1834 yılına gelindiğinde 18 Alman devletinin katılımı ile Alman Gümrük Birliği kuruldu. Daha sonraki yıllarda diğer Alman devletleri de birliğe katılmışlardır. İlk kurulan Alman Gümrük Birliği 1866'daki Avusturya-Prusya Savaşı'nın ardından 1867 yılında yeniden düzenlenmiştir. Prusya'nın öncülüğünde kurulan Zollverein, Alman eyaletleri arasındaki bağları sıkılaştırarak Almanya'nın siyasi birliğine önemli katkı sağlamıştır.

İlk gümrük birliği 19. yüzyılda gerçekleştirilen ***Alman Gümrük Birliği (Zollverein)***'dir. 20. yüzyılda gümrük birliklerinin ilk örneklerinden biri de Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulan ***Benelüks (Benelux)***'tür. GB açısından en başarılı örnek ise 1957 yılında 6 ülke (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) tarafından kurulan ***Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'***dur. 1 Temmuz 1968 yılına gelindiğinde ***Avrupa Ekonomik Topluluğu***'na üye ülkeler arasında sanayi ve tarım mallarının çoğunda serbest dolaşım öngörülenden yaklaşık bir buçuk yıl önce gerçekleşmiştir.

Günümüzde gümrük birliği şeklinde gerçekleşen ekonomik birleşmelerden bazıları; *Güney Afrika Gümrük Birliği* (SACU) (2004'te yeniden düzenlenmiş), *Andean Topluluğu* (CAN) (1988), *Güney Ortak Pazarı* (MERCOSUR) (1991), *AB-Andorra Gümrük Birliği* (1991), *Türkiye-AB Gümrük Birliği* (1996), *AB-San Marino Gümrük Birliği* (2002), *Doğu Afrika Topluluğu* (EAC) (2005) ve Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği (2010) dir.

Şekil 4.2

Gümrük Birliği ve Ortak Gümrük Tarifesi

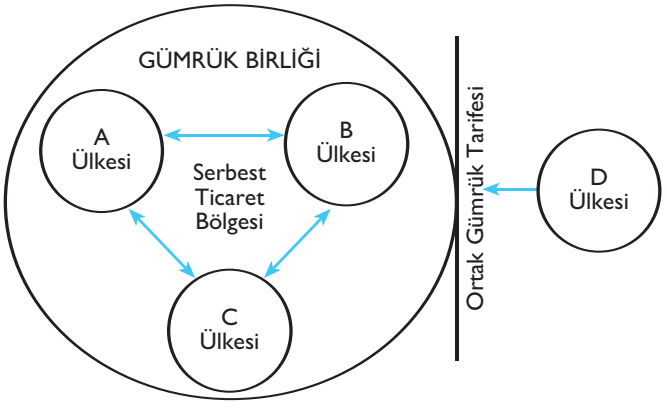

Eğer gümrük birliğini oluşturan ülkeler üçüncü ülkelere karşı korumacı bir yaklaşım benimserler ise ortak gümrük tarifesini (OGT), üçüncü ülkelere karşı gümrük birliği öncesinde uyguladıkları gümrük tarifesinden daha yüksek düzeyde belirleyeceklerdir. Aksine GB üyesi ülkeler daha liberal bir bölge oluşturacaklar ise ortak gümrük tarifesini gümrük birliğine üye ülkelerin gümrük birliği öncesi ayrı ayrı uyguladıkları gümrük tarifesi oranlarından daha düşük bir düzeyde saptayacaklardır. Bu yaklaşım bir öncekine göre uluslararası ticaretin gelişmesi, uzmanlaşma ve kaynakların dağılımı bakımından daha olumlu bir yaklaşımdır.

Ortak Gümrük Tarifesi (OGT): Gümrük birliğine üye ülkelerin uyguladıkları ortak dış ticaret yönetmeliği ve bu kapsamda GB üyesi ülkelerin birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı uygulamış oldukları gümrük tarifesidir.

Ortak Pazar

Ortak Pazar (Common Market), gümrük birliğine göre ekonomik bütünleşmenin (birleşmenin) daha derinleştiği bir aşamadır. **Ortak pazar**da amaç, üye ülkeler arasında malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin (iş gücü ve girişimci) serbest dolaşımını sağlamaktır. Ortak pazarda gümrük birliğindeki mevcut yapıya ek olarak emek, sermaye ve girişimci (müteşebbis) gibi üretim faktörlerinin birliğe (ortak pazara) üye ülkeler arasında serbest dolaşımı sağlanmaktadır. Ayrıca üretim faktörlerinin serbest dolaşımına ek olarak ortak pazara üye ülkelerin ekonomi politikalarını uyumlaştırmaları gerekmektedir. "***Derin entegrasyon***" olarak da ifade edilen ortak pazarda üye ülkeler arasındaki sınırlarda uygulanan her türlü fiziki, teknik ve mali engeller kaldırılmaktadır.

Ortak Pazar, gümrük birliğindeki mevcut yapıya ek olarak emek, sermaye ve girişimci (müteşebbis) gibi üretim faktörlerinin birliğe (ortak pazara) üye ülkeler arasında serbestçe dolaştığı ekonomik bütünleşme şeklidir.

Ortak Pazar bazı yazarlar tarafından Tek Pazar olarak da ifade edilmektedir.

DİKKAT

Ortak pazarda malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımının sağlanması için üye ülkeler arasında söz konusu alanlara ilişkin politikaların uyumlaştırılması gerekmektedir. İlk olarak Ortak Pazar içinde her türlü sınır kontrollerinin kaldırılması, çalışma ve oturma iznine ilişkin şartların yeniden düzenlenerek uyumlaştırılması, göçmen politikalarında uyumun sağlanması önemlidir. Buna ek olarak mali konularda birliği sağlamak için vergilerin, özellikle dolaylı vergilerin uyumlaştırılması, mali hizmetlerin serbestleştirilmesi, banka ve sigorta işlemlerinin uyumlaştırılması, para ve benzeri işlemlerin serbestleştirilmesi gibi önlemler uygulanmaktadır. Diğer bir önemli nokta ise altyapı ve ulaşım şebekelerinin birbirine entegre edilmesi ve ulaşım ve telekomünikasyon gibi kamusal hizmet alanlarının açılmasıdır. Bu önlemlerin yanı sıra yabancı üretim faktörlerinin ortak pazara girişini ortak ilkelere bağlayan düzenlemeler de yapılır.

Ortak Pazarda üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ile birlikte üye ülkeler arasında sermaye getiri beklentilerine uygun olarak hareket ederken, emek de üye ülkeler arasında serbestçe dolaşarak kendi becerisine uygun iş ve ücreti elde etme imkânına sahip olacaktır. Diğer yandan serbest dolaşım üretim faktörlerinin etkin kullanımını sağlayacaktır. İş gücünün (emeğin) bol olduğu ülkede iş gücü daha yüksek ücret elde edebilmek için Ortak Pazar içinde yer alan diğer ülkelere giderek daha fazla gelir elde edebilir. Bu sayede Ortak Pazar içinde yüksek olan ücretler aşağı çekilirken düşük olan ücretler de yükselecektir. Aynı şekilde sermaye getiri oranları (faizler) da birbirine yaklaşacaktır. Gerek mal ve hizmet piyasalarında gerekse üretim faktörleri piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması, ortak pazar içinde faktör fiyatlarının eşitlenmesini ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlayacaktır.

Ortak pazarın en başarılı örneğini Avrupa Birliği (AB) gerçekleştirmiştir. AB'nin temeli olan AET'de 1968 yılında gümrük birliği gerçekleştirildikten sonra

Ortak Pazar, belli malların serbest dolaşımını öngören tercihli ticaret anlaşmasından, sadece malların serbest dolaşımını öngören serbest ticaret bölgesinden ve malların serbest dolaşımının yanı sıra üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı gümrük birliğinden daha ileri düzeyde bir bütünleşmedir.

pek çok alanda ortak politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Topluluk içinde malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımı sağlanmıştır. Ortak pazarı amaçlayan diğer bölgesel ekonomik birleşmeler arasında Karayipler Topluluğu (CARICOM), Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC, 2015) yer almaktadır.

Ekonomik ve Parasal Birlik

Ekonomik ve Parasal Birlik (Economic and Monetary Union: EMU), mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlandığı Ortak Pazar'dan bir sonraki entegrasyon aşamasıdır. Dolayısıyla bu aşama Ortak Pazar'a göre daha ileri bir bütünleşmeyi ifade etmektedir. Ekonomik ve Parasal Birliğe (EPB) üye ülkeler ulusal politikalarını uyumlaştırarak neredeyse tek bir ulusal devlet gibi hareket etmeye yaklaşmaktadırlar.

Mal ve faktör piyasalarındaki bütünleşmeyi tam anlamıyla sağlayabilmek için sadece fiziki engellerin (gümrük tarifeleri) kaldırılması ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanması yeterli değildir. Bunlara ek olarak üye ülkeler arasında önemli farklılık gösteren standartlar, vergileme ve teşvikler gibi diğer engellerin de ortadan kaldırılması söz konusudur. Diğer yandan çevre, teknoloji, araştırma-geliştirme, eğitim ve bilim gibi politikaların da uyumlaştırılması ekonomik ve parasal birlik aşamasında önemlidir. Bununla birlikte başta tüketiciler olmak üzere ekonomik yapıyı da olumsuz etkileyen tekelleşmeye yönelik eğilimlerin ortadan kaldırılması ve düşük gelirli bireylerin ve az gelişmiş bölgelerin ekonomik büyümeden daha adil ve dengeli bir pay alabilmelerine yönelik politikalar da entegrasyonun derinleşmesine katkı sağlamaktadır.

Ekonomik ve Parasal Birlik: Mal ve hizmetlerin yanı sıra üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlandığı Ortak Pazar'dan bir sonraki entegrasyon aşamasıdır.

Bu birleşmeye dâhil ülkeler birbirlerinden bağımsız ekonomi ve para politikaları izleme imkânlarını önemli ölçüde ***uluslarüstü yetkiye sahip ortak birlik organları***na devretmektedirler. Ortak tarım politikası, ortak ticaret politikası, ortak para birimi ve buna bağlı olarak ortak para politikası ve diğer ulusal düzeydeki kararlar ***uluslarüstü yetki***ye sahip ortaklık (birlik) organlarınca veya bu organların tavsiyeleri doğrultusunda alınmaktadır. EPB'ye dâhil ülkelerin ekonomi, para, maliye ve sosyal politikalar ile ilgili kurumları birleştirilmektedir (Karluk, 2009, s. 261).

Görüldüğü gibi EPB'de ekonomi politikalarının belirlenmesi noktasında ulusal hükûmetlerin rolü önemli ölçüde birlik organlarına devredilmektedir. Bu nedenle ülkelerin herhangi bir ekonomik bunalımda ve krizde tek başlarına çözüm bulma kapasiteleri önemli oranda azalmaktadır. Buna karşılık üye ülkeler makroekonomik politikalarla ilgili karar alanlarını uluslarüstü kurumlara terk etmemekte dolayısıyla ortak politikaların uygulamasında hâlâ nihai karar üye ülkelere ait olmaktadır (Yıldız, 1999). Bu noktada AB üyesi olup Euro Bölgesi içinde yer alan ülkeler malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamış, ekonomi, para ve maliye politikalarını önemli ölçüde uyumlaştırarak Ekonomik ve Parasal Birliğe en yakın örneği gerçekleştirmişlerdir.

Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (European Exchange Rate Mechanism: ERM): Avrupa Topluluğu (AT)'na üye ülkelerin paraları arasındaki kurlara belli bir dalgalanma marjı (payı) getiren bir düzenlemedir. 1972 yılında oluşturulan ERM'de kurların maksimum marjı +/- %2,25 olarak belirlenmiştir. Topluluk üyesi İtalya'nın parasının dalgalanma marjı ise diğer ülke paralarından biraz daha yüksek (+/- %6) tutulmuştur. 1979 yılında Avrupa Para Sistemi'nin kurulması ile Avrupa Döviz Kuru Mekanizması sona ermiştir.

Ekonomik ve Parasal Birlikte (EPB) parasal birliğin oluşturulması aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Bu aşamalar;

- Üye ülkeler arasında döviz kurlarında birliğin sağlanması (Avrupa Döviz Kuru Mekanizması),
- Birlik içinde sermayenin serbest dolaşımını engelleyen bütün sınırlamaların kaldırılması,

- Üye ülkelerin ekonomi politikalarında koordinasyonun gerçekleştirilmesi (Örnek; Avrupa Para Enstitüsü),
- Ortak bir rezerv fonunun kurulması,
- Para yaratma ve yok etme yetkisine sahip ortak bir Merkez Bankası'nın kurulması (Örnek; Avrupa Merkez Bankası)
- Ortak bir paranın kabulü ve kullanılması (Örnek; Euro) şeklinde sıralanmaktadır.

AB'de, Euro Bölgesi (Euro Zone) diğer bir ifadeyle Ekonomik ve Parasal Birlik içinde yer alan ülkelerin ayrı ayrı merkez bankasına sahip olmaları yerine ortak bir Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank: ECB) oluşturulmuştur. Avrupa Merkez Bankası AB'nin para politikasının belirlenmesinde önemli role sahiptir. Diğer yandan AB'de Euro Bölgesi içinde yer alan ülkelerin izleyecekleri ekonomi politikaları ortaklaşa belirlenmektedir. Bir ülke sıkı para politikası izlerken, diğer üye ülkenin gevşek para politikası izleme imkânı önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Ortak para sistemi (Euro) ve ortak merkez bankasına üye ülkelerin ekonomi politikaları ortak organlarca belirlenmektedir.

Euro Bölgesi (Euro Zone): AB'nin para birimi olan Euro'yu kullanan ülkelerden oluşmaktadır. AB üyesi olup Euro Bölgesi içinde yer alan ülkeler Almanya, Avusturya, Belçika, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan'dır. Euro Bölgesi para politikasını yürütmekten sorumlu kurum Avrupa Merkez Bankası'dır. İlk başta İngiltere, Danimarka ve İsveç söz konusu alanda yer almamıştır. AB'ye sonradan katılan ülkelerden Çek Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Bulgaristan ve Romanya henüz kendi para birimlerini kullanmaktadırlar. Bu ülkelerin 2015'e kadar Euro Bölgesi'ne katılması beklenmektedir.

Tablo 4.1
Ekonomik Birleşme Şekillerinin Karşılaştırılması

Birleşme Aşamaları	Üyeler Arasında Gümrük Tarifeleri ve Kotaların Kaldırılması	Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) Uygulaması	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımına Yönelik Kısıtlamaların Kaldırılması	Ekonomik ve Sosyal Politikalar İle Kurumların Uyumlaştırılması
Tercihli Ticaret Anlaşması	Var (Seçilmiş Mallarda)	Yok	Yok	Yok
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Kısmen Var
Ekonomik ve Parasal Birlik	Var	Var	Var	Var

EKONOMİK BİRLEŞME TEORİLERİ

Ekonomik birleşmeler ile ilgili teoriler genellikle gümrük birliğini ele almıştır. Ekonomik bütünleşme ile ilgili ilk çalışmalar dolaylı da olsa dış ticaret ile ilgili teorik çalışmalara dayandırılabilir (Bayraktutan, 2010, s. 29). Adam Smith, ülkelerin gümrük vergilerinde (tarifelerinde) indirime gitmeleri hâlinde mutlaka bir fayda sağlanacağını belirtirken, F.W. Taussing karşılıklı olarak gümrük tarifeleri indirimlerinin sağlayacağı fayda ve maliyetlerde ülkelerin birbirlerinin dış ticaretindeki paylarının önemli olduğunu belirtmektedir (Ertürk, 1998, s. 15).

Doğrudan ekonomik birleşmeyi ele alan ilk çalışmalar 19.yy'a kadar gitmektedir. Çağdaş anlamda ilk yaklaşımı sergileyen iktisatçı Jacop Viner'dir. Viner (1950), gümrük birliklerinin üye ve üye olmayan ülkeler üzerindeki ekonomik etkilerini incelemiş, gümrük birliğinin *ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri*nin önemli olduğunu ifade etmiştir. Viner'ın Modeli'nde ekonomide sadece iki mal ve üç ülkenin (ev sahibi, partner ve üçüncü ülke) olduğu, ölçeğe göre sabit getirinin olduğu (diğer bir ifadeyle üretimde sabit maliyetlerin olduğu), tüketimdeki katsayıların değişmediği (talep esnekliğinin sıfır olduğu) ve dış ticaret hadlerinin sabit olduğu varsayılmıştır. Viner (1950), bu varsayımlarla gümrük birliği sonrasında üretimdeki değişmelerin refah üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Söz konusu varsayımlar ne kadar eleştirilse de Viner'ın ulaştığı sonuçlar geçerliliğini korumaktadır.

Viner (1950), gümrük birliğinin ülkeler arasında ticareti serbestleştirerek mutlaka dünya refahını artacağı yönündeki klasik görüşe katılmadığını belirtmiştir. Viner'ın gümrük birliği teorisi, ekonomik birleşmelerin (bütünleşmelerin) dünya refahını artıracağı yönündeki görüşü değiştirmiştir.

Viner'ın gümrük birliği teorisi ile ilgili detaylı bilgi Ekonomik Birleşmelerin Etkileri başlığı altında verildiğinden burada kısaca diğer teorilere yer verilmektedir. Zaman içinde Viner (1950)'ın gümrük birliğinin *ticaret saptırıcı etkisi* ile ilgili yaklaşımı sorgulanmaya başlanmıştır. Viner (1950)'ın analizi sadece üretim etkisini dikkate aldığı için eleştirilmiş, takip eden çalışmalarda Meade (1955) ve Lipsey (1957) gümrük birliği (ekonomik birleşme) teorisine tüketim boyutunu eklemiştir.

J. Meade (1955) kısmi denge analizi yaklaşımı ile kardinalist refah varsayımlarını kullanarak ekonomik birleşmenin tüketim ile ilgili kayıp ve kazançlarını ele almıştır. Meade, Viner'ın aksine mallar arasında ikameyi dikkate alarak analize tüketimi de katmıştır. Meade (1955), İkinci En İyi Teorisi'nde ekonomik birleşme sayesinde yapılan gümrük vergisi indirimlerinin tüketimi olumlu veya olumsuz yönde etkileyerek dünya refahını etkileyebileceğini ifade etmiştir. Meade'e göre, talep esnekliğinin sıfırdan farklı olduğu varsayımı altında gümrük birliği ile ***ticaretin genişlemesi etkisi*** ekonomik refahı artırıcı bir faktördür. ***Ticaretin daralma etkisi*** ise gümrük birliğinin kurulmasıyla üye ülkelerin birlik dışındaki üçüncü ülkelere yaptığı ihracatta meydana gelebilecek bir azalma ya da üçüncü ülkelerin birlik üyesi ülkelere yaptığı ihracattaki bir düşüştür (Karluk, 2009, s. 264). Ticaretin daralma etkisi ekonomik refahı azaltmaktadır. Meade (1955) de analizinde kullandığı katı varsayımlar nedeniyle eleştirilmiştir.

Gehrels (1956) ve Lipsey (1957) ise dönüşüm eğrileri ve toplumsal farksızlık eğrilerini kullanarak gümrük birliği sonrasında nispi fiyatlarda meydana gelen değişmelerin tüketimi etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Lipsey (1957) gümrük birliğinin ticareti saptırıcı etkisi olsa bile nispi fiyatlar değiştiğinden ***mallar arası ikame etkisi***nin tüketim yoluyla refahı artırabileceğini ifade etmiştir. Gehrels (1956) ve Lipsey (1957), Meade (1955)'den farklı olarak gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi olsa dahi refahın artabileceğini vurgulamışlardır.

Gehrels (1956) ve Lipsey (1957)'in gümrük birliklerinde ticaret saptırıcı etkinin olmasının refahı artırabileceği yönündeki yaklaşımları daha sonra varsayımları değiştirilerek tekrar test edilmiştir. J. Melvin (1969) ve J. Bhagwati (1971), Meade (1955)'in aksine talep esnekliğinin sıfır olduğu durumda da ticaret saptırıcı etkinin refahı artırabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Johnson (1962), gümrük birliği analizine tüketimin katılmasıyla ortaya çıkan birliğin etkilerini belirlemede yaşanan sıkıntıyı ortadan kaldırarak ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkinin netleştirilmesini sağlamıştır. Corden (1965), Johnson (1962)'a

katılarak gümrük birliğinin net refah etkisinin hesaplanmasında ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri esas almıştır.

Lipsey (1960, s. 497)'e göre, Viner (1950) ortaya koyduğu ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ile gümrük birliği oluşturmanın dünya refahını yükselteceği yönündeki klasik görüşü çürütmüştür. Bhagwati (1991, s. 59)'ye göre ise Viner (1950)'in gümrük birliği teorisine yaptığı katkıların en başında, serbest ticarete tercihli geçişlerin dünya refahını yükseltmeyeceğini göstermesidir.

Balassa (1961), gümrük birliği oluşumunda en verimli şekilde üretim yapan üreticinin birlik içinde olup olmamasının ticaret saptırıcı etki bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Eğer en verimli şekilde üretim yapan üretici gümrük birliği içinde ise ticaret saptırıcı etki meydana gelmez. Balassa'ya göre gümrük birliğinin büyüklüğü artıkça olumlu tüketim etkisi artacak, ticaret saptırıcı etki azalacaktır.

Vanek (1965) ise gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkisinin toplum üzerindeki yansımalarının farklı olacağını belirtmiştir. Vanek (1965), bu noktada Meade (1955)'i eleştirmiş ve Meade'in aksine ordinal fayda yaklaşımını benimsemiştir (Ertürk,1998, s. 17).

1960'lı yıllardaki teorik çalışmalar daha çok ekonomik bütünleşmenin nedenlerine yoğunlaşmıştır. Johnson (1965), Cooper ve Massell (1965) ve Bhagwati (1968) birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları çalışmalarda, gelişmekte olan ülkelerin (GYÜ'lerin) gelişmiş ülkelere karşı kendi piyasalarını korumak için serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birlikleri ile kendi aralarındaki ticareti serbestleştirerek sanayileşme maliyetlerini düşürebilecekleri görüşünü ileri sürmüşlerdir. M. C. Kemp (1969) ise tercihli ticaret alanı oluşturulması hâlinde dış ticaretin üye ülkelerin lehine, birlik dışındaki diğer ülkelerin ise aleyhine olacağını belirtmiştir.

Ekonomik birleşmelerin yaratacağı net refah etkisinde birliği oluşturacak ülkelerin tamamlayıcı veya rakip ekonomiler olup olmadığı da önemlidir. J. Viner'a göre rakip ekonomilerin oluşturacakları ekonomik birleşmenin (gümrük birliğinin) yaratacağı refah etkisi daha fazla olacaktır. Gümrük birliği ile artan rekabet en etkin üretimin gerçekleşmesini sağlayacak, bu ise fiyatları düşürecektir. Bu da ticaret yaratıcı etkinin daha fazla olmasını sağlayacaktır. Viner'ın aksine Makower ve Morton'a göre tamamlayıcı ekonomiler arasındaki gümrük birliğinin yaratacağı kazanç daha fazla olacaktır. Onlara göre gümrük birliğine üye ülkeler arasındaki her bir maldaki üretim maliyetleri birbirinden ne kadar farklı ise ekonomik birlikten sağlanacak fayda o kadar fazla olacaktır.

Gümrük birliğinde refah yükselişi veya düşüşüne yol açacak faktörlerin saptanması, üretim ve tüketimde ikame ve tamamlayıcılık ilişkilerinin düzeylerinin belirlenmesi ve arz esnekliklerinin de dikkate alınması gerekir.

Gümrük birliği teorisinin gelişmesinde J. Viner'ın çalışmaları temel teşkil etmektedir. Viner (1950)'ın varsayımları ile ilgili eleştiriler yeni gümrük birliği teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Meade, Johnson, Cooper, Massel ve Corden, Viner (1950)'ın varsayımlarını değiştirerek kısmi denge analizi ile teoriye katkıda bulunmuşlardır. Lipsey, Vanek, Kemp ve Krauss ise genel denge yaklaşımıyla oluşturdukları modeller aracılığıyla gümrük birliği teorisine katkıda bulunmuşlardır (Aynagöz, 2003, s. 25-26).

Sonuç olarak, Viner ve Meade tarafından oluşturulan gümrük birliği teorisi sonraki çalışmalarla, özellikle de Lipsey ve Johnson'ın katkıları ile gelişmiştir. Gümrük birliği teorisinin esasını J. Viner ile J. Meade'in çalışmaları oluşturmuştur. Bu çalışmaların bir kısmına yukarıda değinilmiştir.

İkinci En İyi Teori ve Gümrük Birliği

Pareto Optimumu: Neoklasik iktisatçı Vilfredo Pareto (1848-1923) tarafından geliştirilmiştir. Pareto'ya göre bir toplumdaki toplam refah toplumdaki bireylerin refahlarının toplamından oluşur. O'na göre eğer bir toplumda bir bireyin refahı azaltılmadan, başka bir bireyin refahını yükseltme imkânı yoksa o toplum ulaşabileceği maksimum refaha ulaşmış demektir. Bu durum, toplumda optimum kaynak dağılımının sağlandığını gösterir. Pareto Optimumu'nda üretilen mal ve hizmetlerin toplumdaki bireyler arasında etkin dağılımına ve üretim faktörlerinin çeşitli mal ve hizmetlerin dağılımını nasıl yaptığına bakılır.

Klasik gümrük birliği teorisinde ***İkinci En İyi Teori*** önemli bir kavramdır. J. Viner (1950)'ın çalışması ikinci en iyi teorinin başlangıcını oluşturmuş, J. Meade mevcut kavramı geliştirmiş ve Lipsey ve Lancaster ise teoriyi genelleştirmiştir. Klasik dış ticaret teorisine göre, serbest ticaret şartlarının geçerli olduğu bir dünyada kaynak dağılımında (tahsisinde) en uygun düzey yakalanacak ve bu sayede *Pareto Optimumu* gerçekleşecektir. Klasik iktisatçılar serbest dış ticaret ile tek taraflı tarife indirimleri arasında gümrük birliklerinin ikinci en iyi olduğunu zamanla kabul etmişlerdir.

Ekonomik birleşme çeşitleri başlığında da ifade edildiği gibi, gümrük birliği belli sayıda ülke arasındaki dış ticarette ticaretin önündeki engelleri (tarifeleri) ortadan kaldırmaktadır. Tüm dünyayı kapsayan serbest dış ticaret (birinci en iyi) mümkün olmadığına göre, öyleyse serbest ticaretten sonraki en iyi durum (ikinci en iyi) gümrük birliğidir. Gümrük birliğinde de dış ticarete ilişkin engeller söz konusu olsa da mevcut oluşum tüm dünyayı kapsayan ve dış ticarete ilişkin herhangi bir engelin olmadığı serbest dış ticaretten sonra ulaşılabilecek en üst refah düzeyidir. Böylece ikinci en iyi teori gerçekleşmiştir.

Gümrük Birliği Teorisi'nin Bazı Varsayımları

Ekonomik birleşmelerin (gümrük birliğinin) etkilerine geçmeden önce gümrük birliği teorisi ile ilgili bazı önemli konuları belirtmek gerekir.

- Gümrük birliği teorisi, birlik dolayısıyla ortaya çıkan kazanç ve kayıplardan sadece *kaynak dağılımı, uluslararası uzmanlaşma, ölçek ekonomileri ve ticaret hadleri*ni inceler.
- Gümrük birliği teorisi, birlik dolayısıyla ortaya çıkan *faktör verimliliği, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı*nı göz ardı eder.
- Gümrük birliği teorisinde, mal ve faktör piyasalarında tam rekabet şartlarının mevcut olduğu, üretim faktörlerinin ise ülke içinde mobil (hareketli), ülkeler arasında ise hareketsiz olduğu varsayılır.
- Gümrük birliği teorisinde ulaşım maliyetlerinin sıfır olduğu ve fiyatların üretimdeki fırsat maliyetlerini tam olarak yansıttığı kabul edilir.

Yukarıdaki varsayımlardan hareketle iki veya daha fazla ülke arasındaki gümrük birliği, mevcut şartlar altında üye ülkelerde optimum kaynak dağılımını (tahsisini) mümkün kılarak birlik içinde mal ve faktör fiyatlarını eşitler. Gerçek ekonomik hayatta ise optimum kaynak dağılımını sağlamak için sadece malların serbest dolaşımı yeterli değildir. Bununla birlikte teoride ulaşım giderlerinin sıfır olduğu varsayılsa da ulaşım giderleri dış ticareti etkileyen önemli bir unsurdur. Bu durum malların serbest dolaşımına dolayısıyla optimum kaynak dağılımına engel olmaktadır. *Ülkeler arasında optimum kaynak dağılımını sağlamak için malların serbest dolaşımına ek olarak üretim faktörlerinin (emek, sermaye ve girişimci) de serbest dolaşımı sağlanmalıdır.*

SIRA SİZDE 2

Klasik gümrük birliği teorisinde optimum kaynak dağılımı için malların serbest dolaşımı yeterli midir? Açıklayınız.

EKONOMİK BİRLEŞMELERİN ETKİLERİ

Ekonomik birleşmenin etkileri konusunda ilk detaylı teori Jacob Viner tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra diğer iktisatçıların çalışmaları ile birlikte gümrük birliğinin etkileri daha detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Ekonomik birleşmelerin et-

kileri incelenirken aslında gümrük birliği esas alınmaktadır. Diğer birleşme şekillerinin etkileri de gümrük birliğinin etkilerine benzemektedir.

Ekonomik birleşmelerin etkileri konusunda klasik gümrük birliği teorisinin ve yeni gümrük birliği teorilerinin önemli katkısı bulunmaktadır. Gümrük birliğinin etkileri *statik ve dinamik etkiler* olarak ikiye ayrılmaktadır. Klasik gümrük birliği teorisi statik etkiler üzerinde durmaktadır. Yeni gümrük birliği teorileri ise dinamik refah etkilerine odaklanmıştır.

Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri

Ülkeler arasındaki gümrük birliği hem birlik üyesi ülkeleri hem de birlik dışındaki üçüncü ülkeleri etkiler. Gümrük birliğine (GB) üye ülkeler açısından bakıldığında; gümrük birliği gerçekleştiğinde ilk olarak fiziki engellerin ortadan kaldırılması ile birlikte üye ülkeler arasında dış ticaret hacmi genişler ve karşılaştırmalı üstünlüğe (uzmanlaşmaya) bağlı olarak üretimde etkinlik sağlanır.

GB'nin gerçekleşmesi ile birlikte üye ülkelerde nispi fiyatlar değişecek ve bundan üretim, tüketim ve dış ticaretin yapısı ile yönü de etkilenecektir. Statik etkiler ekonomik yapıda bir değişiklik olmadan, gümrük vergilerinin (tarifelerin) kaldırılması sonucunda dış ticaret hacmi ve refah seviyesinde (düzeyinde) ortaya çıkan değişmelerle ilgilenir.

Gümrük birliği sonrası ekonomik yapının (faktör donanımı, teknolojik düzey ve talep yapısı gibi parametrelerin) sabit kaldığı varsayımı altında, mevcut oluşum (gümrük birliği) üye ülkelerde kaynakların yeniden dağılımına (üretim ve tüketim etkileri) yol açarak dış ticaret hacminde ve refah seviyesinde değişikliklere neden olacaktır. Bu etkilere ***statik etkiler*** denir.

Gümrük birliği ülkede önceden sağlanamayan fakat arzu edilen bazı değişimlerin gerçekleşmesini sağlasa da mevcut yapıdaki bazı şeyleri de bozabilmektedir. Buna bağlı olarak gümrük birliği hem birlik üyesi hem de birlik dışındaki üçüncü ülkelerin refah seviyelerini etkileyebilir. Gümrük birliğinin üye ülkelere statik etkileri üretim, tüketim ve dış ticaret hadleri üzerine etkilerinden oluşur.

Üretim Etkileri

J. Viner (1950) gümrük birliğinin üretim etkileri üzerinde durmuştur. İki veya daha fazla sayıda ülke arasında gümrük birliğinin kurulması sonucunda, bir malın üretiminin nispi (göreceli) olarak düşük maliyetli üretim yapan birlik ülkesine kaymasına **olumlu üretim etkisi** denir. Gümrük birliğinin oluşumu ile birlikte bir malın üretiminin birlik dışında kalan üçüncü ülkeden daha yüksek maliyetli üretim yapan birlik içi ülkeye kayması ise **olumsuz üretim etkisi**dir.

Olumlu Üretim Etkisi (Ticaret Yaratıcı Etki)

Viner (1950)'ın ifade ettiği ticaret yaratıcı etki (olumlu üretim etkisi), iki veya daha fazla sayıda ülke arasında gümrük birliğinin kurulması sonucunda, herhangi bir malın üretiminin nispi (göreceli) olarak düşük maliyetli üretim yapan birlik ülkesine kaymasıdır. Viner (1950)'a göre gümrük birliği sonucu ticaret yaratıcı etki oluşuyorsa, birliğe üye ülkelerden en az birinin refah seviyesi yükselecektir. Bu ise dünya refahını artıracaktır.

GB'nin olumlu üretim etkisi ile birlikte önceden yüksek maliyetli (yüksek tarifeler nedeniyle) yerli malları tüketmek durumunda kalan tüketiciler artık düşük maliyetle üretim yapan gümrük birliği üyesi ülkenin mallarını tüketmektedir. Gümrük birliği sayesinde daha düşük maliyetle üretim yapan ülke mallarını birlik üye-

Gümrük birliği sonucu üretim yüksek maliyetli birlik üyesi ülkeden düşük maliyetli birlik üyesi ülkeye kayıyorsa olumlu üretim etkisi söz konusudur.

si ülkelere satmaktadır. Bu nedenle olumlu üretim etkisine ticaret yaratıcı etki de denmektedir.

GB'nin olumlu üretim (ticaret yaratıcı) etkisini bir örnek yardımıyla ifade edelim. A, B ve C ülkeleri farklı maliyetlerle otomobil üretmektedirler. Burada otomobilin sınıfının ve kalitesinin aynı olduğu varsayılmaktadır. A ülkesi otomobili 40.000 dolara, B ülkesi 35.000 dolara ve C ülkesi ise 37.000 dolara üretmektedir. Üretim maliyetinin en yüksek olduğu ülke A'dır. Buna bağlı olarak bu ülkede üretilen otomobiller pahalı olacaktır. En ucuz üretim ise B ülkesinde gerçekleşmektedir. A ülkesi ilk başta yerli otomobil üreticilerini korumak için otomobil ithalatına %20 gümrük vergisi (tarife) uygulasın. Gümrük vergisi (%20) ile birlikte A ülkesinde B ülkesinin ürettiği otomobilin fiyatı 42.000 dolara, C ülkesinin ürettiği otomobilin fiyatı ise 44.400 dolara yükselecektir. Gümrük vergisi (tarife) uygulandığında en ucuz otomobil A ülkesinde olacaktır. Tarife suni (yapay) bir durum yaratmaktadır. Artık A ülkesinde otomobil talebi yerli üreticiler tarafından karşılanacaktır. Yüksek gümrük vergileri hem daha düşük maliyetle üretim yapan yabancı üreticileri cezalandırmakta hem de yurt içindeki tüketicileri yüksek fiyatlar nedeniyle refah kaybına uğratmaktadır.

Tablo 4.2
Gümrük Birliğinin Olumlu Üretim (Ticaret Yaratıcı) Etkisi

	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
Otomobil Üretiminin Birim Maliyeti ($)	40.000	35.000	37.000
Birim Maliyet Üzerine A Ülkesinin % 20 Gümrük Vergisi Uygulaması ($)	40.000	42.000	44.400
A ile B arasında GB ve %10 Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) Uygulaması ($)	40.000	35.000	40.700

Şimdi A ülkesinin B ülkesi (partner ülke) ile gümrük birliği oluşturduğunu ve üçüncü ülkelere (C'ye) karşı da %10 oranında Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uyguladığını kabul edelim. Yeni durumda maliyetlerde tekrar değişiklik meydana gelecektir. A ile B arasındaki gümrük birliği en ucuz maliyetle üretim yapan B ülkesi üreticileri için önemli bir fırsat yaratmıştır. B ülkesi sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlük ve uzmanlaşma nedeniyle önemli maliyet avantajına sahiptir. Gümrük birliği, B ülkesi için önemli bir pazar imkânı yaratmıştır. B ülkesi üreticileri GB öncesinde de düşük maliyetle üretim yapmalarına karşılık A'nın uygulamış olduğu yüksek gümrük tarifesi nedeniyle fiyat avantajından yararlanamamıştır. Şimdi ise her iki ülke arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılması ile birlikte üretim yüksek maliyetli birlik üyesi A ülkesinden düşük maliyetli B ülkesine kaymıştır. B ülkesi artık hem kendi tüketicilerinin hem de A ülkesindeki tüketicilerin talebini karşılamaktadır.

Olumsuz Üretim Etkisi (Ticaret Saptırıcı Etki)

İki ülke arasında oluşturulan gümrük birliği dışarıda kalan üçüncü ülkenin ihracatını olumsuz etkileyebilir. Oluşturulan gümrük birliği nedeniyle herhangi bir malın ithalatı eğer düşük maliyetli birlik dışı (gümrük birliği dışında kalan) ülkeden yüksek maliyetli birlik içi ülkeye kayarsa, gümrük birliğinin ticareti saptırıcı etkisi (olumsuz üretim etkisi) ortaya çıkar.

İki ülke arasında oluşturulan gümrük birliği nedeniyle herhangi bir malın ithalatı eğer düşük maliyetli birlik dışı (gümrük birliği dışında kalan) ülkeden yüksek maliyetli birlik içi ülkeye kayarsa, gümrük birliğinin ticareti saptırıcı etkisi (olumsuz üretim etkisi) ortaya çıkar.

Ticaret saptırıcı etki Şekil 4.3 yardımıyla açıklanmıştır. Herhangi bir malı (X malı) üreten üç ülkeyi (A, B ve C ülkelerini) ele alalım. A, B ve C ülkelerinde X malının fiyatı sırasıyla 250 (P_A), 160 (P_B) ve 115 (P_C) dolar olsun. X malının en ucuza

üretildiği ülke C, en pahalı olduğu ülke ise A'dır. Diğer bir ifadeyle X malı en verimli C ülkesinde, ikinci olarak B ülkesinde ve en verimsiz olarak da A ülkesinde üretilmektedir.

A ülkesi ilk başta X malı üreten yerli sanayisini korumak için diğer ülkelere (B ve C'ye) %100 oranında advalorem gümrük vergisi uygulasın. Yeni durumda A ülkesinde yerli ve yabancıların ürettiği X malının fiyatı şu şekilde oluşacaktır: A ülkesi 250 (P_A), B ülkesi 320 (P_B+T) ve C ülkesi ise 230 (P_C+T) dolardır. A ülkesinin uyguladığı yüksek gümrük tarifesine rağmen C ülkesi A'ya X malı ihraç edebilmektedir. C ülkesinin fiyatı (P_C+T), A'nın %100'lük gümrük vergisine rağmen A ülkesinin fiyatından (P_A) daha düşüktür. Gümrük vergisi B ülkesinin fiyatını (P_B+T) yükselterek, A ülkesindeki fiyatın (P_A'nın) üstüne çıkartmış, bu nedenle B'nin A'ya ihracat imkânı ortadan kalkmıştır.

Şekil 4.3

Gümrük Birliğinin Olumsuz Üretim (Ticaret Saptırıcı) Etkisi

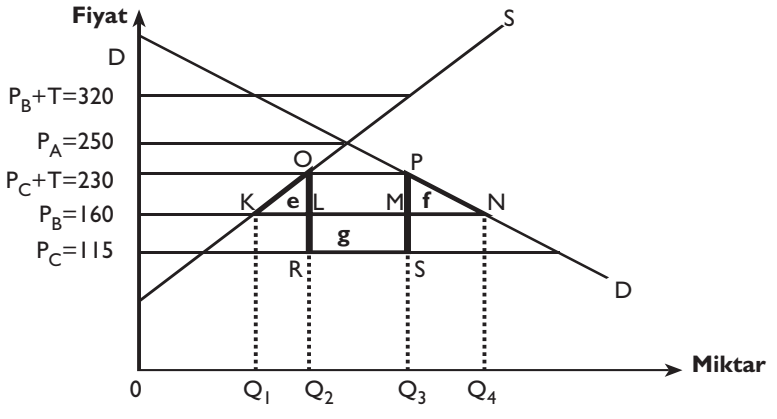

Şimdi ise A ile B ülkelerinin aralarında gümrük birliği oluşturarak üçüncü ülkeye (C ülkesi) %100 oranında ortak gümrük tarifesi uygulamaya başladığını kabul edelim. A ile B ülkeleri arasında gümrük vergileri kaldırıldığı için artık A ülkesinde B'de üretilen X malları tüketilecektir. Yeni durumda X malının fiyatı A ve B ülkelerinde 160 dolar olacaktır. Fiyatların eşit olmasının en önemli nedeni ulaşım maliyetlerinin sıfır olması ve dış ticarete herhangi bir müdahalenin (gümrük vergisi dışında başka verginin alınmaması ve tarife dışı kısıtlamaların mevcut olmaması) olmamasından kaynaklanmaktadır. A ile B ülkesinin gümrük birliğine gitmesi en verimli üretimi gerçekleştiren C ülkesini olumsuz etkilemiştir. Gümrük birliğinden önce A ülkesi X malı ithalatını C ülkesinden yapmakta iken artık GB ile birlikte X malı ithalatı B ülkesinden yapılmaktadır. Dolayısıyla ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmıştır.

Gümrük birliği sonucu A ülkesinin X malı ithalatı daha verimli üretim yapan C ülkesinden gerçekte daha yüksek maliyetle üretim yapan B ülkesine kaymıştır. İki ülke arasındaki gümrük birliği C'nin A ülkesine ihracat yapma imkânını ortadan kaldırmıştır.

Ticaret saptırıcı etkiye neden gümrük birliğinin gerçekleşmesiyle A ülkesinin X malını artık P_B=160 fiyatından B ülkesinden ithal etmesidir. A ülkesinin %100 gümrük vergisi uyguladığı dönemde toplam tüketimi $0Q_3$ iken gümrük birliğinden sonra tüketim $0Q_4$ düzeyine ulaşmıştır.

İthalata bakıldığında A ülkesinin gümrük birliğinden önceki ithalatı P_C+T=230 fiyatıyla C ülkesinden Q_2Q_3 kadar iken gümrük birliğinden sonra ithalatın tamamı B ülkesinden yapılmaktadır. Gümrük birliği ile birlikte A ülkesinin ithalatı önemli ölçüde artarak Q_1Q_4 düzeyine ulaşmıştır.

Ticaret Saptırıcı Etkinin Refah Düzeyine Etkileri

Şimdi ticaret saptırıcı etkinin refah düzeyine etkilerini ele alalım. Şekil 4.3'e bakıldığında A ülkesi ile B ülkesi arasındaki gümrük birliği A ülkesine göre daha düşük maliyetle üretim yapan B ülkesinin üretimini Q_1Q_2 kadar artırmış, bu da B ülkesinin refahını KLO üçgeni *(e alanı)* kadar artırmıştır. A ülkesinde ise tüketiciler daha düşük fiyat (P_B) ile daha fazla Q_3Q_4 kadar X malı tükettikleri için refahları MNP üçgeni *(f alanı)* kadar artmıştır. Gümrük birliği *e+f alanı* kadar ***refah artışı*** sağlamıştır.

Diğer yandan A ülkesi ile B ülkesinin aralarında gerçekleştirdiği gümrük birliği B'ye göre daha düşük fiyatla (160-115=45 dolar, LR=MS) üretim yapan C'yi dışarıda bıraktığı için bir refah kaybı da söz konusudur. İki ülke arasındaki gümrük birliği nedeniyle A ülkesinde tüketiciler LRSM *(g alanı)* kadar ***refah düşüşü*** yaşamaktadırlar.

Şimdi gümrük birliğinin refah üzerindeki net etkisine bakalım. Gümrük birliği sayesinde sağlanan refah artışı, ticaret saptırıcı etki sonucu ortaya çıkan refah düşüşünden fazla ise net olarak gümrük birliği refah artışı sağlayacaktır. Diğer bir ifadeyle *KLO + MNP > LRSM veya (e+f>g) ise gümrük birliği refah artışı sağlayacaktır.* Tersi durumda refah düşüşü gerçekleşecektir.

Tüketim Etkileri

Daha önce de ifade edildiği gibi Viner (1950) gümrük birliğinin sadece üretim etkilerini dikkate alarak ekonomik birleşmenin dünya refahı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Meade (1955), Gehrels (1956-57) ve Lipsey (1957), Viner (1950)'ı eleştirerek gümrük birliğinin tüketim etkisini teoriye kazandırmışlardır. Meade (1955), Gehrels (1956-57) ve Lipsey (1957) ekonomik birleşmelerin (gümrük birliğinin) dünya kaynaklarının optimum bir şekilde kullanımını engelleyen gümrük tarifelerini kaldırmasıyla ülkeler arasındaki nispi fiyatların değişeceğini, bunun da tüketicilerin taleplerinde kaymalara neden olacağını ileri sürmüşlerdir.

Gümrük birliğinde ithalattan alınan gümrük vergilerinin ortadan kalkması, söz konusu malın ucuzlamasına neden olur. Eğer söz konusu malın talep esnekliği sıfırdan büyükse (e>0), ucuzlayan malın talebi artar. Bu durum gümrük birliğinin tüketim etkisi olarak ifade edilir.

Gümrük birliği sonucunda tüketimde meydana gelen değişmeler refah açısından en az üretim kadar önemlidir. Meade (1955), Gehrels (1956-57) ve Lipsey (1957), Viner (1950)'ın malların sabit oranda tüketildiği varsayımının aksine ***mallar arası ikame etkisi*** nedeniyle malların tüketiminde değişmeler olabileceğini ifade etmişlerdir. Tüketimde meydana gelen değişmeler de toplum refahını etkileyecektir. Böylece gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisinin olması durumunda bile tüketimden doğacak kazançlar sayesinde refah seviyesi yükselebilecektir.

Tüketim etkisi yönünden gümrük birliğinin dünya refahını artırabilmesi için iki koşulun gerçekleşmesi gerekir. *İlk olarak* gümrük birliği öncesinde üye ülkelerin dış ticaret hacimleri küçük olmalıdır. *İkinci olarak* gümrük birliği öncesinde üye ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticaret, birlik dışındaki diğer ülkelerle yaptıkları ticaretten daha fazla olmalıdır (Karluk, 2009, s. 276).

Tüketim etkileri de üretim etkisinde olduğu gibi olumlu ve olumsuz tüketim etkisi olarak ikiye ayrılmaktadır. *Olumlu tüketim etkisi*, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi (olumlu üretim etkisi) sonucu meydana gelir. İki veya daha fazla ülke arasında oluşturulan gümrük birliği sayesinde tüketiciler, birlik öncesine göre daha düşük maliyetle üretilen mallardan daha fazla tüketme imkânına kavuşarak refah düzeylerini artırırlar. Olumlu tüketim etkisi olumlu üretim etkisine bağlıdır.

Olumlu tüketim etkisi gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi sonucu, olumsuz tüketim etkisi ise gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi sonucu ortaya çıkar.

Olumsuz tüketim etkisi ise gümrük birliğinin olumsuz üretim etkisine bağlı olarak ortaya çıkar. Ticaret saptırıcı etki (olumsuz üretim etkisi) açıklanırken belirtildiği gibi (Şekil 4.3), A ülkesinin B ülkesi ile gümrük birliğine gitmesi ticareti C ülkesinden B ülkesine kaydırmıştır. A ülkesi eğer C ülkesi ile gümrük birliği oluşturssaydı, A ülkesinde tüketiciler daha düşük fiyatla daha fazla mal tüketebilecek iken şimdi daha yüksek fiyattan daha az mal tüketmekte, yani olumsuz tüketim etkisi ortaya çıkmaktadır.

Dış Ticaret Hadleri Etkisi

Dış ticaret hadleri etkisi, gümrük birliği teorisine Mundell (1964) tarafından teklif eğrileri analizi ile sokulmuştur. Mundell (1964), üç ülkeli ve üç mallı teorik bir model oluşturmuş ve iki ülke arasında oluşturulacak gümrük birliği durumunda birlik dışında kalan ülkeye göre her iki ülkenin dış ticaret hadlerinin birleşmeden olumlu etkileneceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, gümrük birliği öncesi tarife oranı daha düşük olan GB üyesi ülkenin dış ticaret hadlerinin ekonomik birleşmeden daha olumlu etkileneceğini belirtmiştir (Yıldırım ve Dura, 2007, s. 141-177).

Dış ticaret hadleri ekonomik birleşmeye giden ülkeler arasında iş bölümüne bağlı olarak ülkelerin refah seviyelerini etkilemektedir. Dış ticaret hadleri, birlik içindeki iş bölümünün doğuracağı refah yükselişinden her üye ülkenin alacağı payı belirler.

Gümrük birliği bir bütün olarak Birliğin, tek tek Birlik üyesi ülkelerin ve Birlik dışındaki üçüncü ülkelerin ticaret hadlerinde değişmelere neden olacaktır. Dış ticaret hadlerindeki gelişmelere bağlı olarak hem Birlik içinde hem de Birlik dışında gelir yeniden dağılacak, bu durum ülkelerin ve çeşitli toplum kesimlerinin refah düzeylerini etkileyecektir. Gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkileri dört başlık altında toplanabilir. Bunlar;

Dış Ticaret Haddi: İhracat fiyatları ile ithalat fiyatlarının birbirine oranıdır. İhraç mallarının fiyatlarındaki artış (düşüş) ve ithal edilen malların fiyatlarındaki düşüş (artış) dış ticaret hadlerini ülke lehine (aleyhine) çevirir.

1. Birlik İçinde Verimliliğin Artması: Verimlilikteki artışlar, ekonomideki statik etkinliğin artması ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması sonucunda olabilir (Karluk, 2009, s.278). Gümrük birliği içinde verimlilikte meydana gelen artışlar, Birliğin üretim maliyetlerinin düşmesine yol açar. Maliyetlerdeki düşüş hem dış ticaret hadlerini hem de ödemeler dengesini etkileyecektir.

2. Birliğin Pazarlık Gücünde Meydana Gelen Değişmeler: Ekonomik birleşmeye (gümrük birliğine) giden ülkelerin sayısı, ekonomilerin tamamlayıcı mı yoksa rakip ekonomiler mi oldukları, üretim güçleri ve dünya ticaretindeki payları gibi pek çok değişken söz konusu oluşumun (birliğin) ekonomik gücünü belirlemektedir. Pazarlık gücündeki artışa bağlı olarak dış ticaret hadlerinin birlik lehine değişme olasılığı oldukça yüksektir.

3. Birliğin Ekonomik Büyüklüğünün Artması: Ekonomik birleşme içinde yer alan ülkelerin ekonomik büyüklüğünden kastedilen Birliğin toplam üretim hacmidir. Önemli bir ekonomik büyüklüğe sahip bölgesel ekonomik birleşmeler arz ve talep şartlarını etkileyerek dünya fiyatlarını değiştirebilir ve bu değişiklikle dış ticaret hadlerini lehlerine çevirebilirler. Tersi durumda önemli bir ekonomik

büyüklüğe sahip olmayan ticaret blokları dış ticaret hadlerini kendi lehlerine çeviremezler.

4. Birliğin Kurulmasıyla Dış Ticaretin Birlik Dışı Ülkelerden Birlik İçine Kayması: Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi Birlik üyesi ülkelerin diğer ülkelerle olan dış ticaret hadlerini Birlik lehine çevirmeleri bakımından önemlidir. Gümrük birliği ticaret sapmasına yol açtığı ölçüde, birlik üyelerinin dış ülkelerle olan ticaret hadleri birlik lehine dönebilir. Eğer Birlik yönünden dış talep ve arz esneklikleri sıfır (0) ise dış ticaret hadleri büyük oranda Birlik lehine dönecektir. Çünkü bu durumda, dış ülkelerin ithalatında bir azalma olmakta fakat bu ülkelerin ihracatları daha düşük fiyattan eski seviyelerini korumaktadır.

SIRA SİZDE 3

Gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkileri nelerdir? Kısaca açıklayınız.

Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri

Klasik (geleneksel) gümrük birliği teorisi gümrük birliğinin statik etkileri üzerinde durmuştur. Klasik gümrük birliği teorilerinin ardından ortaya çıkan yeni teoriler gümrük birliğinin dinamik etkilerini de ele almıştır. Tam rekabet, tam istihdam ve ülkeler arasında sadece mal hareketliliğinin olduğuna dayanan klasik teori, gümrük birliğinin üye ülkelerin istihdam düzeyi, verimlilik ve ekonomik büyümedeki değişmeleri ile talep yapısı üzerindeki etkilerini açıklayamamıştır. Çünkü bahsedilen bu parametreler klasik gümrük birliği teorisinde zaten sabit kabul edilmiştir. Fakat sabit varsayılan pek çok değişken zaman içinde değişmektedir. Bu etkiler ekonomik birleşmelerin (gümrük birliğinin) dinamik etkileri olarak ifade edilmektedir. Ekonomik birleşmelerin etkilerini tam olarak anlayabilmek için bu oluşumun dinamik ekonomik yapı içindeki değişkenleri nasıl etkilediğinin incelenmesi gerekir.

1960'lı yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ne (EFTA) üye ülkelerin hızlı ekonomik büyüme göstermesi gümrük birliğinin statik etkileri ile ilgili inançların sorgulanmasına neden olmuştur. AET ve EFTA'nın elde etmiş olduğu başarılar ve iki başarılı örneğin gelişme yolundaki ülkeler arasındaki ekonomik birleşmelere katkıda bulunması ekonomik birleşmenin dinamik etkileri ile ilgili çalışmaları artırmıştır (Brada ve Mendez, 1988, s. 163).

Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkışı "karşılaştırmalı üstünlükler" ve "ölçeğe göre sabit getiri"ye dayanan klasik gümrük birliği teorilerini de etkilemiştir. Ekonomik birleşmelerden (gümrük birliğinden) elde edilecek kazançların büyük ölçüde dinamik etkilerden olacağını ilk ileri süren iktisatçı T. Scitovsky (1958)'dir. S. Dell (1959), B. Balassa (1961), E. Thorbecke (1963) ve M. E. Kreinin (1964) gümrük birliğinin dinamik etkilerini detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Easton and Grubel (1982), tarifelerin azaltılmasından doğacak dinamik faydaların statik etkilerden nispeten fazla olacağını ileri sürerken, A. Krueger (1980, 1985) ise daha liberal dış ticaret rejimlerinin büyümeyi artırıcı etkilerinin gelişmekte olan ülkeler için önemli olduğunu savunmuştur (Brada ve Mendez, 1988, s. 163).

Gümrük birliğinin dinamik etkileri üzerinde duran çalışmalarda faktör donanımı, talep yapısı, üretim kapasitesi, teknolojik düzey (seviye), ticaret ve tüketim kalıpları sürekli değişim içindedir. Ekonomik birleşmeler (gümrük birliği) üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesinde ve kaynak verimliliklerinde radikal değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişiklikler zamanla millî geliri, büyüme (geniş anlamda kalkınma) hızını ve refah düzeyini etkilemektedir. Bunlara bağlı

olarak ülkelerin kaynak arzı, üretim yapısı ve organizasyonu ile teknolojik düzeyinde değişiklikler görülmektedir.

Dinamik etkiler; dış rekabet etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi, yatırımları özendirme ve sermaye etkisi, kaynak hareketliliği etkisi ve kutuplaşma etkisi şeklinde sıralanmaktadır. Tüm bu etkiler doğrudan ve dolaylı olarak ülkelerin büyüme (kalkınma) hızını etkilemektedir.

Dış Rekabet Etkisi

Ekonomik birleşme (gümrük birliği) ile üye ülkeler arasında gümrük tarifelerinin kaldırılması yerli sanayiyi dış rekabet ile karşı karşıya getirecektir. Artık yüksek gümrük tarifelerinin de etkisiyle tekelleşen ve verimlilik düzeyleri düşük olan firmalar, yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmek için üretim tekniklerini ve teknolojik düzeylerini yenilemek durumunda kalacaktır. Gümrük birliği ile artan rekabetçi sayısı hem firmaların daha etkin üretim yapmalarını sağlayacak hem de tüketicilerin daha kaliteli ve ucuz mal ve hizmet tüketmelerini sağlayacaktır.

Firmalar ya yeni rekabet ortamının gereklerine uyacak ya da rekabet edemeyip piyasadan çekileceklerdir. Rekabet nedeniyle firmaların piyasadan çekilmesi yaygın bir hâl alırsa, ulusal tekellerin (monopollerin) yerini birlik çapındaki daha büyük tekeller alabilir. Bu olumsuz durumun önüne geçebilmek için birlik içinde rekabet avantajından en iyi şekilde yararlanmayı sağlayacak ortak bir rekabet politikasının izlenmesi son derece önemlidir.

Ölçek Ekonomileri Etkisi

Firmaların büyüklüğünden kaynaklanan maliyetlerin düşürülmesi, verimlilik ve üretimin artması ve bunun sağladığı tasarrufların yarattığı olumlu sonuçlara "ölçek ekonomileri" etkisi denmektedir. İş bölümü ve uzmanlaşma, büyüklükten kaynaklanan makine ve donanım bolluğu, elde edilen yeni satış arttırma teknikleri ve kazanılan yeni pazarlar gümrük birliğinde ölçek ekonomileri yaratmaktadır.

T. Scitovsky (1958), Avrupa ülkelerinde ulusal piyasaların küçük ve talep artış hızının az olduğunu belirterek, bunun ortalama (birim) maliyetleri azaltacak optimum ölçeğe ulaşılmasını engellediğini belirtmektedir. 1957 yılında oluşturulan AET'nin geniş bir iç pazar yaratarak optimum ölçeğin yakalanmasına yardımcı olacağını belirtmiştir.

B. Balassa (1961) ise endüstrideki firmaların ölçek büyüklüğü ile verimlilik arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir. Ekonomik birleşme sonucu genişleyen pazar ile firmaların mallarına yönelik talep artmakta, bu ise daha etkin üretim yöntemlerinin kullanılmasına neden olmaktadır. Balassa (1961), ekonomik birleşmenin iç pazarı optimal ölçekte üretim yapmaya uygun olmayan küçük ülkeler için önemli olduğunu vurgulamıştır.

Corden (1972) ölçek ekonomilerini gümrük birliği kapsamında ele alan ilk iktisatçıdır. Corden (1972), içsel ölçek ekonomileri varsayımı altında gümrük birliğinin *maliyet azaltıcı* ve *ticaretin bastırılması* etkisini ele almıştır. ***Maliyet azaltıcı etki*** şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Gümrük birliğinin kurulması ile birlikte ülkelerin pazarları birbirine açılmaktadır. Ölçeğe göre artan getiri altında gümrük birliği sayesinde yeni pazarlara açılan ülke hem üretimini artırmakta hem de ortalama maliyetlerini düşürmektedir. ***Ticaretin bastırılması etkisi***nde ise gümrük birliği öncesinde yeterli talep olmadığı için birliğe üye hiçbir ülkede üretilmeyen bir mal gümrük birliğinin sağlamış olduğu geniş pazar sayesinde artık birlik içinde üretilmektedir. Üretime başlanan ülkede gümrük birliği öncesinde yurt dışın-

dan yapılan ucuz ithalat, yerini pahalı yerli üretime bırakmıştır. Bu durum ticaretin bastırılması etkisi olarak ifade edilmektedir.

Üçüncü ünitede belirtildiği gibi ölçek ekonomisi, bir firma ya da endüstri dalının iç yapısında meydana gelen değişikliklerin söz konusu firmaya ya da endüstri dalına sağlamış olduğu faydalardır. Belli bir üretim seviyesine ulaşan bir firma, üretiminde daha az girdi kullanarak daha fazla çıktı sağlıyorsa söz konusu firma *içsel ekonomilerden* (içsel ölçek ekonomilerden) yararlanmaktadır. Gümrük birlikleri geniş piyasalar yaratarak ve ileri teknolojik yöntemlerin üretim süreçlerinde kullanılmasına olanak tanıyarak ortalama maliyetlerin düşürülmesine imkân sağlar. Gümrük birliği sayesinde gerçekleşen kitlesel üretim pazarlama fonksiyonlarının daha büyük hacimde yapılmasına, buna bağlı olarak daha az stok bulundurmaya imkân tanır. Genişleyen pazar ile birlikte artan ölçek maliyetlerde tasarruf sağlar.

Dışsal Ekonomiler Etkisi

Dışsal ekonomi, bir üreticinin diğer bir üreticiye sağlamış olduğu karşılıksız yarar ya da kayıplar şeklinde tanımlanabilir. Dışsal ekonomiler hem verimliliği hem de büyümeyi etkiler. Gümrük birliği ulusal piyasaların bütünleşerek genişlemesi, sanayinin gelişmesi, nitelikli iş gücü ve yetişmiş eleman sağlanması ve teknolojik bilginin yayılması gibi yarattığı pozitif dışsallıklar ile bütün endüstrileri olumlu yönde etkiler. Buna karşılık gümrük birliği sonucu rekabet edemeyip piyasadan çekilen üreticiler ve bunlara ham madde sağlayan diğer üreticiler kısa vadede negatif dışsallıklardan etkilenmektedir.

Üretim sürecindeki önsel ve gerisel bağlantılara bağlı olarak dışsal ekonomiler özellikle verimlilik üzerinde uzun vadede olumlu etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu yönüyle dışsal ekonomiler, ekonomik birleşmeye (gümrük birliğine) dâhil ülkelerde maliyetleri düşürücü etki yaratır.

Teknolojik İlerleme Etkisi

Gümrük birliği ile artan doğrudan yabancı yatırımlar ve yoğun rekabet ortamı firmaların (işletmelerin) teknolojiye yönelik yatırımlarını artırır, bu ise teknolojik ilerleme hızını yükseltir.

Balassa (1961), büyük ölçekli firmaların daha fazla AR-GE harcaması yaptıklarını, bu nedenle gümrük birliği sonrasında firmaların ölçek büyüklüklerinin artması ile AR-GE harcamalarının artacağını, bunun da teknolojik gelişmeye olumlu yönde katkı sağlayacağını belirtmektedir. Ayrıca gümrük birliği üreticilerin yeni ürünlerle tanışmasının önünü açarak mevcut teknolojik bilginin yanı sıra ortaya çıkan yeni teknolojik süreçlerin yayılmasını sağlayacaktır. Bunlar ise teknolojik gelişmeyi artıracaktır. Teknolojik gelişme ise daha düşük maliyetle üretimi sağlarken refahı da olumlu yönde etkileyecektir.

Yatırımları Özendirme ve Sermaye Etkisi

Ekonomik birleşmenin ülkedeki riskleri azalttığı ve sermaye girişini artırdığı için yatırımları artırdığı varsayılır (Brada ve Mendez, 1988, s. 163-164). Gümrük birliği tarifelerin yeniden yükselmeyeceği konusunda yatırımcılara güvence sağlayarak yatırımların riskini azaltır. Buna bağlı olarak yatırımcıların kârlılığı yükselir. Diğer yandan gümrük birliği sonucu genişleyen pazar nedeniyle birlik dışında kalan üçüncü ülke üreticilerinden gümrük birliği içindeki ülkelere yatırımlar artar. AB ile Türkiye arasındaki gümrük birliğinin 1 Ocak 1996'dan sonra tam olarak yürürlüğe

girmesi ile birlikte Uzak Doğulu üreticilerin başta otomotiv (Toyota ve Hyundai) olmak üzere pek çok sektörde Türkiye'ye yatırım yapması buna en iyi örnektir.

Kaynak Hareketliliği Etkisi

İster gümrük birliği ister ortak pazar biçiminde olsun, birlik çapında emek ve sermayenin hareketliliğindeki artış bölge içinde kaynakların daha iyi kullanımına yol açar. Bu da verimliliği ve refahı yükseltici bir faktördür.

Kutuplaşma Etkisi

Kutuplaşma (veya yoğunlaşma) etkisi, ekonomik birliğe üye ülkelerden birinde veya ülke içindeki özel bir bölgede göreli ya da mutlak olarak ticaretin yoğunlaşması ya da üretim faktörlerinin söz konusu bölgede toplanma eğilimi göstermesidir. (Yıldırım ve Dura, 2007, s. 148). Robson (1993), bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının entegrasyon öncesinde de var olabileceğini belirterek, bütünleşme (birleşme) ve kutuplaşma arasında doğrudan bir ilişkinin olamayacağını ifade etmektedir. Elkan (1976) ise coğrafi olarak merkezde yer alan ülkelerin ekonomik birleşmenin dinamik ve statik etkilerinden daha fazla fayda sağladığını ve merkez dışında kalan ülkelerin bundan zarar gördüğünü belirterek, ekonomik bütünleşmenin kutuplaşma etkisinin belirgin şekilde ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Halıcıoğlu, 1996, s. 45). Yoğunlaşmada (kümelenmede) bölgenin sahip olduğu konumun yanı sıra pozitif dışsallıklar da önemli belirleyicilerdir.

İlk gümrük birliği teorileri niçin gümrük birliğinin dinamik etkilerini incelememiştir? Gümrük birliğinin dinamik etkileri nelerdir?

SIRA SİZDE 4

Ekonomik Birleşmelerin Başarı Şartları

1960 yıllardan sonra giderek yaygınlaşan bölgesel ekonomik entegrasyonlar (birleşmeler) arasında en başarılı örnek Avrupa Birliği (AB)'dir. Bütünleşmenin temel amacı ise ekonomik büyümeyi kolaylaştırmaktır. 1960'lı yıllarda o zamanki adıyla AET ülkeleri (günümüzde AB) kendi aralarında gümrük birliğini sağlayarak önemli bir ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Peki diğer bölgesel entegrasyonlar niçin AB kadar başarılı olamamıştır? Ülkeler arasında başarılı bir ekonomik birleşmenin sağlanabilmesi için temel şartlar vardır. Bunlar;

- Ülkelerin benzer kalkınma seviyesi, üretim yapısı ve kaynak donanımına sahip olması,
- Coğrafi yakınlık,
- Ekonomik, siyasal ve askerî konularda yakın iş birliği içinde olmak,
- Benzer ekonomik ve siyasal sistemlere sahip olmak,
- Ortak tarihsel, sosyal ve kültürel bağa sahip olmak,
- Benzer ve rakip ekonomik düzeyde bulunmak şeklinde sıralanabilir.

Ekonomik birleşmeye giden ülkeler genel olarak aynı coğrafyada olan ve genellikle aralarında önceden yakın ilişki bulunan ülkelerdir. Afrika'da ve Latin Amerika'da birbirine komşu olan ülkeler pek çok başarısız bölgesel ekonomik bütünleşme deneyimi yaşamışlardır. Günümüzde rekabetçi sanayi ülkelerinin gerçekleştirdikleri bölgesel ekonomik birleşmeler (AB ve NAFTA gibi) daha başarılı olmuştur.

Özet

Ekonomik birleşmeyi (bütünleşmeyi) ve bütünleşme şekillerini tanımlamak

İktisat yazınında "ekonomik entegrasyon" "ekonomik bütünleşme", "ekonomik birleşme" ve "ekonomik birlik" kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Genel olarak "ekonomik birleşme", farklı ulusal ekonomiler arasındaki farklılıkları gidermeye yönelik bir bütünleşme hareketidir. Ekonomiler arasında pek çok birleşme (bütünleşme) şekli olduğundan tek bir tanım yapmak zorlaşmaktadır. Bu nedenle iktisat yazınında ekonomik bütünleşmelerle ilgili farklı tanımlar mevcuttur. Bela Balassa (1961) ekonomik birleşmeyi, "*bir süreç olarak, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması; bir durum olarak ise ulusal ekonomiler arasındaki çeşitli ayrımcılıkların mevcut olmaması*" olarak ifade etmektedir. Ekonomik birleşme çeşitleri *Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Ekonomik ve Parasal Birlik* olmak üzere 5 gruba ayrılabilir. *Tercihli Ticaret Anlaşmaları*, belli malların serbest dolaşımını öngörmektedir. *Serbest Ticaret Bölgesi*, sadece malların serbest dolaşımını öngörür, üyeler üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaz, sadece serbest dolaşım menşei belgeleri istenir. *Gümrük birliği*nde serbest ticaret bölgesinden farklı olarak üyeler üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygular. *Ortak pazar*da gümrük birliğine ek olarak ortak politikalar izlenmeye başlanır. Bazı konularda ortaklık organlarına uluslarüstü yetki verilir. *Ekonomik ve parasal birlik*te ise üye ülkeler önemli ölçüde tek devlet gibi hareket eder. Ortak para birimi, ortak para politikası ve birçok ekonomik ve sosyal alanda ortak politikalar söz konusudur.

Ekonomik birleşme teorilerini açıklamak

Literatürde ekonomik birleşmeler teorisini ilk geliştiren iktisatçı Jacop Viner'dir. Viner (1950), gümrük birliklerinin üye ve üye olmayan ülkeler üzerindeki ekonomik etkilerini incelemiş, gümrük birliğinin *ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri*nden bahsetmiştir. Viner'ın Modeli'nde ekonomide sadece iki mal ve üç ülkenin (ev sahibi, partner ve üçüncü ülke) olduğu, ölçeğe göre sabit getirinin olduğu (diğer bir ifadeyle üretimde sabit maliyetlerin olduğu), tüketimdeki katsayıların değişmediği (talep esnekliğinin sıfır olduğu) ve dış ticaret hadlerinin sabit olduğu varsayılmıştır. Viner (1950)'ın analizi sadece üretim etkisini dikkate aldığı için eleştirilmiş, takip eden çalışmalarda Meade (1955) ve Lipsey (1957) gümrük birliği (ekonomik birleşme) teorisine tüketim boyutunu eklemiştir. Gümrük birliği teorisinin gelişmesinde J. Viner'ın çalışmaları temel teşkil etmektedir. Viner (1950)'ın varsayımları ile ilgili eleştiriler yeni gümrük birliği teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Meade, Johnson, Cooper, Massel ve Corden, Viner (1950)'ın varsayımlarını değiştirerek kısmi denge analizi ile teoriye katkıda bulunmuşlardır. Lipsey, Vanek, Kemp ve Krauss ise genel denge yaklaşımıyla oluşturdukları modeller aracılığıyla gümrük birliği teorisine katkı sağlamışlardır. Sonuç olarak, Viner ve Meade tarafından oluşturulan gümrük birliği teorisi sonraki çalışmalarla geliştirilmiştir. Gümrük birliği teorisinin esasını J. Viner ile J. Meade'in çalışmaları oluşturmaktadır.

Ekonomik birleşmelerin statik etkilerini açıklamak

Gümrük birliği sonrası ekonomik yapının (faktör donanımı, teknolojik düzey ve talep yapısı gibi parametrelerin) sabit kaldığı varsayımı altında, mevcut oluşum (gümrük birliği) üye ülkelerde kaynakların yeniden dağılımına (üretim ve tüketim etkileri) yol açarak dış ticaret hacminde ve refah seviyesinde değişikliklere neden olacaktır. Bu etkilere statik etkiler denir. Gümrük birliği ülkede önceden sağlanamayan fakat arzu edilen bazı değişimlerin gerçekleşmesini sağlasa da mevcut yapıdaki bazı şeyleri de bozabilmektedir. Buna bağlı olarak gümrük birliği hem birlik üyesi hem de birlik dışındaki üçüncü ülkelerin refah seviyelerini etkileyebilir. Gümrük birliğinin üye ülkelere statik etkileri üretim, tüketim ve dış ticaret hadleri üzerine etkilerinden oluşur. Gümrük birliği sonucu üretim yüksek maliyetli birlik üyesi ülkeden düşük maliyetli birlik üyesi ülkeye kayıyorsa olumlu üretim etkisi (ticaret yaratı-

cı etki) ortaya çıkar. İki ülke arasında oluşturulan gümrük birliği nedeniyle herhangi bir malın ithalatı eğer düşük maliyetli birlik dışı (gümrük birliği dışında kalan) ülkeden yüksek maliyetli birlik içi ülkeye kayarsa, gümrük birliğinin olumsuz üretim etkisi (ticareti saptırıcı etki) söz konusudur. Tüketim etkileri de üretim etkisinde olduğu gibi olumlu ve olumsuz tüketim etkisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Olumlu tüketim etkisi, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi (olumlu üretim etkisi) sonucu meydana gelir. İki veya daha fazla ülke arasında oluşturulan gümrük birliği sayesinde tüketiciler, birlik öncesine göre daha düşük maliyetle üretilen mallardan daha fazla tüketme imkânına kavuşarak refah düzeylerini artırırlar. Olumlu tüketim etkisi olumlu üretim etkisine bağlıdır. Olumsuz tüketim etkisi ise gümrük birliğinin olumsuz üretim etkisine bağlı olarak ortaya çıkar. Gümrük birliği bir bütün olarak Birliğin, tek tek Birlik üyesi ülkelerin ve Birlik dışındaki üçüncü ülkelerin ticaret hadlerinde değişmelere neden olacaktır. Dış ticaret hadlerindeki gelişmelere bağlı olarak hem Birlik içinde hem de Birlik dışında gelir yeniden dağılacak, bu durum ülkelerin ve çeşitli toplum kesimlerinin refah düzeylerini etkileyecektir.

AMAÇ 4

Gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini tanımlamak

Gümrük birliğinin ticaret yaratıcı (olumlu üretim) etkisi, gümrük birliği ile birlikte üye ülkelerdeki yüksek maliyetli üretimin daha düşük maliyetle (daha verimli) üretim yapan birlik içindeki ülkeye kaymasıyla ortaya çıkar. Gümrük birliği ile daha düşük maliyetle üretim yapan ülke önceden ihracat yapmadığı ülkeye mal satabilmektedir. Diğer bir ifadeyle gümrük birliği üyeler arasındaki ticaret hacmini genişleterek ticaret yaratıcı etkiyi oluşturmuştur. Bu etki birlik içinde karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir uzmanlaşmanın sonucudur. Ticaret yaratıcı etkinin büyüklüğü gümrük birliği sonucunda birliğe katılan ülkelerin refah artışının da büyük olacağının önemli bir göstergesidir. İki ülke arasında oluşturulan gümrük birliği dışarıda kalan üçüncü ülkenin ihracatını olumsuz etkileyebilir. İki ülke arasında oluşturulan gümrük birliği nedeniyle herhangi bir malın ithalatı eğer düşük maliyetli birlik dışı (gümrük birliği dışında kalan) ülkeden yüksek maliyetli birlik içi ülkeye kayarsa, gümrük birliğinin ticareti saptırıcı etkisi (olumsuz üretim etkisi) ortaya çıkar.

AMAÇ 5

Ekonomik birleşmelerin dinamik etkilerini açıklamak

Klasik gümrük birliği teorilerinin ardından ortaya çıkan yeni teoriler gümrük birliğinin dinamik etkilerini de ele almıştır. Tam rekabet, tam istihdam ve ülkeler arasında sadece mal hareketliliğinin olduğuna dayanan klasik teori, gümrük birliğinin üye ülkelerin istihdam düzeyi, verimlilik ve ekonomik büyümedeki değişmeleri ile talep yapısı üzerindeki etkilerini açıklayamamıştır. Çünkü bahsedilen bu parametreler klasik gümrük birliği teorisinde zaten sabit kabul edilmiştir. Fakat sabit varsayılan pek çok değişken zaman içinde değişmektedir. Gümrük birliğinin dinamik etkileri üzerinde duran çalışmalarda faktör donanımı, talep yapısı, üretim kapasitesi, teknolojik düzey (seviye), ticaret ve tüketim kalıpları sürekli değişim içindedir. Ekonomik birleşmeler (gümrük birliği) üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesinde ve kaynak verimliliklerinde radikal değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişiklikler zamanla millî geliri, büyüme (geniş anlamda kalkınma) hızını ve refah düzeyini etkilemektedir. Bunlara bağlı olarak ülkelerin kaynak arzı, üretim yapısı ve organizasyonu ile teknolojik düzeyinde değişiklikler görülmektedir. Dinamik etkiler; dış rekabet etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi, yatırımların teşviki ve sermaye etkisi, kaynak hareketliliği etkisi ve kutuplaşma etkisi şeklinde sıralanmaktadır. Tüm bu etkiler doğrudan ve dolaylı olarak ülkelerin büyüme (kalkınma) hızını etkilemektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Küresel yaklaşıma göre uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için ticaretin önündeki tarife ve tarife dışı engelleri azaltmaya yönelik faaliyetler aşağıdaki kuruluşların hangisi tarafından yapılmaktadır?

a. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)
b. Avrupa Birliği (AB)
c. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)
d. Birleşmiş Milletler (UN)
e. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)

2. Serbest ticaret bölgesi ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

a. Serbest dolaşım mallarının menşei belgeleri vardır.
b. Ülkeler bağımsız dış ticaret politikası izler.
c. Bölge dışında kalan üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulanır.
d. Dış ticarete ilişkin sınırlamalar yalnızca üye ülkelerde üretilen mallara karşı kaldırılır.
e. Tercihli ticaret anlaşmasına göre daha kapsamlıdır.

3. Dünyada 19. Yüzyıl'da gerçekleştirilen ilk gümrük birliği aşağıdakilerden hangisidir?

a. Zollverein
b. Benelüks
c. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)
d. Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU)
e. Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR)

4. Ekonomik birleşme şekillerinin son aşaması aşağıdakilerden hangisidir?

a. Tercihli Ticaret Anlaşması
b. Ortak Pazar
c. Gümrük Birliği
d. Ekonomik ve Parasal Birlik
e. Serbest Ticaret Bölgesi

5. Üye ülkeler arasında malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin (iş gücü ve girişimci) serbestçe dolaştığı ve üye ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalarını kısmen uyumlaştırdıkları ekonomik bütünleşme şekli aşağıdakilerden hangisidir?

a. Gümrük Birliği
b. Ortak Pazar
c. Tercihli Ticaret Anlaşması
d. Serbest Ticaret Bölgesi
e. Ekonomik ve Parasal Birlik

6. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa Birliği üyesi olmasına rağmen Euro'yu kullanmayan ülkelerden biridir?

a. İngiltere
b. Almanya
c. Yunanistan
d. Hollanda
e. İtalya

7. İki veya daha fazla ülke arasında oluşturulan gümrük birliği sayesinde tüketicilerin gümrük birliği öncesine göre daha düşük maliyetle üretilen mallardan daha fazla tüketme imkânına kavuşarak refah düzeylerinin artması aşağıdaki gümrük birliği etkilerinden hangisini ifade eder?

a. Olumlu üretim etkisi
b. Ticaret saptırıcı etki
c. Dış ticaret hadleri etkisi
d. Olumlu tüketim etkisi
e. Ölçek ekonomileri etkisi

8. Aşağıdakilerden hangisi gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkilerinden biri **değildir**?

a. Birliğin pazarlık gücünde meydana gelen değişmeler
b. Birliğin ekonomik büyüklüğünün artması
c. Birliğin kurulmasıyla dış ticaretin birlik dışı ülkelerden birlik içine kayması
d. Birlik içinde verimliliğin artması
e. Kutuplaşmanın yaygınlaşması

9. Aşağıdakilerden hangi ülkeler arasında başarılı bir ekonomik birleşmenin sağlanabilmesinin temel şartlarından biri **değildir**?

a. Birliğe dahil ülkelerin ortak tarihsel, sosyal ve kültürel bağa sahip olmaları
b. Birliğe dahil ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmaları
c. Birliğe dahil ülkelerin benzer ekonomik yapıda olmaları
d. Birliğe dahil ülkelerin coğrafi açıdan birbirine yakın olması
e. Birliğe dahil ülkelerin ekonomik ve siyasi alanda yakın iş birliği içinde olmaları

10. Aşağıdakilerden hangisi gümrük birliğinin dinamik etkilerinden biridir?

a. Üretim etkisi
b. Tüketim etkisi
c. Ölçek ekonomileri etkisi
d. Ticaret yaratıcı etki
e. Dış ticaret hadleri etkisi

Yaşamın İçinden

Latin Amerika Devletlerinin Bütünleşme Çabaları ve AB Modeli

Aslıhan P. TURAN

Latin Amerika ülkeleri, coğrafi keşiflerin ardından uzun yıllar boyunca İspanyol ve Portekiz Krallıkları'nın sömürgesi altında yaşamışlardır. Ekonomik ve siyasi anlamda gelişme fırsatı yakalayamayan Latin Amerika devletleri altyapı eksiklikleri yüzünden günümüzde hâlâ daha istikrarsızlıklarla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. İstikrarsızlıkların bir sonucu olarak da askeri rejimlerle bu devletler, kapitalist devletlere karşı bir bütünleşme arayışına girmişlerdir. Ancak, gerek egemenliklerini güçlendirmek gerekse de karşılıklı güvensizlik içinde olmaları sebebiyle bazen bütünleşme süreçlerinde gerekli iradeyi göstermemişler, bazen de karmaşık yapılanma sonucu bu süreçler istenilen entegrasyonu sağlamamıştır. Latin Amerika devletlerindeki sosyal eşitsizliklerin fazlalığı ve demokrasinin yerleşmemiş olması bütünleşme yolunda ciddi sorunlar yaratmaktadır. Devletlerin iç siyasetlerinde ve ekonomik durumlarındaki sorunlar birbirleriyle bütünleşmeleri önündeki en önemli engeldir.

Latin Amerika'daki en önemli sorunlardan bir diğeri de siyasi ve ekonomik olarak kurumsal yapılarının gelişmemiş olmasıdır. Bu da entegrasyon amaçlı kurulan kurumların yapılarının yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca hukuk alanında da örgütler bünyesinde ihtilaf anlarında başvurulan adli merciler istenilen sonucu vermediği zaman yeni bir hukuk yaratılmaktadır. Bu da sistemin giderek karmaşıklaşmasına ve başarısız girişimlere sebep olmaktadır.

Bu devletleri bütünleşmeye iten sebepler arasında kapitalist sistemin, özellikle de ABD'nin etkisinden kurtulmak isteği ve kendi olanakları ve aralarındaki dayanışmayla dünyaya açılma isteği yatmaktadır. AB'nin ekonomik yapılanmasından ve hukukundan büyük ölçüde etkilenen Latin Amerika bütünleşme hareketleri daha önce de sayılan sebeplerden dolayı amaçlarına ulaşamamaktadır. AB'nin uyguladığı gümrük birliği, adalet divanı sistemi ve karar alma prosedürleri açısından bölgesel ihtiyaçlara cevap vermeyen sistemlerin doğrudan model olarak kabul edilmesi örgütlenmelerin kısa ömürlü olmasına neden olmaktadır. Geçmişten beri kurulan örgütlenmelere ve yeni projelere baktığımızda, aynı amaçların tekrarlandığını ve benzer yapılanmaların kabul edildiğini göreceğiz.

Bütünleşme Yapıları:

1948 yılında, BM bünyesinde kurulan CEPALC (Karayip ve Latin Amerika Ekonomik Komisyonu), BM'nin beş bölgesel örgütlenmesinden biridir. Bölge devletlerinin kalkınmalarına yardımcı olmak için kurulan bu örgüt, devletlerin ekonomik anlamda bir bütünleşme sağlamasını ve dünya ekonomisine dâhil olmalarını amaçlamaktadır. Sosyal kalkınmanın sağlanması, altyapı çalışmalarının desteklenmesi ve doğal kaynakların korunması, BM'nin CEPALC'i kurmasının amaçlarından bazılarıdır. Latin Amerika Devletleri'nin bütünleşme amaçlı kurdukları örgütlerden biri de siyasi nitelikli olan ve 1951 yılında kurulan ODECA (Merkezi Amerika Devletleri Örgütü)'dır. Bölge devletleri arasında iş birliğini ve dayanışmayı arttırmayı amaçlayan örgüt, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkilerin yoğunlaştırılmasını ve bir birlik kurulmasını hedeflemekteydi.

1960'ta LAFTA (Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği) ve CACM (Orta Amerika Ortak Pazarı) örgütleri ekonomik bütünleşme için kurulmuştur. LAFTA, serbest değişim bölgesinin, gümrük birliğinin ve ortak pazarın oluşması için 12 yıllık bir süre öngörmüştür. Ticaretin serbestleştirilmesini, üyelerin tarımsal kalkınmalarını ve sanayi politikalarının koordine edilmesini öngörmüştür. Aynı amaçlar için CACM için daha kısa bir süre belirlemişlerdir. Ancak bütün devletler aynı ham maddeleri ürettikleri için, aralarındaki dış ticaret gelişme olanağı bulamamıştır. Bölgesel ticaret bu yüzden sınırlı kalmıştır. Latin Amerika devletlerinde 60'lı ve 70'li yıllardaki askeri rejimler ve otoriter hükümetler, devletlerarasında güvensizliğe sebep olmuş ve gerçek bir bütünleşme iradesi göstermemişlerdir. LAFTA, üyeler arasındaki gelişmişlik düzeylerinin farklılık göstermesi, dışa bağımlılıklarının uzlaşmalarına engel olması ve bölgedeki siyasal istikrarsızlaşma sonucu 1980'de fes edilmiştir. CACM ise üyeler arasında ekonomik iş birliğini ve entegrasyonu gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. 1966 yılına kadar her türlü ticari faaliyeti serbestleştirmeyi öngören örgüt, tarım sektörü dışındaki alanlarda ortak gümrük vergisi uygulaması yürütmüştür. 1964'te Orta Amerika Merkez Bankaları Sistemi ile üye ülkelere mali kolaylıklar sağlanması hedeflenmiştir. Ancak CACM de LAFTA ile benzer sebeplerden dolayı başarısız olmuştur.

1991'de SICA (Orta Amerika Bütünleşme Sistemi), üye ülkelerin bölgesel bütünleşmelerini gerçekleştirmek, barış, özgürlük, demokrasi ve kalkınmalarını sağlamak

amacıyla kurulmuştur. 1969 yılında kurulan Andean Paktı (CAN) ise, alt bölgesel bütünleşme yapısındadır. Bölgesel gümrük birliği kurmak amacıyla, 26 Mayıs 1969'da Bolivya, Ekvator, Peru ve Kolombiya'nın aralarında *Cartagena Antlaşması*'nı imzalamaları ile kurulmuştur. 1979 yılında Cartagena Mahkemesi'nin kurulmasıyla, örgüt adli alanda da faaliyet göstermeye başlamıştır. Aynı yıl kurulan Andean Parlamentosu ile örgüt yapısı geliştirilmiştir. And Ülkeleri Paktı adını da alan bu kuruluş, üye ülkeler arası ticaret serbestisini ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamalarını öngörmektedir. 1978'de Andean Rezerv Fonu ve 1988'de Latin Amerika Rezerv Fonu, üyelerin ödeme dengesi açıklarını kapatmak için kurulmuştur. 1991'de Barahona Aktı ile bütünleşmenin derinleşmesi amacıyla serbest ticaret antlaşması kurulması kararlaştırılmıştır. 1996'da ise Topluluk Adalet Divanı kurulmuştur.

Örgütün organlarına baktığımız zaman, Andean Başkanlık Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, politikaların yürütülmesinden ve geliştirilmesinden sorumlu olan CAN Komisyonu, topluluk kurallarının uygulanmasını kontrol eden Genel Sekreterlik, oy hakkı bulunmayan CAN Parlamentosu, Adalet Divanı, örgütün yapılanmasının Avrupa Birliği'nin yönetim şemasına oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Andean üyeleri ulus üstü bir yapı kurmak istemektedirler. Örgüt yapılanması içinde bazı organların üyeler tarafından devredilen yetkilerle donatılması, Konsey tarafından alınan kararların doğrudan uygulanabilir olması ve hemen etki doğurması AB sisteminden etkilendiklerini göstermektedir. Adalet Divanı'nın kararları ve Sekreterlik raporları doğrudan uygulanma özelliğine sahiptir.

AB sisteminin ihracı ile ulus üstü bir yapı kurmak isteyen Latin Amerika devletlerinin bölgesel ihtiyaçlarını ve geleneksel özelliklerini göz önünde bulundurmamaları sebebiyle bu bütünleşme hareketleri istenilen sonucu vermemektedir. Üyelerin, topluluk normlarının doğrudan ve hemen uygulanabilir olmasına direnmeleri ve bazı üyelerin gerekli anayasal düzenlemeleri gerçekleştirmeyi geciktirmeleri bütünleşmeyi de zorlaştırmaktadır. Ayrıca bazı üyelerdeki milliyetçi yaklaşımlar; yetki devri, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri uygulanması veya kararların iç hukuka aktarılması konularında örgütün işleyişini aksatmaktadır.

Mercosur ise 1991 yılında *Asuncion Antlaşması* ile kurulmuştur ve Latin Amerika devletlerinin bütünleşme amacıyla kurdukları en başarılı örgütlerden biridir. Bu Birlik, Latin Amerika devletleri arasında ortak pazar kurmak için oluşturulmuştur; zaman içerisinde ortak pazardan ziyade, gümrük birliği örgütlenmesine dönüşmüştür ve 5 üye devletten oluşmaktadır: Brezilya, Arjantin, Uruguay, Paraguay, Venezüella. 1992 yılında Las Lenas Protokolü ile üyeler arasında sivil, ticari ve idari ilişkilerde iş birliği ve adli yardımın geliştirilmesi öngörülmüştür. 1994'teki Ouro Preto Protokolü ile ise hükümetler arası bir sistem dahilinde karar alma şekilleri tanımlanarak, tüm kararların konsensüs yoluyla alınması kararlaştırılmıştır. 1998 yılında üyeler arasında rekabetin korunması için gerekli önlemlerin alınması öngörülmüştür. Karar alma sisteminde hükümetler arası bir yapı oluşturulmuştur, bu yüzden kararlar oybirliği ile alınmaktadır. CAN'da olduğu gibi üst bir organa yetki devri söz konusu olmazken, tüzel kişiliğe sahiptir. Alınan kararların üye devletlerin iç hukuklarına özel yasalarla aktarılması gerekmektedir, doğrudan uygulanabilir kararlar alınamamaktadır. Mercosur kararlarının iç hukuk kurallarına karşı öncelikli niteliği yoktur.

1973'te Karayip ülkeleri arasında ekonomik iş birliği başta olmak üzere eğitim, kültür, bilim ve teknoloji alanlarında ortak hareket etmeyi amaçlayan CARİCOM (Karayip Topluluğu ve Ortak Pazarı) kurulmuştur. Karayip Serbest Ticaret Bölgesi'nin devamı niteliğindedir. Ticareti kolaylaştırıcı önlemlerin alınması ve dış politikada koordinasyonun sağlanması örgütün diğer hedefleridir. 1975 yılında ise Latin Amerika Ekonomi Sistemi oluşturulmuştur. Güney ve Orta Amerika bölgesinde ekonomik, sosyal iş birliğini geliştirmek ve aralarında ekonomik ortaklıklarla çok uluslu şirketler kurmak hedefleri arasında sayılmıştır. Ekonomik bütünleşme amacıyla kurulan bir başka örgüt Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (1994'te Meksika, Amerika ve Kanada arasında kurulmuştur), bir diğeri ise benzeri bir örgütlenme olarak DR-CAFTA adıyla anılan Dominik Cumhuriyeti-Orta Amerika Serbest Ticaret Antlaşması'dır.

LAFTA'nın istenilen bütünleşmeyi gerçekleştirememesi sonucu fes edilmesinden sonra, 1980'de LAIA (Latin Amerika Entegrasyon Birliği), LAFTA ile aynı amaçlarla kurulmuştur. Tercihli ticaret bölgesi oluşturulması ve ortak pazar kurulması öngörülmüştür. Devletlerin gelişmişlik düzeylerine göre üç kategori üyelik bulunmaktadır ve her kategori için farklı ticaret tarifeleri belirlenmiştir. Örgüte 1999'da Küba da katılmıştır. Ancak LAIA bölgesel bir birlik olarak algılanabilecek bir blok hâline gelmemiştir. Devletlerarasında imzalanan ticaret antlaşmalarının toplandığı bir sekreterlik görevi görmektedir.

Son dönemdeki bütünleşme girişimleri:

UNASUR (Güney Amerika Uluslar Birliği) 2004: Bütün Latin Amerika devletlerini kapsayan bu örgütlenme, Mercosur ve Can üyeleri ile birlikte Şili, Surinam ve Guyana'yı içermektedir.

ZLEA (Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) : Amerika'nın gümrük duvarları olmadan serbest ticaret bölgesi oluşturması projesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın temel amaçları yoksullukla mücadele, demokrasiyi koruma ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır. İş birliği alanı ticaretle sınırlandırıldığı için tam bir bütünleşme sağlama açısından başarılı olmadığı savunulmaktadır.

ALBA (Amerika için Bolivar alternatifi): Venezüella, Küba, Nikaragua, Bolivya tarafından 2006'da kurulan ve kapitalist sistemle mücadele etmek amacını taşıyan bir örgütlenmedir. İkili ticaretin para yerine mal veya hizmet takası yoluyla yapılmasını öngörmektedir.

İnsan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik kalkınma gibi iç sorunlarla baş etmeye çalışan Latin Amerika devletleri, bir yandan da iç savaşlarla ve sınır anlaşmazlıklarıyla mücadele etmektedir. Öte yandan AB'nin ekonomik kalkınmışlık seviyesine ulaşamamış olmalarına rağmen, benzer ekonomik iş birliğini öngörmektedirler. Ancak AB'nin fikir babalarından Schuman'ın "Avrupa Birliği birden değil, öncelikle dayanışmanın oluşmasını sağlayacak somut adımlarla oluşacaktır" sözü, Latin Amerika'da bütünleşme çabalarının neden sonuca ulaşmadığını açıklamaktadır.

Kaynak: http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=642:latin-amerika-devletlerinin-buetuenleme-cabalar-ve-ab-modeli&catid=89:analizler-latinamerika&Itemid=142 (28.05.2012)'den alıntıdır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Serbest Ticaret Bölgesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Birliği" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik ve Parasal Birlik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Ortak Pazar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik ve Parasal Birlik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Tüketim Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticaret Hadleri Etkisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Birleşmelerin Başarı Şartları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bazı yaklaşımlarda ekonomik iş birliği bir bütünleşme türü olarak ifade edilmektedir. Ekonomik iş birliği ülkeler arasındaki ekonomik dayanışma ve iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. *Ekonomik birleşme* ile *ekonomik iş birliği*ni daha iyi ayırt edebilmek için diğer farklılıklara göz atmak gerekir. Ekonomik birleşmede coğrafi yakınlık önemlidir. Ekonomik iş birliği için ise ülkelerin belli bir coğrafyada bulunması gerekmemektedir. Ekonomik birleşmeye karar veren ülkelerin yerine getirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır. Ülkeler bu yükümlülükleri yerine getirerek ekonomik yapılarında ciddi değişikliğe gitmekte ve yeni ekonomik yapılar oluşturmaktadır. Ekonomik iş birliğinde ise ülkelerin belli yükümlülükleri bulunmakta fakat bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda zorlama veya yaptırım söz konusu olmamaktadır. Ekonomik birleşme için ülkelerin ekonomik ve sosyal altyapılarının nispeten birbirine yakın olması gerekirken, iş birliğinde böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. Ekonomik birleşmede (özellikle ortak pazardan sonraki aşamalarda) ülkeler arasındaki uyumu ve ortak hareket etmeyi sağlayacak ve bu doğrultuda alınan kararlara uyulup uyulmadığını kontrol eden

bir uluslarüstü yapılanma mevcuttur. Buna karşılık ekonomik iş birliğinde uluslarüstü yetki söz konusu değildir. İş birliğine taraf ülkeler ise yükümlülüklerini kendi istekleri doğrultusunda yerine getirmektedirler. İş birliğine yönelik kuruluşlarda alınan kararlara uymayan ülkelere yönelik mevcut yaptırım ve müeyyideler ise ekonomik bütünleşmeye göre oldukça zayıftır.

Sıra Sizde 2

Klasik gümrük birliği teorisindeki mevcut varsayımlardan hareketle iki veya daha fazla ülke arasındaki gümrük birliğinin optimum kaynak dağılımını (tahsisini) mümkün kılarak birlik içinde mal ve faktör fiyatlarını eşitleyeceği öne sürülür. Ancak teorideki varsayımlar gerçek ekonomik hayatta geçerli olmadığı için optimum kaynak dağılımını sağlamak için sadece malların serbest dolaşımı yeterli değildir. Bununla birlikte teoride ulaşım giderlerinin sıfır olduğu varsayılsa da ulaşım giderleri dış ticareti etkileyen önemli bir unsurdur. Bu durum malların serbest dolaşımına, dolayısıyla optimum kaynak dağılımına engel olmaktadır. Ülkeler arasında optimum kaynak dağılımını sağlamak için malların serbest dolaşımına ek olarak üretim faktörlerinin (emek, sermaye ve girişimci) de serbest dolaşımı sağlanmalıdır.

Sıra Sizde 3

Gümrük birliği bir bütün olarak Birliğin, tek tek Birlik üyesi ülkelerin ve Birlik dışındaki üçüncü ülkelerin ticaret hadlerinde değişmelere neden olacaktır. Dış ticaret hadlerindeki gelişmelere bağlı olarak hem Birlik içinde hem de Birlik dışında gelir yeniden dağılacak, bu durum ülkelerin ve çeşitli toplum kesimlerinin refah düzeylerini etkileyecektir. Birlik içinde verimliliğin artması maliyetleri düşürerek hem dış ticaret hadlerini hem de ödemeler dengesini etkiler. Birliğin pazarlık gücünde meydana gelen değişmelere bağlı olarak dış ticaret hadlerinin birlik lehine değişme olasılığı oldukça yüksektir. Önemli bir ekonomik büyüklüğe sahip bölgesel ekonomik birleşmeler arz ve talep şartlarını etkileyerek dünya fiyatlarını değiştirebilir ve bu değişiklikle dış ticaret hadlerini lehlerine çevirebilirler. Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi Birlik üyesi ülkelerin diğer ülkelerle olan dış ticaret hadlerini Birlik lehine çevirmelerini sağlar.

Sıra Sizde 4

Klasik (geleneksel) gümrük birliği teorisi, gümrük birliğinin üye ülkelerin istihdam düzeyi, verimlilik ve ekonomik büyümedeki değişmeleri ile talep yapısı üzerindeki etkilerini açıklayamamıştır. Bunun nedeni ise bu değişkenlerin klasik gümrük birliği teorisinde sabit kabul edilmesidir. Fakat sabit varsayılan pek çok değişken zaman içinde değişmektedir. Bu etkiler ekonomik birleşmelerin (gümrük birliğinin) dinamik etkileri olarak ifade edilmektedir. Ekonomik birleşmeler (gümrük birliği) üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve kaynak verimliliklerinde radikal değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişiklikler zamanla millî geliri, büyüme (geniş anlamda kalkınma) hızını ve refah düzeyini etkilemektedir. Bunlara bağlı olarak ülkenin kaynak arzı, üretim yapısı ve organizasyonu ile teknolojik düzeyinde değişiklikler görülmektedir. Dinamik etkiler; dış rekabet etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi, yatırımları özendirme ve sermaye etkisi, kaynak hareketliliği etkisi ve kutuplaşma etkisi şeklinde sıralanmaktadır. Tüm bu etkiler doğrudan ve dolaylı olarak ülkelerin büyüme (kalkınma) hızını etkilemektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

Aynagöz, Ö. (2003). "Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi" **Ekonomik Yaklaşım**, c.14 (44-46), s. 23-39.

Balassa, B. (1978). "Typs of Economic Integration", **Economic Integration, World Wide, Regional Sectoral**; (Ed. Fritz Machlup), London: The McMillan Press Ltd.

Balassa, B. (1961). **The Theory of Economic Integration**. Richard D. Irwin, Homewood, III.

Balassa, B. (1961). **The Theory of Economic Integration**, Greenwood Press.

Bayraktutan, Y. (2010). **Global Ekonomide Bütünleşme Teorileri,** 6. Baskı, Ankara: Nobel Yayınevi.

Brada, J. C., Mendez, J. A. (1988). "An Estimate of the Dynamic Effects of Economic Integration", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 70, No. 1, pp. 163-168.

Dell, S. (1959). "Economic Integration and the American Example," **The Economic Journal**, Vol. 69, No. 273, pp. 39-54.

Easton, S. T., Grubel, H. G. (1983). "The Costs and Benefits of Protection in a Growing World," **Kyklos**, Wiley Blackwell, Vol. 36(2), pp. 213-30.

Ertürk, E. (1998). **İktisadi Birleşmeler Teorisi**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Bursa: Alfa/Aktüel Yayınları.

Genç, M. C., Berber, M. (2011). "Bölgeselleşme Ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22 / 2: 84-110.

Kreinin, M. E. (1964). "On the Dynamic Effects of a Customs Union", **Journal of Political Economy**, Vol. 72 (Mar.), 193-195.

Krueger, A. O. (1980). "Trade Policy as an Input to Development", **American Economic Review**, Vol. 70 (May), No. 4, 288-292.

Krueger, A. O. (1985). "Importance of General Policies to Promote Economic Growth", **The World Economy**, Vol. 8, No. 2, pp. 93-108.

Lipsey, R. G. (1957). "The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare", **Economica**, 24, No. 93, pp. 40-46.

Lipsey, R. G. (1960). "The Theory of Customs Unions: A General Survey", **Economic Journal**, Vol. 70, pp. 496-513.

Meade, J.E. (1955). **The Theory of Customs Unions**, Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 2nd Printing, 1966

Yıldız, M. (1999). "Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği", **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:4, Sayı 15 (Ekim 1999), ss.89-117. (http://www.foreigntrade.gov.tr).

Vanek, J. (1965). **General Equilibrium of International Discrimination. The Case of Customs Unions**; Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Viner, J. (1950). **The Customs Union Issue**, Washington: Anderson Kramer Associates, 1961 (Reprint of the 1950 ed. published by Carnegie Endowment for International Peace).

Yıldırım, E., Dura, C. (2007). "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış" **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 28, ss. 141-177.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Serbest ticaretin önündeki engelleri açıklayabilecek,
- Gümrük tarifelerinin nedenlerini ve ekonomik etkilerini açıklayabilecek,
- Diğer tarife dışı engellerin nedenlerini ve ekonomik etkilerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Serbest Ticaret
- Serbest Ticaretin Önündeki Engeller
- Korumacılık
- Gümrük Tarifeleri
- Tarifeler
- Tarife Dışı Engeller
- Kotalar
- Görünmez Engeller
- Gönüllü İhracat Kısıtlamaları
- Ambargo
- Damping

İçindekiler

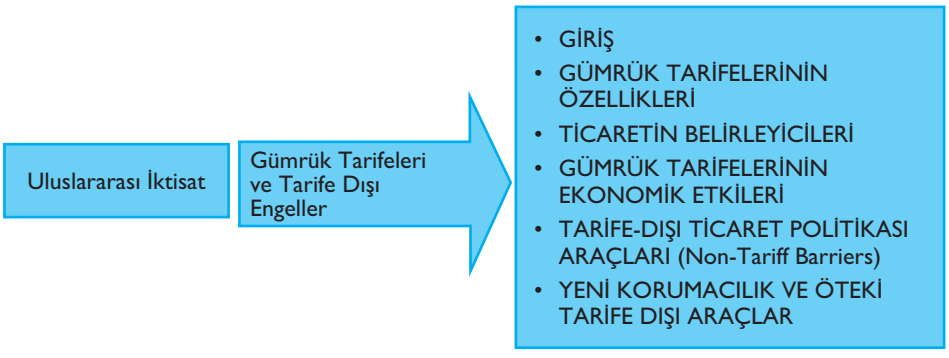

Gümrük Tarifeleri ve Tarife Dışı Engeller

GİRİŞ

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana dış ticaretin serbestleştirilmesinin önünde önemli birtakım engeller bulunmaktadır. Son yıllarda bu engeller uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalarla düzenlenmiş olsa da tamamen kaldırılmış değildir. Yani uluslararası ticaretin önünde yine ulusların kendileri tarafından çeşitli sebeplerle konmuş kısıtlamalar mevcuttur. Şüphesiz bu kısıtlamalar olmasa idi dünya ticareti hacim olarak daha büyük olurdu.

Uluslararası ticaretin seyri incelendiğinde en sık başvurulan politika uygulamalarının gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller olduğu görülür. Bu ünitede dış ticareti engelleyen/kısıtlayan politikaları, nedenlerini ve etkilerini inceleyeceğiz. Dış ticareti engelleyen politikalar ya da uygulamalar gümrük tarifeleri, ithalat kotaları, ithalat yasakları ve diğer engelleyici uygulamalar şeklinde sıralanabilir.

GÜMRÜK TARİFELERİNİN ÖZELLİKLERİ

Gümrük tarifeleri, ithal veya ihraç edilen mallar üzerine konan bir çeşit vergidir. Günümüzde ihraç malları üzerine vergi uygulaması çok nadirdir; oysa ithal malları üzerine konan vergi uygulamaları çok yaygındır. Bu yüzden gümrük vergileri genelde ithalattan alınır dememiz yanlış olmaz.

Gümrük tarifeleri: Malların ülke sınırından geçişi sırasında alınan vergilerdir.

Gümrük tarifesi ifadesinde iki temel kavram vardır. Bunlar; ***gümrük*** ve ***tarife***dir. ***Gümrük***, belli bir malın gümrük sınırını geçişinde ödenen vergi ve harçlardır. ***Tarife*** ise uluslararası ticarete konu olan bütün mallara uygulanan vergileri belirleyen listeleri de kapsayan geniş kapsamlı bir tanımdır. Gümrük vergileri, gümrük yükümlülüğünün doğduğu tarihte yürürlükte olan gümrük tarifesine göre hesaplanır.

Tarife: Çeşitli mallara uygulanacak vergi oranlarını gösteren listeleri ifade eder. Hangi ithal malına ne kadar ithal vergisi konduğu listeler hâlinde açıklanır.

Tarifeler konusunda belirleme yetkisi her ülkenin kendisine aittir. Gümrük vergileri ülkelerin kendileri tarafından yasa ile belirleniyorsa bu tarifeler ***otonom tarife (autonomous tariff)*** olarak adlandırılır. Ancak bazen ülkeler arası anlaşmalar ve karşılıklı görüşmeler sonucu tarife belirlemesine de gidilebilir. Bu tür tarifelere ***sözleşmeli tarife (conventional tariff)*** adı verilir. Sözleşmeli tarifelere örnek olarak, GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) kapsamındaki düzenlemeler ve GPS (Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi) verilebilir. Gümrük vergileri uluslararası anlaşmalarla belirlenince, bunların artık tek taraflı kararlarla değiştirilmesi mümkün değildir.

Damping: Malların yabancı bir pazarda normal değerinin ya da iç pazarda geçerli olan fiyatının altında satılmasına damping denir.

İthal edilen mallar üzerine vergi konmasının iki ana nedeni vardır: Hükûmete gelir sağlamak ve yerli sanayiyi uluslararası rekabetten korumak.

Hükûmetler bunların yanında dış ödemelerdeki dengesizlikleri gidermek, iç piyasada istikrar sağlamak gibi nedenlerle de ithalatı sınırlamaya çalışırlar. Gümrük vergileri uygulanırken, ulaşılması planlanan temel hedefler şu şekilde sıralanabilir (Salvatore, D., 1986, s.77):

- Ülke işçisini yabancı ucuz işçiye karşı korumak
- Yerli üreticilerin yabancı rekabete dayanmalarına imkân sağlamak için ithal malının maliyetini yerli üretimin maliyetine eşitlemek
- Daha önce ithal edilen bazı malları yurt içinde üreterek ülkede işsizliği azaltmak
- Ülkenin dış gelirinin üstünde olan dış gider fazlasını eriterek dış ödemeler dengesini sağlamak
- Ülkenin ticaret hadlerini ve refahını iyileştirmek
- Yerli üreticileri dampinge karşı korumak
- Genç Endüstri Tezi kapsamında yerli sanayinin etkinlik kazanıncaya kadar yerleşmesine ve büyümesine imkân sağlamak
- Ulusal savunma için stratejik öneme sahip sanayileri korumak

Gelir sağlamaya yönelik tarifeler genellikle halkın yaygın biçimde tükettiği mallar üzerine konulur. Böylece daha çok gelir elde etmek mümkün olur. Ancak talebi esnek mallar üzerine konan yüksek gümrük vergileri tüketimi kısarak vergi gelirlerinin azalmasına yol açabilir. Koruma amaçlı vergiler ise ithal edilen bir malın yüksek yurt içi fiyatı ile ondan düşük dünya fiyatı arasındaki fark tutarında veya daha yüksek ölçüde konulur.

Tarifeler dışarıdan gelen malların yurt içi fiyatlarını artırarak, bu malları yurt içinde üreten üreticileri dış rekabetten korur. Bu tarifeler ithalatı tamamen önlerse bu derece yüksek olan tarifelere ***"yasaklayıcı"*** (prohibitive) tarife denir. Bundan daha düşük oranda bir vergi konulması durumunda ise bir miktar ithalat yapılması sürdürüleceği için kısmi bir korunma sağlanması söz konusudur. Burada her ne kadar asıl amaç yerli sanayiyi korumak ise de aynı zamanda yapılan ithalat ölçüsünde hazineye bir gelir sağlanmış olur. Böylece aynı zamanda yurt içi sanayi ve üreticiler de korunmuş olur. Gümrük tarifeleri ithalatı kıstığı ölçüde ödemeler dengesi açığını da kapatıcı etki yapar.

SIRA SİZDE 1

Eğer ülke içinde üretimi yapılmayan bir maldan vergi alınıyorsa, burada yurt içi sanayiyi ve üreticiyi korumak gibi bir amaç hala var mıdır? Tartışınız.

Gümrük tarifeleri üç şekilde uygulanabilir: ***Spesifik*** *(belirli)*, ***Ad valorem*** *(yüzde)* ve ***Bileşik-karma*** *(Compound).*

Spesifik gümrük tarifelerinde ithal edilecek mallardan alınacak gümrük vergileri belirli miktarlardadır. Birim ve ağırlık gibi malların fiziki birimleri üzerinden alınan vergilerdir. Örneğin, ithal edilecek her bir otomobil için alınacak vergi miktarı aynıdır. Markası ya da değeri önemli olmaksızın her bir otomobil için ₺1000 gümrük vergisi alınması gibi.

Latince 'değer üzerinden' anlamına gelen ***Ad valorem gümrük tarifeleri*** ise malın değerinin belirli bir oranı (yüzdesi) şeklindedir. Örneğin, ithal edilecek her bir otomobilin değerinin %10'u kadar vergi alınır. ₺50.000 değerindeki otomobilden ₺5000 gümrük vergisi alınırken, ₺70.000 değerindeki otomobilden ₺7.000 gümrük vergisi alınması gibi.

Her iki vergi türü de devlete gelir sağlar, ithalatı kısıtlamak suretiyle yerli üreticiyi korur ve döviz giderlerini azaltır. Spesifik vergiler, malın fiziki birimi gibi objektif kıstaslara dayandıkları için uygulamaları kolaydır. Ancak vergide adalet ilkesi ile bağdaşmaz çünkü malın farklı değerdeki kaliteleri arasında bir ayrım yapılmaz. Ucuz kalitede mal ithal edenlerle pahalı kalitede mal ithal edenler hep aynı vergiyi öderler. Ayrıca bu özelliklerinden dolayı spesifik vergiler enflasyona karşı Ad valorem vergiler kadar koruma sağlamazlar. Bunlar birim başına sabit bir miktar oldukları için fiyatlar yükseldikçe, verginin fiyata oranı da düşer. Oysa Ad valorem vergiler değer üzerinden alındıklarından artan fiyatlara aynı oranda uygulanırlar, yani verginin koruma gücü değişmez. Spesifik vergiler daha çok aynı kalitedeki standart ürünlere (örneğin; tarım ürünleri ve madenler), Ad valorem vergiler ise kalite ile fiyat farklarının önemli olduğu mallara (ileri teknoloji içeren sanayi ürünleri) uygulanırlar.

Karma tarife (vergi), Ad valorem ile spesifik verginin bileşimidir. Örneğin, ithal edilecek her bir otomobil için ₺1000 ve ilaveten otomobilin değerinin %1'i kadar vergi alınması gibi.

Ad valorem vergiler uygulanırken bir malın değerinin belirlenebilmesi için iki temel fiyat uygulaması vardır: ***F.O.B. (Free On Board - Güvertede Teslim) Fiyat:*** Malın ihracatçının limanında gemiye yüklendiği fiyattır. Maliyet ile malın geminin güvertesine yüklenmesine kadar yapılan masrafları kapsar. Diğer yöntem olan ***C.I.F. (Cost, Insurance and Freight - Maliyet, Sigorta ve Navlun) Fiyat:*** Malın ithalatçı ülkenin limanına vardığı andaki fiyatı olup, maliyetle birlikte taşıma ve sigorta giderleri toplamından oluşur.

TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ

"Uluslararası ticaretin yönünü hangi etmenler belirler? Uluslararası ticaretten kimler kazanç elde eder ve kimler kayba uğrar?" sorularının cevabını açıklayabilmek için çelik pazarını ele alalım. Çelik pazarı, uluslararası ticaretten elde edilen kazançları ve zararları incelemek için çok uygundur. Çünkü çelik pek çok ülkede üretilmekte ve ticareti çok yapılmaktadır. Ayrıca çelik piyasası, politika uygulayıcılarının yerli üreticiyi yabancı rekabetten korumak için sık sık ticareti kısıtlayan engeller uyguladığı bir piyasadır (Mankiw, N.G., 2002, s.176).

Ticaret Öncesi Denge

X ülkesinin dünyanın geri kalanından tecrit edildiğini ve çelik ürettiğini, çelik pazarının ülkedeki alıcı ve satıcılardan oluştuğunu, ülkedeki hiç kimsenin çelik ihraç ya da ithal etmeye izinli olmadığını varsayalım.

Bir ekonomi dünya piyasalarıyla ticarete girmediği zaman yurt içi fiyat arz ve talebi dengeleyecek şekildedir. Şekil 5.1 uluslararası ticaretin olmadığı bir piyasada tüketici ve üretici rantının dengede olduğunu göstermektedir. Tüketici ve üretici rantlarının toplamı, alıcı ve satıcıların elde ettiği toplam kazancı belirtmektedir. Tüketici rantı, tüketicilerin bir malın bir birimi için vermeye razı olacakları en yüksek fiyat ile gerçekte ödedikleri fiyat arasındaki farktır. Talep eğrisi ile fiyat doğrusu arasında kalan alandır. Üretici rantı ise üreticilerin belirli bir üretimde bulunabilmek için uzun dönemde kendilerine yapılması gereken ödemenin üzerindeki miktarı ifade eder. Yani üreticilerin bir birim malı satmaya razı olacakları en düşük fiyat ile gerçekte sattıkları fiyat arasındaki farktır. Fiyat doğrusu ile arz eğrisi arasında kalan alandır.

Tüketici Rantı-Artığı-Fazlası (Consumer Surplus): Tüketicilerin bir malın bir birimi için vermeye razı olacakları en yüksek fiyat ile gerçekte ödedikleri fiyat arasındaki farktır. Talep eğrisi ile fiyat doğrusu arasında kalan alandır.

Şekil 5.1

Ticaret Öncesi Denge

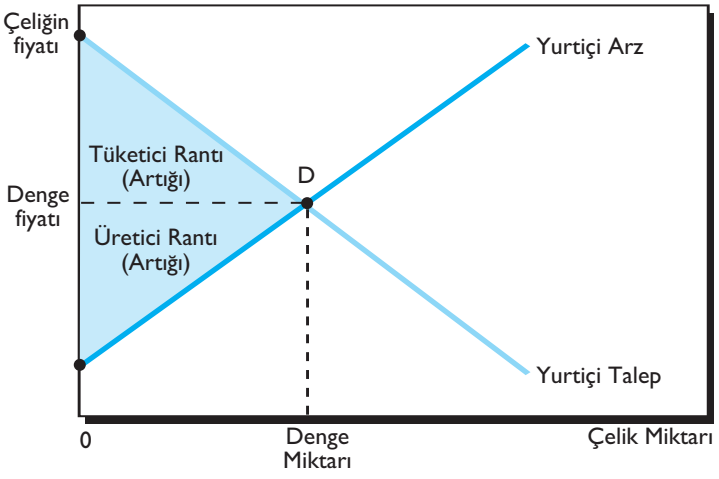

Üretici Rantı-Artığı-Fazlası (Producer Surplus): Üreticilerin belirli bir üretimde bulunabilmek için uzun dönemde kendilerine yapılması gereken ödemenin üzerindeki miktarı ifade eder. Yani üreticilerin bir birim malı satmaya razı olacakları en düşük fiyat ile gerçekte sattıkları fiyat arasındaki farktır. Fiyat doğrusu ile arz eğrisi arasında kalan alandır.

Bu aşamadan sonra ülke uluslararası ticarete katılmaya karar verirse, çeliği ithal mi yoksa ihraç mı edecektir? Serbest ticaretin etkileri, bir malın ticaret olmaksızın ortaya çıkan yurt içi fiyatını malın dünya fiyatı ile karşılaştırarak gösterilebilir. Dünya fiyatı, bu mal için dünya pazarlarında yaygın olan fiyat anlamına gelmektedir. Bir ülkenin bir malda karşılaştırmalı bir üstünlüğü varsa, o zaman yurt içi fiyat dünya fiyatının altında kalacak ve ülke o malın ihracatçısı olacaktır. Ülkenin bir malda karşılaştırmalı bir üstünlüğü yoksa o zaman yurt içi fiyat dünya fiyatından daha yüksek olacak ve ülke o malın ithalatçısı olacaktır.

SIRA SİZDE 2

Cotton ülkesi uluslararası ticarete izin vermemektedir. Cotton ülkesinde yün bir battaniye 3 gr. altın ederindedir. Bu arada Cotton ülkesine komşu ülkelerde aynı yün battaniyeler 2 gr. altın ederindedir. Eğer Cotton ülkesi serbest ticarete izin verirse, battaniyeleri ihraç mı yoksa ithal mi edecektir? Yani yün battaniye ithalatçısı mı yoksa ihracatçısı bir ülke mi olacaktır?

Serbest ticaretin refah etkisini analiz etmek için, ekonomistler ülkenin küçük bir ekonomi olduğu varsayımı ile analize başlamaktadır. Yani ülkenin dünya piyasalarındaki etkisi ihmal edilebilir boyuttadır.

DİKKAT

Uluslararası ticarette bir ülkenin küçük veya büyük sayılması coğrafi alanı, nüfusu veya ulusal geliri gibi etkenlere değil dünya fiyatlarını etkileme gücüne bağlıdır. Dolayısıyla aynı ülke bir mal veya hizmet açısından küçük, bir diğeri açısından büyük olabilir. Dünya fiyatları üzerindeki etki, ticaret hadleri yani ihraç edilen malların fiyatının ithal edilen malların fiyatına olan oranı sayesinde oluşur. Büyük ülkeler belirli bir düzeyde tarife uygulayarak, yabancı üreticilerin ihraç fiyatlarını aşağı çekmesini sağlayabilir. Bu istisnai durumda tarife uygulamasının toplumsal refahı artırması mümkündür (Krugman, 2006, s.180-181). Büyük ülkenin gümrük tarifesi koyması, ülke refahı açısından birbirine ters iki durum oluşturur: Ticaret hadlerinde iyileşme ve ticaret hacminde daralma.

X ülkesi fiyat alıcısıdır (price taker). Fiyat alıcısı kavramı, ülkenin çeliğin dünya fiyatını veri olarak aldığı anlamına gelmektedir. Ülkedekiler bu fiyata çeliği satabilir ve ihracatçı olabilir veya bu fiyattan çelik satın alabilir ve ithalatçı olabilir (Mankiw, N.G., 2002, s.178).

Şekil 5.2 yurt içi denge fiyatının, çeliğin dünya fiyatının altında kaldığını göstermektedir. Serbest ticarete izin verildiğinde, yurt içi fiyat dünya fiyatına eşit olacak şekilde yükselecektir. Ülke içinde talep edilen miktar, arz edilen miktardan daha küçüktür ve ülke böylece çelik ihracatçısı olur.

Şekil 5.2

İhracatçı Bir Ülkede Uluslararası Ticaret

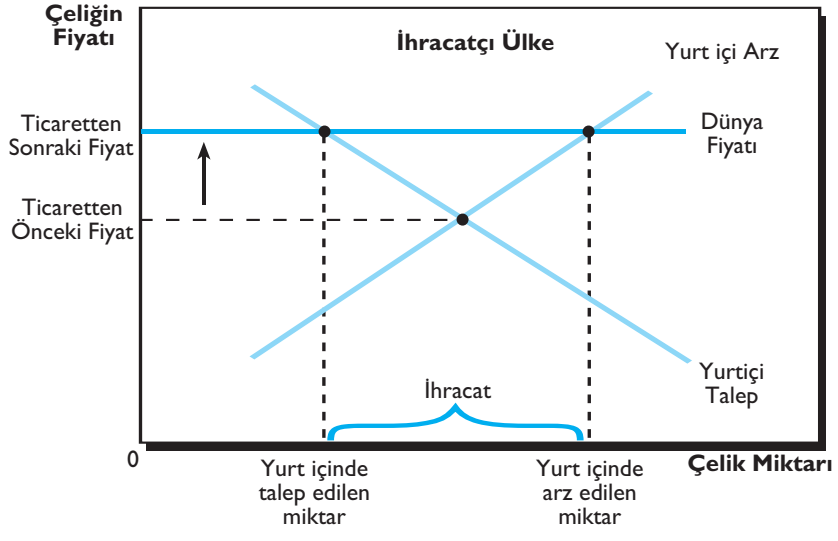

İhracatçı Bir Ülkenin Kazandıkları ve Kaybettikleri

Şekil 5.3 tüketici ve üretici rantlarındaki değişiklikleri göz önüne alarak, ticaret-ihracat sonrası elde edilen kazanç ve zararları göstermektedir. Bu kazanç ve zararlar Tablo 5.1'de özetlenmektedir.

Şekil 5.3

Serbest Ticaret İhracatçı Bir ülkede ki Refahı Ne şekilde Etkilemektedir?

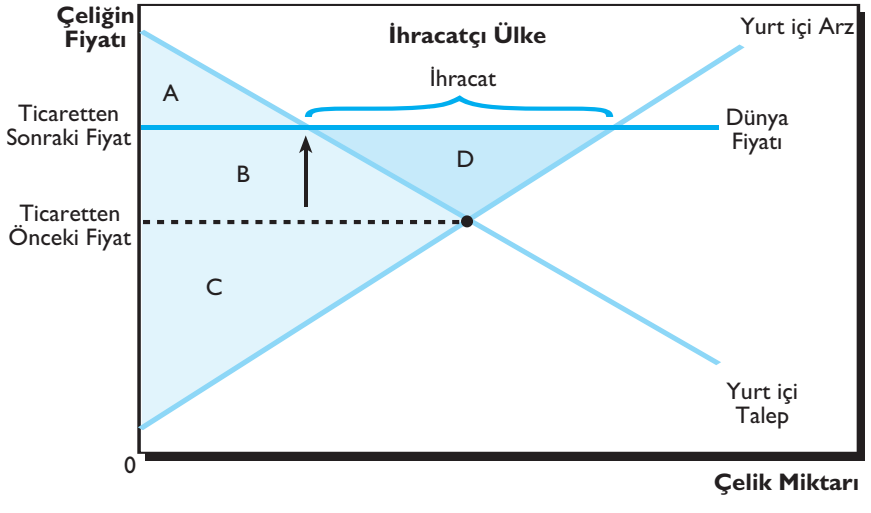

Şekil 5.3'teki D alanı serbest ticaretten elde edilen kazançları temsil etmektedir. O halde ihracat X ülkesi için kazançlı olmuştur. D alanı kadar yeni bir alan kazanç hanesine eklenmiştir.

Tablo 5.1
Serbest Ticaret Sonrası İhracatçı Bir Ülkenin Refahındaki Değişiklikler

	Ticaretten Önce	Ticaretten Sonra	Değişim
Tüketici Rantı	A+B	A	-B
Üretici Rantı	C	B+C+D	+(B+D)
Toplam Rant	A+B+C	A+B+C+D	+D

İhracatçı bir ülkenin analizinden iki sonuç ortaya çıkmaktadır: Malın ülke içindeki üreticileri daha iyi, tüketicileri ise daha kötü durumdadır. Ticaret bütün olarak ülkenin ekonomik refahını artırmaktadır (D alanı). Çünkü üreticilerin elde ettiği kazançlar tüketicilerin zararlarını aşmaktadır.

İthalatçı Bir Ülkenin Kazandıkları ve Kaybettikleri

Şekil 5.4 yurt içi denge fiyatının çeliğin dünya fiyatının üstünde olduğunu göstermektedir. Yani yurt içinde çelik daha pahalıdır. Serbest ticarete izin verildiğinde, yurt içi fiyat dünya fiyatına eşitlenmelidir. Bu durumda yurt içinde talep edilen miktar yurt içinde arz edilen miktardan daha büyüktür ve ülke çelik ithalatçısı olur (Mankiw, N.G., 2002, s.179).

Şekil 5.4

İthalatçı Bir Ülkede Uluslararası Ticaret

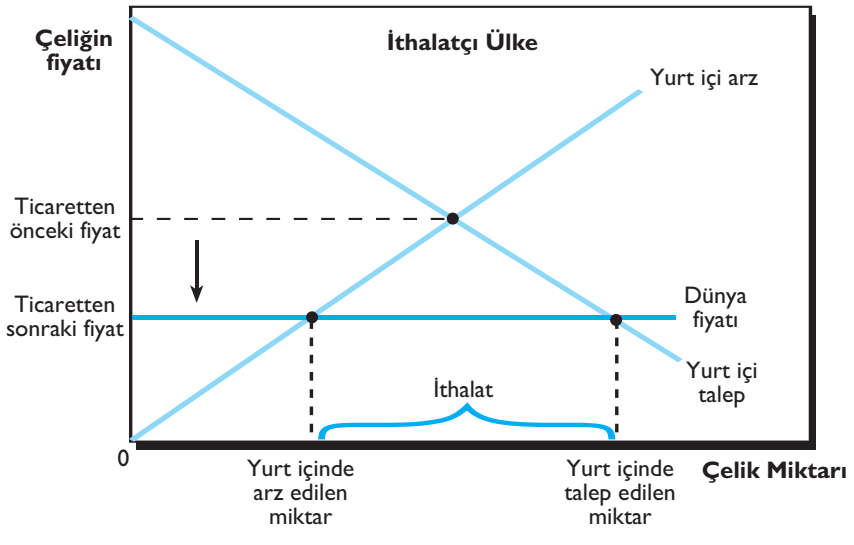

Şekil 5.5 tüketici ve üretici rantlarındaki değişiklikleri göz önüne alarak ticaretten-ithalattan elde edilen kazanç ve zararları göstermektedir. Bu kazanç ve zararlar Tablo 5.2'de de özetlenmektedir.

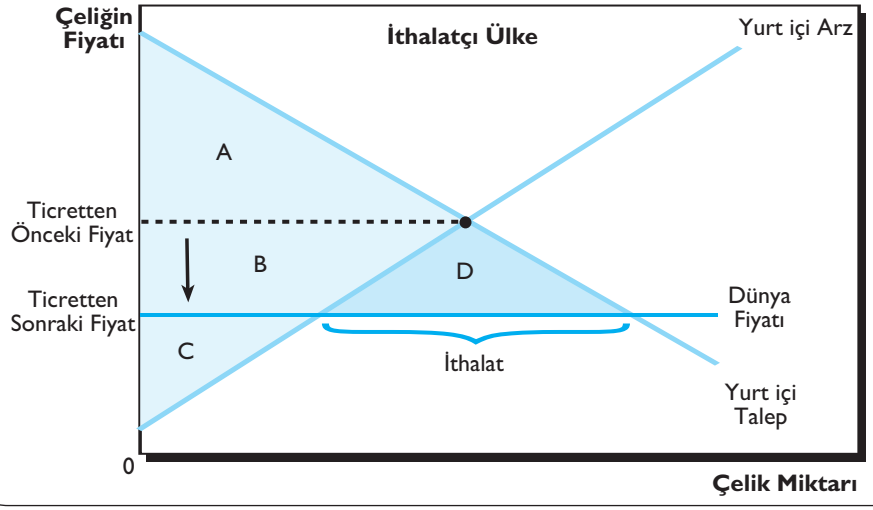

Şekil 5.5

Serbest Ticaret İthalatçı Bir Ülkedeki Refahı Ne Şekilde Etkilemektedir?

Şekil 5.5'teki D alanı serbest ticaretten elde edilen kazançları temsil etmektedir. O hâlde ithalat X ülkesi için kazançlı olmuştur. D alanı kadar yeni bir alan kazanç hanesine eklenmiştir.

	Ticaretten Önce	Ticaretten Sonra	Değişim
Tüketici Rantı	A	A+B+D	+(B+D)
Üretici Rantı	B+C	C	-B
Toplam Rant	A+B+C	A+B+C+D	+D

Tablo 5.2
Serbest Ticaret Sonrası İthalatçı Bir Ülkenin Refahındaki Değişiklikler

İthalatçı bir ülkenin analizinden iki sonuç ortaya çıkmaktadır: Malın yurt içindeki üreticileri daha kötü, tüketicileri ise daha iyi durumdadır. Ticaret bütün olarak ülkenin ekonomik refahını artırmaktadır (D alanı). Çünkü tüketicilerin elde ettiği kazançlar üreticilerin zararlarını aşmaktadır.

GÜMRÜK TARİFELERİNİN EKONOMİK ETKİLERİ

Tarifelerin ekonomik etkilerini Şekil 5.6 yardımıyla inceleyebiliriz.

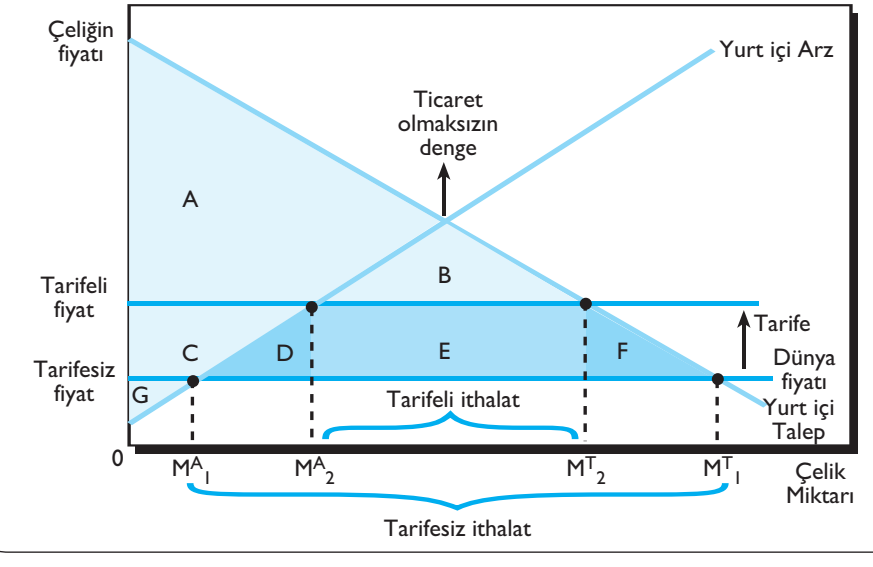

Şekil 5.6

Tarifelerin Etkileri

Gümrük Vergilerinin Kısmi Denge Etkileri

Bir mal üzerine tarife konması, üretim, tüketim, gelir ve bölüşüm olmak üzere dört etkiye neden olur. Bunlar aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Üretim etkisi: Koruma etkisi olarak da adlandırılan bu etki, gümrük vergilerinin ithal malının iç fiyatını yükselterek ithalata rakip üreticileri dış piyasanın rekabetinden korumasıdır. Bu durum aynı zamanda yerli üretimin artmasına da yol açar. Yani gümrük vergileri ithal malların iç fiyatını yükseltir ve ithal ikamesi üreticilerini korur. Gelişmeye elverişli endüstrilerin korunması yoluyla uzun dönemde maliyetler düşebilir. Ancak bu durum kaynakların israf edilmesine neden olur. Tam istihdam (çalışma) varsayımı altında ithalata rakip malları üretmek için gerekli kaynaklar ihracat kesiminden çekilir. Üretimin yurt içinde yapılmasından uğranılan kayıp "D" üçgeninin alanına eşittir.

Tüketim etkisi ise tarifelerin iç fiyatları yükselterek bir yandan yerli üretimi özendirmesi ancak öte yandan da tüketimin kısılmasına yol açmasıdır. Ayrıca gümrük vergileri ithal malını pahalılaştırdığı için, tüketici refahının azalmasına da yol açmaktadır. "F" üçgeninin alanı tüketim kaybını gösterir.

Gelir etkisi, gümrük tarifelerinin ithalat hacmini sıfıra indirecek oranda olmadıkça hazineye gelir sağlama özelliğini ifade eder. Çoğu az gelişmiş ülkede devlet hazinesinin en önemli gelir kaynağı gümrük vergileridir. "E" dikdörtgeninin alanı gelir etkisini gösterir.

Bölüşüm etkisi ise gümrük tarifelerinin, millî gelirin tüketicilerden üreticilere doğru yeniden bölüşümüne sebep olmasıdır. Bölüşüm etkisi "C" alanı ile gösterilir.

Tam rekabet piyasasında firmaların maliyeti piyasa fiyatına eşit olur (normal kâr). Oysa gümrük vergisiyle normal üstü kâr elde edilir (üretici rantı). Dış rekabete dayanamayan gruplar gümrük vergilerinin artırılması için lobi yapabilir. Ancak bu vergilerin tüketicilere ciddi bir maliyeti vardır. Tarifeler, gelirin yurt içi tüketicilerden yurt içi üreticilere ve ülkenin göreceli biçimde yoğun olarak sahip bulunduğu faktörden kıt olarak sahip olduğu faktöre doğru yeniden dağılmasını sağlar.

D+F alanı toplam ranttaki düşüşü göstermekte ve tarifeden kaynaklanan net zararı temsil etmektedir.

Tablo 5.3
Tarife Sonrasında Refahta Meydana Gelen Değişiklikler

	Tarifeden Önce	Tarifeden Sonra	Değişim
Tüketici Rantı	A+B+C+D+E+F	A+B	-(C+D+E+F)
Üretici Rantı	G	C+G	+C
Hükûmetin Geliri	Yok	E	+E
Toplam Rant	A+B+C+D+E+F+G	A+B+C+E+G	-(D+F)

Kaynak: *Tablo ve bağlı olduğu şekil "Mankiw, N.G. (2002), Principles of Economics, 3.Baskı, Thomson/South-Western, s.183" den uyarlanmıştır.*

Gümrük Vergilerinin Genel Denge Etkileri

Ulusal gelir ve istihdam artışı: Tarifeler toplam talebi yabancı mallardan yerli mallara kaydırarak, korunan endüstride hasılayı ve dolayısıyla millî geliri artırır. Gelir artışı boş duran kaynaklara çalışma alanı yaratır. Bu da istihdam düzeyini yükselterek işsizliğin azalmasına yol açabilir.

Dış ticaret bilançosu açıklarını giderme: Dış ödemeler bilançosu açığı, gümrük tarifelerinin ithalatı kısıtladığı ölçüde kapanır (ülkenin döviz rezervlerinden tasarruf sağlar).

Dış ticaret hadlerini iyileştirme: Gümrük tarifeleri ticaret hadlerini tarifeyi koyan büyük ülke lehine değiştirmektedir.

Gelir dağılımını belli sosyal sınıflar lehine değiştirme: Dış ticaret politikası ile güdülen diğer bir amaç ise yoksul kesimlere gelir aktarımında bulunmak için zengin kesimin tükettiği lüks mallara tarifeler konmasıdır. Ayrıca, bu politikaya yönelik olarak zorunlu tüketim mallarının ihracını vergilendirmek yöntemi de uygulanabilir. Bu sayede ucuz zorunlu tüketim mallarının yurt dışına çıkışı engellenirken, lüks malları ithal eden zengin kesimin hazineye daha fazla vergi ödemesi sağlanmaktadır.

Ticaret Hadleri ve Optimum Gümrük Tarifesi

Gümrük tarifeleri, tarifeyi uygulayan ülkenin ticaret hadlerinin iyileşmesine yol açarak ülke refahı üzerinde olumlu etkiler yaratır. Ticaret hadlerinin iyileşmesi, ülkenin dış ticaretten sağlamış olduğu kazancın artmasına sebep olur. Bir ülkenin ticaret haddinin düzelmesi mutlaka diğer ülkenin ticaret haddinin kötüleşmesiyle mümkün olur. Bir ülkenin gümrük tarifesi koyması ülke refahı açısından birbirine ters iki etki doğurur: Dış ticaret hadlerinde iyileşme ve dış ticaret hacminde daralma. Birincisi refahı olumlu, ikincisi olumsuz etkiler.

Optimum tarife, ticaret hacmindeki daralmanın olumsuz etkilerine karşılık, ticaret hadlerindeki iyileşmeden doğan net refah artışlarını maksimum yapan orandır. Büyük ülke serbest ticaret durumundan hareketle tarife oranlarını artırmayı sürdürdükçe, optimum tarife oranı ile ülke refahı maksimum bir düzeye yükselir. Bu oran geçildikten sonra ise refah azalmaya başlar. Tarife oranları aşırı düzeylere yükseltildiğinde ticaret hacmi sıfıra düşer. Bu noktada ticaret kazançları da sıfıra eşit olur. Ülke tam bir otarşi durumuna ulaşır.

Bununla birlikte, büyük sanayi ülkesinin optimum gümrük tarifesi düşüncesiyle hareket edip tarifeleri yükseltme olanağı oldukça düşüktür. Bu hem GATT ilkeleriyle bağdaşmaz hem de misillemeye yol açarak tarife savaşlarına neden olur. Bugünkü anlayış, ekonomik ve mali bütünleşmeyi sağlamak üzere dünya ticaretini serbestleştirmek yönündedir. Günümüzde ülkeler gümrük tarifelerini derece derece azaltma yoluna gitmektedirler. Özellikle bazı ekonomik entegrasyonlar (birleşmeler) entegrasyona dâhil ülkeler arasında tarifelerin indirimini veya kaldırılmasını gerektirmektedir.

Ticaret hadleri (trade rates): İhraç edilen malların fiyatının ithal edilen malların fiyatına oranıdır. Dış ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişmeler nedeniyle dış ticaretten kazançlı ya da zararlı çıktığını gösteren bir kavramdır.

Ticaret hacmi (trade volume): Bir firmanın piyasa ile ya da bir ülkenin başka ülkelerle mevcut olan alışveriş potansiyeline denir.

Optimum tarife: Ticaret hacmindeki daralmanın olumsuz etkilerine karşılık, ticaret hadlerindeki iyileşmeden doğan net refah artışlarını maksimum yapan orandır.

Otarşi: Bir ülkenin kendi kendine yeterliliğine otarşi denir. Otarşi, bir ekonominin ihtiyaçlarını kendi bünyesinde karşılayarak uluslararası iktisadi ilişkilerini en düşük seviyeye indirmesi hâlidir. Bu politika ile dışarıdan ithal edilenlerin yerine bunların aynısı veya ikame malı üretilerek iktisadi bağımsızlık kısmen veya tamamen sağlanmaya çalışılır.

Tarife Savaşı: Gerçek bir sıcak savaş anlamında değildir. İki ya da daha çok ülke arasında ticaret avantajı elde etmek için karşılıklı yapılan bir seri tarife artışını ya da misillemeleri ifade eder.

Etken Dış Koruma

Herhangi bir endüstriye sağlanan gerçek korumanın ölçüsü olarak yalnızca nihai mallar üzerindeki tarife oranını ele almak doğru değildir. Bunun için hem nihai mal hem de onun üretiminde kullanılan girdilerin tarife oranlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Hem nihai mala hem de onun üretiminde kullanılan girdilere tarife uygulanmasına dayanarak hesaplanan gerçek koruma oranlarına ***"etken koruma oranı"*** denir.

TARİFE DIŞI TİCARET POLİTİKASI ARAÇLARI (Non-Tariff Barriers)

II. Dünya Savaşı öncesinde dünya ticaretindeki uygulamalar, ülkelerin ticarette yoğun olarak korumacı politikalar izledikleri bir dönem olmakla birlikte, bu dönemde ticarette haksız rekabet şartlarının yaşandığı da görülmektedir. Ticari alanda çıkarılan engeller karşısında sanayileşmiş ülkeler dünya pazarlarında rekabetçi bir ortam oluşturarak dünya ticaretinin geliştirilmesi amacıyla GATT kurallarını uygu-

Tarife Dışı Ticaret Politikası Araçları: Tarifelerin dışında kalan ve serbest ticaret akımlarına müdahale amacıyla döviz çıkışına yol açan işlemleri kısıtlayan, hükûmetin tek taraflı kararı ile alınan müdahale önlemleridir.

lamaya koymuşlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1948'de GATT'ın yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük vergileri eski önemlerini kaybetmiş, ortalama gümrük vergileri %40'lardan %5'lere kadar düşmüştür. GATT çerçevesinde yürütülen müzakerelerde gümrük tarifelerinin indirilmesi, hükûmetleri ithalatı sınırlandırmaya yönelik tarife dışı engelleri kullanmaya yönlendirmiştir.

Uluslararası ticaretin önündeki geleneksel engel olan tarifeleri inceledikten sonra bunlar dışındaki engellere bakılacak olursa; tarife dışı engeller, malların ülkeler arasında dolaşımını engelleyen her türlü kural ve uygulamaları ifade eder. İthalatın kontrolüne yönelik dış ticaret mevzuatı kadar çevre ile ilgili standartlar, fikri ve sınai haklar ve diğer standartlar gibi ticaretle doğrudan ilgisi olmayan fakat ticareti olumsuz yönde etkileyen mevzuat ve uygulamalar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Gümrük tarifelerine ilişkin kararlar yurt içinde ve uluslararası seviyede çok zor alınabilmektedir. Oysa tarife dışı kısıtlamalar hükûmetlerin tek taraflı kararı ile alınabilmektedir. Tarife dışı kısıtlamalar, gümrük tarifelerinden farklı olarak dış ticarete müdahale için kullanılan bütün engellemeleri kapsar. Bu engeller dünya ticaretinde saydamlığın kaybolmasına yol açmıştır. Çünkü tarifeler diğer araçlara göre daha nettir, daha açıktır ve daha az belirsizlik doğururlar. Oysa tarife dışı engeller daha karmaşıktır. Tarifeler bir tek oran olarak belirlendiklerinden dolayı tüm ülkelere karşı aynı engeli oluştururken, diğer tarife dışı araçlar ülkelere göre farklılıklar oluşturabilir.

Bunların çoğu ithalatın kısılmasına yönelik olmakla beraber, ihracatın canlandırılması ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerin teşvik edilmesi amacıyla da kullanılmaktadır. Sahip oldukları belirsizlik dolayısıyla bu araçların tarifelere göre daha büyük sakıncaları beraberinde getirdiği bir gerçektir. Bunlar genel olarak; tarife benzeri engeller, miktar kısıtlamaları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve diğer tarife dışı araçlar (engeller) olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu engeller 1973 yılındaki birinci petrol şoku sonrasında "yeni korumacılık" anlayışı çerçevesinde sanayileşmiş ülkeler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Dört gruba ayrılırlar:

- Miktar kısıtlamaları (ithalat kotaları, ithalat yasaklamaları, döviz kontrolü)
- Tarife benzeri engeller (çoklu kur uygulamaları, yerli katkı oranları, ithal ikamesi endüstrilerine verilen sübvansiyonlar vb.)
- Görünmez engeller (halk sağlığı, çevre standartları, kamu güvenliği, teknik engeller)
- Gönüllü ihracat kısıtlamaları

İthalat Kotaları

Kota, hükûmetlerin ithal edilecek mal hacmi üzerine koyduğu fiziki miktar veya değer sınırlamalarına denir. Kotalar, belirli sürelere göre düzenlenirler. Örneğin, 1 yıl içinde ithal edilecek yabancı otomobillerin sayısını 1000 adet veya değerini 1 milyon dolar olarak belirlemek gibi. İthal kotaları yurt içi tarım veya sanayi kesimini korumak ya da ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak gibi nedenlerle kullanılır.

Kota: Hükûmetlerin ithal edilecek mal hacmi üzerine koyduğu fiziki miktar veya değer sınırlamalarıdır.

Tarifelere göre çok daha katı bir uygulama olan kotalar, dünyada giderek daha az kabul edilen uygulamalardır. Uygulamada kotalar belirlenmiş dış ticaret şirketlerine dağıtılarak kontrol edilir. Gümrük tarifelerine benzeyen etkiler doğurmasının yanında, ilgili malın karaborsa olarak satılmasına neden olabilmektedir. Kotaların ilk etkisi, ithal mallarının yurt içinde arzını kısarak fiyatlarını yükseltmektir. Bu bakımdan her kotaya denk bir gümrük tarifesi oranı vardır ve kotalar tarife oranlarının eş değeri olarak incelenebilir.

Kota, yurt içi fiyatı dünya fiyatının üstüne çıkardığı için malın yurt içindeki tüketicileri daha kötü, üreticileri ise daha iyi durumdadır. Lisans sahiplerinin durumu iyidir çünkü dünya fiyatından satın alarak daha yüksek olan yurt içi fiyata satmaktan kazanç sağlamaktadırlar.

Üç farklı kota türü vardır:

Global Kota: Hükûmet sadece ithal mal hacmini belirler, ithalatın hangi ülkeden ve kimler tarafından yapılacağına karışmaz. Global kotalar bazı önemli güçlükler doğurur: Kota uygulamasını sağlamak için çeşitli sınır kapılarından ülkeye her an ne miktar mal girdiğini izlemek ve kota dolunca da ithalatı durdurmak gerekir. Siparişin verilmesiyle malın ülkeye gelmesi arasında bir zaman geçmesi, sorunu daha da güçleştirir. Bir diğer sorun, kotalar erken davrananlar tarafından kullanıldığından ilan edildikten kısa bir süre sonra kota tükenebilir ve dolayısıyla süre sonlarına doğru mal ithal etme olanağı kalmaz.

Tahsisli İthal Kotası: Tahsisli kotaların uygulanışını kolaylaştırmak için lisans sistemine başvurulur. ***Lisans,*** kotaya tabi mallardan belirli miktar ithal edebilmek için ithalatçıya verilen özel izin belgesidir. Bu belgeler genellikle gerekli döviz izniyle birlikte verilirler.

İthalat Lisans Belgesi: Kotaya tabi mallardan belirli miktar ithal edebilmek için ithalatçıya verilen özel izin belgesidir.

Gümrük Tarife Kotaları: İkili tarife sistemi uygulanarak kotalar yumuşatılır. Tarife ve kota uygulaması bir arada uygulanır. Belirli bir ithalat miktarına kadar mallar normal gümrük vergisi ödenerek ithal edilirken, bu miktar dolduğunda tarifeler yükseltilir. Kota dâhilinde yapılan ithalata düşük, kotayı aşan ithalata ise yüksek tarife uygulanır. Genellikle normal vergiye tabi olan kotalar toplumun zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu sınırdan sonra ithalat kapısı ancak örneğin lüks tüketim için yüksek fiyat ödemeye razı olanlara açık tutulur. Gümrük tarife kotaları daha çok tarım sektöründe uygulanmaktadır.

Gümrük Tarifelerinin İthalat Kotaları ile Karşılaştırılması

Gümrük tarifeleri ve ithalat kotalarının etkileri temelde benzerdir. Hem tarifeler hem de ithalat kotaları malın yurt içi fiyatını artırır, yurt içi tüketicilerin refahını düşürürken yurt içi üreticilerin refahını artırır ve aynı zamanda kayıplara yol açarlar. Bu iki tip kısıtlama arasındaki en önemli fark, tarifeler hükûmetin gelirini artırırlar (Şekil 5.6'daki E alanı). Oysa ithalat kotaları (yabancı malın arzını kısıtladığından), malın ithalatçı ülkedeki fiyatını aşırı biçimde yükseltir ve ortaya çıkan kârlar kıtlık rantını gösterir. Kıtlık rantı ise tarifelerin aksine genellikle lisans sahipleri tarafından paylaşılır. Yani Şekil 5.6.'daki E alanı ithalat kotaları uygulamasında lisans sahiplerine gider. Eğer hükûmet lisansları açık artırma ile satarsa hazineye gelir elde edebilmektedir.

Kotalar ithalat miktarını doğrudan sınırlarken, tarifeler vergiler vasıtasıyla ithalat miktarını dolaylı olarak sınırlandırır. Kotalar ve tarifeler tüketicileri nispeten daha ucuz yerli malını seçmek konusunda yönlendirmiş olurlar. Ayrıca yerli üreticileri de üretimlerini artırmak için teşvik eder çünkü talep yabancı maldan daha ucuzlaşan yerli mala doğru kayar.

Kotalar ve genel olarak miktar kısıtlamaları, ticaret alımları üzerindeki etkilerini fiyat mekanizmasının işleyişi ile gösteren araçlar değildir. Bunlar aşırı derecede katı ve âdeta fiyat mekanizmasını ortadan kaldıran uygulamalardır. Kotaya tabi bir malın ithalatını izin verilen sınırın ötesinde arttırma olanağı yoktur. Oysa gümrük tarifeleri durumunda ilgili yabancı mala talep bulunduğu sürece, yüksek fiyatlardan da olsa bu talebi karşılama olanağı vardır. Kotalar veya aşırı yüksek gümrük tarifelerine tabi bir malın talebi resmî ithalat kanallarından karşılanamamışsa, bu talep gayriresmî piyasalara kayar. Yani mal kaçakçılığını ve karaborsayı özendirebilir.

Kotalarda saydamlık yoktur. İhracatçı, malının yabancı ülkenin giriş kapılarına ulaşıncaya kadar ne gibi engellerle karşılaşacağı konusunda tam bir bilgi sahibi değildir. Dolayısıyla daima bir belirsizlik vardır. Uygulanması ve denetimi yoğun bürokratik faaliyeti gerektirir. Kotaların konulması ve kaldırılması gümrük vergilerine göre daha kolaydır. Bu yüzden kotalar ödemeler bilançosu açıklarının acilen kapatılmasında daha etkilidir.

Bütün bunlardan başka kotadan pay almak, hele bu mal iç piyasada yoğun bir biçimde talep edilen bir mal ise önemli bir ayrıcalık doğurur. İthal edilen madde ister üretimde kullanılsın ister iç piyasada satılsın önemli bir rant geliri sağlar. Bu da gelir dağılımını bozduğu gibi lisansların elde edilebilmesi için suistimalleri arttırır. Bu ve benzeri sakıncalarından dolayı sanayi ürünleri üzerine ithalat kotaları konulması GATT ilkeleri ile bağdaşmaz. Korumacılığın zorunlu olduğu durumlarda GATT'ın tercihi gümrük tarifelerinden yanadır. Ancak az gelişmiş ülkelere kalkınma amacıyla, gelişmiş ülkelere de yoğun sermaye çıkışını önleme gibi özel amaçlar için kota izni verilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, kotaların gümrük tarifelerine göre uluslararası ticaret ve mali akımlar açısından zararlı etkilerinin çok daha yüksek olduğu kabul edilmektedir.

İthalat Yasakları

Miktar kısıtlamalarından biri olan ithalat yasakları, ithalatı kotalarla kısıtlamanın en son şeklidir. Burada yasaklanan malın ülkeye girişi tamamen önlenmektedir.

- Ekonomi için önemsiz veya lüks sayılan malların ithaline izin verilmeyerek kıt döviz kaynaklarından tasarruf sağlamak,
- Yerli sanayiyi dış rekabetten eksiksiz tam olarak korumak,
- Dış açıkların kapanmasına katkı sağlamak,
- Halk sağlığına, genel ahlak kurallarına ve kamu düzenine zararlı malların ülkeye girişini önlemek için ithalat yasakları konulabilir.

Ayrıca, hasım (düşman) ülkeye ambargo koymak da ithalat yasakları konmasının bir nedeni olabilir.

İthalat yasaklarının ithal ikamesi üreticilerini dış rekabetten koruma, tüketimi kısıtlama ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri gümrük tarifelerinden çok daha şiddetli olmaktadır. İthalat sıfıra indiğinden hükûmet yasaklama koyduğu bir maldan gümrük geliri de sağlamaz.

Döviz Kontrolü

Miktar kısıtlamalarının bir diğer aracı da döviz kontrolü veya kambiyo denetimidir. Genel olarak dövizle ilgili işlemler üzerine hükûmetin koymuş olduğu kısıtlamalara, yani döviz piyasasına yapılan hükûmet müdahalelerine ***döviz kontrolü*** adı verilir. En katı döviz kuru uygulamalarında serbest bir döviz piyasası yoktur ve her türlü döviz işlemi hükûmet tekeli altındadır. Hükûmetler döviz alım ve satım işlemlerini merkez bankası aracılığıyla yürütürler. Dış ticaretten döviz geliri elde edenler elde ettikleri dövizi belirli bir sürede merkez bankasına satmak zorundadır. Merkez bankasından döviz satın alabilmek için önce yetkili makamlardan ödeme türü ve miktarı konusunda bir izin, "lisans" almak gerekir.

Döviz kontrol sisteminde dövizler lisansa bağlı olarak tahsis edildiği için uluslararası ticarette karşılaştırmalı üstünlüklerden tamamen uzaklaşılır. Döviz kontrolü, bilanço açıklarını giderme, sermaye ihracını kontrol altına alma, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme, ülke sanayisini koruma ve devlete gelir sağlamak gibi amaçlarla yapılır. Bir ülkede döviz kontrolü uygulanıyorsa, ülke parası konvertibiliteden uzaklaşır.

Çoklu Kur Sistemi

Çoklu kur sistemleri çeşitli mal ve hizmetlerin ticaretine farklı kurların uygulanması biçimindedir. En basit şekli ikili kur sistemidir. Biri düşük düzeyde tutulan resmî kur (ithalatta ithali zorunlu tüketim maddeleri, ham maddeler, ara ve yatırım malları; ihracatta dış piyasaya sürümünde sorunla karşılaşılmayan tarım ürünleri için); diğeri serbest piyasada oluşan ve değeri yüksek tutulan serbest piyasa kurudur (ithal lüks mallar ve ihracı özendirilmek istenen sanayi ürünleri için).

Bazı ülkeler, üretiminde tekelci oldukları veya yüksek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ihraç mallarını da düşük resmî kur listesine koyarlar. Böylece yabancı para cinsinden bu malların fiyatı yükselir ve ülke değişen ticaret hadlerinden yararlanır. Gerçekte dünya piyasalarında yüksek fiyatlarla satılabilen malları ucuza teklif etmek, ülkenin döviz rezervlerini azaltacaktır.

Fark Giderici Vergiler

İthalatla rekabet eden yerli endüstrileri korumak için başvurulan yollardan birisi de fark giderici vergi uygulamalarıdır. Bunlar daha çok tarım kesimi için kullanılırlar. Burada, hükûmetler korumak istedikleri sektördeki üreticiler için yüksek iç fiyatlar belirlerler. Bunlar minimum ithal fiyatlarını oluşturur. İç piyasada bu yüksek fiyatları geçerli kılmak için de fark giderici vergiler uygulanır. Ülke serbest ticaret koşulları altında düşük dünya fiyatlarından ithalata izin verirse, yurt içi üreticiler için belirlediği yüksek fiyatları uygulama olanağı kalmaz. O nedenle fark giderici vergi uygulamasına başvurulur. Yani içerde belirlenen destekleme fiyatı ile düşük ithal fiyatı arasındaki fark tutarında ilgili malın ithalinden bir vergi alır.

YENİ KORUMACILIK VE ÖTEKİ TARİFE DIŞI ARAÇLAR

Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

1970'li yılların başlarından beri sanayileşmiş ülkelerde yaygınlaşan "yeni korumacılık" akımları kapsamında en çok kullanılan araç gönüllü ihracat kısıtlamalarıdır (Voluntary Export Restraints-VER). Genellikle ithalatçı durumundaki bir sanayi ülkesi ile ihracatçı durumunda ve çoğunlukla emeğe dayalı üretim yapan bir az gelişmiş ülke arasında yapılan anlaşma sonunda ihracat üzerine konulan bir kota niteliğindedir. En çok uygulandığı sektör tekstil ve hazır giyimdir. İthalat kotalarından farkları, ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasında anlaşmaya dayanması ve karşı tarafın ihracatı üzerine konulmuş olmalarıdır. Ayrıca kota uygulamasını ithalatçı değil, ihracatçı yerine getirir. Bunlara aynı zamanda ihracat kotaları da denir.

Kotayı koyan sanayileşmiş ülke açısından görünürdeki neden kendi iç sanayisini düzenlemektir. Ancak asıl neden, az gelişmiş bir ülkeden düşük fiyatlı olarak kendi ülkesine ihraç edilen mallarla, yurt içinde üretilen kendi mallarının rekabet edecek durumda olmamasıdır. Böylece anlaşma dâhilinde ihracatçı az gelişmiş ülke sözde "gönüllü" kısıtlamaya gitmekte, sanayileşmiş ülke de kendi iç piyasasında işsizliğin artmasına ve piyasanın bozulmasına engel olabilmektedir.

Sağlık, Güvenlik, Çevre Standartları, İdari Düzenlemeler

Sağlık, güvenlik ve doğal çevreyi korumak için belirli malların üretimi ve dağıtımı ile ilgili olarak hemen hemen her ülkenin çok sayıda idari yönerge ve kuralları vardır. Bu düzenlemeler çoğu zaman dış ticareti engelleyen görünmez engeller olarak adlandırılmaktadır.

Kamu Kurumlarının Satın Alma Politikaları: Yurt İçi Katkı Zorunluluğu (Local Content Requirements)

Çıkartılan yasalarla, kamu kurumları ve yerel yönetimlerin satın alacakları mallarda belli miktar veya değerde yerli katkı bulunması zorunluluğu getirilir. (Örneğin bir otobüsün %75'nin yerli parçalardan imal edilmiş olması veya değerinin %75'nin yerli üretim olması). Böylece yasa kapsamındaki kurumların ithal mal kullanması engellenmiş olur. Örneğin; ABD'de "Buy American Act (Amerikan Malı Kullan)" yasası kamu kurumlarını Amerikan malı satın almaya zorunlu kılmaktadır. Bu yasanın tarifine göre bir malın Amerikan malı sayılabilmesi için bu malda en az %51 yerli katkı bulunması gerekmektedir.

SIRA SİZDE 3

Sizce CE işareti bir tarife dışı engel midir?

Üretim Sübvansiyonları (Production Subsidies)

Hükûmet tarafından yerli üreticiye yapılan ödemelerdir. Nakit hibeler, düşük faizli krediler, vergi muafiyetleri vb. biçiminde uygulanır. İthalatla rekabet eden yerli endüstrileri korumak için uygulanır.

İhracat Sübvansiyonları (Export Subsidies)

Devlet dış ticarete ithalatın kısıtlanması amacının dışında ihracatın özendirilmesi amacıyla da müdahale edebilir. İhracat sübvansiyonları yeni ihracat pazarları sağlamak ve mevcut ihraç pazarlarında pazar payını artırmak amacıyla ihracatçıya vergi iadesi, dolaysız prim ödemesi, düşük faizli kredi, ucuz girdi sağlanması, gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti vb. biçiminde uygulanır. Böylece ihraç malının birim üretim maliyetinin düşürülmesi sağlanır. Sübvansiyonların çoğu tarım sektöründe uygulanmaktadır. AB tarıma yılda ortalama 50 milyar dolar, ABD ise 20 milyar dolar sübvansiyon vermektedir.

İhracat sübvansiyonlarının döviz gelirleri üzerine birbirine ters iki etkisi vardır. Bunlar; ticaret hadleri etkisi ile döviz kazandırıcı etkidir. Sübvansiyonlar, ihracat ürünlerini yabancı para cinsinden ucuzlatır ve ticaret hadlerini ülke aleyhine değiştirir. İhraç mallarının fiyatının düşmesi nedeni ile ülke döviz geliri kaybına uğrar. Ancak, ihraç mallarının dış talep esnekliğinin yüksek olması durumunda sübvansiyonlar ticaret hadlerindeki düşüşe rağmen ülkenin toplam döviz gelirlerinin artması gibi bir sonuç doğurabilir. Çünkü ihraç mallarının dış talep esnekliği ne kadar büyükse, ihraç mallarının fiyatının düşmesi sonucunda daha fazla mal satılacağı için ihracat hacmi artacak ve dolayısıyla daha fazla döviz geliri elde edilecektir. Sübvansiyonların ihracat gelirlerini yani döviz gelirlerini artırıp artırmayacağı ihraç mallarının dış talep esnekliğinin büyüklüğüne bağlıdır.

Anti-Damping Vergileri (Anti-Dumping Duties)

İhracat endüstrisindeki bir büyük firmanın malını dış piyasada iç piyasadan daha düşük bir fiyata satmasına ***damping*** adı verilir. Malın dış piyasada iç piyasadan daha pahalıya satılmasına ise ***ters damping*** denir. Damping üçe ayrılır:

Arada bir yapılan damping (sporadic): Ekonomide talep daralması ve tüketici tercihlerinin değişmesi gibi geçici nedenler firmaların satışlarını yavaşlatıp stok birikmelerine neden olabilir. Böylece firmalar dış piyasaya maliyetine satış yaparak bu stokları eritme yoluna gidebilirler. Buna arada bir yapılan damping denir.

Yıkıcı damping (predatory): Firma dış piyasadaki rakiplerini ortadan kaldırmak için fiyatları onların dayanamayacağı kadar düşürür.

Sürekli damping (persistent): Firma malını dış piyasalarda sürekli olarak daha düşük fiyattan satar. Bir çeşit uluslararası fiyat farklılaştırmasıdır. Burada üretim hacminin genişletilip sağlanacak içsel ve dışsal ekonomilerle maliyetlerin düşürülmesi amaçlanır.

Hükûmetler damping uygulamalarına karşı anti-damping vergileri koyarak iç piyasada üretilen mal ile ithal edilen malın fiyatını eşitlemektedirler. Anti-damping vergileri genellikle belirlenen bir mala belirli bir süre için konan özel ek tarife biçiminde uygulanır.

Sınai, Ticari ve Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması

Yaratıcı özelliğe sahip insanların, sanatçı veya yazarların ortaya koydukları bir yenilik, buluş veya benzeri eserler fikir ürünü veya fikri mülkiyet olarak kabul edilirler. Söz konusu eserlerin sahiplerine bunlar üzerinde tek başına kullanma hakkı verilir (Telif hakkı, patent, ticaret ünvanı vb.). İthal mallar üzerinde bu tür haklar olduğu gerekçesi ile bu malların ticareti engellenebilir.

Görünmez Engeller

Bu önlemler devletin halk sağlığı veya kamu güvenliği gibi nedenlerle çıkartmış olduğu yasal, idari, teknik düzenleme veya standartları kapsar. Her ne kadar konuluş amaçları farklı olsa da dış ticareti sınırlandırdıkları ölçüde bir tür dış ticaret engeli niteliği taşırlar. Günümüzde bu tür engellerin sayısında hızlı bir artış ortaya çıkmıştır.

Uluslararası ticarette tarifelerin yerini alan görünmez engeller ülkeler tarafından çok farklı biçimlerde uygulanabilmektedir. Hemen hemen her ülkede insanların sağlık ve güvenliğini ya da doğal çevreyi korumak için belirli malların üretim ve dağıtımıyla ilgili olarak hükûmetlerin çıkartmış oldukları çok sayıda idari yönerge ve kurallar vardır. Bu gibi teknik ve idari standartlar bazen gizli bir dış ticaret engeli gibi etkide bulunurlar, yani yerli üreticileri dış rekabete karşı koruyan görünmez bir mekanizma oluştururlar. Görünmez engellerin en çok uygulanan şekli ise çevre ile ilgili düzenlemelerdir. Hava ve çevre kirliliğini azaltma, doğal kaynakların korunması vb. nedenlerle bazı malların dış ticaretine kısıtlamalar getirilmektedir.

Genel olarak "görünmez engeller" adı verilen bu uygulamalar pek çok ve çeşitlidir. Örneğin Japon hükûmeti aldığı bir kararla yabancı kayakların ülkeye ithalini yasaklamıştır. Gerekçe olarak da Japonya'ya yağan karın Avrupa ve Amerika'daki kardan farklı olduğu gösterilmiştir. Böyle bir kararda Japon kayak üreticilerinin baskısının yanında, yeni kurulan bu endüstri kolunun desteklenmesi amacının da etkili olduğu bir gerçektir. Bunun gibi, 1960'larda ABD şarbon hastalığı bulunduğu gerekçesiyle Arjantin'den yaptığı sığır eti ithali üzerine yasaklama koymuşken, koyun eti ithalini de aynı yasağa dâhil etmiştir. Oysa Atjantin'de bu hastalık koyunlarda hiç görülmemiştir.

Yakın zamandan bir örnek ise Rusya'nın ambalaj hatası ve kalite bozukluğu nedeniyle kamu sağlığını tehdit ettiği gerekçesini öne sürerek Türkiye'den yapılan meyve ve sebze ithalatını durdurmasıdır. Hatta Rusya bu tarife dışı engellere ek olarak ithal edilen meyve ve sebzenin depolandığı yerleri kontrol etme ve Türkiye'den alınan bitki sağlık sertifikalarını kabul etmeme gibi uygulamalarla serbest dış ticarete engel olabilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gümrük tarifeleri ve ithalat kotalarında görülen azalmaya karşın, yakın geçmişte bu gibi görünmez engellerin sayı ve kapsamlarında büyük artışlar olmuştur. Hatta bugün dünya ticaretini kısıtlayan asıl faktörler gümrük tarifeleri değil, bu gibi görünmez engellerdir.

Özet

Serbest ticaretin önündeki engelleri açıklamak

Dış ticarette korumacılık, ulusal çıkarların korunması için hükûmet tarafından konulmuş olan koruma araçlarıdır. Ülkede uygulanacak tarifeler dış ticaret hadlerini iyileştirip ülkenin refahına katkı yapar. Gümrük tarifeleri dışında dış ticareti koruyarak müdahalede bulunan kısıtlamalar ise tarife dışı araçlar olarak adlandırılır. Zamanla gümrük tarifeleri azaltılarak tarife dışı kısıtlamaların sayı ve kapsamları arttırılmış ve artırılmaya da devam edilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana dış ticaretin serbestleştirilmesinin önünde önemli birtakım engeller bulunmaktadır. Son yıllarda bu engeller uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalarla düzenlenmiş olsa da tamamen kaldırılmış değildir. Yani uluslararası ticaretin önünde yine ulusların kendileri tarafından çeşitli sebeplerle konmuş kısıtlamalar mevcuttur. Şüphesiz bu kısıtlamalar olmasa idi dünya ticareti hacim olarak daha büyük olurdu. Uluslararası ticaretin seyri incelendiğinde en sık başvurulan politika uygulamalarının gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller olduğu görülür.

Gümrük vergileri uygulanırken ulaşılması planlanan temel hedefler şu şekilde sıralanabilir: Ülke işçisini yabancı ucuz işçiye karşı korumak, yerli üreticilerin yabancı rekabete dayanmalarına imkân sağlamak için ithal malının maliyetini yerli üretimin maliyetine eşitlemek, daha önce ithal edilen bazı malları yurt içinde üreterek ülkede işsizliği azaltmak, ülkenin dış gelirinin üstünde olan dış gider fazlasını eriterek dış ödemeler dengesini sağlamak, ülkenin ticaret hadlerini ve refahını iyileştirmek, yerli üreticileri dampinge karşı korumak, yerli sanayinin etkinlik kazanıncaya kadar yerleşmesine ve büyümesine imkân sağlamak ve ulusal savunma için stratejik öneme sahip sanayileri korumak.

Gümrük tarifelerinin nedenlerini ve ekonomik etkilerini açıklamak

İthal edilen mallar üzerine vergi konmasının iki ana nedeni vardır: Hükûmete gelir sağlamak ve yerli sanayiyi uluslararası rekabetten korumak. Hükûmetler bunların yanında dış ödemelerdeki dengesizlikleri gidermek, iç piyasada istikrar sağlamak gibi nedenlerle de ithalatı sınırlamaya çalışırlar.

Tarifeler toplam talebi yabancı mallardan yerli mallara kaydırarak, korunan endüstride hasılayı ve dolayısıyla millî geliri artırır. Gelir artışı, boş duran kaynaklara çalışma alanı yaratır. Bu da istihdam düzeyinin yükselerek işsizliğin azalmasına yol açabilir. Dış ödemeler bilançosu açığı, gümrük tarifelerinin ithalatı kısıtladığı ölçüde kapanır (ülkenin döviz rezervlerinden tasarruf sağlar). Gümrük tarifeleri ticaret hadlerini tarifeyi koyan büyük ülke lehine değiştirmektedir. Dış ticaret politikası ile güdülen diğer bir amaç ise yoksul kesimlere gelir aktarımında bulunmak için zengin kesimin tükettiği lüks mallara tarifeler konmasıdır. Ayrıca, bu politikaya yönelik olarak zorunlu tüketim mallarının ihracını vergilendirmek yöntemi de uygulanabilir. Bu sayede ucuz zorunlu tüketim mallarının yurt dışına çıkışı engellenirken, lüks malları ithal eden zengin kesimin hazineye daha fazla vergi ödemesi sağlanmaktadır.

Diğer tarife dışı engellerin nedenlerini ve ekonomik etkilerini açıklamak

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1948'de GATT'ın yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük vergileri eski önemlerini kaybetmiş, ortalama gümrük vergileri % 40'lardan % 5'lere kadar düşmüştür. GATT çerçevesinde yürütülen müzakerelerde gümrük tarifelerinin indirilmesi, hükûmetleri ithalatı sınırlandırmaya yönelik tarife dışı engel-

leri kullanmaya yönlendirmiştir. Uluslararası ticaretin önündeki tarifeler dışındaki engellere bakılacak olursa; tarife dışı engeller, malların ülkeler arasında dolaşımını engelleyen her türlü kural ve uygulamaları ifade eder. İthalatın kontrolüne yönelik dış ticaret mevzuatı kadar çevre ile ilgili standartlar, fikri ve sınai haklar ve diğer standartlar gibi ticaretle doğrudan ilgisi olmayan fakat ticareti olumsuz yönde etkileyen mevzuat ve uygulamalar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Gümrük tarifelerine ilişkin kararlar yurt içinde ve uluslararası seviyede çok zor alınabilmektedir. Oysa tarife dışı kısıtlamalar hükûmetlerin tek taraflı kararı ile alınabilmektedir. Tarife dışı kısıtlamalar, gümrük tarifelerinden farklı olarak dış ticarete müdahale için kullanılan bütün engellemeleri kapsar. Bu engeller dünya ticaretinde saydamlığın kaybolmasına yol açmıştır. Çünkü tarifeler diğer araçlara göre daha nettir, daha açıktır ve daha az belirsizlik doğururlar. Oysa tarife dışı engeller daha karmaşıktır. Tarifeler bir tek oran olarak belirlendiklerinden dolayı tüm ülkelere karşı aynı engeli oluştururken, diğer tarife dışı araçlar ülkelere göre farklılıklar oluşturabilir. Bunların çoğu ithalatın kısılmasına yönelik olmakla beraber, ihracatın canlandırılması ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerin teşvik edilmesi amacıyla da kullanılmaktadır. Sahip oldukları belirsizlik dolayısıyla bu araçların, tarifelere göre daha büyük sakıncaları beraberinde getirdiği bir gerçektir. Bunlar genel olarak; tarife benzeri engeller, miktar kısıtlamaları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve diğer tarife dışı araçlar (engeller) olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu engeller 1973 yılındaki birinci petrol şoku sonrasında "yeni korumacılık" anlayışı çerçevesinde sanayileşmiş ülkeler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Ad valorem ve spesifik tarifenin bileşiminden oluşan tarifeye ne ad verilir?
a. İthalat tarifesi
b. İhracat tarifesi
c. Karma tarife
d. Optimum tarife
e. Etken tarife

2. Hükümetlerin belirli süreler için ithal edilecek mal hacmi üzerine koyduğu fiziki miktar veya değer sınırlamalarına ne ad verilir?
a. İhracat sübvansiyonları
b. İthalat kotaları
c. Spesifik tarife
d. İthalat tarifeleri
e. İthalat yasakları

3. İthalatı tamamen önleyecek derecede yüksek olan tarifeye ne ad verilir?
a. Optimum tarife
b. Etken tarife
c. Sözleşmeli tarife
d. Yasaklayıcı tarife
e. Spesifik tarife

4. Aşağıdakilerden hangisi tarife dışı engeller arasında **yer almaz?**
a. Gönüllü ihracat kısıtlamaları
b. İthalat yasakları
c. Fark giderici vergiler
d. Görünmez engeller
e. Gümrük vergileri

5. İthalatçı ülkenin piyasasını bozduğu gerekçesiyle ihracatçı ülkelerin mal ihracını sınırlandırmaya yönelik kota uygulamalarına ne ad verilir?
a. Gönüllü ihracat kısıtlamaları
b. Fark giderici vergiler
c. Anti-damping vergileri
d. Görünmez engeller
e. İthalat yasakları

6. Gümrük tarifelerinin milli gelirin tüketicilerden üreticilere doğru yeniden dağılmasına yol açması aşağıdaki gümrük birliğinin kısmi denge etkilerinden hangisidir?
a. Üretim etkisi
b. Tüketim etkisi
c. Gelir etkisi
d. Bölüşüm etkisi
e. Genel denge etkisi

7. Aşağıdakilerden hangisi tarifeyi uygulayan ülke açısından gümrük tarifelerinin olumlu etkilerinden biri **değildir?**
a. Ülkenin ticaret hadlerinin iyileşmesi
b. Ülkenin refahının artması
c. Ülkenin dış ticaret hacminin daralması
d. Üreticilerin refahının artması
e. Hükümetin gelirinin artması

8. Aşağıdakilerden hangisi kotaların özelliklerinden biri **değildir?**
a. Lisans sahiplerinin gelirini artırması
b. İthal mallarının yurtiçinde arzını artırarak fiyatlarını düşürmesi
c. Malların karaborsa olarak satılmasına neden olabilmesi
d. İthal mallarının yurtiçindeki arzını kısıtlayarak yurtiçindeki tüketicileri olumsuz etkilemesi
e. Yurtiçi tarım veya sanayi kesimini korumak için kullanılması

9. Firmanın dış piyasadaki rakiplerini ortadan kaldırmak için fiyatları onların dayanamayacağı kadar çok düşürmesine ne ad verilir?
a. Arada bir yapılan damping
b. Görünmez engeller
c. Sürekli damping
d. Tahsisli ithal kotası
e. Yıkıcı damping

10. Uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş olan tarifelere ne ad verilir?
a. Sözleşmeli tarife
b. Etken tarife
c. Otonom tarife
d. Karma tarife
e. Spesifik tarife

Yaşamın İçinden

Rusya, Türkiye'den meyve sebze ithalatını yasaklayabilir

Bitki Koruma ve Karantina Servisi Rosselhoznadzor, Türkiye'den getirilen meyve ve sebze ithalatını, ürünlerde tespit edilen zararlı Batı çiçek güvesi ve kimyasal gübreler gerekçesiyle yasaklayabilir. Rosselhoznadzor'dan yapılan açıklamada Ocak-Haziran aylarında Türkiye'den getirilen meyve ve sebzelerde gümrük kontrolü sırasında 33 kez zararlı madde buldukları ifade edildi. Açıklamada, "Konu Amerikan beyaz kelebek ve Batı çiçek güveleriyle ilgili. Ayrıca bu zararlı ürünlerin üzerlerinde ilgili sertifika belgeleri de bulunuyordu. Zira bu belgelerde ürünlerin uluslararası ve Rusya taleplerine göre uygun olduğu garanti ediliyordu" denildi. Rosselhoznadzor, Ocak-Haziran ayları içinde Türkiye'den getirilen 41 partide de yüksek dozlu hormon tespit ettiklerini belirtti. Kurum açıklamasında, "41 parti içinde 750 binden fazla meyve ve sebzede Rusya'nın ilgili mevzuatlarının belirlediği düzeyi azami derecede aşan yüksek dozlu hormon, kimyasal gübreler tespit edildi" bilgisi verildi.

Kaynak: Rusya'nın Sesi Radyosu- 29.06.2012
http://turkish.ruvr.ru/2012_06_29/Rusya-Turkiyeden-meyve-sebze-ithalatini-yasaklayabilir/

Okuma Parçası

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (DTÖ)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın galibi Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyada barış ve istikrarı sürekli kılmak amacıyla, güçlü bir uluslararası ekonomik işbirliği sisteminin kurulması yönünde yoğun bir çaba gösterilmiştir. Bu çerçevede, ülkelerin kalkınma çalışmalarına yardımcı olmak, uluslararası likidite ve mali güven gibi ihtiyaçlara cevap vermek ve uluslararası ticareti serbestleştirip artırmak amacıyla yeni kurumların oluşturulması yoluna gidilmiştir. "Bretton Woods" kurumları olarak bilinen Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın kurulması bu çabaların sonucunda ortaya çıkmıştır.

Uluslararası mali alanda sağlanan işbirliğinin yanısıra, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde de benzer bir işbirliğine ihtiyaç duyulması sonucunda, 50 kadar ülkenin temsilcisi tarafından "Uluslararası Ticaret Örgütü" (International Trade Organisation - ITO) adı verilen bir uluslararası örgütün kurulması amaçlanmıştır. Öte yandan, ITO'nun kuruluş müzakereleri devam ederken, belirli mallar üzerinde tarife indirimlerinde bulunmak ve ITO'nun ülkelerce onaylanmasına kadar geçecek sürede bu indirimleri uygulamaya koymak amacıyla, 23 ülke Ekim 1947'de Cenevre'de geçici bir anlaşma olarak nitelendirilen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'nı imzalamışlardır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), yaklaşık yarım yüzyıl boyunca, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (GATT) istinaden yürütülen son çok taraflı ticaret müzakere turu olan Uruguay Turu (1986-1995)'nun sonucunda, 1995'te kurulmuştur. Türkiye GATT'a 1951 yılında taraf olmuş ve DTÖ'nün de kurucu üyeleri arasında yer almıştır.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini ve düzenli işleyişini amaçlayan bir anlaşma niteliğindeki GATT, kurumsal bir yapıya kavuşturularak 01.01.1995 tarihi itibariyle Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüştürülmüştür.

...

Kaynak: http://www.tarim.gov.tr/tr/ab-ve-dis-iliskiler/item/769-dunya-ticaret-orgutu.html

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Tarifelerinin Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "İthalat Kotaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Tarifelerinin Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Tarife Dışı Engeller" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Korumacılık ve Öteki Tarife Dışı Araçlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Vergilerinin Kısmi Denge Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Tarifelerinin Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "İthalat Kotaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Anti-Damping Vergileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Tarifelerinin Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Eğer ülke içinde üretimi yapılmayan bir maldan vergi alınıyorsa, bu sadece gelir sağlamak içindir. Türkiye'de kahve ve kakaodan alınan gümrük vergileri buna örnektir.

Sıra Sizde 2

Cotton ülkesi uluslararası ticarete izin verdikten sonra, yün battaniyeyi komşularına göre daha pahalıya ürettiği için, yani bu üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı için ithal etmeyi tercih edecektir. Cotton ülkesi yün battaniye ithalatçısı olur.

Sıra Sizde 3

CE işareti, Avrupa Birliğinin (AB) teknik mevzuat uyumu çerçevesinde malların serbest dolaşımının tam anlamıyla sağlanması amacıyla ürünlerin teknik yapılarına ilişkin mevzuatı daha basit ve genel hâle getirmek için 1985 yılında benimsediği Yeni Yaklaşım Politikası kapsamında hazırlanan Yeni Yaklaşım Direktifleri kapsamına giren ürünlerin bu direktiflere uygun olduğunu ve gerekli bütün uygunluk değerlendirme faaliyetlerinden geçtiğini sağlık, güvenlik ve tüketicinin ve çevrenin korunması gerekliliklerine uygunluğunu gösteren ve Conformité Européenne kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir Birlik işaretidir. AB'ye CE işareti olmayan ürünleri ihraç etmek mümkün değildir. Bunun için gerekli belgeleri AB'nin kabul ettiği standart kurumlarından almak gerekir. Standartlar, malların üretiminde, ambalajlanmasında ve tüketiminde ayrı ayrı belirlenebilmektedir. Bireylerin ve çevrenin sağlık ve güvenliği gözetilerek uygulamaya konulan bu teknik ve idari düzenlemeler ithalatçı ülkeler açısından haklılık arz etmekle birlikte, gelişme yolundaki ülke ihracatçıları için masraflı ve oyalayıcı olabilmekte ve ihracatı caydırıcı bir nitelik taşıyabilmektedir. Bu anlamda CE işareti aslında görünmeyen engellerden biridir.

Yararlanılan Kaynaklar

Balkır, C. (2010). **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme-**Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 310.

Engin, N. (1992). **Uluslararası Ticarette Korumacı Eğilimler,** İstanbul Ticaret Odası, Yayın no: 1992-4.

Ertek, T. (2009). **Temel Ekonomi,** (3.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Karluk, S. R. (2009). **Uluslararası Ekonomi,** (9.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2006). **International Economics-Theory and Policy,** (7.Baskı) Pearson Addison-Wesley.

Külünk, M. (2004). **Uluslararası Ticarette Tarife Dışı Engeller ve İhracatçılarımızın Karşılaştığı Zorluklar,** İstanbul: Çınar Gümrükleme Hizmetleri Limited Şirketi.

Mankiw, N. G. (2002). **Principles of Economics,** (3.Baskı). Thomson/South-Western.

Salvatore, D. (1986). **Uluslararası İktisat, Teori ve Problemler,** Çev: Tamer İşgüden, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Salvatore, D. (2007). **International Economics** , (9. Baskı). John Wiley&Sons.

Seyidoğlu, H. (2009). **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama,** (15.Baskı). Güzem Can Yayınları.

Tunç, H. (2004). **Uluslararası Ticaret, Para ve Finans,** İstanbul: Alfa Yayıncılık.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Döviz piyasasını açıklayabilecek,
- Döviz kurunun oluşumunu açıklayabilecek,
- Sabit döviz kuru, esnek döviz kuru ve esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemlerini açıklayabilecek,
- Döviz kuru politikasını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Belirli Usul
- Sabit Kur Sistemi
- Esnek Kur Sistemi
- Parite
- Döviz Kuru
- Açık Piyasa İşlemleri
- Düz Kur
- Spot Döviz Kuru
- Avrupa Para Yılanı
- Devalüasyon
- Revalüasyon
- Para Kurulu
- Swap

İçindekiler

Uluslararası İktisat

Döviz Piyasası ve Döviz Kuru Sistemleri

- GİRİŞ
- DÖVİZ PİYASASI
- DÖVİZ KURU KAVRAMI VE DENGE DÖVİZ KURU
- DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DÖVİZ KURU RİSKİ
- DÖVİZ KURU POLİTİKASI

Döviz Piyasası ve Döviz Kuru Sistemleri

GİRİŞ

Dünyada mal akışlarına paralel fakat aksi yönde para akışı vardır. Diğer bir deyişle, uluslararası mal ve hizmet akışının tersi, parasal akıştır. Bu akış, para ile olabileceği gibi kısa ve uzun vadeli borçlanma şeklinde de olur. Uluslararası ekonomik işlemleri sağlıklı bir şekilde açıklayabilmek için bütün reel ve parasal işlemleri bir arada ele almak gerekir. Uluslararası ticarette bir tarafta bir ülkenin vatandaşı olan alıcılar, diğer tarafta ise diğer bir ülkenin vatandaşı olan satıcılar vardır. Yurt içi ticaretten farklı olarak, bu tür ekonomik işlemlerde en az iki farklı ulusal para söz konusudur. Aynı şekilde uluslararası yatırım, hizmet ihracı ve ithali gibi durumlarda da ülkenin parasının diğer ülke parasına çevrilmesi gerekir. Bu değiştirme işleminde bir fiyat olmalıdır. Bu üniteye kadar olan üniteler parasal örtüden soyutlanarak hazırlanmıştır. Bundan sonra ele alınacak konulara para ile ifade edilen fiyatlar da dâhil edileceği için gerçek ekonomik hayata daha fazla yaklaşılacaktır.

DÖVİZ PİYASASI

Türkçede döviz ve kambiyo sözcükleri, yabancı ülke parasını ve bu ülke parası üzerinden düzenlenen ticari senet, çek ve havale gibi ödeme araçlarını ifade etmek üzere birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ödemeler dengesi açık veren, borçlarını ödemede zorluk çeken ve ekonomisi zayıf olan ülkelerin paraları döviz olmakla birlikte, uluslararasında kabul görmez. Çünkü bu ülkelerin paraları ile onu çıkaran ülkeden ve diğer ülkelerden mal ve hizmet satın almak çok zor, belki de imkânsızdır.

Bu durumda, böyle bir ülkenin parasına sahip olunması, uluslararası ödeme aracına sahip olunduğu anlamına gelmez. Bu açıdan yabancı paraları, ülkeler tarafından çok arzu edilmesi ile hiç arzu edilmemesi arasında sınıflandırmak mümkündür. Günümüzde ABD doları, Euro ve İngiliz sterlini bütün dünya ülkeleri tarafından istenmesine rağmen, Filipin pesosu hiçbir ülke tarafından aranmamaktadır. Aşağıda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca alım satıma konu olmayan (konvertibl olmayan) dövizlere ilişkin bilgi amaçlı kur tablosu verilmiştir.

Tablo 6.1
Konvertibl Olmayan Dövizler

Kaynak: *TCMB*

Simgesi	Döviz Cinsi	₺ Karşılığı (13.02.2012)
ARS	Arjantin Pesosu	0.40403
AZN	Azerbaycan Yeni Manatı	2.2361
BHD	Bahreyn Dinari	4.6578
AED	Birleşik Arap Emirlikleri Dirhemi	0.47810
BRL	Brezilya Reali	1.02210
CZK	Çek Korunası	0.09292
CNY	Çin Yuan Renminbisi	0.27883
IDR	Endonezya Rupisi	0.00020
PHP	Filipin Pesosu	0.04138
ZAR	Güney Afrika Randı	0.22887
KRW	Güney Kore Wonu	0.00157
INR	Hindistan Rupisi	0.03573
HRK	Hirvatistan Kunası	0.30666
HKD	Hong Kong Doları	0.22644
IQD	Irak Dinarı	0.00151
ISK	İzlanda Kronu	0.01437
KZT	Kazakistan Tengesi	0.01184
LVL	Latviya Latsi	3.3308
LTL	Litvanya Litasi	0.67400
HUF	Macar Forinti	0.00801
MYR	Malezya Ringgiti	0.58030
MXN	Meksika Pesosu	0.13787
EGP	Misir Lirası	0.29091
PKR	Pakistan Rupisi	0.01933
PEN	Peru Yeni Solu	0.65474
PLN	Polonya Zlotisi	0.55520
SGD	Singapur Doları	1.3995
SYP	Suriye Lirası	0.03057
THB	Tayland Bahtı	0.05699
UAH	Ukrayna Hryvnasi	0.21864
JOD	Ürdün Dinarı	2.4750
ILS	Yeni İsrail Şekeli	0.47195
NZD	Yeni Zelanda Doları	1.4656

01.04.2009 tarihine kadar Gösterge Niteliğindeki Kurlar listesinde yayımlanan Suriye Lirası, Ürdün Dinarı ve Yeni İsrail Şekeli efektif kurları, 22.04.2009 tarihinden sonra TCMB Tarafından Alım Satıma Konu Olmayan Dövizlere İlişkin Bilgi Amaçlı Kur Tablosu içinde yayımlanmaktadır.

Dünyada ekonomik açıdan güçlü sanayileşmiş ülkelerin ulusal paraları, istenilen diğer ulusal paralara sınırlamaya uğramadan hemen çevrilebildiği için konvertibl niteliktedir.

Konvertibl olan ulusal paralar, uluslararasında ödeme aracı olarak kullanılır. IMF'ye göre *tam konvertibilite,* bir ülkede yerleşik olan veya olmayan gerçek ve tüzel kişilerin o ülkenin parası veya diğer yabancı paralar ile olan alacaklarını serbest bir şekilde iktisap etmesi (edinmesi) ve diğer yabancı paralar ile değiştirmesidir. Bu anlamda tam bir konvertibilite rejimi uygulamada çok azdır. Bu nedenle dünya ülkeleri arasında mevcut olan konvertibilite rejimi çeşitli derecelerde sınırlanmıştır.

Bir ulusal paranın başka bir paraya çevrilmesi döviz piyasasında veya kambiyo borsasında yapılır. Döviz piyasası, döviz alış ve satışının yapıldığı ve döviz kurunun oluştuğu piyasadır. Piyasanın belli bir mekânı yoktur. Döviz alan ve satan kişi ve kurumların birbirleri ile kolayca ilişki kurabilmelerini sağlayan herhangi bir organizasyon döviz piyasasını meydana getirir. Döviz alıcı ve satıcıları internet, telefon, telsiz veya teleks ile birbirlerinden haberdar olabiliyorlarsa, piyasa oluşmuş demektir.

Döviz piyasası, döviz alım satımı ile uğraşan ticari banka, kambiyo komisyoncuları ve merkez bankalarından oluşur. Ticaret bankaları, müşterilerinin kendilerine getirdikleri dövizleri satın alır, onların talep ettikleri dövizleri kendilerine satar. Dövize dayanan işlemler yapar, döviz mevduatı kabul eder, döviz ile kredi açar ve döviz plasmanlarını iç ve dış piyasalarda işletir. Kambiyo komisyoncuları dünyanın belli başlı finans merkezleri ile devamlı haberleşme içinde bulundukları için *arbitraj* yapar ve mali kurumlara aracılık eder. Döviz piyasası dışındaki kambiyo işlemleri bankalarda yapılır.

Uluslararası ticaretin akıcı bir şekilde ülkeler arasında gerçekleşebilmesi için ticarete konu mal karşılığı olan ulusal paraların bir piyasa aracılığı ile çevrilmesi gerekir. Bu piyasa, döviz piyasasıdır.

Merkez bankaları, döviz piyasalarında para otoritesini temsil eder ve gerektiğinde piyasaya müdahalede bulunur. Piyasanın talep fazlasını kendi rezervlerinden karşılar, arz fazlasını ise piyasadan emer. *Açık piyasa işlemlerine* başvurarak kurlarda istikrar sağlamaya çalışır, ticaret bankaları ve kambiyo komisyoncularının faaliyetlerini kontrol eder. Konvertibl döviz piyasaları, piyasanın özelliğinden dolayı birbirleriyle bütünleşmiş gibidir. Bu niteliği ile tam rekabet piyasasına en yakın piyasa tipidir ve dünya üzerinde tek bir konvertibl döviz piyasasından söz edilebilir.

Döviz piyasasında kontrol söz konusu ise ödemeler dengesinde değişik kalemlere uygulanan kurlar farklılaşabilir. Turistik harcamalara, sermaye transferlerine, lüks ithalata, sanayi ürünleri ihracatına ve işçi dövizlerine farklı kurlar uygulanır. Böylece ihracat ve görünmeyen kalem gelirleri artırılmaya, buna karşılık ithalat giderleri azaltılmaya çalışılır. Düşük kurlar, dünya pazarlarında rekabet gücüne sahip olan ihraç mallarına veya bunların bir kısmına ve ekonomi için büyük önemi olan ithal mallarına; yüksek kurlar ise ihracatı teşvik edilecek mallar ile ekonomi için önemli olmayan ithal mallarına uygulanır. Dış borçlar ile yabancı kâr transferleri kur değişmelerinin dışında tutularak bunlara kur garantisi hakkı tanınır.

Bir ülkede dövizin değer kaybetmesi (düşük döviz kuru), ülkenin gerek ihracat gerekse ithal ikamesi sektörlerinde verimli kaynakların daha etkin kullanımını engeller.

Arbitraj: Fiyat farklarından yararlanmak amacıyla para, kıymetli maden, tahvil ve hisse senedi alıp satma işlemidir. Farklı piyasalarda aynı menkul kıymetler için farklı denge fiyatları oluşmuş olması durumunda, menkul kıymetlerin ucuz olduğu piyasadan alınarak daha pahalı olduğu piyasada satılmasıdır.

Düşük kur, ithalatı teşvik ederek ithal ikamesi sanayi dallarının yurt içindeki gelişimine engel olur. Yüksek kur, firmalara marjinal üretimlerine devam imkânı sağlar ve etkin bir şekilde çalışmayan ithal ikamesi sanayi dallarını korur. Dış dengeyi sağlamak amacıyla ihracata prim ve sübvansiyon uygulanması, buna karşılık bazı malların ithalinden vergi alınması, resmî kurun yanında fiilî döviz kurunun doğmasına yol açabilir.

DİKKAT

Döviz kurunda yükselme, bir birim yabancı para için daha çok ulusal para vermek anlamına gelir ve bunun sonucunda ulusal paranın dış değeri azalır. Döviz kurunun düşmesi, bir birim yabancı paranın eski durumuna göre daha az ulusal para ile satın alınabilmesidir. Bu durumda ulusal paranın değeri yükselir.

İhracatın teşviki amacıyla ihracatta vergi iadesine gidilmesi, fiilî döviz kurunu resmî kurun üzerine çıkarmakta ve çoklu döviz kuru gibi bir etkiye sahip olmaktadır. Ülkeye ithali istenmeyen malların ithaline uygulanan ek vergiler de çoklu döviz kurunun meydana getirdiği etkiye benzer etkiler yaratmaktadır.

Döviz piyasasında, yabancı para birimi elde etmek için kaç birim ulusal para verilmesi gerektiği konusunda iki temel usul vardır. Ulusal para birimi değeri yabancı ülke parası ile ifade ediliyorsa *belirli usul* (certain) geçerlidir. Londra piyasasında bu usul uygulanır. Bir sterlinin kaç dolar, kaç Euro ettiği gösterilir. Yabancı para biriminin değeri ulusal para ile ifade ediliyorsa *belirsiz usul* (uncertain) söz konusudur. Paris ve diğer döviz piyasalarında belirsiz usul uygulanır. Türkiye'de de bu usul geçerlidir ve bir euronun, bir doların, bir sterlinin kaç Türk lirası ettiği belirlenir.

SIRA SİZDE 1

Bir ekonomide döviz kurunun düşük olması nasıl etkiler doğurur?

DÖVİZ KURU KAVRAMI VE DENGE DÖVİZ KURU

Dünya üzerinde siyasi bağımsızlığını kazanmış her ülke ulusal para sistemine sahiptir. Ülke içinde geçerli olan para birimi ülkenin ulusal parası olmasına rağmen, uluslararası işlemlerde en az iki değişik para birimi söz konusudur. Bu durumda ortaya iki türlü fiyat çıkar: Dış ticarete konu olan mal veya hizmetlerin yabancı para birimi ile olan fiyatı ve ulusal para birimi ile olan fiyatı.

Döviz kuru (kambiyo kuru veya parite), iki ulusal para birimi arasındaki değişim oranıdır.

Serbest piyasa ilkelerinin geçerli, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu ekonomilerde döviz kuru, piyasada serbest bir şekilde arz ve talep şartlarına göre belirlenir. Döviz talebinde bir değişme yok iken döviz arzındaki artış dövizin değerinin düşmesine, döviz arzındaki azalma ise dövizin değerinin yükselmesine neden olur. Dövizin denge fiyatını, döviz arz ve talebindeki değişmeler belirlediğine göre; döviz kurundaki değişmelerin nedenlerinin değerlendirilmesi ve ileriye yönelik tahminlerin yapılabilmesi, döviz arz ve talebindeki değişmelerin analizi ile mümkündür.

Döviz kuru yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatı olduğu için döviz kuru ülkeler arasındaki fiyat seviyelerini birbirlerine bağlayarak fiyat ve maliyet karşılaştırmaları yapılmasına imkân sağlar. Döviz kuru olmasa ülkeler birbirlerinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyat ve maliyetleri konusunda bilgisi sahibi olamazlar. Döviz kuru, bu bilgisizliği ortadan kaldırır.

DİKKAT

Döviz kuru bir fiyat olmakla beraber, mal fiyatından farklıdır.

Döviz kurundaki değişiklik, malın fiyatında meydana gelecek değişmenin yaratacağı etkiden farklı etkiler yaratır. Buğday fiyatında meydana gelecek bir değişme, sadece buğday arz ve talebi ile en yakın ikame malının (mısır, çavdar, arpa) arz ve talebi üzerinde etkili olur. Buna karşılık döviz kurundaki değişme, önce uluslararası ekonomik ilişkilere konu olan mal ve hizmetlerin piyasalarını ve fiyatlarını, daha sonra bunlar aracılığıyla diğer piyasaları etkileyerek ekonomide küresel değişiklikler yaratır.

Döviz kuru, döviz piyasasında (kambiyo borsasında) oluşur. Döviz piyasalarında yapılan alış ve satışlar sonucu belirlenen ve her gün kambiyo fiyat cetvelleri ile ilan edilen döviz fiyatlarına *cari* veya *gerçek* kur denir. Bu kur, borsada oluşan değerdir. Resmî kur uygulayan ülkeler, dış alış ve satışlara farklı kur uygulayabilirler. Bu nedenle serbest cari kur yanında, alışverişlere temel olan resmî kur da vardır.

Eğer çeşitli ulusal paraların satın alma güçleri arasında değişim oranı sabit ise resmî kur ile cari piyasa kuru arasında önemli bir fark olmaz. Resmî kur ile cari kur arasında fark varsa bu farkın azaltılması amacıyla döviz kontrolüne gidilir ve döviz harcamaları ön izne bağlanır.

Spot döviz kuru, döviz alışverişi ile ilgili anlaşmanın yapıldığı günkü döviz kuruna denir. Spot alışverişlerde döviz kuru, anlaşmanın yapıldığı günü izleyen iki iş günü için geçerlidir. Dövizlerin gelecekte belirlenen bir tarihte alışverişini öngören ve bugünden saptanan döviz kuruna *vadeli (forward) döviz kuru* denir. Spot tarih (anlaşmanın yapıldığı tarih), başlangıç noktası olarak alınır ve spot tarihten itibaren 1-12 ay arasında saptanan vadelerde ve sabit tutulan kur üzerinden döviz alışverişi yapılır. Forward işlem piyasalarında standart işlem vadeleri 1, 2, 3, 6 ve 12 ay olarak belirlenmiştir.

Döviz kurları, peşin alış ve satışlar ile vadeli alış ve satışlarda farklılık gösterir.

İki ulusal para arasında doğrudan doğruya uygulanan döviz kuruna *düz kur* denir. Türk lirası ile doğrudan dolar satın alınmak istenirse ABD doları ile Türk Lirası arasındaki paritenin 1$=₺1.8 olduğu varsayımı altında, bir dolar için ₺1.8 vermek gerekecektir. Bu durumda doların düz kuru ₺1.8'dir. Fakat dolar dolaylı bir şekilde de satın alınabilir. Türk Lirası ile önce sterlin, sonra sterlin ile Euro ve Euro ile de dolar alınabilir. Böylece Türk Lirası ve dolar arasında çapraz kur meydana gelir. Eğer 3 Türk Lirası=1 sterlin, 1 sterlin=4 euro ve 4 euro=3 dolar ise 3 Türk Lirası ile 3 dolar satın alınabilir. Düz kurdan 3 dolar için ₺5.4 (3×1.8=5.4) ödemek gerekirken, çapraz kurdan aynı miktar için ₺3 ödemek yeterli olacaktır.

Uluslararası ödemelerin yapılabilmesi için düz ve çapraz kurlar arasında fark olmaması gerekir. Aksi durumda uluslararası ticaret yön değiştirir. Türkiye'deki ihracatçı malını ABD'ye satmak yerine, İngiltere'ye satmayı tercih eder. Çünkü çapraz kurdan yararlanarak daha kârlı bir iş yapar.

Döviz arzı, ülkenin diğer ülkelerden olan alacaklarından büyük ölçüde etkilenir. Ödemeler dengesinin aktif tarafının pasif tarafını aşması durumunda, ülke diğer ülkelerden alacaklanır. İhracat yapıldığı zaman ülkeden mal çıkışı olur. Buna karşılık ülkenin yabancılardan alacak hakkı artar. Sermaye ihracatında ise döviz talebi yaratılmış olur. Hizmet gelirleri, yabancı turistlerin harcamaları, dışarıdan gelen yardımlar, hibeler, karşılıksız transferler ve yatırım gelirleri döviz arzını arttırır.

Döviz arzı, herhangi bir şekilde elde edilen ve ulusal paraya dönüştürülmek için döviz piyasasına arz edilen yabancı paralardır. Ülkenin döviz kuru yükselirse döviz arzı artar. Çünkü yüksek kur ülkeden alacaklıların daha fazla ulusal para elde etmelerine yol açar. Döviz arz eğrisi döviz kurları ile doğru orantılıdır ve pozitif eğimlidir. Bu nedenle normal arz eğrisine benzer ve sol aşağıdan sağ yukarıya doğru çıkar.

Döviz arzına etki eden faktörler şunlardır:

- Ülkenin ihracatına olan talebin fiyat esnekliği
- Ülkenin ihracatına rakip yabancı mal arzının fiyat esnekliği
- İhraç edilen malların arzının fiyat esnekliği
- Ülkede ihraç edilen mallara olan iç talebin fiyat esnekliği

Döviz talebi, yabancılara ödemede bulunmak için talep edilen toplam yabancı para miktarıdır.

Döviz talebi, bağlı (türev=derived) taleptir. Döviz doğrudan kendisi için değil, onunla mal ve hizmet satın almak için talep edilir. Bunun istisnaları da vardır. Bazı durumlarda döviz, spekülasyonda olduğu gibi sadece para olarak tutulmak için saklanır. Ülke sakinleri dövizi, yabancılara olan borçlarını tasfiye etmek için talep eder. Dış ülkelere borçlanma, mal ve hizmet ithali, yurt dışında yapılan turistik harcamalar, yurt dışında gayrimenkul, hisse senedi ve tahvil gibi değerler satın almak, yatırımda bulunmak, faizlerden yararlanmak ve döviz kuru değişmelerinden spekülatif kazançlar sağlamak amacıyla bankalara para transfer etmek dövize talep yaratır ve kuru artırır.

Döviz talep eğrisi, döviz kurlarındaki düşme ile ters oranlı olarak artar. Negatif eğimli bir eğridir ve bu nedenle normal talep eğrisine benzer. Döviz talebi ile dö-

viz kuru arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Döviz kuru yükselirse, döviz talebi azalır. Döviz kurlarındaki düşme karşısında döviz talebi artar. Yüksek kur, yabancılara ödemede bulunacakların belli miktarda yabancı para için daha fazla ulusal para vermelerini gerektirir.

Döviz talebine etki eden faktörler şunlardır:

- Ülkenin ithal mallarına olan talebinin fiyat esnekliği
- Ülkede ithalata rakip malların arzının fiyat esnekliği
- İthal malları arzının fiyat esnekliği
- Ülkenin ithal etmiş olduğu mallara yönelen diğer ülke taleplerinin fiyat esnekliği

Döviz kuru, döviz piyasasında döviz arz ve talebi tarafından belirlenir. Diğer bir deyişle döviz kuru, toplam döviz talebinin toplam döviz arzına eşit olduğu yerde oluşur. Döviz kuru düştükçe döviz arzı azalır, buna karşılık döviz talebi artar.

Şekil 6.1'de yatay eksende döviz (dolar) miktarı, dikey eksende döviz kuru gösterilmiştir. (DD) döviz talebi (bir anlamda TL arzı), (SS) ise döviz arzı (bir anlamda TL talebi) eğrileridir. (E) ise doların TL fiyatıdır. Burada döviz arz ve talebinin mal ve hizmet ihraç ve ithalinden kaynaklandığı kabul edilmiştir. Sermaye hareketleri ile karşılıksız transferler ise analize dâhil edilmemiştir. Döviz kuru (E_1) iken talep edilen döviz miktarı 600 dolar, arz edilen döviz miktarı 200 dolardır ve döviz talebi döviz arzını 400 dolar aşmaktadır. (E_1) döviz kurunda 400 dolarlık bir döviz talebi fazlası söz konusudur.

Bu durumda ABD, Türk mallarını pahalı bulacağı için (döviz kuru düşük olduğundan dolayı) Türkiye'den ithalatını kısar. Diğer taraftan, döviz kurunun düşük olmasından dolayı Türkiye için ithalat ucuzladığından Türkiye'nin ABD'den yapacağı ithalat artar. İhracatçı ucuza mal sattığı için zarar edeceğinden ihracat azalır. Dolayısıyla dış ticaret dengesi 400 dolar açık verir. Dövize olan talep fazlalığı, döviz fiyatlarının (E_2) denge kuruna kadar yükselmesine yol açar.

Şekil 6.1

Denge Döviz Kurunun Belirlenmesi

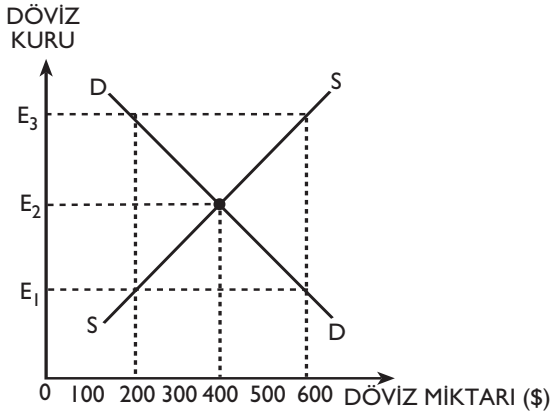

Döviz kuru (E_3) olduğunda; talep edilen döviz miktarı 200 dolar, arz edilen döviz miktarı 600 dolardır ve döviz arzı döviz talebini 400 dolar aşmaktadır. (E_3) döviz kurunda 400 dolarlık bir döviz arzı fazlası söz konusudur. Döviz kurunun (E_3)'e çıktığı durumda ABD, Türk mallarını ucuz bulduğu için ithalatını arttırır. Bu defa ABD'nin malları Türkiye için pahalılaşır ve Türkiye ABD'den yaptığı ithalatı kısar. Bu etkiler nedeniyle döviz arzı ve talebi arasında 400 dolarlık bir döviz arz fazlası ortaya çıkar. Diğer bir deyişle dış ticaret dengesi fazla verir. Arz fazlası, döviz kuru üzerinde baskı yaratarak döviz fiyatlarının denge döviz kuru olan (E_2)'ye inmesine yol açar. Bu nedenle (E_2), döviz arz ve talebini dengeye getiren tek fiyat (denge kuru) olmaktadır. (E_2) döviz kurunda arz ve talep edilen döviz miktarları (400) birbirine eşittir.

Denge döviz kurunun döviz arz ve talebine göre genel anlamda nasıl belirlendiğini Şekil 6.1 yardımıyla açıkladıktan sonra denge döviz kurunun hem ABD'de hem de Türkiye'de nasıl oluştuğunu ayrı ayrı açıklayalım. Şekil 6.2a'da ABD açısından denge döviz kurunun oluşumu açıklanmıştır. Yatay eksende TL miktarı, dikey eksende ise döviz kuru (\$/₺) gösterilmiştir. Döviz arz ve talep eğrilerinin kesiştiği (E) noktasında denge döviz kuru oluşur.

Spot döviz piyasasında denge döviz kuru (E); 1 ABD doları = 10 Türk Lirası ya da 10 Türk Lirası = 1 ABD dolarıdır. Burada karışıklığa yol açmamak için TL'nin dolar fiyatının \$/₺ olarak yazılmasında yarar vardır. Aslında \$0.10/₺1 ya da ₺10/\$1 fiyatları arasında fark yoktur. Şekil 6.2a'da \$/₺ kuru \$0.15 olunca spot piyasada TL arzı 250 milyondan 350 milyona çıkacaktır. \$/₺ kuru \$0.08 olduğunda ise TL arzı 250 milyondan 200 milyona düşecektir. Benzer gelişmeler talepte ise ters yönde etki yaratır. Denge kurundan (E) bir sapma olduğunda; \$/₺ kuru 0.15 dolara yükseldiğinde TL talebi 250 milyondan 100 milyona düşer. \$/₺ kuru 0.08 dolara düştüğünde ise TL talebi 250 milyondan 350 milyona çıkar.

Şekil 6.2b'de Türkiye açısından denge döviz kurunun oluşumu açıklanmıştır. Yatay eksende ABD doları miktarı, dikey eksende ise döviz kuru (₺/\$) gösterilmiştir. Şekil 6.2b'de denge döviz kuru spot piyasada dolar arz ve talep eğrilerinin kesiştiği (E) noktasında oluşur. (E) denge döviz kurunda 10 Türk Lirası = 1 ABD dolarıdır. Spot piyasada denge sağlandığında 25 milyon dolar arz ve talep edilmektedir. ₺/\$ kuru ₺12.5 olduğunda Türkiye'de dolar talebi 25 milyondan 15 milyona düşer. ₺/\$ kuru ₺6.67'ye düştüğünde ise ABD dolarına olan talep 25 milyondan 52 milyona yükselir.

Özetle belirtmek gerekirse Amerikalı turist Türkiye'ye geldiğinde, Türkiye'de alışveriş yapmak için Türk Lirası'na ihtiyaç duyacaktır. Çünkü Türkiye'de mal ve hizmet satın almak isteyecektir. Türkiye'de dolar, kabul gören bir para (döviz) olmasına rağmen her yerde geçmez. Otobüse binen Amerikalı turist bilet parasını Türk Lirası olarak ödemek zorundadır. Bu nedenle piyasaya dolar arz eder ve karşılığında Türk Lirası alır. Bir Türk vatandaşı ABD'ye gittiğinde, Türk Lirası ABD'de geçmeyeceği için Türk Lirası'nı ABD dolarına çevirir. Diğer bir deyişle piyasadan dolar talep eder, Türk Lirası karşılığında dolar satın alır ve ABD'deki harcamalarını bu ülkenin parası olan dolar ile yapar.

Şekil 6.2

Denge Döviz Kurunun ABD ve Türkiye Açısından Oluşumu

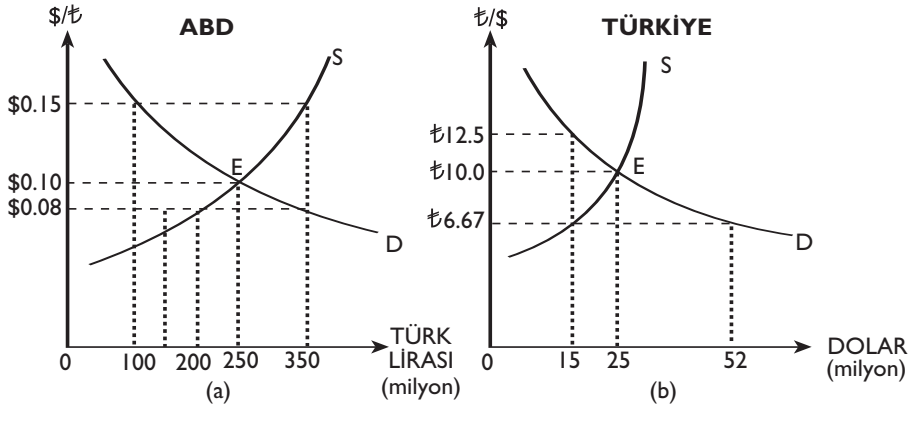

Ekonomide denge döviz kuru ödemeler dengesinin sağlanması açısından çok önemlidir. Çünkü denge döviz kuru sağlanamazsa dış denge bozulur.

Ekonomide iki tip denge ve kur vardır. Birincisi; normal net dış sermaye akımları ile oluşan cari işlemler dengesidir. Normal sermaye akımlarından, net dış varlıkların ulusal gelire oranı ile ifade edilen ve uygun sayılabilecek sabit bir düzeydeki sermaye akımları kastedilmektedir. Bu durumda, Merkez Bankası rezerv biriktirmez veya yitirmez, sıcak para gibi spekülatif sermaye akımları düşüktür. Örneğin, 1$=₺1,5 şeklindeki bir kur seviyesinde oluşan cari işlemler açığı, normal sermaye akımları ile kapatılabiliyorsa, bu düzeydeki kura *denge kuru* denir.

İkincisi ise iç tasarruf-yatırım eşitliğini sağlayan cari işlemler açığı ya da fazlasıdır. İç tasarruf-yatırım eşitliği, bir ülkenin zaman içerisindeki yatırımları, tasarrufları ve cari işlemleri arasındaki ilişkilerinden oluşur. Ülkenin yatırımları ile tasarrufları arasındaki farkın ulusal gelire oranı yüzde 1 ya da 2 arasında iken yani cari işlemleri bu oranlarda açık verirken, bu fark aniden yüzde 5 ya da 6'lara çıkmış ise bu durumda reel kurda dengeden uzaklaşmış olur.

Ekonomideki denge döviz kuru, ödemeler dengesini sağlayan reel efektif döviz kurudur.

Ekonomide ödemeler dengesini sağlayacak denge kurunun bulunması çok önemlidir. Denge kuru hesaplanırken önce olması gereken kur ile oluşan denge kuru arasındaki farkın bulunması, daha sonra bu farkı kapatacak reel kurun hesaplanması gerekir. Denge kurunun hesaplanması sürecinde ekonomideki çeşitli faktörlerin bu sürece etkileri göz önüne alınır. Ekonomideki tasarruf-yatırım dengesi gibi makro dengelere ve ekonominin genel yapısına bakılır. Ekonomideki yapısal değişmelerin etkileri hesaplanarak sürece dâhil edilir. Ekonomideki verimlilik ölçülerek ileriye yönelik hesaplamalar yapılır.

Reel efektif döviz kuru, reel kur endeksi ile belirlenir. Ülke para birimlerinin diğer para birimlerine karşı reel değerini ölçmeye yarayan endekse reel kur endeksi denir. Reel kur endeksi, Türk Lirası'nın değerinin reel olarak ne kadar değiştiğini bulmak için Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkelerdeki enflasyon oranları dikkate alınarak hesaplanır. TÜFE bazlı reel efektif kur endeksi (1995=100); Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, G. Kore, Tayvan, İran, Brezilya, Çin ve Yunanistan'ın yer aldığı 19 ülkeye göre hesaplanır. Yurt içi ve yurt dışı fiyat endeksi olarak tüketici fiyatları endeksi kullanılır. Endeksteki artış, Türk lirasının reel anlamda değer kazandığını ifade eder.

SIRA SİZDE 2

Döviz kurunda meydana gelecek değişiklik, malın fiyatında meydana gelecek değişmenin yaratacağı etkiden farklı bir etki yaratır mı?

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DÖVİZ KURU RİSKİ

Teoride başlıca iki temel döviz kuru sistemi vardır. Bunlar *sabit kur sistemi* ile *serbest* veya *esnek kur sistemi*dir. Bu iki temel kur sisteminin arasında çok sayıda ara sistem vardır ve bunlar ara rejimler olarak adlandırılır. Bu sistemler içinde en önemlisi *esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemi*dir.

Bütün döviz kuru sistemlerinde amaç, döviz kurunun belirlenme şekli ne olursa olsun ödemeler dengesini belirli bir süre dengede tutan kuru belirlemektir.

Sabit kur sisteminde döviz kurları sabit tutulurken serbest kur sisteminde döviz kuru piyasadaki döviz arz ve talebine göre belirlenir. Döviz kurunun tamamen serbest piyasa kurallarına göre belirlendiği dönemler çok kısa ve nadirdir. 1944 yılında yürürlüğe giren Bretton Woods Sistemi ile döviz kurunun istikrarı amaçlanmış ve sabit fakat ayarlanabilir kur sistemi kabul edilmiştir. 1971 yılında doların altına çevrilebilirliğinin kaldırılmasıyla birlikte sistem çökmüştür. 1976 yılında IMF'nin Jamaika'da yapmış olduğu toplantıda yeni bir sistem geliştirilerek gözetimli *dalgalanma sistemi* getirilmiştir.

Sabit Döviz Kuru Sistemi

Sabit döviz kuru sistemi (fixed exchange rate system) en iyi şekilde altın para standardı sisteminde işler. Klasik altın para standardı sistemi, 1880'den 1914 yılına kadar dünyada geçerli olmuş para sistemidir. Dünyada ilk altın para standardı uygulamasına 1821 yılında İngiltere'de başlanmıştır. Daha sonra Fransa ve ABD 1850'lerde altın para standardını kabul etmiş; İtalya, Belçika ve İsviçre de aynı tarihlerde bu sisteme geçmiştir. Almanya 1870'de sisteme katılmış; Rusya, Avusturya, Macaristan ve Japonya ise 1895'de altın para standardını uygulamaya başlamışlardır.

Altın para standardı sisteminde döviz piyasası serbest olmalıdır. Ülkelerin paraları doğrudan veya dolaylı olarak altınla tanımlanmalı, istenildiği kadar altın serbestçe satın alınabilmeli ve ülkeye altın giriş ve çıkışına müdahalede bulunulmamalıdır.

Bu sistemde ülkelerin paraları altına bağlı olduğundan ulusal paraların birbirleri cinsinden ifadesi olan döviz kurları da sabit olacak veya "altın noktaları" diye adlandırılan kur sınırları içinde sabit kalacaktır. Altın alış ve satış fiyatları, komisyon, sigorta, faiz, ulaşım giderleri vb. etkenlere bağlı olarak farklı olabilir. İki ülkenin paralarının altın olarak birbirine oranına *darphane oranı* denir. Komisyon, sigorta, faiz, ulaşım giderleri vb. etkenlere bağlı olarak altının alış ve satış fiyatları darphane oranı ile aynı olmayabilir.

İki ülkenin paraları altına belirli bir oranda bağlanmış ise bu ülkelerin paralarının birbirlerine oranı sabit olur.

ABD'de 1 ons (31.1034768 gram=1 international troy ounce) altın 35 ulusal para birimine (35 ABD doları), Türkiye'de ise 70 para birimine (70 Türk Lirası) bağlanmış olsun. Bu durumda 1 ons altının fiyatı ₺70 ya da $35 olacaktır. Buradan yola çıkarak 1 TL'nin 1/2 dolar (₺1=$0.5 ya da 50 cent) ya da 1 doların 2 TL'ye eşit olduğu anlaşılır. (Kurlar: $1=₺2 veya ₺1=$0.5 veya 50 centtir). Böylece doların Türk Lirası karşılığı piyasa fiyatı 1 dolar için 2 TL'den (ya da 1 TL için 50 centten) uzaklaşmayacaktır. Diğer bir deyişle hiç kimse ABD'de ₺1 için 50 centten fazla ödemek istemeyecektir. Diğer taraftan hiç kimse ₺1'yi 50 centin altında satmak istemeyecektir. Aynı zamanda hiç kimse ABD Merkez Bankası'na giderek ₺1 karşılığında 1/70 ons altın almayacaktır. 1/70 ons altın ancak Türkiye Merkez Bankası tarafından değiştirilebilir. ABD'deki bir kişinin Türkiye'ye ödeme yapmak için Türk Lirası talep ettiğini varsayalım. TL'nin altın fiyatı 50 cent olduğu için daha yüksek fiyat ödemek doğru değildir; onun yerine Türkiye'ye altın ihraç edilip bu altınları TL'ye çevirmek daha avantajlıdır. Bunun tersine, elinde TL bulunan ve bunları dolara dönüştürmek isteyen bir kimse de ₺1'yi 50 centin altında bir fiyattan dolara çevirmek istemez. Çünkü ₺1'yi 50 centin altında bir fiyattan dolara çevirmesi avantajlı değildir. Bunun yerine Türkiye'den altın getirmek (ithal etmek) daha avantajlı olacaktır.

Bir ülkeden diğerine altın gönderilmesi belli bir maliyet gerektirir. Bu nedenle doların Türk lirasına karşı değişim oranı bu maliyetleri de kapsar.

Bir ülkeden diğerine altın gönderilmesi belli bir maliyet gerektirir. Bu nedenle doların Türk lirasına karşı değişim oranı bu maliyetleri de kapsar. Örneğin; 1 ons altının ABD ile Türkiye arasındaki ulaşım maliyeti 5 cent olsun. Bu yüzden ₺1 karşılığında altın elde etmenin (satın almanın) maliyeti 55 cent olacaktır. Bunun 50 centi altın, 5 centi ise ulaşım maliyetidir. ₺1 = 55 cent, ABD için TL'nin altın ihraç noktasını oluşturur; ABD'de hiç kimse TL'ye bundan daha yüksek fiyat ödemez, onun yerine Türkiye'ye altın ihraç eder. Çünkü altınları Türkiye'ye ihraç edip, bunları Türkiye'de TL'ye çevirmek daha avantajlı olacaktır.

Dövizin alabileceği en düşük değer de, paraların altına göre belirlenen fiyatından altının taşıma maliyetlerinin çıkarılması ile elde edilir. Bu da ilgili paranın altın ithal noktasıdır. ₺1, 1/70 ons altına çevrildiğinde 50 cente satılabilmekte, bunun 5 centi ulaşım maliyeti olduğu için bu işlemden 45 cent elde edilmektedir. Yani ₺1'nin altına ve sonra dolara çevrilmesi sonucunda elde edilen değerden ulaşım maliyeti çıktıktan sonra 45 cent kalmaktadır. Dolayısıyla ₺1 net 45 cente denk gelmektedir. ₺1 = 45 cent, ABD için altın ithal noktasıdır. ABD'de hiç kimse ₺1'yi 45 centin altına satmak istemeyeceği için Türkiye'den altın ithal etmek daha avantajlı olacaktır.

Altın para standardı, döviz kurlarını sabit tutmak açısından ideal bir sistemdir. Altın para standardı 19'ncu yüzyılda büyük ölçüde geçerli olmuş ve *"Altın Çağını"* yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz uygulanmış, savaş döneminde kesintiye uğramış, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler yeniden altın para standardına dönmüşlerse de bu ikinci deneme başarısız olmuştur.

Sonuç olarak; serbest döviz piyasasında ₺1'nin dolar karşısındaki değeri 45 cent ile 55 cent arasında dalgalanacak, bu sınırları hiçbir zaman aşmayacaktır. 45 centlik fiyat ülkeye altın girişini başlatacağı için bu noktaya *Altın İthal Noktası* (Gold Import Point) denir. 55 centlik fiyat ise ülkeden altın ihracatını başlatacağı için bu noktaya *Altın İhraç Noktası* (Gold Export Point) adı verilir.

Altın ihraç noktasında döviz arzı sonsuz esnektir. Çünkü bu yüksek fiyattan (₺1=55 cent) altın ihraç edilerek istenildiği kadar döviz elde edilmektedir. Altın ithal noktasında ise döviz talebi sonsuz esnektir. Çünkü ülkeye bu düşük fiyattan (₺1=45 cent) altın, ulaşım giderleri de dâhil istenildiği kadar getirilebilmektedir. Altın para standardında döviz kuru, altın ihraç ve ithal noktaları arasında döviz arz ve talebi tarafından belirlenmektedir.

Uluslararasında altın para standardından söz edebilmek için dünya üzerindeki başlıca ülkelerin bu sistemi kabul etmiş olmaları gerekir. Altının günümüzde uluslararası ödemelerde kullanılması ve uluslararası bir likitide aracı olması altın para standardının geçerli olduğu anlamına gelmez. Sabit döviz kuru sistemi, kağıt para rejimlerinde de altın para standardında olduğu şekilde işler.

Altın para standartlarında sabit kur sistemi, özellikle klasik teorinin dış denge mekanizmasının işleyişine ilişkin açıklamaları ve dayandığı varsayımlar dolayısıyla eleştirilmiştir. Klasik teori, tam istihdam ile fiyat ve ücretlerde tam esneklik varsayımlarından hareketle miktar teorisinin geçerliliğini savunur. Klasik teorinin dış dengenin fiyat seviyesinin, ulusal gelir ve para miktarındaki değişmeler ile sağlanacağı konusundaki görüşleri günümüz gerçeklerine uymamaktadır.

Altın para standardının geçerli olduğu yıllarda dış dengedeki fiyat değişmeleri, klasik düşüncede öngörülen miktarlarda olmamıştır. Dış denge, daha çok faiz ve gelir seviyesindeki değişmeler ile sağlanmıştır. Dış dengesi bozulan bir ülkenin dengeye ulaşabilmesi, daha yüksek faiz oranında ve daha düşük gelir seviyesinde mümkün olmuştur. Bu ise dış dengenin sağlanması uğruna ülkenin ulusal gelirinde bir azalmayı kabul etmesi anlamına gelir.

Devalüasyon yapılmasının başlıca iki nedeni vardır. Bunlar; ihracatı teşvik ve ithalatı kısmak suretiyle dış ticaret açıklarının kapanmasını sağlamak ve iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında mevcut bulunan dengesizliği ortadan kaldırmaktır.

Günümüz ekonomilerinde sabit kur sistemi ile bir ülke parası yabancı paralara karşı sabitlendiği için sabitleme kurun belirli bir süre aynı değerde tutulmasını sağlar. Eğer ekonomide enflasyon oranı yüksek ise bu durumda sabitleme bir süre sonra ülke parasının değer kaybetmesine ve ithalat artışı nedeni ile cari işlemler dengesinin ülke aleyhine bozulmasına yol açar. Sonuçta yüksek oranlı bir devalüasyon kaçınılmaz olur.

Sabit döviz kuru sisteminin (rejiminin) iki ana ayağı vardır: Bunlar; *Tam sabitleme* (hard peg) ve *yarı sabitleme*dir (soft peg). Tam sabitlenmiş kur yöntemi ise iki şekilde uygulanır: *Para Kurulu Sistemi* (Currency Board) ve *Ortak Para Birimine Geçiş* (Euro gibi). Para Kurulu Sistemi'nde, döviz rezervi karşılığı sabit kur üzerinden para çıkarılır. Merkez Bankası'na alternatif bir kurum olarak nitelendirilen Para Kurulu'nun Merkez Bankası'ndan en önemli farkı, siyasi otoriteden tamamen bağımsız olmasıdır. Bu yönüyle ekonomide uygulanan popülist politikalara karşı set oluşturmaktadır. Ayrıca, Para Kurulu Sistemi işleyiş itibarıyla parasal disiplini otomatik olarak sağladığından, para kurulu her türlü politik baskıdan uzak bir kurum niteliği taşımaktadır.

Para Kurulu, parasal taban yaratmada uygulanan bir politika kuralıdır. Para Kurulu, açık bir yasal taahhüt altında yerli paranın belirlenmiş yabancı bir paraya karşı sabit kur üzerinden değişimini sağlar.

Para Kurulu, ABD doları gibi belli bir yabancı para cinsinden sahip olduğu varlıklarla orantılı miktarda dolaşıma para çıkarır ve bu paraları istediğinde sabit kur üzerinden yabancı paraya çevirme yükümlülüğünü üstlenir.

Yarı sabitlenmiş kur yönteminin de iki şekli vardır: *Sabit Sabitleme* ve *Esnek Sabitleme*. Esnek sabitleme ise ikiye ayrılır: *Sürüklenen Çapa* ve *Bant İçinde Dalga-*

lanan Çapa. Bant içinde dalgalanan çapa da kendi içinde ikiye ayrılır: *Tüneldeki Yılan İçinde Dalgalanma* ve *Birbirinden Açılan İki Çizgi İçinde Dalgalanan Çapa*.

Sabit kur sisteminin daha yumuşak bir uygulama şekli kur çapası ya da kur bandıdır.

Türkiye, 2000 yılı başında uygulamaya koyduğu istikrar programını *sürüklenen çapa içinde sabit kur sistemi* üzerine oturtmuştur. Temmuz 2001'de *genişleyen bant* uygulamasına geçmeyi planlayan Türkiye, bu uygulamaya geçemeden Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan finansal krizlerden sonra Şubat 2001'de müdahalesiz esnek kur sistemini tercih etmek zorunda kalmıştır.

Esnek Döviz Kuru Sistemi

Sabit kur sisteminin tam tersi *dalgalı döviz kuru* (freely fluctuating exchange rates) sistemidir. Bu kur sistemine, *esnek* (flexible), *dalgalanan* (fluctuating) ya da *yüzen* (floating) kur sistemi de denir. Sistem, Chicago Okulu iktisatçıları tarafından savunulmaktadır. M. Friedman, E. Sohmen ve L. Yeager bu iktisatçılar arasındadır. Esnek kur sisteminde ülke parasının değeri, serbest bir şekilde işleyen arz ve talep mekanizmasına terkedilmiştir.

Ekonomi belli bir denge seviyesinde iken döviz kurunun yükselmesi (ulusal paranın değer kaybına uğraması) ithal mallarının yurt içi fiyatlarının yükselmesine yol açar. Döviz kurunun düşmesi ise ulusal paranın değer kazanmasına ve ithal mallarının yurt içi fiyatlarının düşmesine neden olur.

Döviz kuru, döviz piyasalarında arz ve talep koşullarına göre günlük olarak belirlenir ve kurun belirlenmesinde kamunun müdahalesi yoktur. Döviz piyasası dengesinin ve ödemeler dengesinin düzeltme işlemleri doğrudan doğruya döviz kurundaki değişme ile sağlanır.

Döviz kuru yükseldiğinde ihracat teşvik edilirken döviz kuru düştüğünde ihracat azalır. Böylece ekonominin dış dengesi, arz ve talep koşullarına göre her zaman değişebilen döviz kurları ile sağlanır. Esnek kur sisteminde ülke parası yabancı paralar karşısında dalgalanmaya bırakıldığı için ülkede oluşan enflasyon kadar paranın dış değeri düşer. Diğer bir deyişle ulusal paranın değer kaybı süreklilik kazanır.

Esnek kur sisteminde döviz kurlarında arz ve talebe bağlı olarak büyük dalgalanmalar görülür. Kurlardaki bu dalgalanmalara rağmen döviz piyasası hükûmet denetiminin dışındadır.

Esnek kur sisteminde ekonominin dış dengesi ancak döviz kurlarındaki değişme ile sağlanır. Oysa altın standardında, döviz kurlarının belli alt ve üst sınırlar arasında değişmesi sonucu denge sağlanamazsa bu durumda denge altın hareketleri ile sağlanmaktaydı. Esnek kur sisteminde dış denge ancak kur değişmeleri ile sağlanabildiğinden, döviz arz ve talebindeki küçük değişmeler bile döviz kurlarına çok büyük oranlarda yansır. Böyle bir durumda değerinde devamlı oynamalar görülen para, para olma niteliğini kaybeder.

Şekil 6.3'de esnek kur sisteminde döviz kurunun oluşumu gösterilmiştir. Ülkenin döviz arzı sabit iken döviz talebindeki artış döviz fiyatlarının yükselmesine (ulusal paranın değer kaybetmesine) yol açar. Toplam harcamaların sabit kaldığı varsayımı altında, talep ithal malları lehine değişmiş (ithal mallarına yönelik talep artmış) ise döviz talep eğrisi sağa kayar ve (D_1D_1) şeklini alır. Bu durumda (E_2) ilk denge döviz kurunda, (MN) aralığı kadar döviz talebi fazlası ortaya çıkar. (MN) aslında ticaret dengesi açığıdır. İthal mallarına yönelik talebin artması sonucu döviz talebinin artması, kurun (E_3) gibi daha yüksek bir düzeye çıkmasına neden olur. (E_3) yeni denge döviz kurudur. Döviz kurunun (E_3) düzeyine yükselmesi dövize yönelik talebin azalmasına ve ilk denge kurunda (E_2) oluşan döviz talebi fazlalığının ortadan kalkmasına neden olur. (E_3) kur düzeyinde döviz arz ve talebi yeniden eşitlenir ve ticaret dengesi açığı da giderilmiş olur.

Ülkenin ihracatında bir artış olduğunda döviz arz eğrisi sağa kayar ve (S_1S_1) şeklini alır. Döviz talep eğrisi sabit iken döviz arz eğrisinin sağa kayması, denge döviz kurunun (E_1) gibi daha düşük bir düzeyde dengeye gelmesine yol açar. Bu durumda, (E_2) ilk denge döviz kurunda ülkede MN aralığı kadar döviz arzı fazlası veya ticaret dengesi fazlası vardır. Döviz kurunun (E_1) düzeyine inmesi döviz ar-

zının azalmasına ve ilk denge kurunda (E_2) oluşan döviz arzı fazlalığının ortadan kalkmasına neden olur. (E_1) döviz kurunda döviz arz ve talebi yeniden eşitlenir ve dış ticaret dengesi de sağlanmış olur.

Şekil 6.3

Esnek Kur Sisteminde Döviz Kurunun Oluşumu

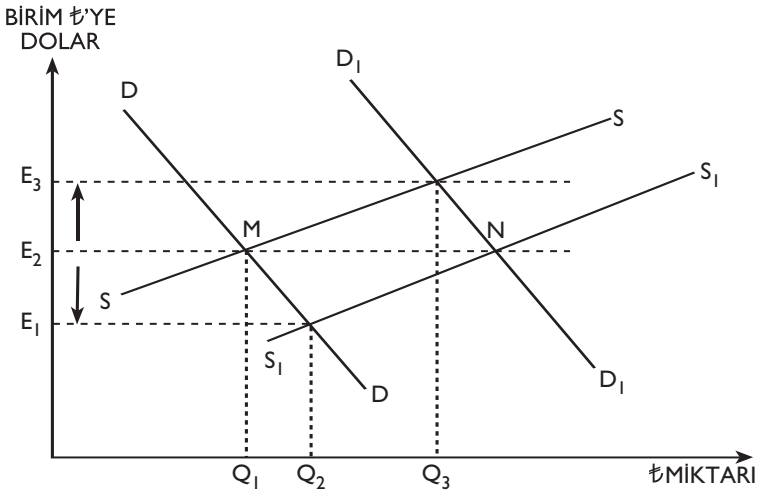

Esnek kur sisteminde kurların arz ve talepteki değişmelere karşı duyarlılığı, döviz arz ve talep eğrilerinin esnekliklerine bağlıdır.

Döviz arz eğrisi esnekliği düşük olduğu sürece döviz talebindeki kayma; döviz kurunda, döviz miktarındaki değişmeden daha fazla değişmeye neden olur. Aynı şekilde, döviz talep eğrisinin esnekliği ne kadar düşükse döviz arzındaki kayma döviz kurunda döviz miktarındaki değişmeden daha fazla değişmeye yol açar. Esneklik, burada döviz arz ve talep eğrilerinin eğimleri ile ölçülmüştür. Aslında arz ve talep eğrilerinin eğimi ile esneklik aynı şey değildir. Fiyat (P) / Miktar (Q) oranı esneklik hesaplamalarında ihmal edilmemelidir. Burada genel bir fikir verebilmek için eğim ve esneklik kavramları birleştirilerek basitleştirici bir varsayım yapılmıştır.

Gözetimin kaynağı açısından dalgalanma hükûmetin kararı ile dalgalanma, uluslararası anlaşmalar gereği dalgalanma ve uluslararası otoritenin kararı ile dalgalanma olmak üzere üç türlüdür.

Esnek kur sisteminde dalgalanma derecesine göre *serbest dalgalanma* ve *gözetimli dalgalanma* (managed floating) olmak üzere iki temel dalgalanma söz konusudur. Serbest dalgalanmada döviz kuru, müdahale olmadan döviz arz ve talebine göre belirlenir. Gözetimli dalgalanmada ise gözetim amacı açısından iki türlü dalgalanma vardır. *Temiz dalgalanmada* (clean float) döviz kurlarına müdahale ve gözetim, sadece kısa dönemli düzensiz dalgalanmaların ortadan kaldırılmasına yöneliktir. *Kirli dalgalanmada* (dirty float) ise döviz kurlarına müdahale ve gözetim ekonomik açıdan ülkenin rekabet gücünün korunması için yapılmaktadır.

Esnek kur sisteminde döviz arz ve talebine göre döviz kurunun oluşması, ödemeler dengesini sağlamanın en etkin yoludur. Fakat bu sistem günümüzde teorideki şekliyle uygulama alanı bulamamıştır. Çünkü ekonomik hayatta hükûmetler ve merkez bankaları döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmaları önlemek için döviz piyasalarına müdahale ederler. Bu nedenle günümüzde uygulamada geçerli olan sistem, kamunun çeşitli araçlarla kur hareketlerini düzenlediği gözetimli dalgalanmadır.

Esnek kur sistemi basittir, uzun süreli dış dengesizliklere imkân vermez. Ülke içi politikaların izlenmesine katkıda bulunur ve dış dengenin sağlanmasında ticari kısıtlamalar ile döviz kontrol mekanizmalarına ihtiyaç gerektirmez. Buna karşılık döviz arz ve talep esneklikleri düşük olursa dış dengenin sağlanmasında tam başarı elde edilemez. Kurlarda meydana gelen aşırı dalgalanmalar dış ticaret hacmi-

ni ve dış yatırımları engelleyebilir. Ayrıca spekülatif sermaye hareketlerine yol açarak dış açıkların büyümesine ve krizlere neden olur.

Dünya ekonomisinde son yıllarda esnek kurlar daha popüler hale gelmiştir. Esnek kurlar, ülkeye politika bağımsızlığı sağlar. Ancak bu bağımsızlık, ülkenin kendisini dış dünyaya kapayabileceği ve esnek kurlara sahip olması nedeniyle dış dünyadaki gelişmelerden etkilenmeyeceği anlamına gelmez. Sabit kur, dış ticaret kontrollerine başvurmadan ve işsizliği artırmadan sürdürülebilirse esnek kura göre dış ticaret için daha uygundur. Sabit kur, enflasyonla mücadelede bir çapa olarak da kullanılabilir.

Sabit kur, istikrarsız bir dünyada uygulandığında beklenen performansı göstermeyebilir. Bu nedenle 1970'li yılların başındaki ilk petrol şokunun hemen ardından büyük ülkeler esnek kur sistemini benimsemişlerdir. İkinci Petrol Şoku'ndan (1979-1980) sonra ise dünya ekonomisi büyük bir durgunluk yaşamıştır. Kriz ortamlarında esnek ya da sabit kurun etkin olması söz konusu olamaz. Türkiye'de 2000 yılında uygulamaya konulan kur politikası da (döviz çapası) bu nedenle başarılı olamamış ve 2001 Şubat Krizi ile birlikte Türkiye dalgalı kur sistemine geçmek zorunda kalmıştır.

Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru Sistemi

Esneklik kazandırılmış sabit kur (yarı sabit) sisteminde pariteler zaman içinde ayarlanabilir. Ayarlanabilir pariteler sistemi bir bağlantı sistemi olup ülke parasının değeri bir diğer para birimine göre belirlenir ve zaman içinde değiştirilebilir. Ayarlama, *tekli* ya da *sepet* bağlantısı şeklinde iki temel biçimde yapılır. Tekli bağlantıda ülke parası en fazla ticaret yapılan ülke parasına bağlanır. Bu bağlantı sistemi sterlin, dolar ve frank gibi para alanlarının doğmasına yol açmıştır. Sepet bağlantısında ise dünya ticaretinde çok büyük paya sahip olan ülkelerin paralarından dünya ticaretinden aldıkları paylara göre ağırlıklar verilerek bir sepet oluşturulur ve para birimi bu sepete bağlanır.

Günümüzde sepet bağlantısına verilecek en güzel örnek Özel Çekme Hakları (SDR)'dır. IMF tarafından yaratılan ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen rezerv şekline Özel Çekme Hakları (SDR) adı verilmektedir.

Esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde para ayarlamaları, parite üzerinde yapılan ayarlama ve parite çevresinde yapılan ayarlama olarak iki temel gruba ayrılır. Parite üzerinde yapılan ayarlama ise *sıçrayan pariteler* veya *seyrek ayarlama* (jumping parities) ile *sık ayarlama* şeklinde gruplandırılır. Seyrek ayarlama ise kendi içinde ikiye ayrılır. *Tırıs giden paritelerde* (trotting parities) pariteler sık, fakat küçük oranlı olarak ayarlanır. *Sürünen veya kayan paritelerde* (crawling, sliding, gliding parities), pariteler yılda toplam yüzde 30'u geçmeyecek şekilde küçük oranlarda fakat devamlı olarak ayarlanır.

Parite çevresinde yapılan ayarlamalar içinde en önemlisi belli bir aralık içinde yapılan ayarlamalardır. Aralık, döviz kurunun parite etrafında değişmesine izin verilen alt ve üst sınır limitleri arasındaki alanı ifade eder. Kur, bu aralık içinde döviz arz ve talebine göre oluşur.

Aralık içinde yapılan ayarlamaların üç türü vardır: Dar aralık (narrow band), geniş aralık (widened band) ve *hareketli aralık* (movable band). Dar aralıkta döviz kuru parite etrafında %1 oranında değişir. Bretton Woods Sistemi'nde Smithsonian Anlaşması'na kadar dar aralık kabul edilmiştir. *Geniş aralık*ta ise döviz kurları, ulusal paraların piyasa şartları da göz önünde bulundurularak, potansiyel olarak kaybedecekleri değer ile kazanacakları değer sınırları içinde dalgalanır. Döviz kurları, aralık sınırları içinde piyasa şartlarına göre serbestçe belirlenir. Eğer aralıklar yeterli oranda ise sık kur değişikliklerine ihtiyaç kalmaz. Geniş aralık sistemine uygulamada verilebilecek en iyi örnek, geçmişteki *Avrupa Para Yılanı* veya *Tüneldeki*

Yılan uygulamasıdır. *Hareketli aralık*ta da ulusal paraların dalgalanması aralık limitlerine yaklaştığında aralık limitleri üzerinde küçük dalgalanma ayarlamaları yapılır. 1978 yılı sonrasında bazı zayıf Avrupa paraları için Smithsonian Anlaşması ile saptanan dalgalanma marjlarının (%±2.25) üzerinde tanınan %±6'lık marjlar, bu ülkelere sağlanan bir imkân olarak değerlendirilebilir.

Türkiye gibi gelişme yolunda olan ülkelerin büyük çoğunluğu küçük ekonomi oldukları için dış kaynaklı istikrarsızlıklardan kolay etkilenirler ve dünyadaki fiyat seviyesini etkileyemezler. Bu ülkeler, daha çok oluşan fiyatları kabul edici durumundadırlar. Dolayısıyla optimum para alanları teorisine göre, gelişme yolunda olan ülkeler için en uygun döviz kuru sistemi esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemidir.

Uluslararası finans piyasalarında döviz kurları, 1945 yılından 1970'lerin başlarına kadar çok az değişim göstermiştir. Döviz kurlarındaki istikrar, 1945'te uygulamaya konan Bretton Woods Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi sayesinde mümkün olmuştur. 1973 yılında Bretton Woods Sistemi'nin sona ermesi ve döviz kurlarının sürekli dalgalanma göstermesiyle birlikte uluslararasında ciddi şekilde kur riski ortaya çıkmış, daha önce fazla önemsenmeyen döviz kuru riski yönetimi için bir dizi finansal yöntem uygulamaya konulmuştur.

Döviz Kuru Riski

Uluslararası finans kuruluşlarının ve bankaların döviz varlıklarının döviz cinsinden borçlarına oranla fazla olması uzun -long- (artı-açık) pozisyonda olduklarını, döviz borçlarının döviz varlıklarından fazla olması ise kısa -short- (eksi-açık) pozisyon aldıklarını gösterir.

Uluslararası finansal kuruluşlar, uluslararası işlemlerini çok değişik sayıda para birimi ile gerçekleştirirler. Bu durum, riskleri de beraberinde getirir. Döviz kuru riski; uluslararası ödemeler, kredi ve sermaye akımları ile yabancı para bazındaki alacak ve borçlarda, yabancı paranın ulusal para karşısındaki değişmelerinden doğabilecek zarar tehlikesidir.

Döviz varlıklarının döviz borçlarına eşit olması halinde banka kare (square) pozisyondadır ve pozisyon alınan döviz cinsinden hiçbir kur riski yoktur. Bankacılık faaliyetlerinde kur riski taşıyan artı ve eksi pozisyonlar aşağıda belirtilen farklı işlemler sonucu meydana gelir:

- *Yabancı Sermaye Sağlama Faaliyetlerinin Kur Riski:* Bankaların yabancı sermaye sağlama, döviz bazında vadesiz ve vadeli mevduat kabulleri ve kredi piyasasına borçlanmaları sonrasında doğar.
- *Kredi Vermenin Kur Riski:* Bankalar ithalatçı ve ihracatçılara sağladıkları döviz kredileri sonucu vadesiz pozisyonlarda eksi, vadeli pozisyonlarda artı pozisyon açıkları ile karşılaşırlar. Bu riskten korunmak üzere bankalar, vadesiz eksi pozisyonlarını vadesiz piyasa döviz alışları ile *swap* yaparlar. Örneğin; müşterilerine sağladıkları döviz cinsinden kredi tutarında ilgili ülkedeki muhabir bankadan kredi alırlar. Bankalar vadeli artı pozisyonlarını da vadeli (outright) döviz satışları ile swap yaparlar.
- *Müşteri Taahhütlerinin Kur Riski:* Bankaların müşterileri için yüklendikleri taahhütler özellikle yurt dışı ödemeler ile döviz ve efektif işlemlerini kapsar. Bu tür ticari işlemler sonucunda da kur riskini taşıyan açık pozisyon riskleri oluşabilir.
- *Bankaların Kendi İşlemlerinden Kaynaklanan Kur Riski:* Bankalar, döviz bazında yaptıkları uluslararası para ticareti, döviz ticareti ve değerli kağıt ticareti gibi faaliyetlerinden dolayı döviz riski ile karşılaşabilirler.

Swap; Belirli miktarda yabancı paranın teslim tarihleri (valör) farklı olmak üzere aynı anda hem alınması hem de satılması biçiminde yapılan işlemlere denir.

Bankalar başta olmak üzere uluslararası kuruluşların etkilenebileceği üç tür kur riski vardır: İşlem riski, çevirme riski ve ekonomik risk.

İşlem Riski (Transaction Risk): Doğrudan yerli para ile ölçülen ve fiilî para değişimine yol açan ödemelerden oluşan likidite riskidir. Bankaların bu riskle karşı karşıya kalmalarına yol açan başlıca işlemler; yabancı para cinsinden ödemeler, yabancı para cinsinden alacaklar, yabancı para cinsinden ödenecek kayıtlı olmayan taahhütler, yabancı para cinsinden kabul edilen taahhütler, ana şirkete yabancı ülkelerdeki bağlı şirketlerden yapılan ödemeler ile forward döviz sözleşmeleridir.

Çevirme Riski (Translation Risk): Bankalar ve uluslararası kuruluşların döviz cinsinden belirlenmiş aktif veya pasiflerinin muhasebe kayıtları için yerel para birimi cinsine çevrilmesi sonucunda ortaya çıkan risktir. Bu işlemde fiziki bir aktifin alımı ya da satımı söz konusu değildir. Burada aktif ve pasiflerin döviz değişimleri sonucunda yerel para cinsinden muhasebe kayıtlarındaki değerlerinin değişimi söz konusu olduğundan çevirme riski muhasebe riski olarak da tanımlanmaktadır. Aktif ve pasiflerin döviz cinsinden yerel para birimine çevrilme işleminin nasıl yapılacağına ilişkin kurallar ABD'deki Financial Accounting Standarts Board (FASB) tarafından belirlenir.

Ekonomik Risk: Döviz kurlarındaki beklenmeyen bir değişiklikten dolayı bir işletmenin değerinde meydana gelen değişmedir. İşlem ve çevirme riskleri sadece döviz kuru hareketlerinin cari etkisini tanımlar. Ekonomik risk ise döviz kuru dalgalanmalarının işletmenin hem cari hem de gelecekteki nakit akım değeri üzerindeki etkisini gösterir. Ekonomik riskin ölçülmesi zordur. Çünkü döviz kurları çok sayıda ekonomik değişkenden etkilenirler. Bu da, ekonomik önlemlerin büyük ölçüde kişisel değer yargılarına ve belirsizliğe dayanmasına yol açar. Ayrıca firmanın genel performans değerlendirmesi genelde ekonomik açıdan değil, muhasebe bazında yapıldığı için ekonomik riskin ölçülmesi zorlaşmaktadır.

Döviz kuru riski sonucu ortaya çıkan ekonomik riskin oluşturduğu belirsizlikten dolayı bu riskin yönetimi için iki çeşit strateji izlenebilir. Birincisi, işletmelerin çeşitlendirilmesidir. Bu ise satışların, girdilerin ve üretimin çeşitlendirilmesi ile mümkün olmaktadır. İkinci strateji olan finansmanın çeşitlendirilmesinde ise sermaye portföyünde kullanılan döviz cinsinin çeşitlendirilmesi ile risk minimize edilir.

Esnek kur sisteminin avantaj ve dezavantajları nelerdir?

SIRA SİZDE 3

DÖVİZ KURU POLİTİKASI

Döviz kuru politikası, hükûmetlerin uluslararası ödemeleri belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tüm önlemlerdir. Bu önlemleri çoğu defa ülkeler tek başlarına almak yerine, uluslararası para sisteminin yönlendirmesine göre uygulamaya koymaktadırlar. Esnek kur sisteminde dış denge, döviz kurlarının arz ve talep şartlarına bağlı olarak serbestçe dalgalanmasıyla sağlanırken; esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde ise döviz kurları serbest bir şekilde dalgalanmadığı için dış denge, döviz kurunun hükûmet kararları ile değiştirilmesiyle sağlanır.

Esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde hükûmetlerin dış denge açıklarını gidermede kullandığı üç önlem vardır:

- Ülke içinde ulusal gelir ve harcamaları daraltıcı politikalar uygulamak
- Dış ticaret ve döviz kısıtlamalarına yönelmek
- Kur ayarlamaları yapmaktır.

Esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde dış dengenin sağlanmasında kullanılan en önemli önlem döviz kuru ayarlamalarıdır. Kur ayarlamaları iki şekilde yapılabilir. Kur ayarlamaları kapsamında, hükûmetler aldıkları bir kararla kendi ulu-

Devalüasyon, ulusal paranın dış değerinin ani ve iradi olarak hükûmet tarafından düşürülmesidir.

sal paralarının dış değerini düşürür *(devalüasyon)* veya ulusal paralarının dış değerini yükseltirler *(revalüasyon)*. Devalüasyon, bir anlamda fazla değerlenmiş (overvalued) kur düzeninin, revalüasyon ise tersine az değerlenmiş (undervalued) kur düzeninin sonucudur. Kur ayarlaması olan devalüasyon ve revalüasyon esnek kur sistemlerinde de ortaya çıkabilir.

Paranın değerinin düşmesi ile bu değerin iradi olarak düşürülmesi birbirine karıştırılmamalıdır. Ülke içinde fiyatların yükselmesi sonucunda bir birim paranın satın alabileceği mal ve hizmet miktarı eskisine göre azalabilir. Bu durumda para değerini ekonomideki enflasyon nedeniyle kaybetmiştir. Paranın değerindeki bu anlamdaki düşüş, ekonomide fiyatlar yükseldiği için kendiliğinden olmaktadır.

Devalüasyonun bir anlamda tersi olan revalüasyon, hükûmet kararı ile ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesidir.

Devalüasyonda ise değerden düşürülme söz konusudur. Düşürülen değer paranın dış değeridir. Fiilen dış değeri düşmüş olan ulusal paranın durumunun hükûmetçe kabul edilmesini de devalüasyon kavramı içinde düşünmek mümkündür. Devalüasyon, bir anlamda döviz kurunun yükseltilmesi demektir. 1$ = ₺1.5 iken 1$ = ₺3 olursa, Türk lirası dolara göre yüzde 100 oranında devalüe edilmiş ve döviz kuru yükseltilmiş olur.

Revalüasyonun, teorik yönden devalüasyonun tam tersi olarak değerlendirilmemesi gerekir. Revalüasyonla devalüasyon arasındaki simetri tam değildir. Çünkü arz ve talebin fiyat artışlarına karşı gösterdiği duyarlılık, fiyat düşüşlerine karşı gösterdiği duyarlılığa eşit değildir.

Uluslararası sermaye hareketlerinin büyük ölçüde arttığı 1990'lı yıllarda, döviz kurunda ara rejim uygulayan ülkelerin sayısı azalırken dalgalı kur uygulayanların sayısında artış olmuştur. Joseph Stiglitz, Asya Krizi sırasında yazdığı bir makalede, büyükler dışındaki ulusal ekonomileri, *"fırtınalı okyanusta batmamak için çaba harcayan küçük sandallara"* benzetmiş ve işlerinin ne kadar zor olduğunu vurgulamıştır.

Resim 6.1

Amerikalı Joseph Stiglitz, Columbia Üniversitesi öğretim üyesidir. 2001 yılında Nobel Ekonomi Ödülü almıştır. Bill Clinton'ın hükûmetinde ekonomi danışmanlığı yapmış, Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı ve Başekonomistliği görevinde bulunmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası hakkında farklı bakış açılarına sahiptir.

Sermaye hareketlerinin serbestleştiği ve döviz piyasalarının günlük işlem hacminin 3.5 trilyon doları aştığı bir dünyada, birkaç milyar dolarlık bir sermaye kaçışıyla sorun yaşayan ülkelerin, hangi kur rejimiyle ekonomik istikrarı sağlayabilecekleri tartışılan bir konudur. 1997'deki Asya Krizi ile birlikte ülkeler sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçmişler ve ara rejimi uygulayan ülkelerin sayısında önemli artışlar olmuştur.

Günümüzde döviz kurları, sabit kurlardan serbest dalgalanmaya kadar geniş bir yelpaze içinde belirlenmektedir. Sabit kurlar, genelde döviz piyasalarındaki işlem-

leri sınırlayan resmî düzenlemeler ile yabancı döviz piyasalarına müdahaleler yapılarak günlük olarak belirlenmektedir. Döviz kurları yabancı bir paraya veya belli bir para sepetine göre hesap edilmekte ve bu kurlar etrafındaki dalgalanmalar resmî müdahaleler ile sınırlanmaktadır. Dalgalı kurlar ise uzaktan gözetilmektedir.

IMF üyelerinin kabul ettikleri döviz kuru sistemleri iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar, *bağlı veya sabit* (pegged) kurlar ile *esnek veya dalgalı* kurlardır. Sabit kurlar tek bir dövize veya belli bir para sepetine bağlanabilir. Bazen de ülkeler paralarını SDR gibi bir sepete bağlayabilirler. Ülkeler kurlarını IMF'ye danışmadan belirleyebilirler. Bu ülkeler, birden çok ülke ile yakın ticari ilişki içinde bulunurlar.

Bağımsız dalgananan paranın serbestçe dalgalanan bir para olması gerekmemektedir. ABD, Japonya ve diğer bazı ülkeler çeşitli zamanlarda paralarının dış değerini düşürme girişiminde bulunmuşlardır.

ABD dolarına bağlanmış olan para sayısı 1988'den sonra düşüş göstermiştir. Çeşitli paraların bileşimine bağlanmış olan para sayısı da önemli ölçüde azalmıştır. En büyük artış yönetimli ya da bağımsız dalgalanan paraların sayısında görülmektedir. Yönetimli dalgalanma kategorisi, gelişme yolunda olan ülkelerin paralarından oluşmaktadır.

Dünya ekonomisinde bazı ulusal paralar geçmiş dönemde içinde bulundukları bölge nedeniyle Fransız frankına, Avustralya dolarına, Alman markına, Hindistan rupisine, Rus rublesine ve Güney Afrika randına bağlanmış ya da sabitlenmiştir.

Esnek döviz kurlarını benimseyen ülkeler, paralarının belli sınırlar içinde dalgalanmasını kabul etmişlerdir. Fakat dalgalanma tamamen serbest olmayıp gözetim altındadır. Döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması durumunda, günlük döviz kuru yönetimi için IMF veya diğer ülkeler ile iş birliğine gerek yoktur. Kısa vadeli dalgalanmaları gidermek için kurlara resmî müdahale yapılırken uzun vade de müdahaleler asgari (en az) seviyede tutulmaktadır. Döviz kurlarının dalgalanmasına yönelik bu stratajiye *"rüzgara karşı eğilme stratejisi"* denilmektedir.

ABD, Kasım 1978'den Mayıs 1982'ye kadar doların önemli sanayileşmiş ülkelerin paralarına karşı dalgalanmasını gözetim altında tutmuştur. Bu tarihten sonra ABD, dolara müdahale politikasından vazgeçerek asgari seviyede müdahale politikası başlatmış, 1978 öncesindeki sınırlı müdahale politikasına dönüş yapmıştır. Böylece ABD, döviz piyasalarındaki istikrarsızlıklara karşı gerektiğinde müdahalelere başlamıştır.

Paralarını dalgalanmaya bırakan ülkeler, zaman içinde rüzgara karşı eğilme stratejisi uygulamak yerine, belli göstergelere göre paritelerin daha sık ve küçük miktarlarda ayarlanması ilkesini kabul etmişlerdir. Döviz piyasalarına müdahaleler, döviz kurlarının merkezi kurlar etrafında dalgalanmasını sınırlamak amacıyla kullanılmıştır.

Bu çerçevede Brezilya Merkez Bankası 1981 yılında ABD dolarına karşı cruzeironun paritesini, ülkenin ödemeler dengesi, resmî döviz rezervleri, ihracat kapasitesi ve başlıca ticaret ortaklarındaki enflasyon oranları arasındaki farka göre belirlemiştir. Eğer ülkeler ticaret yaptıkları ortakları ile yakın ekonomik ilişkilerini korumak istiyorlarsa grup halinde dalgalanmayı benimseyebilirler.

Dünya ekonomisinde ağırlığı olan sanayileşmiş ülkeler dalgalı kur sistemini kabul etmişlerdir. Sabit kur sistemini ise genelde ana ülke ile çok yakın ekonomik ilişkileri olan ülkeler benimsemişlerdir. Bu sınıflandırma genel hatları itibarıyla doğrudur. Aslında dünya ekonomisinde döviz kuru sistemleri mozaik görüntüsündedir. Ülkelerin paralarını tek bir paraya veya çeşitli paralara bağlamaları, onların dış ekonomik ilişkilerine bağlıdır.

Eğer ülke dış ticaretinin önemli bir kısmını tek bir ülke ile gerçekleştiriyor ise parasını bu ülkenin parasına bağlaması döviz kurunda istikrar için gereklidir. Eğer dış ticaret birden fazla ülke ile yapılıyorsa bu durumda para değerinin bir sepete

bağlanması normaldir. Sepet, ülkenin ağırlıkla ticari ilişkide bulunduğu ülke paralarından oluşmalıdır. Burada önemli olan nokta, ticari ilişkilerde kullanılacak paranın ülke parasından farklı olmamasıdır.

Ülke parasının para sepetine bağlanmasından iyi sonuç alınamaması, ülkeler arasında enflasyon oranları farklılığına bağlıdır. Bu durumda ülke parasının değeri, enflasyon farklarına göre ayarlanmadıkça paranın satın alma gücü değişeceği için ticari dengesizlikler ortaya çıkar ve karşılaştırmalı üstünlüklerden uzaklaşılarak ülkeler arasında yanlış kaynak dağılımına neden olunur.

Bir ülkenin uyguladığı kur rejiminin sermaye hareketleri ile de doğrudan ilişkisi vardır. Sermaye hareketleri serbest ise buna bağlı olarak ülkenin izleyeceği kur rejimi de esnek olmak zorundadır. Sermaye hareketlerine kısıtlama getiriliyor ise sabit kur rejimi uygulamak gerekir.

SIRA SİZDE 4

Döviz kuru politikasının kapsamını ortaya koyunuz.

Özet

Döviz piyasasını açıklamak

Türkçede döviz ve kambiyo sözcükleri, yabancı ülke parasını ve bu ülke parası üzerinden düzenlenen ticari senet, çek ve havale gibi ödeme araçlarını ifade etmek üzere birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ödemeler dengesi açık veren, borçlarını ödemede zorluk çeken ve ekonomisi zayıf olan ülkelerin paraları döviz olmakla birlikte, uluslararasında kabul görmez. Çünkü bu ülkelerin paraları ile onu çıkaran ülkeden ve diğer ülkelerden mal ve hizmet satın almak çok zor, belki de imkânsızdır. Bu durumda, böyle bir ülkenin parasına sahip olunması, uluslararası ödeme aracına sahip olunduğu anlamına gelmez. Bu açıdan yabancı paraları, ülkeler tarafından çok arzu edilmesi ile hiç arzu edilmemesi arasında sınıflandırmak mümkündür. Günümüzde ABD doları, Euro ve İngiliz sterlini bütün dünya ülkeleri tarafından istenmesine rağmen, Filipin pesosu hiçbir ülke tarafından aranmamaktadır. Konvertibl olan ulusal paralar, uluslararasında ödeme aracı olarak kullanılır. IMF'ye göre *tam konvertibilite,* bir ülkede yerleşik olan veya olmayan gerçek ve tüzel kişilerin o ülkenin parası veya diğer yabancı paralar ile olan alacaklarını serbest bir şekilde iktisap etmesi (edinmesi) ve diğer yabancı paralar ile değiştirmesidir. Bir ulusal paranın başka bir paraya çevrilmesi döviz piyasasında veya kambiyo borsasında yapılır. Döviz piyasası, döviz alış ve satışının yapıldığı ve döviz kurunun oluştuğu piyasadır. Piyasanın belli bir mekânı yoktur. Döviz alan ve satan kişi ve kurumların birbirleri ile kolayca ilişki kurabilmelerini sağlayan herhangi bir organizasyon döviz piyasasını meydana getirir. Döviz alıcı ve satıcıları internet, telefon, telsiz veya teleks ile birbirlerinden haberdar olabiliyorlarsa, piyasa oluşmuş demektir. Merkez bankaları, döviz piyasalarında para otoritesini temsil eder ve gerektiğinde piyasaya müdahalede bulunur. Piyasanın talep fazlasını kendi rezervlerinden karşılar, arz fazlasını ise piyasadan emer. Döviz piyasasında kontrol söz konusu ise ödemeler dengesinde değişik kalemlere uygulanan kurlar farklılaşabilir.

Döviz kurunun oluşumunu açıklamak

Dünya üzerinde siyasi bağımsızlığını kazanmış her ülke, ulusal para sistemine sahiptir. Ülke içinde geçerli olan para birimi ülkenin ulusal parası olmasına rağmen uluslararası işlemlerde en az iki değişik para birimi söz konusudur. Bu durumda ortaya iki türlü fiyat çıkar: Dış ticarete konu olan mal veya hizmetlerin yabancı para birimi ile olan fiyatı ve ulusal para birimi ile olan fiyatı. Serbest piyasa ilkelerinin geçerli, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu ekonomilerde döviz kuru piyasada serbest bir şekilde arz ve talep şartlarına göre belirlenir. Döviz talebinde bir değişme yok iken döviz arzındaki artış dövizin değerinin düşmesine, döviz arzındaki azalış ise dövizin değerinin yükselmesine neden olur. Dövizin denge fiyatını arz ve talepteki değişmeler belirlediğine göre döviz kurundaki değişmelerin nedenlerinin değerlendirilmesi ve ileriye yönelik tahminlerin yapılabilmesi, arz ve talepteki değişmelerin analiziyle mümkündür. Döviz kuru, döviz piyasasında (kambiyo borsası) oluşur. Döviz piyasalarında yapılan alış ve satışlarda belirlenen ve her gün kambiyo fiyat cetvelleri ile ilan edilen döviz fiyatlarına cari veya gerçek kur denir. Kur, borsada oluşan değerdir. Resmî kur uygulayan ülkeler, dış alış ve satışlara farklı kur uygulayabilirler. Bu nedenle serbest cari kur yanında, alışverişlere temel olan resmî kur da vardır. Eğer çeşitli ulusal paraların satın alma güçleri arasındaki değişim oranı sabit ise resmî kur ile cari piyasa kuru arasında önemli bir fark olmayacaktır. Resmî kur ile cari kur arasında fark varsa bu farkın azaltılması amacıyla döviz kontrolüne gidilir ve döviz harcamaları ön izne bağlanır. Döviz kuru, döviz piyasasında döviz arz ve talebi tarafından belirlenir. Diğer bir deyişle toplam döviz talebinin toplam döviz arzına eşit olduğu yerde oluşur. Döviz kuru düştükçe döviz arzı azalır, buna karşılık döviz talebi artar.

Sabit döviz kuru, esnek döviz kuru ve esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemlerini açıklamak

Teoride başlıca iki temel döviz kuru sistemi vardır. Bunlar, sabit kur sistemi ile serbest veya esnek kur sistemidir. Bu iki temel kur sisteminin arasında çok sayıda ara sistem vardır ve bunlar ara rejimler olarak adlandırılır. Bu sistemler içinde en önemlisi esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemidir. Sabit kur sisteminde döviz kurları sabit tutulurken serbest kur sisteminde döviz kuru piyasadaki döviz arz ve talebine göre belirlenir. Sabit döviz kuru sistemi en iyi şekilde altın para standardında işler. Günümüz ekonomilerinde sabit kur sistemi ile bir ülke parası yabancı paralara karşı sabitlendiği için sabitleme kurun belirli bir süre aynı değerde tutulmasını sağlar. Eğer ekonomide enflasyon yüksekse bu durumda sabitleme bir süre sonra ülke parasının değer kaybına ve ithalat artışı nedeniyle cari işlemler dengesinin ülke aleyhine bozulmasına yol açar. Sonuçta yüksek oranlı bir devalüasyon kaçınılmaz olur. Sabit kur sisteminin tam tersi dalgalı döviz kuru sistemidir. Bu kur sistemine esnek, dalgalanan, yüzen kur sistemi de denir. Esnek kur sisteminde ülke parasının değeri, serbest bir şekilde işleyen arz ve talep mekanizmasına terkedilmiştir. Döviz kuru, döviz piyasalarında arz ve talep şartlarına göre günlük olarak belirlenir ve kurun belirlenmesinde kamunun müdahalesi yoktur. Döviz piyasasında dengenin sağlanması ve ödemeler dengesini düzeltme işlemleri doğrudan doğruya döviz kurundaki değişme ile sağlanır. Esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde pariteler zaman içinde ayarlanabilir. Ayarlanabilir pariteler sistemi bir bağlantı sistemi olup ülke parasının değeri bir diğer para birimine göre belirlenir ve zaman içinde değiştirilebilir. Uluslararası finansal kuruluşlar uluslararası işlemlerini çok değişik sayıda para birimi ile gerçekleştirirler. Bu durum riskleri de beraberinde getirir. Döviz kuru riski, uluslararası ödemelerde, kredi ve sermaye akımlarında, yabancı para bazında alacak ve borçlarda yabancı paranın ulusal para karşısındaki değişmelerinden doğabilecek zarar tehlikesidir.

Döviz kuru politikasını açıklamak

Döviz kuru politikası, hükûmetlerin uluslararası ödemeleri belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tüm önlemlerdir. Bu önlemleri çoğu defa ülkeler tek başlarına almak yerine, uluslararası para sisteminin yönlendirmesine göre uygulamaya koymaktadırlar. Esnek kur sisteminde dış denge, döviz kurlarının arz ve talep şartlarına bağlı olarak serbestçe dalgalanmasıyla sağlanır. Esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde döviz kurları, serbest bir şekilde dalgalanmadığı için dış denge, döviz kurunun hükûmet kararları ile değiştirilmesiyle sağlanmaya çalışılır. Günümüzde döviz kurları, sabit kurlardan serbest dalgalanmaya kadar geniş bir yelpaze içinde belirlenmektedir. Sabit kurlar, genelde döviz piyasalarındaki işlemleri sınırlayan resmî düzenlemeler ile yabancı döviz piyasalarına müdahaleler yapılarak günlük olarak belirlenmektedir. Döviz kurları yabancı bir paraya veya belli bir para sepetine göre hesap edilmekte ve bu kurlar etrafındaki dalgalanmalar resmî müdahaleler ile sınırlanmaktadır. Dalgalı kurlar ise uzaktan gözetilmektedir. IMF üyelerinin kabul ettikleri döviz kuru sistemleri iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar; bağlı veya sabit (pegged) kurlar ile esnek veya dalgalı kurlardır. Sabit kurlar tek bir dövize veya belli bir para sepetine bağlanabilir. Ülkeler kurlarını IMF'ye danışmadan belirleyebilirler. Parasını SDR gibi sepete bağlayan ülkeler, ulusal paralarının değerini bu sepet içinde ağırlıklı ortalama olarak belirlemektedirler. Bu ülkeler, birden çok ülke ile yakın ticari ilişki içinde bulunurlar.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi bir ülkede yerleşik olan veya olmayan gerçek ve tüzel kişilerin, o ülkenin parası veya diğer yabancı paralar ile olan alacaklarını serbest bir şekilde iktisap etmesini ve diğer yabancı paralar ile değiştirmesini ifade eder?

a. Arbitraj
b. Kısmi Konvertibilite
c. Döviz Piyasası
d. Tam Konvertibilite
e. Kambiyo Borsası

2. Aşağıdakilerden hangisi döviz arzına etki eden faktörlerden biri **değildir?**

a. Ülkenin ihracatına olan talebin fiyat esnekliği
b. Ülkenin ihracatına rakip yabancı mal arzının fiyat esnekliği
c. Ülkenin ihracatına konu olmayan malların talebinin fiyat esnekliği
d. İhraç edilen malların arzının fiyat esnekliği
e. Ülkede ihraç edilen malların iç talep fiyat esnekliği

3. A ülkesi ile B ülkesi arasında döviz talep fazlası gözlenmektedir. Sermaye hareketleri ile karşılıksız transferlerin analize dâhil edilmediği varsayımı altında, bu durumda aşağıdakilerden hangisinin gerçekleşmesi beklenir?

a. Talep fazlası kur üzerinde baskı yaratır ve kur yükselerek tekrar dengeye gelir.
b. Talep fazlası kur üzerinde baskı yaratır ve kur dengeden tamamen uzaklaşır.
c. Talep fazlası kur üzerinde baskı yaratır ve kur düşer.
d. Talep fazlası kur üzerinde baskı yaratır ve arz fazlası oluşur.
e. Devlet talep fazlasını karşılamak için piyasadan döviz satın alır.

4. Altın para standardı sistemine göre, A ülkesinde 1 ons altın 20 ulusal para birimine (A), B ülkesinde ise 1 ons altın 40 ulusal para birimine (B) eşit olsun. Bu durumda iki ülkenin paraları arasındaki döviz kuru nedir?

a. 1A=2B
b. 1B=2A
c. 1B=1A
d. 1A=0,5B
e. 1B=1,5A

5. Döviz kurunun altın standardı sistemi ile belirlendiği sabit kur sistemi uygulanan bir ülkede enflasyonun yükselmesi aşağıdakilerden hangisine neden **olmaz?**

a. Ülke parasının iç değerinin düşmesine
b. Ülkede ithalatın artmasına
c. Cari işlemler dengesinin ülke aleyhine bozulmasına
d. Yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmasının kaçınılmaz olmasına
e. Cari işlemler hesabının fazla vermesine

6. Sabit döviz kuru sisteminde altın ihraç noktasında döviz arzının esnekliği nasıldır?

a. Tam esnektir.
b. Sonsuz esnektir.
c. Birim esnektir.
d. Sıfır esnektir.
e. Esneklik değişkendir.

7. Aşağıdakilerden hangisi esnek döviz kuru sisteminin özelliklerinden biri **değildir?**

a. Ödemeler dengesi döviz kurundaki değişmelere bağlı değildir.
b. Döviz kuru döviz arz ve talep koşullarına göre günlük olarak belirlenir.
c. Döviz kurunun belirlenmesinde kamunun müdahalesi yoktur.
d. Döviz kurundaki dalgalanmaların etkisi döviz arz ve talep eğrilerinin esnekliğine bağlıdır.
e. Esnek kur sistemi uzun süreli dış dengesizliklere imkân vermez.

8. Aşağıdakilerden hangisi bankaların yabancı sermaye sağlama, döviz bazında vadesiz ve vadeli mevduat kabulleri ve kredi piyasasına borçlanmaları sonucunda oluşan döviz kuru riskini ifade eder?

a. Kredi vermenin kur riski
b. Yabancı sermaye sağlama faaliyetlerinin kur riski
c. Müşteri taahhütlerinin kur riski
d. Bankaların kendi işlemlerinden kaynaklanan işlem riski
e. Banka işlemlerinden kaynaklanan çevirme riski

9. Aşağıdakilerden hangisi esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde hükûmetlerin dış denge açıklarını gidermek için aldığı önlemlerden biridir?

a. Döviz kısıtlamalarını kaldırmak
b. İthalatı özendirmek
c. Kur ayarlamaları yapmak
d. Genişletici harcama politikaları izlemek
e. Ulusal geliri artırmaya yönelik politikalar izlemek

10. Ulusal dış paranın değerinin hükûmet tarafından iradi olarak yükseltilmesine ne ad verilir?

a. Enflasyon
b. Devalüasyon
c. Stagflasyon
d. Revalüasyon
e. Resesyon

Yaşamın İçinden

"2012 Yılında Kur Politikası"

2012 yılında da enflasyon hedeflemesinin yanı sıra dalgalı döviz kuru rejimi uygulamasına devam edeceğiz. Uyguladığımız bu kur rejiminde döviz kurunu bir politika aracı olarak kullanmadığımız gibi, nominal ya da reel herhangi bir kur hedefimiz de bulunmuyor.

Diğer taraftan, dalgalı kur rejimi uyguluyor olsalar da ülkemiz gibi gelişmekte olan ekonomilerde güçlü döviz rezerv pozisyonuna sahip olmak, karşılaşılabilecek iç ve dış şokların olumsuz etkilerinin giderilmesine ve ülkeye duyulan güvenin artırılmasına büyük katkı sağlıyor. Bu nedenle, döviz arzının döviz talebine kıyasla arttığı dönemlerde rezerv biriktirmek amacıyla döviz alım ihaleleri düzenliyoruz.

2011 yılı içinde küresel piyasalardaki dalgalanmalar nedeniyle döviz piyasasına ilişkin aldığımız kararları sıkça gözden geçirmek durumunda kaldık. Geçtiğimiz Temmuz ayında gerçekleştirilen Avrupa Birliği liderler zirvesinde alınan önemli kararların uygulanmasını ve piyasalara yansımasını yakından izleyeceğimizi belirterek, 25 Temmuz 2011 tarihinde döviz alım ihalelerini durdurduk.

4 Ağustos 2011 tarihinde yaptığımız Para Politikası Kurulu ara toplantısında, bazı Avrupa ülkelerindeki kamu borcu sorununa ve küresel büyümeye ilişkin endişelerin giderek güçlendiğini ve Temmuz ayındaki Kurul toplantısında işaret etmiş olduğumuz risklerin belirginleştiğini belirtmiştik. Para Politikası Kurulu olarak, gelişmelerin yakından izlenmesi ve gerek duyulması halinde uygun görülecek araç ve yöntemlerle piyasaya döviz likiditesi sağlanması konusunda mutabık kalmıştık. Bu kapsamda, döviz piyasasının sağlıklı çalışması ve döviz likiditesinin desteklenmesi amacıyla 4 Ağustos'tan sonraki dönemde aldığımız önlemlerin bazılarına kısaca değineceğim.

5 Ağustos 2011 tarihinden itibaren gerekli olan günlerde döviz satım ihaleleri yoluyla piyasaya döviz likiditesi sağlamaya başladık. 9 Ağustos 2011 tarihinden geçerli olmak üzere Döviz ve Efektif Piyasaları döviz depo piyasasında Merkez Bankası taraflı işlemlerde borç verme faiz oranını ABD doları için yüzde 5,5'ten yüzde 4,5'e, euro için yüzde 6,5'ten yüzde 5,5'e düşürdük.

Bankalararası döviz piyasasında döviz likiditesinin akışkanlığının artırılmasına katkıda bulunmak amacıyla, uluslararası piyasalarda artan belirsizliklerin ortadan kalkmasına kadar, Merkez Bankası'nın Döviz ve Efektif

Piyasaları döviz depo piyasasındaki aracılık faaliyetlerine 10 Kasım 2011 tarihinden itibaren yeniden başladık. Ayrıca, küresel krizin reel sektör üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla ihracat reeskont kredileri uygulamasına yönelik olarak yeni düzenlemeler yaparak kredilerin limitini, 2,5 milyar ABD doları Eximbank'a tahsis edilmek üzere, 3 milyar ABD dolarına yükselttik. Reeskont kredileri, Türk lirası kullandırılması ve geri dönüşlerinin döviz cinsinden yapılması nedeniyle Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini desteklemektedir.

Kredilerin bu niteliğini ve artan kullanım talebini dikkate alarak söz konusu kredilerin mevcut limitini 2012 yılının ilk üç aylık döneminde (4 milyar ABD doları Eximbank aracılığı ile olmak üzere) 4,5 milyar ABD dolarına çıkarmamız söz konusu olabilecektir.

Merkez Bankası 2002 yılından itibaren toplam 76,2 milyar ABD doları net döviz alımı gerçekleştirdi. Bu dönemde Merkez Bankası'nın döviz rezervleri de 73,3 milyar ABD doları artış göstererek 93,2 milyar ABD dolarına ulaşmış bulunuyor.

Geçmişte olduğu gibi 2012 yılında da döviz piyasasının sağlıklı çalışması ve döviz likiditesinin desteklenmesi amacıyla, döviz arz ve talep gelişmelerini yakından takip ederek gerekli önlemleri imkânlar ölçüsünde ve basiretli bir şekilde almaya devam edeceğiz. Önümüzdeki yılda da 4 Ağustos'ta aldığımız kararlar çerçevesinde küresel risk iştahına yön veren gelişmeleri yakından izleyerek gerek duyulması halinde uygun görülecek araç ve yöntemlerle piyasaya döviz likiditesi sağlamayı sürdüreceğiz.

Bu çerçevede, gerektiği günlerde döviz satım ihaleleri düzenlemeye devam edeceğiz. Bu noktada, son dönemlerde piyasanın döviz ihtiyacının azalması nedeniyle önümüzdeki günlerde döviz satım tutarlarını daha düşük düzeylerde gerçekleştirmeyi öngördüğümüzü de ifade etmek isterim.

Nitekim, döviz satım ihalelerine ilişkin dün yayımladığımız basın duyurusuyla da istisnai durumlar haricinde satış miktarını sınırlı düzeyde tutacağımızı, ancak gerekli görülen günlerde açacağımız döviz satım ihalelerinde o gün için açıklanan azami satış miktarını yüksek belirlemeye devam edebileceğimizi açıklamıştık.

Açılacak günlük döviz ihaleleri ile takip eden iki günde satılabilecek en yüksek tutarlar ve istisnai durumlar haricinde satımı yapılacak tutar, öngörülebilirliğin artırılmasına katkıda bulunmak amacıyla Para Politikası Kurulu toplantılarının ardından güncellenecektir.

Küresel koşullardaki gelişmelere paralel olarak bankacılık sistemimizin ihtiyaç duyabileceği döviz likiditesinin sağlanabilmesine destek olmak üzere, 2 Ocak 2012 tarihinden itibaren bankaların Döviz ve Efektif Piyasaları Döviz Depo Piyasası'nda kendilerine tanınan borçlanma limitleri çerçevesinde Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesini 1 haftadan 1 aya yükseltmiş bulunuyoruz.

Önümüzdeki dönemde, küresel kredi piyasalarında derinleşebilecek sorunların bankacılık sistemimizin döviz likiditesi üzerinde doğurabileceği olumsuz etkileri hafifletmek amacıyla, döviz depo piyasasında kendilerine tanınan borçlanma limitleri çerçevesinde Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesini kademeli olarak 3 aya kadar artırabiliriz.

Diğer taraftan döviz kurlarındaki gelişmeleri her zaman olduğu gibi yakından izlemeye devam ederek, piyasa derinliğinin kaybolmasına bağlı olarak spekülatif davranışlar sonucunda kurlarda sağlıksız fiyat oluşumları tespit edilmesi halinde piyasaya alım ya da satım yönünde doğrudan müdahale edebileceğimizi de tekrar hatırlatmak istiyorum."

Doç. Dr. Erdem Başçı
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı
27 Aralık 2011, Ankara

Kaynak: http://www.tcmb.gov.tr/

Okuma Parçası

Döviz Kurunun Belirlenmesinde Satın Alma Gücü Yaklaşımı

Satın alma Gücü Paritesi Teorisi (Purchasing Power Parity: PPP); özellikle sabit döviz kuru sistemlerinde denge döviz kurunun (denge değişim oranının) ülkelerin iç fiyat seviyelerine, diğer bir deyişle yurt içi satın alma güçlerine bağlı olduğunu öne sürer. İsveçli iktisatçı Gustave Cassel'in fikirlerine dayanan teori, belli bir miktardaki ulusal paranın her ülkede aynı sepete giren malları satın alabilmesine dayanır. Bu nedenle teoriye satın alma gücü paritesi adı verilmiştir.

Teori, bir genel denge teorisidir. Bu teoriye göre, zaman içindeki her noktada bir denge kuru vardır. Bu kur, bir ülkede ticarete konu olan malların fiyatını, diğer ülkedeki malların fiyatına eşitler. Bu eşitliğin sağlanması uluslararası arbitraj mekanizması sayesinde olur. Fiyat artışlarının yüksek olduğu ülkede döviz kuru yükseltilmeli, fiyat artışlarının düşük olduğu ülkede döviz kuru düşürülmelidir. Teori, dış ticaret sınırlamasının olmadığı durumlar için geçerlidir. Bu yüzden tam ve doğru sonuç vermemekle birlikte genel eğilimin tahmin edilmesinde önemli rol oynar.

Satın alma gücü paritesinde kurların dengede olduğu bir başlangıç noktasının bulunabilmesi sorunu vardır. Ülkelerarası ticari engellerin ve endeks farklılıklarının olmasının neden olduğu kullanım güçlükleri de söz konusudur. Bu sakıncalarına karşılık, farklı ulusal paralar arasındaki denge kurlarını belirlemede önemli bir yere sahiptir. Ayrıca ulusal paranın uzun dönem dengesinden ne ölçüde saptırıldığını ortaya koymaya yardımcı olur. Teorinin iki farklı tipi vardır: Mutlak (absolute) ve nisbi (relative) veya karşılaştırmalı (comparative) tip.

Mutlak yaklaşım, belirli bir anda iki farklı ülkedeki ulusal paralar arasındaki değişim oranının, bu ülkelerin iç fiyat indeksleri oranına eşit olduğunu öne sürer. Mutlak yaklaşıma göre, ABD (ev sahibi ülke) ve İngiltere (bütün dünya) arasındaki denge döviz kuru (R) (her dolara denk gelen sterlin), ABD'nin iç fiyat indeksinin (P_A), İngiltere'nin iç fiyat indeksine ($P_İ$) oranına eşit olduğu noktada gerçekleşir. Diğer bir deyişle $R = P_A/P_İ$ dir. Acaba bu basit ortalama ne kadar gerçekçidir? Döviz arz ve talebine yönelik diğer faktörlerin ele alınmadığı, sadece ülkeler arasındaki iç fiyatlar seviyesinin oranlanması ile döviz kurunun oluştuğunu varsaymak gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Satın alma gücüne göre döviz kurunun belirlenmesinde kur (R), ticarete konu olan malların dolar fiyatlarını, bu malların sterlin fiyatlarına eşitler. Örneğin; döviz kuru 2 dolar = 1 sterlin ve (A) ihraç malının İngiltere'deki iç fiyatı 5 sterlin ise aynı (A) malının ABD'deki fiyatı 10 dolardır (10 dolar = 2 dolar x 5 sterlin). Dış ticarette ulaşım maliyetlerinin olmadığı ve kota ve tarife gibi engellerin uygulanmadığı durumda, bu ilişki bütün ticarete konu olan mallar için geçerlidir. İkiden fazla malın ticaretinin yapılması söz konusu olursa, bu temel ilişki bütün malların eşit ağırlıklı fiyat indeksleri aracılığıyla bulunur.

2 dolar=1 sterlin döviz kurundan hareketle; ABD'de İngiliz (A) ihraç malının fiyatı 10, (B) ihraç malının fiyatı 40 dolar, İngiltere'de ise aynı malların iç fiyatları 5 ve 20 sterlin olsun. Analize basitlik sağlamak amacıyla (A) ve (B) ihraç mallarının bu ülkelerin fiyat indekslerinin oluşumundaki paylarının da eşit olduğunu varsayalım (A malının payı %50, B malının payı %50). ABD'nin fiyat indeksi (P_A) = 25'tir [(0.50 x 10 dolar) + (0.50 x 40 dolar) = 25]. İngiltere'nin fiyat indeksi ($P_İ$) ise 12.5'tur [(0.50 x 5 sterlin) + (0.50 x 20 sterlin) = 12.5]. Bu durumda her iki ülkenin fiyat indekslerinin birbirine oranı (25/12.5 = 2), bize dolar/sterlin kurunu verecektir: 2 dolar= 1 sterlin. Diğer bir deyişle, ABD'de fiyatlar genel seviyesi, İngiltere'dekinin iki katı ise resmî döviz kuruna göre 2 dolar = 1 sterlindir. ($R = P_A/P_İ$) ilişkisi, tüm çok taraflı değişimlerde herhangi bir döviz kuru için geçerlidir. Kurun mutlaka denge döviz kuru olması gerekmez. Ancak, ($R = P_A/P_İ$) denklemini denge döviz kurunun bulunmasında kullanmak mümkündür.

Gerçek ekonomik hayatta ulaşım maliyetleri, dış ticaret kısıtlamaları ve yoğun bir ürün farklılaştırması vardır. Ayrıca, her ülkede sadece yurt içinde tüketilen ve dış ticarete konu olmayan mallar da bulunur. Dolayısıyla bu mallarda, yurt içi fiyatlar ile uluslararası fiyatlar arasında bir ilişki yoktur. Bunun için ($R = P_A/P_İ$) denklemi, cari denge döviz kurunu belirlemede yeterli değildir.

Satın alma gücü paritesi teorisindeki nisbi yaklaşım, mutlak yaklaşıma göre daha gerçekçidir. Bu yaklaşımda döviz kurlarındaki değişmeler, iki ülkenin nisbi fiyatlarındaki gelişmeleri yansıtır. Diğer bir deyişle, ülkede gerçekleşen enflasyon oranı, denge döviz kurunun başlangıçtaki durumunu olumsuz yönde etkiler. Cassel, teorinin nisbi yaklaşım yönünü açıklarken paranın miktar teorisinden hareket etmiş ve yine paranın "nötr" olduğunu varsaymıştır.

Başlangıçtaki döviz kuru 2 dolar=1 sterlin ve (A) ihraç malının değeri, (B) ithal malının değerine eşit olsun. Bu durumda denge oluşur. ABD denge durumunda iken para arzını % 50 oranında artırdığında, iki ülke arasındaki yeni döviz kuru ile eski döviz kuru arasındaki ilişki bu durumda ne olacaktır? Cassel'e göre döviz kurunun ABD'deki enflasyon oranı artışı (%50) kadar yükselmesi gerekir. Dolayısıyla yeni denge döviz kuru 3 dolar=1 sterlin olmalıdır [2 dolar + (0.50x2 dolar) = 3 dolar].

Cari döviz kurlarında ($2=£1), ABD'nin ihracat değeri ($5x20.000), bu ülkenin ithalat değerine (£20x5.000) eşittir. ABD'de %50 oranında enflasyon olması durumunda, ülkenin ithal malları talebi ile ihraç malları arz eğrileri ileriye kayar. ABD'de enflasyonun % 50 oranında yükselmesi ülkenin ödemeler dengesinin açık vermesine neden olur. Eğer döviz kurlarında da enflasyondaki artış (% 50) oranında bir yükselme olursa ($2=£1 yerine $3=£1 olursa), ABD'nin arz ve talep eğrileri eski durumlarına döner."

Kaynak: Karluk S. R. (2009). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Basım A. Ş.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Döviz Piyasası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Döviz Kuru Kavramı ve Denge Döviz Kuru" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Döviz Kuru Kavramı ve Denge Döviz Kuru" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Sabit Döviz Kuru Sistemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Sabit Döviz Kuru Sistemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Sabit Döviz Kuru Sistemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Esnek Döviz Kuru Sistemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Döviz Kuru Riski" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Döviz Kuru Politikası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Döviz Kuru Politikası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Düşük kur, dünya pazarlarında rekabet gücüne sahip olan ihraç mallarına veya bunların bir kısmına ve ekonomi için büyük önemi olan ithal mallarına; yüksek kurlar ise ihracatı teşvik edilecek mallar ile ekonomi için önemli olmayan ithal mallarına uygulanır. Düşük kur, ithalatı teşvik ederek ithal ikamesi sanayi dallarının yurt içindeki gelişimine engel olur. Yüksek kur, firmalara marjinal üretimlerine devam imkânı sağlar ve etkin bir şekilde çalışmayan ithal ikamesi sanayi dallarını korur. Dış dengeyi sağlamak amacıyla ihracata prim ve sübvansiyon uygulanması buna karşılık bazı malların ithalinden vergi alınması resmî kurun yanında fiilî döviz kurunun doğmasına yol açabilir.

Sıra Sizde 2

Döviz kurundaki değişiklik, malın fiyatında meydana gelecek değişmenin yaratacağı etkiden farklı etkiler yaratır. Buğday fiyatında meydana gelecek bir değişme, sadece buğday arz ve talebi ile en yakın ikame malının (mısır, çavdar, arpa) arz ve talebi üzerinde etkili olur. Buna karşılık döviz kurundaki değişme, önce uluslararası ekonomik ilişkilere konu olan mal ve hizmetlerin piyasa ve fiyatlarını, daha sonra bunlar aracılığı ile diğer piyasaları etkileyerek ekonomide küresel değişiklikler yaratır.

Sıra Sizde 3

Esnek kur sistemi basittir, uzun süreli dış dengesizliklere imkân vermez. Ülke içi politikaların izlenmesine katkıda bulunur ve dış dengenin sağlanmasında ticari kısıtlamalar ile döviz kontrol mekanizmalarına ihtiyaç gerektirmez. Buna karşılık, döviz arz ve talep esneklikleri düşük olursa dış dengenin sağlanmasında tam başarı elde edilemez. Kurlarda meydana gelen aşırı dalgalanmalar dış ticaret hacmini ve dış yatırımları engelleyebilir, ayrıca spekülatif sermaye hareketlerine yol açarak dış açıkların büyümesine ve krizlere neden olur.

Sıra Sizde 4

Döviz kuru politikası, hükûmetlerin uluslararası ödemeleri belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tüm önlemlerdir. Bu önlemleri ülkeler çoğu defa tek başlarına almak yerine, uluslararası para sisteminin yönlendirmesine göre uygulamaya koymaktadırlar. Esnek kur sisteminde dış denge, döviz kurlarının arz ve talep şartlarına bağlı olarak serbestçe dalgalanması ile sağlanırken esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde ise kurlar serbest bir şekilde dalgalanmadığı için dış denge, döviz kurunun hükûmet kararları ile değiştirilmesiyle sağlanır.

Yararlanılan Kaynaklar

Atik, H., Türker, O. (2011). **Modern Dış Ticaret Kuramları,** İstanbul: Nobel Yayınları.

Chacholiades, M. (1981). **Principles of International Economics,** New York: McGraw-Hill Book Company.

Çelik, K. (2008). **Uluslararası İktisat,** Trabzon: Murathan Yayınevi.

Ertürk, E. (1996). **Uluslararası İktisat,** Bursa: Ekin Kitabevi.

İyibozkurt, E. (2001). **Uluslararası İktisat,** Bursa: Ezgi Kitabevi.

Karluk, S. R. (2009). **Uluslararası Ekonomi,** İstanbul: Beta Basım A. Ş.

Kemp, M. C. (1995). **The Gains from Trade and the Gains from Aid: Essays in International Trade Theory,** New York: Routledge.

Pugel, T. A. (2004). **International Economics,** New York: McGraw Hill Company.

Salvatore, D. (2009). **International Economics,** New York: John Wiley and Sons Inc.

Seyidoğlu, H. (2009). **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama,** İstanbul: Güzem Yayınları.

Ünsal, E. M. (2005). **Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı,** Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Ş. E. (2010). **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi,** İstanbul: Eflatun Yayınevi.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ödemeler dengesini tanımlayabilecek,
- Ödemeler dengesi kayıt ilkelerini belirleyebilecek,
- Ödemeler dengesi hesaplarını tanımlayabilecek,
- Dış ticaret açığı-cari açık ile dış ticaret fazlası-cari fazla kavramlarını birbirinden ayırabilecek,
- Ödemeler dengesi açığı ve ödemeler dengesi fazlası kavramlarını tanımlayabilecek,
- Ödemeler dengesi açıklarının nedenlerini belirleyebilecek,
- Ödemeler dengesi denge mekanizmalarını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ödemeler Dengesi
- Rezervler
- Dış Ticaret Dengesi
- Mal ve Hizmetler Dengesi
- Cari Açık
- Cari Fazla
- Dış Açık
- Dış Fazla
- Dış Denge
- Otonom İşlemler
- Denkleştirici İşlemler
- Çizgi-altı İşlemler
- Çizgi-üstü İşlemler
- Devalüasyon
- Revalüasyon
- J-Eğrisi Hipotezi
- Marshall-Lerner Koşulu
- Mundell'in Tahsisler Kuralı

İçindekiler

Uluslararası İktisat → Dış Ödemeler Dengesi ve Ödemeler Bilançosunda Denge Mekanizmaları

- GİRİŞ
- ÖDEMELER DENGESİ
- ÖDEMELER DENGESİ DENGE MEKANİZMALARI

Dış Ödemeler Dengesi ve Ödemeler Bilançosunda Denge Mekanizmaları

GİRİŞ

Kitabımızın uluslararası ticaret ile ilgili önceki ünitelerinde uluslararası iktisatı sadece reel yönüyle inceleyerek parasal yönünü inceleme dışı bıraktık. Analizlerimizi nispi mal fiyatları üzerinden gerçekleştirdik. Bu ünitede ise uluslararası iktisadın parasal yönünü inceleyeceğiz.

ÖDEMELER DENGESİ

Ödemeler Dengesinin Tanımı

Ödemeler dengesi: Bir ülke yerleşiklerinin diğer ülkeler yerleşikleriyle belirli bir zaman diliminde, genellikle bir yıl içinde gerçekleştirdikleri bütün işlemleri içeren bir özet rapordur.

Ödemeler dengesi, bir ülke yerleşiklerinin diğer ülkeler yerleşikleriyle belirli bir zaman diliminde, genellikle bir yıl içinde gerçekleştirdikleri bütün işlemleri içeren bir özet rapordur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından benimsenen ayrıntılı tanıma göre ödemeler dengesi, bir ekonomide yerleşik kişilerin (merkezî hükûmet, bankalar, gerçek ve tüzel kişi ve kuruluşlar) diğer ekonomilerde yerleşik kişiler (yurt dışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur.

TCMB, ödemeler dengesi tanımına anlaşılırlık kazandırmak üzere ekonomik işlemler, ekonomi ve yerleşiklik kavramlarına açıklama getirmiştir. ***Ekonomik işlemler***, mal, hizmet ve gelirle ilgili işlemleri, finansal varlık ve yükümlülüklerle ilgili işlemleri, bir ekonomide yerleşik kişilerden diğer bir ekonomide yerleşik kişilere karşılıksız olarak reel veya mali/finansal kaynakların sağlandığı transferleri kapsamaktadır. ***Ekonomi***, bir ülkeyi, bir federal devleti, bir şehri, bir ekonomik birliği veya bölgesel bir ekonomik grubu ifade etmektedir. ***Yerleşikler*** ise bir ekonomide bir yıldan fazla süre ile devamlı ve düzenli olarak ikamet eden, o ekonomi içinde faaliyette olan kurum ve kişilerdir.

Bir ülke yerleşiklerinin dünya ile gerçekleştirdikleri milyonlarca işlemin ödemeler dengesinde tek tek yer alması mümkün değildir. Bir özet rapor olarak ödemeler dengesi, tüm mal ticaretini belli başlı birkaç grup altında toplamaktadır. Benzer şekilde, her bir uluslararası sermaye akışının sadece net dengesine yer verilmektedir. Ayrıca ödemeler dengesi, yabancı ülke yerleşiklerinin içinde doğrudan yer almadığı işlemleri de içermektedir. Buna örnek olarak, bir ülkenin merkez bankasının elinde bulundurduğu dövizin bir kısmını kendi ülkesindeki ticari bankalara satmasını verebiliriz.

Bir **uluslararası işlem**, bir ülke yerleşikleri ile diğer ülkeler yerleşiklerinin arasında bir malın, hizmetin veya varlığın değişimini ifade etmektedir. Bu değişim genellikle bir ödeme gerektirmektedir. Bununla beraber, ödeme gerektirmeyen hediyeler veya benzeri başka transferler de ödemeler dengesinde yer almaktadır.

Herhangi bir ödeme gerektirmeyen hediyeler veya benzeri başka transferler de ödemeler dengesinde yer almaktadır.

Ödemeler dengesinin temel amacı, hükûmete ülkenin uluslararası pozisyonu hakkında bilgi vermektir. Böylece hükûmet ödemeler dengesi bilgileri doğrultusunda gerekli parasal ve ticari politikaları uygulama yoluna gidebilmektedir. Hükûmetler politika kararlarını almadan önce, önemli ticari partnerlerinin ödemeler dengesi bilgilerini de gözden geçirmektedir. Bir ülkenin ödemeler dengesi bankaların, firmaların, uluslararası ticaret ve finansla ilgili kişilerin ülke ile ilgili alacakları kararlar için önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır.

Ödemeler Dengesi Kayıt İlkeleri

Ödemeler dengesi kayıtları çift-kayıt ilkesine, mülkiyet değişimi ilkesine ve piyasa değeri ilkesine dayanarak gerçekleştirilmektedir.

Çift Kayıt İlkesi

Alacak işlemleri: Yabancılardan ödeme kabulü içeren işlemlerdir.

Borç işlemleri: Yabancılara ödeme gerektiren işlemlerdir.

Bir ülkenin uluslararası işlemleri çift-kayıt ilkesine göre kaydedilmektedir. Uluslararası işlemler, alacak işlemleri ve borç işlemleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. **Alacak işlemleri**, yabancılardan ödeme kabulü içeren işlemlerdir. **Borç işlemleri** ise yabancılara ödeme gerektiren işlemlerdir. Alacak işlemleri, ödemeler bilançosunda **artı (+)** işaretle yer alırken borç işlemleri **eksi (-)** işaretle kaydedilmektedir.

Mal ve hizmet ihracatı, yabancılardan sağlanan hediyeler gibi tek taraflı transferler ve sermaye girişleri yabancılardan ödeme kabulü içerdiğinden birer alacak işlemidir ve ödemeler dengesinde artı işaretle yer almaktadır. Diğer taraftan, mal ve hizmet ithalatı, yabancılara sağlanan hediyeler ve benzeri diğer tek taraflı transferler ile sermaye çıkışları yabancılara ödeme gerektirdiğinden birer borç işlemidir ve ödemeler dengesinde eksi işaretle yer almaktadır.

Yerleşik sermaye çıkışı: Ülke yerleşiklerinin ellerindeki fonları ülke dışında değerlendirmek üzere yabancı ülkelerde yatırım yapmaları sonucunda yaşanan sermaye kaçışıdır.

Ülkeye sermaye girişleri iki şekilde gerçekleşebilmektedir: Ülkeye giren sermayedeki artış ve ülkenin yurt dışındaki varlıklarında meydana gelen azalış sermaye girişi olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, bir Alman yerleşiği bir Türk firmasının hisse senedini satın aldığında Türkiye'ye sermaye girişi yaşanacaktır. Diğer taraftan, bir Türk firması elinde bulundurduğu İngiliz bonolarını sattığında, yine Türkiye'ye sermaye girişi yaşanacaktır. Esasen ikinci örnekte, daha önce yaşanmış olan **yerleşik sermaye çıkışı,** sermaye girişi olarak tersine dönmektedir. Sermaye girişi ne şekilde oluşursa oluşsun, ülkenin ödemeler dengesinde artı işaretle yer alacak olan bir alacak işlemidir.

Ülkeye sermaye girişlerinde olduğu gibi ülkeden sermaye çıkışları da iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Yerleşik sermaye çıkışı olarak da adlandırılan ülkenin yurt dışındaki varlıklarında meydana gelen artış ve ülkedeki yabancı varlıklarda oluşan azalış sermaye çıkışı olarak kabul edilmektedir. Örneğin bir Türk yerleşiği İtalyan devlet tahvili satın aldığında, bu bir yerleşik sermaye çıkışıdır. Türk devlet tahvili satın almış olan bir ABD yerleşiğinin elindeki tahvilleri satması da Türkiye'den bir sermaye çıkışıdır. Her iki işlem de Türkiye'nin ödemeler dengesinde eksi işaretle yer alacak olan borç işlemidir. Çünkü her iki işlem de Türkiye dışındaki yerleşiklere ödeme yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Çift-kayıt ilkesi, her bir uluslararası işlem tutarının biri alacak, diğeri borç olacak şekilde iki kez kayıt edilmesi esasına dayanmaktadır. Bunun nedeni, genellikle her bir işlemin iki yönünün bulunmasıdır. Çift-kayıt ilkesine göre bir işlem, bir hesabın alacak veya borç kısmına kaydedildikten sonra bir başka hesabın ters tarafına kaydedilerek denkleştirilmektedir. Böylece ödemeler dengesinde muhasebe yönüyle denge sağlanmaktadır. Özetlemek gerekirse, çift-kayıt ilkesine göre ödemeler dengesinin alacak işlemlerinin toplamı borç işlemlerinin toplamına eşit olmak zorundadır.

DİKKAT

Ödemeler dengesini bir bilanço olarak düşündüğümüzde, ödemeler bilançosunun alacaklı taraf toplamının, borçlu taraf toplamına eşit olması gerekmektedir. Alacaklı işlemler ödemeler bilançosunun aktif kısmına, borçlu işlemler ise pasif kısmına kaydedilmektedir.

Kısaca;

Alacaklı işlemler (+)
Cari işlemlerde reel kaynak ihracını,
Sermaye işlemlerinde yükümlülük artışını veya varlık azalışını ifade etmektedir.
Borçlu işlemler (-)
Cari işlemlerde reel kaynak ithalini,
Sermaye işlemlerinde yükümlülük azalışını veya varlık artışını ifade etmektedir.

Ödemeler dengesinde muhasebe yönüyle denge sağlanmış olması, ekonomik anlamda da denge sağlandığı anlamına gelmez. Ödemeler dengesinde oluşan açık veya fazla, ekonomik anlamda dengenin sağlanamadığının işaretidir.

DİKKAT

Ödemeler dengesinde muhasebe yönüyle denge sağlanmış olması, ekonomik anlamda da denge sağlandığı anlamına gelmemektedir.

Çift-kayıt ilkesine göre bir kayıt işleminin nasıl yapıldığını görmek üzere bir Türk firmasının İngiltere'ye 50 bin sterlin değerinde mal ihraç ettiğini ve karşılığını peşin olarak tahsil ettiğini varsayalım. Buna göre ülkeden mal çıkışı olduğu için ihracat kalemi 50 bin sterlin alacaklı olacaktır. Buna karşılık ülkeye döviz girişi olduğu için Sermaye ve Finans Hesabı'nda yer alan Varlıklar Kalemi 50 bin sterlin borçlandırılacaktır. Böylece biri alacak kaydı (pozitif), diğeri borç kaydı (negatif) olmak üzere iki muhasebe kaydı yapılacaktır.

	Alacak	Borç
Cari İşlemler Hesabı		
İhracat	50.000	
Sermaye ve Finans Hesabı		
Diğer Yatırımlar/Varlıklar		50.000

Şimdi de bir Türk firmasının ABD'den 100 bin dolarlık mal ithalatı gerçekleştirdiğini ve karşılığını peşin olarak ödediğini varsayalım. Bu durumda ülkeye mal girişi olduğu için Cari İşlemler Hesabı'nda Mal Hesabı borçlu, ülkeden sermaye çıkışı olduğu için de Sermaye ve Finans Hesabı'nda yer alan Yükümlülükler Hesabı alacaklı olacaktır. Bu işlemin çift-kayıt ilkesine göre kaydı aşağıdaki şekilde yapılacaktır:

	Alacak	Borç
Cari İşlemler Hesabı		
İthalat		100.000
Sermaye ve Finans Hesabı		
Diğer Yatırımlar/Yükümlülükler	100.000	

SIRA SİZDE 1

Bir Türk inşaat firması yurt dışında 600 bin dolarlık köprü inşaatı gerçekleştirmiş ve karşılığını peşin olarak tahsil etmiştir. Bu işlemin kaydı nasıl gerçekleşecektir?

Mülkiyet Değişimi İlkesi

Çift-kayıt ilkesi çerçevesinde ekonomik işlemlerin alacak ve borç kayıtları mülkiyet değişiminin gerçekleştiği anda yapılmaktadır.

Piyasa Değeri İlkesi

Ekonomik işlemlerin değerlendirilmesinde piyasa fiyatları kullanılmaktadır. Piyasa fiyatı, işlemin gerçekleştiği ve alıcı ile satıcının almaya ve satmaya razı oldukları fiyat olarak tanımlanabilir.

Ödemeler Dengesi Hesapları

TCMB tarafından benimsenen ve **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması** isimli kitapçıkta açıklanan ödemeler dengesi istatistikleri tanımına göre ödemeler dengesi iki ana hesaptan oluşmaktadır: Bunlar Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı'dır. Cari İşlemler Hesabı'nda mal, hizmet ve gelir gibi reel kaynaklarla ilgili işlemler, Sermaye ve Finans Hesabı'nda da reel kaynakların finansmanını sağlayan işlemler yer almaktadır.

Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı'na kaydedilen işlemler ekonomik yaşamın işleyişinden kaynaklanan ve ödemeler dengesizlikleri yaratabilen işlemlerdir. Bu işlemler ***otonom işlemler*** (autonomous transactions) olarak adlandırılmaktadır. Otonom işlemlerden kaynaklanan ödemeler dengesizliklerini ortadan kaldırmaya yönelik işlemler ise ***denkleştirici işlemler*** (accommodating transactions) olarak adlandırılmakta ve Rezerv Varlıklar Hesabı ile Net Hata ve Noksan (NHN) Hesabı'nda izlenmektedir.

Otonom işlemler ile denkleştirici işlemler arasındaki farkları daha net olarak belirleyebilmek için her iki işlem arasında bir çizgi olduğu varsayılmaktadır. Böylece otonom işlemler ***çizgi-üstü işlemler***, denkleştirici işlemler ise ***çizgi-altı işlemler*** olarak nitelendirilmektedir.

Cari İşlemler Hesabı

Cari İşlemler Hesabı kendi içinde dört alt hesaba ayrılmaktadır. Bu hesaplar yukarıda da belirtildiği gibi Mal Ticareti, Hizmet Ticareti, Gelirler ve Cari Transferler Hesapları'dır. Cari İşlemler Hesabı açığı ***cari açık,*** fazlası ise ***cari fazla*** olarak adlandırılmaktadır.

Mal Ticareti Hesabı

Mal Ticareti Hesabı, bir ülkenin ihracat ya da ithalatını yaptığı tüm malları kapsamaktadır. Mal ithalatı eksi (-) işareti ile borçlar kısmına kaydedilirken mal ihracatı artı (+) işareti ile alacaklar kısmına kaydedilmektedir. Mal ithalat ve ihracatının göstermiş olduğu denge dış ticaret dengesi olarak adlandırılmaktadır. İthalat tuta-

rının ihracat tutarını aşması durumunda ***dış ticaret açığı,*** ihracat tutarının ithalat tutarını aşması durumunda ***dış ticaret fazlası*** oluşmaktadır. Mal ticareti dengesi ise ***dış ticaret dengesi*** olarak adlandırılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi Mal Ticareti Hesabı içinde yer alan ihracat, alacaklı işlem olarak ödemeler dengesinin aktif kısmına, ithalat ise borçlu işlem olarak pasif kısmına kaydedilmektedir.

Hizmet Ticareti Hesabı

Ülkenin diğer ülkeler ile gerçekleştirdiği hizmet ticareti ile ilgili gelir ve giderler Hizmet Ticareti Hesabı'nda kaydedilmektedir. Hizmet Ticareti Hesabı'nda taşımacılık, turizm, haberleşme hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, bilgisayar ve bilgi hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, ticari ve ticaret bağlantılı diğer hizmetler, finansal kiralama hizmetleri, çeşitli teknik hizmetler, kişisel, kültürel ve eğlence hizmetleri ile resmî hizmetler ile ilgili gelir ve giderler yer almaktadır.

Dış ticaret dengesine hizmetler kaleminin eklenmesi ile oluşan denge ***mal ve hizmetler dengesi*** olarak adlandırılmaktadır.

Gelirler Hesabı

Gelirler Hesabı'nda farklı ülke yerleşikleri arasında yapılan ücret ödemeleri ile doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan kaynaklanan gelir ödemeleri yer almaktadır. Ülkede faaliyet gösteren yabancı şirketlerin kendi ülkelerine transfer ettikleri kârlar, gerçekleştirdikleri ücret ödemeleri, yabancıların satın aldıkları ulusal tahvillere ilişkin faiz ödemeleri ve hisse senedi sahiplerine yapılan kâr payı ödemeleri Gelirler Hesabı'na eksi (-) işaretle kaydedilmektedir. Ülke dışında faaliyet gösteren yerleşiklerin ülkeye getirdikleri kâr, faiz ve kâr payı gelirleri ise artı (+) işaretle ilgili hesaba dahil edilmektedir.

Cari Transferler Hesabı

Ekonomiye karşılığında bir kaynak transferi olmadan mal, hizmet veya para girişi yaşanması durumunda ilgili işlem Cari Transferler Hesabı'na kaydedilmektedir. Cari Transferler Hesabı, resmî veya özel bağışları, hibeleri, yardımları ve işçi dövizlerini kapsamaktadır. Yabancı ülke yerleşiği statüsünde bulunan işçilerin ülkeye gönderdikleri dövizler karşılıksız transfer niteliğinde olup, Cari Transferler Hesabı'na kaydedilmektedir.

Cari Transferler Hesabı çift-kayıt ilkesine uymayan tek hesaptır. Çünkü karşılıksız transferleri içermektedir.

DİKKAT

Sermaye ve Finans Hesabı

Sermaye ve Finans Hesabı, Sermaye Hesabı ile Finans Hesabı'ndan oluşmaktadır. Sermaye Hesabı'na bağışlanan borçlar ve göçmen transferleri gibi sermaye transferleri ile üretilmeyen ve finansal olmayan varlıklar kaydedilmektedir. Üretilmeyen ve finansal olmayan varlıklar; kara parçası gibi maddi varlıklar ile imtiyaz, telif, ticari marka, kira ve lisans benzeri transfer edilebilir sözleşmeler gibi maddi olmayan varlıklardır.

Finans Hesabı ise daha kapsamlı olup, sermaye şekline göre beş alt hesap kalemine ayrılmaktadır. Bu alt kalemler; doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, finansal türevler, diğer yatırımlar ve rezerv varlıklardır.

Doğrudan Yatırımlar

Doğrudan yatırım, yatırımcının yerleşik olduğu ekonomi dışındaki bir ekonomide gerçekleştirdiği uzun vadeli yatırımı göstermektedir. Yatırımın doğrudan yatırım kabul edilmesi için yatırımcının kuruluşun sermeyesinde % 10'dan daha fazla paya sahip olması veya yönetiminde söz sahibi olması gerekmektedir.

Doğrudan yatırım yapan yatırımcı ülkeye yeni teknoloji ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirebilmektedir.

Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, menkul değerlere yapılan yatırımlardır. Portföy yatırımlarında yatırımcı, yerleşik şirket üzerinde yönetim veya denetim hakkına sahip değildir. Yerleşik şirket portföy yatırımlarıyla uluslararası piyasalardan finansman sağlamaktadır. Portföy yatırımlarında ülkeye sadece sermaye girişi yaşanmakta, yeni teknoloji girişi veya işletmecilik bilgisi transferi söz konusu olmamaktadır.

Portföy yatırımları hisse senetleri ve borç senetlerinden oluşmakta ve işlemler ödemeler dengesinde Varlıklar ve Yükümlülükler temelinde yer almaktadır.

Ülkeye portföy yatırımları şeklinde gerçekleşen sermaye girişi, sıcak para girişi olarak da adlandırılmaktadır.

Finansal Türevler

Finansal türevler dayanağı olduğu varlığın değerine bağlı fakat ilgili varlıktan bağımsız olarak alınıp satılabilen finansal varlıklardır.

Diğer Yatırımlar

Varlıklar ve Yükümlülükler temelinde ticari krediler, nakit krediler, döviz mevcutları, mevduat hesapları ve diğer varlık ve yükümlülükler Diğer Yatırımlar Hesabı'na kaydedilmektedir.

Rezerv Varlıklar

Rezerv varlıklar, ülkenin merkez bankasının yönetiminde olan parasal altın, özel çekme hakları (Special Drawing Rights-SDR), IMF nezdindeki rezerv pozisyonu, döviz rezervleri ve diğer alacak haklarıdır.

Rezerv Varlıklar, Finans Hesabı'nın kapsadığı bir alt hesap kalemi olmasına rağmen ödemeler dengesi istatistiklerinde ayrı bir başlık altında yer almaktadır. Rezerv Varlıklar istatistiklerinin ayrı bir başlık altında incelenmesi, ödemeler dengesi açıklarının ve fazlalarının dengelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Parasal altın: Merkez bankasının elinde bulunan parasal altın rezervleridir.

Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights-SDR): IMF tarafından yaratılan hayali bir uluslararası rezerv paradır. IMF, her beş yılda bir SDR yaratarak üye ülkelere IMF'deki kotaları ölçüsünde rezerv tahsisinde bulunur. Kısacası SDR, IMF'nin yarattığı, belli bir sembolü olmayan ve sepet niteliğinde hayali bir paradır.

IMF nezdindeki rezerv pozisyonu: IMF'ye üye ülkelerin IMF nezdindeki rezerv pozisyonları kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamıdır. Üye ülke dilediği zaman IMF nezdindeki rezerv pozisyonundan yararlanabilmektedir. Rezerv pozisyonundan yararlanmak, üye ülkenin ulusal rezervlerinde bir artış yaratmaktadır.

Döviz rezervleri: Merkez bankasının kasasında kullanıma hazır hâlde bulunan yabancı paralar, menkul kıymetler ile yurt dışında geçerli olan çek, poliçe, senet ve diğer ödeme araçlarıdır.

Diğer alacak hakları: Parasal altın, SDR, IMF nezdindeki rezerv pozisyonu ve döviz rezervlerinin dışında kalan rezerv varlıklardır.

DİKKAT

Rezerv Varlıklar Hesabı'na kaydedilen işlemlerin denkleştirici işlemler olduğunu hatırlayalım.

SIRA SİZDE 2

Cari açığın portföy yatırımları ile finansmanını tartışınız.

Net Hata ve Noksan (NHN) Hesabı

Çift-kayıt ilkesine göre ödemeler dengesini ilgilendiren her işlem içeriği gereği ilgili hesaba kaydedilmekte ve karşılığında da bir başka hesaba karşı kayıt yapılması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle Cari İşlemler Hesabı'nın daima Sermaye ve Finans Hesabı'na eşit olacak şekilde muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Ancak ekonomik işlemlere ait veriler farklı kaynaklardan elde edilmekte ve bu durum da

ölçme, değerleme ve kayıt zamanlarında farklılıklar yaratmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan farklar Net Hata ve Noksan Hesabı'na yansıtılmakta ve böylece hesaplarda alacak ve borç dengesi sağlanmış olmaktadır.

NHN Hesabı'na kaydedilen işlemlerin denkleştirici işlemler olduğunu hatırlayalım. DİKKAT

Sonuç itibarıyla;

Ödemeler Dengesi = Cari İşlemler Hesabı + Sermaye ve Finans Hesabı + Net Hata ve Noksan Hesabı + Rezerv Varlıklar Hesabı = 0

eşitliği sağlanmak zorundadır.

Ödemeler dengesi hesaplarının işleyişini iki farklı örnek üzerinde inceleyelim:

ÖRNEK 1

Bir ekonomide Cari İşlemler Hesabı 50 birim açık, Sermaye ve Finans Hesabı 40 birim fazla vermekte, Rezerv Varlıklar Hesabı'nda ise 7 birim azalış görülmektedir. Bu ekonominin ödemeler dengesini değerlendiriniz.

Çözüm:

Bu ekonomide var olan 50 birimlik Cari İşlemler Hesabı açığının 40 birimlik kısmı Sermaye ve Finans Hesabı ile kapatılmaktadır. Geriye kalan 10 birimlik açığın ise rezervlerden karşılanması gerekmektedir. Fakat Rezerv Varlıklar Hesabı'ndaki azalışın 10 birim olması gerekirken 7 birim gerçekleşmiş olması, ülkeye 3 birimlik kayıt dışı sermaye girişi olduğunu göstermektedir.

Ödemeler Dengesi = Cari İşlemler Hesabı + Sermaye ve Finans Hesabı + NHN Hesabı + Rezerv Varlıklar Hesabı = 0

Ödemeler dengesi = (-50) + (+40) + (+3) + (+7) = 0

ÖRNEK 2

Bir ekonomide Cari İşlemler Hesabı 60 birim açık, Sermaye ve Finans Hesabı 80 birim fazla vermekte, Rezerv Varlıklar Hesabı'nda ise 15 birim artış görülmektedir. Bu ekonominin ödemeler dengesini değerlendiriniz.

Çözüm:

Bu ekonomide Cari İşlemler Hesabı açığının tümü Sermaye ve Finans Hesabı ile kapatılmaktadır. Bu durumda geri kalan 20 birimlik Sermaye ve Finans Hesabı fazlasının Rezerv Varlıklar Hesabı'nda artış olarak görülmesi gerekmektedir. Oysa Rezerv Varlıklar Hesabı'nda görülen artış 15 birimdir. Aradaki 5 birimlik fark, kayıt eksikliklerinden veya eksik değerlemeden kaynaklanmış olabilir veya ülkeden 5 birimlik bir kayıt dışı sermaye çıkışı yaşanmıştır.

Ödemeler Dengesi = Cari İşlemler Hesabı + Sermaye ve Finans Hesabı + NHN Hesabı + Rezerv Varlıklar Hesabı = 0

Ödemeler dengesi = (-60) + (+80) + (-5) + (-15) = 0

Yukarıdaki iki örnekte de Rezerv Varlıklar Hesabı ile NHN Hesabı'nın işleyişine özellikle dikkat edilmelidir. İlk örnekte ülkenin rezervlerinde bir azalış yaşanmış fakat bu azalış hesaplamada artı (+) değer almıştır. İkinci örnekte de ülkenin rezervlerinde bir artış yaşanmış fakat bu artış hesaplamada (-) değer almıştır. Bunun nedeni, merkez bankası rezervlerindeki artışın Rezerv Varlıklar Hesabı'na (-) değerle borç olarak, azalışın ise (+) değerle alacak olarak kaydedilmesidir.

DİKKAT

Merkez bankasının rezervlerindeki artış Rezerv Varlıklar Hesabı'na borç (-) olarak kaydedilir. Diğer taraftan, merkez bankasının rezervlerindeki azalış Rezerv Varlıklar Hesabı'na alacak (+) olarak kaydedilir.

NHN Hesabı'na ise her iki örnekte de görüldüğü gibi tamamen hesapları dengelemek amacıyla başvurulmaktadır. NHN Hesabı alacak (+) ve borç (-) kayıtları arasındaki farkın kalıntı şeklinde yansıtıldığı bir hesaptır.

Ödemeler Dengesi Açığı ve Fazlası

Ödemeler dengesi açığı: Ülkenin ödemeler dengesinde yer alan otonom işlem giderlerinin otonom işlem gelirlerinden fazla olması durumunu ifade etmektedir.

Ödemeler dengesi fazlası: Ülkenin ödemeler dengesinde yer alan otonom işlem gelirlerinin otonom işlem giderlerinden fazla olması durumunu ifade etmektedir.

Muhasebe anlamında dengenin oluşmasına rağmen, ekonomik anlamda dengeye ulaşılamamış olunması ödemeler dengesi açığı veya fazlası olarak karşımıza çıkmaktadır. ***Ödemeler dengesi açığı,*** ülkenin ödemeler dengesinde yer alan otonom işlem giderlerinin otonom işlem gelirlerinden fazla olması durumunu, ***ödemeler dengesi fazlası*** ise otonom işlem gelirlerinin otonom işlem giderlerinden fazla olması durumunu ifade etmektedir. Ödemeler dengesi açığı ***dış açık,*** ödemeler dengesi fazlası ise ***dış fazla*** olarak adlandırılmaktadır.

Ödemeler dengesi açığı, Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı'ndaki borçlu işlemlerin alacaklı işlemleri aşan kısmıdır. Rezerv Varlıklar Hesabı'ndaki alacaklı işlemlerin borçlu işlemleri aşan bölümü de ödemeler dengesi açığını vermektedir. Diğer taraftan ödemeler dengesi fazlası, Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı'ndaki alacaklı işlemlerin borçlu işlemleri aşan kısmıdır. Rezerv Varlıklar Hesabı'ndaki borçlu işlemlerin alacaklı işlemleri aşan bölümü de ülkenin ödemeler dengesi fazlasını ifade etmektedir.

Özetle, ödemeler dengesinin sağlanabilmesi için cari açığın Sermaye ve Finans Hesabı fazlası ile cari fazlanın ise Sermaye ve Finans Hesabı açığı ile dengelenmesi gerekmektedir. Dengesizlik durumunda, rezervlerde oluşan azalış ödemeler dengesi açığını, artış ise ödemeler dengesi fazlasını göstermektedir.

DİKKAT

Rezervlerde oluşan azalış ödemeler dengesi açığını, artış ise ödemeler dengesi fazlasını göstermektedir.

Ödemeler Dengesi Açıklarının Nedenleri

Ödemeler dengesi açıklarının başlıca nedenleri; hızlı büyüme sürecine girilmesi, harcama genişletici politikalar uygulanması, ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açan döviz kuru politikası izlenmesi, ekonomideki dalgalanmalar, ithal girdi fiyatlarındaki artışlar ve üretimde verimliliğin artırılamamasıdır.

Hızlı büyüme sürecine girilmesi: Ülke ekonomisinin hızlı büyüme sürecine girmesi ithal girdilere olan gereksinimi artırmakta; böylece ülkenin dış ticaret açığı büyüyerek ödemeler dengesi açıklarına neden olabilmektedir.

Harcama genişletici politikalar uygulanması: Ekonomi yönetiminin toplam talebi arttırıcı yönde genişletici para ve maliye politikaları izlemesi toplam harcamaları artırmaktadır. Genişletici politikalar sayesinde geliri artan tüketiciler ise yerli malların yanı sıra ithal mallarına taleplerini de artırmaktadır. İthal mallardaki talep artışı, ülkenin dış ticaret açığı vermesine neden olarak ödemeler dengesi açığı yaratabilmektedir.

Ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açan döviz kuru politikası izlenmesi: Bilindiği gibi enflasyon sorunu olan bir ekonominin ulusal parası fiilen değer kaybederek satın alma gücü düşmektedir. Ülkede fiyatlar artarken döviz kurunun art-

masını engelleyen bir kur politikası izlendiğinde ulusal para aşırı değerli olmaktadır. Aşırı değerli ulusal para ise ülkenin dış ticarette rekabet gücünü düşürmekte ve ihracatı azaltıcı etki yaratmaktadır. Ulusal paranın aşırı değerli olması, ithal malların fiyatlarının ulusal para cinsinden düşmesine ve ithalatın artmasına neden olmaktadır. Sonuçta ise ülkede dış ticaret açığı oluşmaktadır.

Ekonomideki dalgalanmalar: Son yıllarda sıklıkla tecrübe edildiği gibi dünya ekonomisindeki dalgalanmalar ülkelerin ödemeler dengesi açıkları vermesine neden olabilmektedir. Örneğin ekonomik durgunluk dönemlerinde ülkeler harcama daraltıcı politikalar uygulamakta ve böylece ithalatlarını kısıtlamaktadır. Ülkelerin ithalatlarını kısıtlamaları ise dış ticaret partnerlerinin ihracatlarının kısıtlanması anlamına gelmektedir. Kısacası bu durum ekonomik durgunluk yaşayan ülkelerin ticaret partnerlerinin dış ticaret açığı vermesine neden olabilmektedir.

İthal girdi fiyatlarındaki artışlar: Özellikle enerji ürünlerinde dışa bağımlı olan ülkelerde ilgili ürünlerin fiyatlarında meydana gelen artışlar, ülkelerin ödemeler dengesi açıklarının önemli nedenlerinden biri olabilmektedir.

Üretimde verimliliğin arttırılamaması: Özellikle ihraç mallarının üretiminde verimliliğin düşük olması ihraç ürünlerinin dış piyasalarda rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum doğal olarak ülkenin ödemeler dengesi açığı sorunu yaşamasına neden olabilmektedir.

Tasarruf-Yatırım Eşitliği ve Cari İşlemler Hesabı Dengesi

Bilindiği gibi kapalı bir ekonomide ulusal tasarruflar (S) yatırımlara (I) eşittir:

$I = S$
S = Özel tasarruflar + Kamu tasarrufları
I = Özel yatırımlar + Kamu yatırımları

Açık bir ekonomide ise ulusal tasarruflar yatırımlara eşit olmak zorunda değildir. Yatırımların finansmanında yabancı tasarruflar da kullanılabilir. Toplam yatırımların ulusal tasarrufları aşması ekonominin gelirinden fazla harcama yapması anlamı taşımaktadır.

Toplam Yatırımlar = Ulusal Tasarruflar + Yabancı Tasarruflar

Ulusal tasarrufların yatırımları karşılamakta yetersiz kalması Cari İşlemler Hesabı açığını (cari açık - CA) doğurmaktadır. Diğer bir ifade ile Cari İşlemler Hesabı'ndaki açık, ulusal tasarruflar ile yatırımlar arasındaki farktır:

$CA = S - I$

Cari İşlemler Hesabı açığı aşağıdaki şekilde de ifade edilebilir:

CA = Yabancı Tasarruflar

Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Hesabı Dengesi

Bilindiği gibi dışa açık bir ekonomide millî gelir dengesi aşağıdaki gibidir:

$Y = C + I + G + (X - M)$

Millî geliri arttıran ve azaltan unsurlar bir arada yazıldığında eşitlik aşağıdaki gibi olacaktır:

$I + G + X = S + T + M$

İlaveler: Millî gelir artışı yaratan kalemlerdir. İlgili kalemler yatırımlar (I), hükümet harcamaları (G) ve ihracat (X) tır.

Sızıntılar: Millî gelir azalışı yaratan kalemlerdir. İlgili kalemler tasarruflar (S), vergiler (T) ve ithalat (M) tır.

Yatırımlar (I), kamu harcamaları (G) ve ihracat (X) artışı millî geliri (Y) artırmaktadır. Bu nedenle eşitliğin solunda görülen ilgili kalemlere ***ilaveler*** adı verilir. Diğer taraftan tasarruflar (S), vergiler (T) ve ithalat (M) artışı millî geliri azaltmaktadır. Bu nedenle eşitliğin sağında görülen ilgili kalemler de ***sızıntılar*** olarak adlandırılmaktadır.

Yukarıdaki eşitlik aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$(I - S) + (G - T) = (M - X)$$

(Özel yatırım ve özel tasarruf farkı) + (Bütçe açığı) = (Dış Ticaret Açığı)

Bu eşitlik bir ekonominin net borçlanmasını göstermektedir. Buna göre, bir hükûmet dış ticaret açığını (M - X) veya hizmetlerin ve cari transferlerin eklenmesi ile daha geniş anlamda cari açığı gidermek için;

- Bütçe açığını (G - T) azaltmak ve/veya
- Özel tasarrufları artırmak (S > I)

zorundadır. Buradan, cari açığın nedeninin bütçe açığı veya özel sektör tasarruf yetersizliği olduğu sonucu çıkmaktadır. Hükûmetin gelirinden fazla harcama yapması yani bütçe açığı yaratması ve/veya özel sektörün tasarruflarından fazla yatırım yapması Cari İşlemler Hesabı açığına yol açmaktadır. Bu nedenle bütçe açığı ile Cari İşlemler Hesabı açığına ***ikiz açıklar*** adı verilmektedir.

İkiz Açıklar: Bütçe açığı veren bir ekonomide özel kesim tasarrufları da yetersiz ise cari açık oluşmaktadır. Bu nedenle bütçe açığı ve cari açık ikiz açıklar olarak adlandırılmaktadır.

SIRA SİZDE 3

Bütçe açığı veren bir ekonomide hükûmetin bütçe açığını kapatmak üzere izleyeceği politikalar ekonomiyi nasıl etkileyecektir?

ÖDEMELER DENGESİ DENGE MEKANİZMALARI

Ekonomide ortaya çıkan ödemeler dengesizliklerinin, yani ödemeler dengesi açıkları (dış açıklar) ve fazlalarının (dış fazlalar) belirli bir sürede giderilmesi ve dış dengenin yeniden sağlanması gerekmektedir. Çünkü dış dengesizlikler başka ekonomik sorunlar doğurabilmektedir. Örneğin; ödemeler dengesi açıkları ülkelerin rezerv varlıklarının tükenmesine neden olmaktadır. Rezerv varlıkları tükenen bir ülkenin yabancı tasarruflara başvurma olasılığı da neredeyse ortadan kalmaktadır. Çünkü rezervleri tükenen ülkenin geri ödeme gücünün zayıflamış olması nedeniyle dış kredi bulması zorlaşmaktadır.

Diğer taraftan ödemeler dengesi fazlası veren bir ekonomide millî gelir, yurt içi üretim ve iç talep artmaktadır. İç talebin artması ise fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine ve enflasyon sürecine girilmesine neden olmaktadır.

Bir ekonomide herhangi bir nedenle dış dengesizlik ortaya çıktığında dengeye yeniden nasıl ulaşılacağının kesin ve tek bir formülü yoktur. Bazı iktisatçılar dengenin hiçbir müdahale olmaksızın otomatik olarak kendiliğinden sağlanacağını savunurken bazılarına göre ise dengeye tekrar ulaşabilmek için hükûmet müdahalesi şarttır.

Ödemeler dengesinde oluşan dengesizliğin giderilmesi ve dış dengenin sağlanması için hükûmet müdahalesinin gerekliliğini savunan iktisatçılar, otomatik mekanizmaların işleyişindeki gecikmelerin ve/veya yetersizliklerin müdahaleyi zorunlu kıldığına inanmaktadır. İlgili müdahaleler dış denkleştirme politikaları olarak adlandırılmaktadır. Kısacası ödemeler dengesi denge mekanizmaları; otomatik denkleşme mekanizmaları ve dış denkleştirme politikaları başlıkları altında incelenmektedir.

Otomatik Denkleşme Mekanizmaları

Otomatik denkleşme mekanizmaları dış dengenin kendiliğinden sağlanmasını dalgalı döviz kuru sistemi, fiyat-altın para akımı mekanizması, millî gelirin değişimi ve parasalcı yaklaşımla açıklamaktadır.

Dalgalı Döviz Kuru Sistemi ve Dış Denge

Dalgalı döviz kuru sisteminde döviz kuru, dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın döviz piyasasında döviz arzı ve talebi tarafından belirlenmektedir.

Dalgalı döviz kuru sistemini benimsemiş bir ekonomide herhangi bir nedenle dış açık veya dış fazla oluşması durumunda ilgili dengesizlik döviz kurundaki değişiklik nedeniyle kendiliğinden giderilmektedir.

Şekil 7.1.'de, ulusal paranın Türk lirası, yabancı paranın ise ABD doları olduğu varsayımı altında oluşan döviz piyasası görülmektedir. $D_\$$ ülkedeki dolar talebini, $S_\$$ ise dolar arzını göstermektedir. Piyasada E noktasında oluşan **denge döviz kuru** R_0'dır. Bu denge kurunda ülkede ödemeler dengesi dengededir. Ülkede ithalatın ihracatı aştığını yani dış ticaret açığı oluştuğunu varsayalım (Döviz kuru R_1 iken). Bu durum, döviz talebinin döviz arzını aştığı anlamına gelmektedir. Türkiye'nin dalgalı döviz kuru sistemini benimsediği varsayımı altında döviz kuru yükselişe geçecek ve R_0 düzeyinde dengeye gelecektir. Böylece dış ticaret açığının neden olduğu dış açık, döviz kurunun yükselmesiyle herhangi bir müdahaleye gerek kalmadan kapanacaktır.

Şekil 7.1

Döviz Piyasası

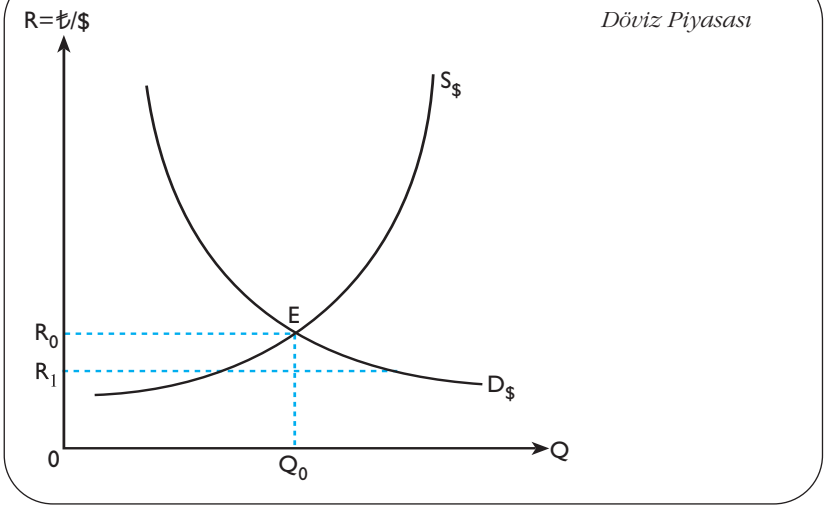

Fiyat-Altın Para Akımı Mekanizması ve Dış Denge

Klasik iktisatçılar dış dengenin sağlanmasında para arzı ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişkilerin rol oynadığına inanmışlardır. Klasik denkleşme mekanizması olarak da adlandırılan fiyat-altın para akımı mekanizması temelde uluslararası altın standardına dayanmaktadır. Bilindiği gibi yirminci yüzyılın başlarına kadar dünyada altın para standardı geçerli idi. Altın, hem ulusal ekonomide hem de uluslararası işlemlerde ödeme aracı olarak kullanılmaktaydı. Ulusal paraların değerleri altın cinsinden tanımlandığı ve altının dış ticareti serbest olduğu için ulusal paralar sabit kurlardan birbirine bağlanmış idi. Ayrıca ulusal paraların tam altın karşılığı bulunmakta ve paralar istenildiğinde altına dönüştürülebilmekte idi. Dış açık durumunda ülkeden altın çıkışı, dış fazla durumunda ise ülkeye altın girişi gerçekleşmekte idi.

Klasik denkleşme mekanizması ayrıca klasik miktar kuramını esas almaktadır.

DİKKAT

Dış açık veren bir ekonomide dengenin nasıl sağlanacağını fiyat-altın para akımı mekanizması ve miktar kuramına dayanarak açıklamaya çalışalım. Dış açık altın ihracı ile karşılanacaktır. Ülkeden altın çıkışı sonucunda para arzı çıkan altın miktarı kadar azalacaktır. Çünkü hatırlanacağı gibi ulusal paraların tam altın karşılığı bulunmaktadır. Para arzının azalması fiyatlar genel düzeyini düşürecek ve böylece ihracat artacak, ithalat azalacaktır. İhracatın artmasının nedeni fiyatlar genel düzeyindeki düşüşle birlikte ihraç mallarının döviz cinsinden ucuzlamasıdır. İhraç malları döviz cinsinden ucuzlarken ithal malları döviz cinsinden pahalılaşmaktadır. Bu nedenle ihracat artmakta ve ithalat azalmaktadır. Böylece dış açık kendiliğinden kapanmakta ve dış denge otomatik olarak sağlanmaktadır.

SIRA SİZDE 4

Klasik denkleşme mekanizmasını klasik miktar kuramı ile nasıl açıklayabiliriz?

Milli Gelirin Değişimi ve Dış Denge

Çarpan: Otonom harcamalardaki bir değişmenin dengedeki toplam harcama miktarında ve reel GSYİH düzeyinde kaç kat değişmeye neden olacağını gösteren bir katsayıdır.

Dış dengenin millî gelirin değişimi ile kendiliğinden sağlanacağını öngören görüş esasen Keynesyen millî gelir teorisine dayanmaktadır. Bilindiği gibi Keynesyen teori, millî gelirin değişimini çarpan mekanizması ile açıklamaktadır. Teoriye göre harcamalar ile millî gelir arasında **çarpan** mekanizması ile kurulan bir ilişki mevcuttur. Üretimin ve yatırımların artması durumunda millî gelir de çarpan katsayısı kadar artmaktadır.

Dış dengenin millî gelirin değişimi ile otomatik olarak sağlanacağını öngören yaklaşım bazı temel varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar; ülkede sabit kur sisteminin geçerli olması, fiyatlar genel düzeyinin, ücretlerin ve faiz oranının sabit olması varsayımlarıdır.

Marjinal ithalat eğilimi: Reel GSYİH düzeyindeki bir birimlik artışın ithalat miktarını ne kadar arttırdığını gösteren bir katsayıdır. Diğer değişkenler sabitken, ithalat miktarındaki değişimin reel GSYİH miktarındaki değişime bölünmesi ile hesaplanmaktadır.

İlgili yaklaşıma göre dış açık veren bir ekonomide tüketiciler yerli mallar değil, ithal mallar talep etmektedir. Bu nedenle ekonomide ithal malların ağırlığı artarken, yerli malların üretimi azalacaktır. Yerli malların üretiminin azalması ihracatı da azaltacaktır. Üretimdeki azalma, millî gelirde çarpan katsayısı kadar azalış yaratacaktır. Millî gelirdeki azalma ise ithalatı **marjinal ithalat eğilimi** kadar azaltacaktır.

Diğer taraftan milli gelirin azalmasıyla birlikte iç talep de azalacak, böylece yurt içi üretim ihracata yönelecektir. Millî gelirdeki düşüş, ülkedeki fiyatlar genel düzeyini de düşürecek ve böylece ihraç malları dış piyasalarda rekabet gücü kazanacaktır. Sonuç itibarıyla ithalatta marjinal ithalat eğilimi oranında ortaya çıkan azalış ve ihracattaki artış ile dış açık kendiliğinden kapanacaktır.

Şüphesiz ki yukarıda dış açık için yaptığımız analizi dış fazla durumu için de yapabiliriz.

Parasalcı Yaklaşım ve Dış Denge

Para arzı: Merkez bankası tarafından belirlenir. Faiz oranından etkilenmez.

Para talebi: Bir ekonomideki hane halkı ve firmaların belirli bir anda hemen harcanabilir durumda bulundurmak istedikleri para miktarıdır. Para talebi, likidite tercihi olarak da adlandırılmaktadır.

Parasalcı yaklaşıma göre, ekonomideki bütün sorunların nedeni para arzı ile para talebi arasındaki dengesizliktir. Parasalcı yaklaşıma göre **para arzı para talebine eşit** olduğunda dış açık ya da dış fazla sorunu ortaya çıkmamaktadır. Para arzı ile para talebi arasındaki denge bozulduğunda dış denge de bozulmaktadır. Fakat para arzı ile talebi arasında denge oluştuğunda dış denge de kendiliğinden oluşmaktadır.

Parasalcı yaklaşım sabit döviz kuru sisteminde geçerlidir. Parasalcı yaklaşıma göre dış açık veren bir ekonomide döviz talebinin döviz arzını aşması nedeniyle döviz kuru yükselme eğilimine girmekte, fakat sabit döviz kuru sistemi nedeniyle merkez bankası bu yükselişe izin vermemekte ve açığı piyasaya döviz sürerek ka-

patmaktadır. Merkez bankası piyasaya döviz sürerken karşılığında ulusal para çekmekte, yani para arzını azaltmaktadır. Para talebi sabitken para arzının azalması karşısında hane halkı ve firmalar reel para talebindeki azalmayı önlemek için harcamalarını azaltmaktadır. Harcamaların azalması demek, yerli ve ithal tüm varlıklara talebin azalması demektir. İthal varlıklara talebin azalması döviz talebini azaltmakta ve böylece dış açık otomatik olarak giderilmektedir. Ekonomide dış fazla oluşması durumunda, bu analizin tam tersi bir analiz geçerli olmaktadır.

Yerli ve ithal tüm varlıklar sadece malları ve hizmetleri değil, aynı zamanda finansal varlıkları da kapsayan bir ifadedir.

DİKKAT

Dış Denkleştirme Politikaları

Otomatik denkleşme mekanizmalarının kısa sürede beklenen dengeleyici sonuçları verememesi, kimi zaman hükûmet müdahalelerinin yani dış denkleştirme politikalarının uygulanmasını gerektirebilmektedir. Dış denkleştirme politikaları; sabit döviz kuru sistemi ve dış denge, harcama değiştiren politikalar ve dış denge, harcama kaydıran politikalar ve dış denge ile diğer politikalar ve dış denge başlıkları altında incelenmektedir.

Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Dış Denge

Sabit döviz kuru sisteminde döviz kuru hükûmet tarafından belirlenmektedir. Sabit döviz kuru sisteminde döviz kurunun yükseltilmesi sonucunda ulusal paranın değer kaybetmesine **devalüasyon**, düşürülmesi sonucunda değer kazanmasına ise **revalüasyon** denmektedir. Dış açık veren ve sabit döviz kuru sistemini benimsemiş bir ekonomi için devalüasyon bir dış denkleştirme politikası seçeneği olabilmektedir. Diğer taraftan dış fazla veren bir ekonomide de revalüasyona başvurulabilmektedir.

Devalüasyon: Sabit döviz kuru sisteminde döviz kurunun yükseltilmesi sonucunda ulusal paranın değer kaybetmesidir.

Revalüasyon: Sabit döviz kuru sisteminde döviz kurunun düşürülmesi sonucunda ulusal paranın değer kazanmasıdır.

Devalüasyon ve revalüasyon terimleri sadece sabit döviz kuru sisteminde kullanılmaktadır. Dalgalı döviz kuru sisteminde kurun döviz piyasasında yükselmesi ulusal paranın değer kaybetmesi, kurun düşmesi ise ulusal paranın değer kazanması olarak adlandırılmaktadır.

DİKKAT

Devalüasyonla ulusal para yabancı paralar karşısında değer kaybettiği için ithalat daha pahalı hâle gelmektedir. Diğer taraftan ulusal paranın değer kaybı, ihraç ürünlerine rekabet gücü kazandırmakta ve böylece ihracat artmaktadır. Bir taraftan ihracattaki artış, diğer taraftan ithalattaki azalış dış açığın kapatılması sonucunu doğurmaktadır.

Devalüasyonun dış denge üzerindeki etkisi iki ayrı yaklaşımla incelenmektedir. İlgili yaklaşımlar; esneklik yaklaşımı ve toplam harcama (massetme) yaklaşımıdır.

Devalüasyon ve Esneklik Yaklaşımı

Esneklik yaklaşımı, devalüasyonun sadece dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini incelemekte, sermaye hareketleri üzerindeki etkisini ise ihmal etmektedir. Devalüasyondan ihraç malları dış talebini arttırması ve ithal malları iç talebini azaltması beklenmektedir. Devalüasyonun bu iki etkiyi yaratabilmesi ve sonuç itibarıyla dış ticaret dengesini sağlayabilmesi bazı koşulların varlığına bağlıdır. Bu koşullar, ithal mallar talebinin fiyat esnekliği ile ihraç mallar talebinin fiyat esnekliği ile ilgilidir.

Marshall-Lerner koşulu olarak adlandırılan esneklik koşuluna göre devalüasyonun dış ticaret dengesini sağlayabilmesi için ithal malları iç talebinin fiyat esnekliği (D_M) ile ihraç malları dış talebinin fiyat esnekliği (D_X) toplamı bire eşit veya birden büyük olmalıdır.

Marshall-Lerner koşuluna göre;

$$eD_M + eD_X \geq 1$$

sağlanmışsa, devalüasyonun yukarıda belirtilen iki etkiyi yaratarak dış ticaret dengesini sağlamada başarılı olacağı varsayılmaktadır.

Ancak bu noktada bir konuyu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Devalüasyonun ithalatı azaltma yönüyle başarılı olacağı kesindir. Dolayısıyla devalüasyon mutlaka döviz tasarrufu sağlayacaktır. Fakat devalüasyonun aynı başarıyı döviz kazandırma konusunda gösterebileceği kesin değildir. Çünkü devalüasyon ihracat üzerinde iki zıt etki yaratmaktadır. Bunlar; fiyat etkisi ve hacim etkisidir. **Fiyat etkisi,** ihraç mallarının döviz cinsinden nispi olarak ucuzlamasıdır. Bu etki, devalüasyonun ihracat üzerindeki olumsuz etkisidir. **Hacim etkisi** ise devalüasyon sonrasında ihracat hacminde ortaya çıkan artıştır. Bu etki ise devalüasyonun ihracat üzerindeki olumlu etkisidir. Devalüasyonun ülkeye ihracat yoluyla döviz kazandırabilmesi veya döviz gelirlerini artırabilmesi için hacim etkisinin fiyat etkisinden büyük olması gerekmektedir.

Fiyat etkisi: Devalüasyonun ihracat üzerindeki olumsuz etkisidir. Fiyat etkisi, ihraç mallarının döviz cinsinden nispi olarak ucuzlamasını ifade etmektedir.

Hacim etkisi: Devalüasyonun ihracat üzerindeki olumlu etkisidir. Hacim etkisi, devalüasyon sonrasında ihracat hacminde ortaya çıkan artıştır.

DİKKAT

Devalüasyonun ithalatı azaltma yönüyle başarılı olacağı kesin olmakla birlikte aynı başarıyı döviz kazandırma konusunda gösterebileceği kesin değildir.

Devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinde zaman faktörü de önemli rol oynamaktadır. Bilindiği gibi, kısa dönemde talebin fiyat esnekliği düşüktür. Aynı durum, ithal malları iç talebi ve ihraç malları dış talebinin fiyat esneklikleri için de geçerlidir. Dolayısıyla kısa dönemde ithal malları iç talebinin fiyat esnekliği düşük olduğu için ithalat hacmi hemen daralamaz. Aynı şekilde, kısa dönemde ihraç malları dış talebinin fiyat esnekliği de düşük olduğu için ihracat hacmi hemen artamaz. Devalüasyondan sonra aynı miktarda fakat daha düşük fiyatla ihracat yapılırken aynı miktarda fakat daha yüksek fiyattan ithalat yapılır. Sonuç itibarıyla, devalüasyondan sonra kısa dönemde dış ticaret dengesi daha da bozulur; ancak uzun dönemde bir iyileşme sağlanır. Devalüasyonun kısa dönemde başarısız, uzun dönemde başarılı olacağını ileri süren hipoteze ***J Eğrisi Hipotezi*** adı verilmektedir. J-Eğrisi Hipotezi, ***J-Eğrisi*** ile açıklanmaktadır.

J-Eğrisi Hipotezi: Kısa dönem fiyat esnekliklerinin birden küçük olması nedeniyle devalüasyonun kısa dönemde başarısız, uzun dönemde başarılı olacağını ileri süren hipotezdir.

Şekil 7.2

J-Eğrisi

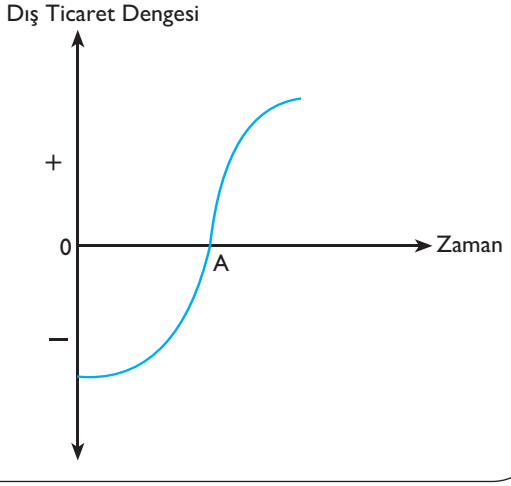

Şekil 7.2.'de görüldüğü gibi, dış ticaret dengesinin devalüasyona tepkisi J harfine benzemektedir. J-Eğrisi, devalüasyon öncesinde dış ticaretin dengede olduğunu varsaymaktadır. Devalüasyondan önce dengede olan dış ticaret, devalüasyon sonrasında A zaman noktasına kadar dış ticaret açığı vermekte, A noktasından sonra ise dış ticaret fazlası vermeye başlamaktadır.

Devalüasyon ve Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı

Toplam harcama yaklaşımı, devalüasyonun dış dengeye etkilerini millî gelir üzerinde yarattığı değişiklikler yoluyla açıklamaktadır. Toplam harcama yaklaşımı esasen Keynes'in millî gelir teorisine dayanmaktadır. Dolayısıyla toplam harcama yaklaşımı, ödemeler dengesini ekonominin genel işleyişi ile ilişkilendirmektedir.

Toplam harcama yaklaşımına göre bir ekonomide toplam harcamalar reel üretime eşitse o ekonomide ödemeler dengesi açığı veya fazlası sorunu yoktur; yani ödemeler dengesi sağlanmıştır. Diğer bir ifade ile bir ekonomide dış dengenin sağlanması için reel üretimin toplam harcamaları massetmesi gerekmektedir. Eğer bir ekonomide yerli mal ve ithal mal talebini içeren toplam harcamalar reel üretimden fazlaysa ilgili ekonominin ürettiğinden fazla harcama yaptığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ekonomi eksik istihdamdaysa, reel üretim artırılarak toplam harcamaları karşılaması ve bu yolla ödemeler dengesinin sağlanması mümkün olabilir. Reel üretimi artırabilmek için devalüasyona da başvurulabilir. Bilindiği gibi, devalüasyon sonucunda ithalat azalır ve ihracatın artması beklenir. Reel üretim, ithal ikamesi malların ve ihraç mallarının üretimindeki artış nedeniyle artar. Böylece artan reel üretim toplam harcamaları karşılar ve ödemeler dengesi sağlanmış olur.

Fakat ekonomi tam istihdamdaysa devalüasyon ile ödemeler dengesini sağlamak mümkün olmaz. Çünkü tam istihdamdaki bir ekonomide reel üretim artırılamaz. Devalüasyon sonucunda ihraç mallarının ve ithal ikamesi malların üretiminin artırılması mümkün olmadığından talep artışı ithal mallar ile karşılanır. Sonuç itibarıyla dış ticaret açığı daha da artar.

Harcama Değiştiren Politikalar ve Dış Denge

Harcama değiştiren politikalar, hükûmetlerin dış dengeyi sağlamak üzere başvurdukları para ve maliye politikalarıdır.

Para politikası esasen merkez bankası tarafından yürütülmektedir. Merkez bankası dış dengeyi, başlıca para politikası araçları olan **açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılık oranları** ve **reeskont oranı**nı kullanarak sağlamaya çalışmaktadır.

Maliye politikasının araçları ise ***hükûmet harcamaları, vergiler*** ve ***transfer harcamaları***dır.

Ödemeler dengesi açık veren bir ekonomide merkez bankası para politikası araçlarını kullanarak para arzını azaltır. Para arzının azalması, faiz oranlarını yükselterek yatırımların azalmasına neden olur. Yatırımların azalması ise çarpan etkisiyle millî geliri azaltıcı bir etki yaratarak ithalatın azalması sonucunu doğurur. İthalatı azalan bir ekonomide dış ticaret dengesi iyileşir ve Cari İşlemler Hesabı açığı ortadan kalkar.

Diğer taraftan, faiz oranlarının yükselmesi ülkeye sermaye girişini hızlandırır ve böylece Sermaye ve Finans Hesabı iyileşir. Sonuç itibarıyla daraltıcı (sıkı) para politikası uygulaması hem Cari İşlemler Hesabı hem de Sermaye ve Finans Hesabı'nı iyileştirerek ödemeler dengesi açığını ortadan kaldırır.

Açık piyasa işlemleri: Merkez bankasının likidite hacmini düzenlemek amacıyla piyasada kamu menkul kıymetlerini alıp satmasıdır. Merkez bankası likidite hacmini daraltmak istediğinde diğer bir ifade ile sıkı para politikası uyguladığında portföyündeki hazine bonosu, devlet tahvili gibi devlet iç borçlanma senetlerini satmakta, likidite hacmini artırmak istediğinde ise piyasadaki devlet iç borçlanma senetlerini satın almaktadır. Merkez bankasının ilgili alım satımları açık piyasa işlemleri olarak adlandırılmaktadır.

Zorunlu karşılık oranları: Bankaların mevduatları karşılığında merkez bankası için ayırdıkları zorunlu karşılıklardır. Merkez bankası sıkı para politikası uygulaması gereği, zorunlu karşılık oranlarını artırarak para arzını azaltıp faiz oranlarını yükseltebilir. Merkez bankası genişletici para politikası uygulamak istediğinde ise zorunlu karşılık oranlarını düşürerek para arzını artırmaktadır. Para arzının artması ise faiz oranlarını düşürmektedir.

Reeskont oranı: Ticari bankalar ellerindeki müşteri senetlerini merkez bankasına yeniden iskonto (reeskont) ettirdiklerinde merkez bankasının ilgili reeskont işlemine uyguladığı orandır. Merkez bankası sıkı para politikası uygulaması gereği, reeskont oranını yükselterek para arzını azaltmaktadır.

DİKKAT

Ödemeler dengesi açık veren bir ekonomide daraltıcı (sıkı) para politikası uygulaması hem Cari İşlemler Hesabı hem de Sermaye ve Finans Hesabı'nı iyileştirerek ödemeler dengesi açığını ortadan kaldırmaktadır. Ancak, sıkı para politikası uygulaması dış ekonomik dengeyi olumlu yönde etkilerken iç ekonomik denge üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Mundell'in Tahsisler Kuralı: İç denge sorunları için maliye politikasının, dış denge sorunları için para politikasının izlenmesinin uygun olduğunu savunan görüştür.

Ödemeler dengesi fazla veren bir ekonomide merkez bankası genişletici para politikası uygular. Genişletici para politikası para arzını artırır, para arzının artması faiz oranlarını düşürür ve yatırımların artmasına neden olur. Yatırımlardaki artış çarpan etkisiyle millî geliri artırır, millî gelir artışı ise ithalatı artırarak dış ticaret dengesi üzerinden Cari İşlemler Hesabı fazlasını ortadan kaldırır.

Diğer taraftan faiz oranlarının düşmesi ülkeden sermaye çıkışına neden olur ve böylece Sermaye ve Finans Hesabı fazlası azalır. Sonuç itibarıyla, genişletici para politikası uygulaması Cari İşlemler Hesabı fazlası ile Sermaye ve Finans Hesabı fazlasını ortadan kaldırarak ödemeler dengesi fazlasını dengeler.

İthalat tarifeleri: İthalat tarifeleri, ithal edilen mallar üzerinden tahsil edilecek vergileri belirleyen listelerdir. İthalat tarifeleri literatürde ithal edilen mal üzerinden alınan vergiler olarak da tanımlanmaktadır.

Ödemeler dengesi açık veren bir ekonomide hükûmet harcamaları azaltmak amacıyla, örneğin vergi oranlarını arttırarak, hükûmet harcamalarını veya transfer harcamalarını azaltarak daraltıcı maliye politikası uygular. Bu yolla millî gelir azalır. Milli gelirin azalması ithalatı azaltarak dış ticaret dengesini ve dolayısıyla Cari İşlemler Hesabı'nı iyileştirir.

Tarife dışı kısıtlamalar: İthalat tarifeleri dışında kalan diğer dış ticaret kısıtlamalarıdır. Başlıca tarife dışı kısıtlamalar; ithalat kotaları, ihracat sübvansiyonları, gönüllü ihracat kısıtlamaları, kamu alımlarına ilişkin düzenlemeler, yerli katkı zorunluluğu, ürün standartları, anti-damping ve telafi edici vergi uygulamaları ve emek standartlarıdır.

Milli gelirin azalması para talebini de azaltarak faiz oranlarının düşmesine neden olur. Faiz oranlarının düşmesi ülkeden sermaye çıkışına neden olur. Bu nedenle Sermaye ve Finans Hesabı açık verir. Sonuç itibarıyla, daraltıcı maliye politikası uygulaması Cari İşlemler Hesabı'nı olumlu, Sermaye ve Finans Hesabı'nı olumsuz etkiler. Bu durumda daraltıcı maliye politikasının dış denge üzerindeki etkisinin net olmadığı anlaşılmaktadır. Hangi etki büyükse dış denge o etkiye göre şekillenecektir.

Harcama değiştiren politikalar ve dış denge ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse dış dengeyi sağlamada para politikası tam etkilidir. Maliye politikasının dış denge üzerindeki etkisi ise belirsizdir. Diğer taraftan maliye politikası iç dengeyi sağlamada tam etkili olurken para politikasının iç denge üzerindeki etkisi belirsizdir. İç ve dış dengeye ilişkin bu genel değerlendirme ***Mundell'in Tahsisler Kuralı*** olarak adlandırılmaktadır.

DİKKAT

Dış dengeyi sağlamada para politikası, iç dengeyi sağlamada maliye politikası tam etkilidir.

Resim 7.1

Ekonomide İç ve Dış Denge

Kaynak: *http://kalyan-city.blogspot.com/2010/12/why-balance-of-payments-of-country.html Erişim tarihi: 1 Ağustos 2012.*

Harcama Kaydıran Politikalar ve Dış Denge

Harcama kaydıran politikalar, hükûmetlerin harcamaları ithal mallardan yerli mallara kaydırmaya yönelik olarak uyguladıkları politikalardır. Başlıca harcama kaydıran politika araçları; ***ithalat tarifeleri, tarife dışı kısıtlamalar*** ve ***kambiyo denetimleri***dir.

Kambiyo denetimleri: Ülke dışına döviz çıkışının engellenmesi veya sınırlandırılmasıdır. Hükûmetler özellikle sermaye çıkışını engellemek üzere kambiyo denetimleri uygulamaktadır.

Diğer Politikalar ve Dış Denge

Dış denge üzerinde etkili olan diğer politikalar döviz kazandırıcı politikalardır. Dış dengenin sağlanması için harcamaların kontrolü veya düzenlenmesi kadar döviz kazandırıcı işlemlerin teşviki de önemlidir. Hükûmetler döviz gelirlerini artırmaya yönelik olarak mal ve hizmet ihracatını teşvik edebilir, ülkeye sermaye girişini artırmak için çeşitli teşvik düzenlemeleri geliştirebilir.

Özet

AMAÇ 1 *Ödemeler dengesini tanımlamak*

TCMB tarafından benimsenen ayrıntılı tanıma göre ödemeler dengesi, bir ekonomide merkezî hükûmet, bankalar, gerçek ve tüzel kişi ve kuruluşlardan oluşan yerleşik kişilerin, diğer ekonomilerde yerleşik kişiler ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur.

Ekonomik işlemler, mal, hizmet ve gelirle ilgili işlemleri, finansal varlık ve yükümlülüklerle ilgili işlemleri, bir ekonomide yerleşik kişilerden diğer bir ekonomide yerleşik kişilere karşılıksız olarak reel veya mali/finansal kaynakların sağlandığı transferleri kapsamaktadır. Ekonomi, bir ülkeyi, bir federal devleti, bir şehri, bir ekonomik birliği veya bölgesel bir ekonomik grubu ifade etmektedir. Yerleşikler ise bir ekonomide bir yıldan fazla süre ile devamlı ve düzenli olarak ikamet eden, o ekonomi içinde faaliyette olan kurum ve kişilerdir.

AMAÇ 2 *Ödemeler dengesi kayıt ilkelerini belirlemek*

Ödemeler dengesi hesapları üç farklı kayıt ilkesi esas alınarak kaydedilmektedir. Bu ilkeler çift-kayıt ilkesi, mülkiyet değişimi ilkesi ve piyasa değeri ilkesidir.

Çift-kayıt ilkesine göre uluslararası işlemler, alacak işlemleri ve borç işlemleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Alacak işlemleri, yabancılardan ödeme kabulü içeren işlemlerdir. Borç işlemleri ise yabancılara ödeme gerektiren işlemlerdir. Alacak işlemleri ödemeler bilançosunda artı (+) işaretle yer alırken borç işlemleri eksi (-) işaretle kaydedilmektedir.

Mülkiyet değişimi ilkesi, çift-kayıt ilkesi çerçevesinde ekonomik işlemlerin alacak ve borç kayıtlarının mülkiyet değişiminin gerçekleştiği anda yapılması kuralına dayanmaktadır.

Piyasa değeri ilkesi ise ekonomik işlemlerin değerlendirilmesinde piyasa fiyatlarının kullanılması gereğini ifade etmektedir.

AMAÇ 3 *Ödemeler dengesi hesaplarını tanımlamak.*

TCMB'ye göre ödemeler dengesi, Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı adı verilen iki ana hesaptan oluşmaktadır. Cari İşlemler Hesabı'nda mal, hizmet ve gelir gibi reel kaynaklarla ilgili işlemler, Sermaye ve Finans Hesabı'nda da reel kaynakların finansmanını sağlayan işlemler yer almaktadır.

Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı'na kaydedilen işlemler, ekonomik yaşamın işleyişinden kaynaklanan ve dış dengesizlikler yaratabilen işlemlerdir. Bu işlemler otonom işlemler (autonomous transactions) olarak adlandırılmaktadır. Otonom işlemlerden kaynaklanan dış dengesizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik işlemler ise denkleştirici işlemler (accommodating transactions) olarak adlandırılmakta ve Rezerv Varlıklar Hesabı ile Net Hata ve Noksan Hesabı'nda (NHN) izlenmektedir.

Dengesizlik yaratan işlemler ile denge unsuru olan işlemler arasında bir çizgi olduğu varsayılarak otonom işlemler çizgi-üstü işlemler, denkleştirici işlemler ise çizgi-altı işlemler olarak nitelendirilmektedir.

Cari İşlemler Hesabı; Mal Ticareti, Hizmet Ticareti, Gelirler ve Cari Transferler Hesabı'ndan oluşmaktadır.

Sermaye ve Finans Hesabı; Sermaye Hesabı ile Finans Hesabı'ndan meydana gelmektedir. Sermaye Hesabı'na bağışlanan borçlar ve göçmen transferleri gibi sermaye transferleri ile üretilmeyen ve finansal olmayan varlıklar kaydedilmektedir.

Finans Hesabı ise daha kapsamlı olup sermaye şekline göre beş alt hesap kalemine ayrılmaktadır. Bunlar; doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, finansal türevler, diğer yatırımlar ve rezerv varlıklardır.

Rezerv Varlıklar, Finans Hesabı'nın kapsadığı bir alt hesap kalemi olmasına rağmen ödemeler dengesi istatistiklerinde ayrı bir başlık altında yer almaktadır. Rezerv Varlıklar istatistiklerinin ayrı bir başlık altında incelenmesi ödemeler dengesi açıklarının ve fazlalarının dengelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Cari İşlemler Hesabı'nın daima Sermaye ve Finans Hesabı'na eşit olacak şekilde muhasebeleş-

tirilmesi gerekmektedir. Ancak ekonomik işlemlere ait verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesi ölçme, değerleme ve kayıt zamanlarında farklılıklar yaratmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan farklar, Net Hata ve Noksan (NHN) Hesabı'na kaydedilmektedir. Kısacası NHN Hesabı, hesaplarda alacak ve borç dengesini sağlamaktadır.

Dış ticaret açığı-cari açık ile dış ticaret fazlası-cari fazla kavramlarını birbirinden ayırmak

Dış ticaret açığı, Cari İşlemler Hesabı içinde yer alan ithalat tutarının ihracat tutarını aşması durumunda oluşmaktadır. Cari açık ise Cari İşlemler Hesabı açığıdır.

Diğer taraftan dış ticaret fazlası, ihracat tutarının ithalat tutarını aşması sonucunda meydana gelmektedir. Cari fazla ise Cari İşlemler Hesabı fazlasıdır.

Ödemeler dengesi açığı ve ödemeler dengesi fazlası kavramlarını tanımlamak

Ödemeler dengesi açığı, ülkenin ödemeler dengesinde yer alan otonom işlem giderlerinin otonom işlem gelirlerinden fazla olması durumunu, ödemeler dengesi fazlası ise otonom işlem gelirlerinin otonom işlem giderlerinden fazla olması durumunu ifade etmektedir. Ödemeler dengesi açığı dış açık, ödemeler dengesi fazlası ise dış fazla olarak adlandırılmaktadır.

Ödemeler dengesi açığı, Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı'ndaki borçlu işlemlerin alacaklı işlemleri aşan kısmıdır. Rezerv Varlıklar Hesabı'ndaki alacaklı işlemlerin borçlu işlemleri aşan bölümü de ödemeler dengesi açığını vermektedir. Diğer taraftan ödemeler dengesi fazlası, Cari İşlemler Hesabı ile Sermaye ve Finans Hesabı'ndaki alacaklı işlemlerin borçlu işlemleri aşan kısmıdır. Rezerv Varlıklar Hesabı'ndaki borçlu işlemlerin alacaklı işlemleri aşan bölümü de ülkenin ödemeler dengesi fazlasını ifade etmektedir.

Kısacası, ödemeler dengesinin sağlanabilmesi için cari açığın Sermaye ve Finans Hesabı fazlası ile cari fazlanın ise Sermaye ve Finans Hesabı açığı ile dengelenmesi gerekmektedir. Dengesizlik durumunda, rezervlerde oluşan azalış ödemeler dengesi açığını, artış ise ödemeler dengesi fazlasını göstermektedir.

Ödemeler dengesi açıklarının nedenlerini belirlemek

Ekonominin hızlı büyüme sürecine girmesi, harcama genişletici politikalar uygulanması, ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açan döviz kuru politikası izlenmesi, ekonomideki dalgalanmalar, ithal girdi fiyatlarındaki artışlar ve üretimde verimliliğin artırılamaması ödemeler dengesi açıklarının başlıca nedenleridir.

Ülke ekonomisinin hızlı büyüme sürecine girmesi ithal girdilere olan gereksinimi artırmaktadır. İthalat artışı ise dış ticaret açığını artırarak ödemeler dengesinin açık vermesine neden olmaktadır.

Toplam talebi arttırıcı yönde genişletici para ve maliye politikaları izlenmesi toplam harcamaları artırmaktadır. Toplam harcamalardaki artış, yerli mallarla birlikte ithal mal talebini de artırmaktadır. İthalat artışı ise dış ticaret açığını artırarak ülkenin ödemeler dengesi açığı vermesi ile sonuçlanmaktadır.

Ülkede fiyatlar artarken döviz kurunun artmasını engelleyen bir kur politikası izlendiğinde ulusal para aşırı değerli olmaktadır. Aşırı değerli ulusal para ise ülkenin dış ticarette rekabet gücünü düşürmekte ve ihracatı azaltıcı etki yaratmaktadır. Ulusal paranın aşırı değerli olması ithal malların fiyatlarının ulusal para cinsinden düşmesine ve ithalatın artmasına neden olmaktadır. Sonuçta ise ülkede dış ticaret açığı oluşmaktadır.

Dünya ekonomisindeki dalgalanmalar ülkelerin ödemeler dengesi açıkları vermesine neden olabilmektedir. Ekonomik durgunluk dönemlerinde ülkelerin harcama daraltıcı politikalar uygulamaları, ticaret partnerlerinin ihracat hacimlerini daraltarak dış ticaret açığı vermelerine neden olmaktadır.

İthal girdi fiyatlarındaki, özellikle de enerji ürünlerindeki fiyat artışları ülkelerin ödemeler dengesi açıklarının önemli nedenlerinden birini oluşturabilmektedir.

Ayrıca, ihraç mallarının üretiminde verimliliğin düşük olması ihraç ürünlerinin dış piyasalarda rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Bu durumda ülkenin ihracatını artırmak mümkün olmamakta ve ülke dış ticaret açığı kaynaklı ödemeler dengesi açığı sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Ödemeler dengesi denge mekanizmalarını tartışmak

Dış dengesizliklerin başka ekonomik sorunlar yaratmasını önlemek için ödemeler dengesi açıklarının veya fazlalarının belirli bir süre içinde giderilmesi ve dış dengenin yeniden sağlanması gerekmektedir.

Bir ekonomide herhangi bir nedenle dış dengesizlik ortaya çıktığında dengeye yeniden nasıl ulaşılacağının kesin ve tek bir formülü yoktur. Bazı iktisatçılar dengenin hiçbir müdahale olmaksızın otomatik olarak kendiliğinden sağlanacağını savunurken bazılarına göre ise dengeye tekrar ulaşabilmek için hükûmet müdahalesi gerekmektedir. Bu durumda ödemeler dengesi denge mekanizmaları; otomatik denkleşme mekanizmaları ve dış denkleştirme politikaları başlıkları altında incelenmektedir.

Otomatik denge mekanizmaları dış dengenin kendiliğinden sağlanmasını dalgalı döviz kuru sistemi, fiyat-altın para akımı mekanizması, millî gelirin değişimi ve parasalcı yaklaşımla açıklamaktadır.

Otomatik denkleşme mekanizmalarının kısa sürede beklenen dengeleyici sonuçları verememesi, kimi zaman hükûmet müdahalelerinin yani dış denkleştirme politikalarının uygulanmasını gerektirebilmektedir. Dış dengenin sağlanması için başvurulacak dış denkleştirme politikaları ise sabit döviz kuru sistemi, harcama değiştiren politikalar, harcama kaydıran politikalar ve diğer politikalardır.

Sabit döviz kuru sisteminde döviz kurunun yükseltilmesi sonucunda ulusal paranın değer kaybetmesi devalüasyon, düşürülmesi sonucunda değer kazanması ise revalüasyon olarak adlandırılmaktadır. Dış açık veren ve sabit döviz kuru sistemini benimsemiş bir ekonomi için devalüasyon bir dış denkleştirme politikası seçeneği olabilmektedir. Diğer taraftan dış fazla veren bir ekonomide de revalüasyona başvurulabilmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Cari İşlemler Hesabı içinde **yer almaz?**

a. Mal Ticareti Hesabı
b. Hizmet Ticareti Hesabı
c. Cari Transferler Hesabı
d. Cari Yatırımlar Hesabı
e. Gelirler Hesabı

2. Aşağıdakilerden hangisi ödemeler dengesi ana hesaplarından biridir?

a. Cari Transferler Hesabı
b. Cari Yatırımlar Hesabı
c. Sermaye ve Finans Hesabı
d. Doğrudan Yatırımlar Hesabı
e. Portföy Yatırımları Hesabı

3. Bir ekonomiye karşılıksız hediye girişi aşağıdaki hesaplardan hangisine kaydedilir?

a. Gelirler Hesabı
b. Portföy Yatırımları Hesabı
c. Cari Transferler Hesabı
d. Sermaye ve Finans Hesabı
e. Rezerv Varlıklar Hesabı

4. Rezerv Varlıklar Hesabı'ndaki azalış aşağıdakilerden hangisini ifade etmektedir?

a. Ödemeler dengesi açığını
b. Ödemeler dengesi fazlasını
c. İthalatın ihracatı aşmasını
d. Dış ticaret fazlasını
e. Yatırım gelirlerinde azalmayı

5. Aşağıdakilerden hangisi bir çizgi-üstü işlem **değildir?**

a. Mal ihracatındaki artış
b. Hizmet ithalatındaki azalış
c. Doğrudan yatırımlardaki azalış
d. Portföy yatırımlarındaki artış
e. Özel çekme hakları (SDR)'ndaki artış

6. Aşağıdakilerden hangisi ödemeler dengesi açıklarının nedenlerinden biri **değildir?**

a. Hızlı büyüme sürecine girilmesi
b. Harcama daraltıcı politikalar uygulanması
c. Ulusal paranın aşırı değerlenmesi
d. Ekonomik dalgalanmalar
e. İhraç malları üretiminde verimliliğin düşük olması

7. Dalgalı döviz kuru sisteminin benimsendiği bir ekonomide dış açık nasıl kapatılır?

a. Döviz piyasasında döviz kurunun yükselmesi sonucunda otomatik olarak
b. Döviz piyasasında döviz kurunun düşmesi sonucunda otomatik olarak
c. Merkez bankasının döviz arzını artırması sonucunda
d. Merkez bankasının döviz arzını azaltması sonucunda
e. İthalatı kısıtlayıcı önlemlerin uygulanması sonucunda

8. Devalüasyonun başarılı olabilmesi için aşağıdaki koşullardan hangisi sağlanmalıdır?

a. $eD_M + eD_X \geq 1$
b. $eD_M + eD_X \leq 1$
c. $eD_M - eD_X = 1$
d. $eS_M + eS_X \geq 1$
e. $eS_M + eS_X \leq 1$

9. Bir ekonomide Cari İşlemler Hesabı 50 birim açık verirken Rezerv Varlıklar Hesabı 10 birim fazla vermektedir. Bu durumda Sermaye ve Finans Hesabı dengesi ne kadardır?

a. 40 birim fazla
b. 40 birim açık
c. 60 birim açık
d. 60 birim fazla
e. 10 birim fazla

10. Toplam harcama yaklaşımı için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a. Reel üretim toplam harcamalardan az ise ekonomide dış fazla sorunu vardır.
b. Ekonomi eksik istihdamda olup dış açık var ise reel üretimdeki artış ile dış denge sağlanır.
c. Ekonomi eksik istihdamda olup dış açık var ise toplam harcamalardaki artış ile dış denge sağlanır.
d. Ekonomi tam istihdamda olup dış açık var ise toplam harcamalardaki artış ile dış denge sağlanır.
e. Ekonomi tam istihdamda olup dış açık var ise reel üretimdeki artış ile dış denge sağlanır.

Yaşamın İçinden

Frenler Tuttu

İthalat ve ihracat rakamları bizim için önemlidir. İhracat döviz geliri, ithalat döviz gideri demektir. Gider ile gelir arasındaki farka "Dış Ticaret Açığı" diyoruz. Dış ticaret açığı bizim döviz açığımızı (Cari Açık diyoruz) oluşturan ana kalemdir.

Dış ticaret açığı büyüdükçe cari açık büyüyor. Döviz açıklığının büyüklüğü milli gelire oranlanarak ölçülüyor.

2011 yılında döviz açığımız (cari açığımız) 76.9 milyar dolar oldu. Milli gelirimizin yüzde 10'una ulaştı. Bu çok yüksek bir oran idi. Bu oranın yüksek olması, ülkenin riskli bir ülke görünümü almasına neden oluyor.

Risk şurada: (1) Cari açığın büyümesi ülkenin açığı kapatmak için dışarıdan giderek daha fazla döviz bulmasını gerektiriyor. (2) Cari açığı büyüyen ve giderek daha fazla döviz bulmak zorunda kalan ülkelerin, döviz borçlarının faizlerini ve anaparalarını tekrar borçlanarak ödemeleri zorlaşıyor. Hatta imkânsız hale geliyor.

Madem ki cari açığın nedeni dış ticaret açığı, o halde dış ticaret açığını küçültelim. Bunun için ise (1) ihracatın artırılması, (2) ithalatın kısılması gerekiyor.

Dış ticaret açığını küçültmenin en kolay yolu döviz kurunu artırmaktır (Örneğin doların fiyatını 1.80'den 2.00'ye yükseltmektir). O zaman (1) ihracatçı dünya piyasalarında malını daha kolay satar, (2) Üretimde ve tüketimde ithal malı kullananlar daha az ithal malı kullanır.

Hükümet, (1) Özel sektörün büyük döviz borcu nedeniyle döviz fiyatı yükseldiğinde ekonomide risklerin ortaya çıkacağını görerek, (2) Yükselen döviz fiyatının enflasyonu azdıracağından korkarak döviz fiyatını yükseltmemeye karar verdi.

Üreticinin ve tüketicinin ithal mala yönelik talebini sınırlayarak ithalat harcamalarını aşağıya çekmeyi tercih etti.

Talebin sınırlanması demek, ekonomide büyümenin yavaşlamasını kabul etmektir.

2012 yılında ekonomide işte bu politikanın sonuçlarını izliyoruz.

Talebin kısılmasına, büyümenin yavaşlamasına paralel olarak ithalat artışı durdu. Hatta ithalatta biraz gerileme var.

Döviz fiyatının artmamasına, Avrupa Birliği ülkeleri pazarının durgunluğuna rağmen ihracatta artış devam ediyor.

2012 yılında hükümet cari açığı (döviz açığını) küçültmek için ekonomide frene bastı. Acaba netice nedir? Cari açığın yıl sonunda 76 milyar dolardan 55 milyar dolarlara inebileceği tahmin ediliyor. Bu durumda cari açığın milli gelire oranı yüzde 10'dan yüzde 8'e inebilecek. Petrol fiyatlarının 100 dolar dolayında seyretmesi ithalat faturasının büyümesini önlüyor.

İhracat konusunda artışın az da olsa devam etmesi iyi de, ihracatta Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracatın payının yüzde 37'lere inmesi kötü. Avrupa Birliği pazarı zengin ve devamlı pazardır.

İhracatçılarımız göreceli olarak fakir ve bakir pazarlara girme çabalarını sürdürüyor ama bu pazarlar uzun dönemde ihracatın gelişmesini sağlayacak zenginlikte değil.

Bu yılın ilk altı ayında ithalat, geçen yılın aynı döneminde yapılan ithalata göre 2.6 milyar dolar (yüzde -2.1) azaldı. 2011 Haziran ayındaki ithalat bir önceki döneme göre 36.3 milyar dolar (yüzde 43.4) artış göstermişti.

Bu yılın ilk altı ayındaki ihracat, geçen yılın aynı dönemindeki ihracata göre 8.8 milyar dolar (yüzde 13.4) artmış görünüyor. 2011 yılının ilk yarısındaki ihracat bir önceki döneme göre 10.9 milyar dolar (yüzde 19.9) artmıştı.

Görülüyor ki büyümede frene basılınca ithalattaki artış eğilimi durmuş. İhracatta artış var ama önceki artış hızının gerisinde kalan bir artış.

2012 yılının ilk altı ayında ihracat kalemlerinde öne çıkan altın oldu. İran'a altın ihraç etmeye başladık. Altın ihracatı Türkiye İstatistik Kurumu'nun ihracat rakamlarını büyütüyor. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin rakamlarına yansımıyor.

2012 yılının ilk altı aylık dış ticaret rakamlarına bakanlar, "(1) İthalat artışı durmuş. Hatta ithalatta gerileme var. İhracat az da olsa artıyor. Dış ticaret açığı küçülüyor. (2) Dış ticaret açığı küçüldüğüne göre, cari açıkta iyileşme var" diyecekler.

Bu iyimserlikle (1) Türkiye'ye döviz girişleri (paradan para kazanmak amacıyla gelen dövizler) artacak. (2) Döviz girişi artınca doların fiyatı 1.80'nin altına düşecek. Döviz sepeti 2.00 dolayına oturacak. (3) Bu iyimserlik rüzgarı borsayı da hareketlendirecek ve de yaz aylarında piyasalarda "ılık rüzgarlar" esecek.

Döviz fiyatının ucuzlaması ihracatçıları üzecek ama iç talebin sınırlı olması karşısında onlar ihracatı sürdürmeye ve de artırmaya mecbur. Bu yılı böylece kazasız belasız geçirebiliriz. Önemli olan hükümetin gelecek yıl politikasının ne olacağı. Hükümet ekonomide daralmayı devam ettirecek mi, yoksa ayağını frenden kaldıracak mı?

Döviz kurunu artırmadan talebin gevşetilmesi demek, ithalatın tekrar tırmanışa geçmesini kabul etmek demektir. O zaman da frenden ayak çekilince ithalat yine patlayacak ise biz 2012 yılında neden küçüldük? tartışması başlayacak.

Kaynak: Güngör Uras, http://ekonomi.milliyet.com.tr-/frenler-tuttu/ekonomi/ekonomiyazardetay-/01.08.2012/1574577/default.htm Milliyet, Erişim tarihi: 1 Ağustos 2012.

Okuma Parçası

İş Döngüleri, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler

Cari işlemler ülkenin iş döngüsü ve uzun dönem ekonomik büyümesi ile nasıl ilişkilidir? İş döngüsü itibariyle üretim ve istihdamdaki hızlı artışa genellikle büyük ve artan dış ticaret açığı ve cari açık eşlik ederken, üretim ve istihdamdaki yavaşlama büyük ve artan dış ticaret fazlası ve cari fazla ile paralel bir süreç izlemektedir. Örneğin, ABD cari açığı 1973-1975, 1980, 1990-1991 ekonomik durgunluk dönemlerinde iyileşmiş fakat 1970-1972, 1983-1990 ve 1993-2000 ekonomik canlanma dönemlerinde bozulmuştur. Bu durum, bir taraftan ekonomik durgunluk dönemlerinde yaşanan ithal mallar talebindeki azalmayı, diğer taraftan da tasarruf ve yatırımların olağan döngüsel hareketlerini yansıtmaktadır.

Ekonomik durgunluk döneminde hem tasarruflar hem de yatırımlar azalma eğilimi gösterir. Tasarruflar, hanehalklarının gelirlerindeki düşüş karşısında tüketim alışkanlıklarını korumaya çalışmaları; yatırımlar ise kapasite kullanım oranlarının ve kârların azalması nedeniyle düşer. Bununla birlikte yatırımlar, ekstra kapasite ihtiyacına çok duyarlı oldukları için ekonomik durgunluk dönemlerinde tasarruflardan daha keskin bir düşüş gösterirler. Bu nedenle cari işlemler dengesi iyileşir. Bu duruma farklı bir açıdan bakıldığında, ekonomik durgunluk döneminde tüketim ve yatırım talebindeki düşüşle birlikte ithalat azalır ve dış ticaret dengesi iyileşir. Ekonomik canlanma dönemlerinde ise bu durumun tam tersi geçerlidir. Ekonomik canlanma döneminde yatırım ve tasarruf talebindeki artışla birlikte cari işlemler dengesi bozulur.

Cari işlemler ile ekonomik performans arasındaki bu ilişki sadece kısa dönemde veya iş döngülerinde değil, uzun dönemde de geçerlidir. Genellikle hızlı büyüme sürecine giren ülkeler uzun dönem cari açık sorunu yaşarken, büyüme süreci yavaş seyreden ülkeler uzun dönem cari fazla ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu ilişki büyük olasılıkla hızlı ekonomik büyümenin ve güçlü yatırımların birlikte ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyümenin itici gücü yeni doğal kaynakların bulunması, teknolojik ilerleme veya ekonomik reform uygulamaları olduğunda, hızlı ekonomik büyüme ve kârlı yeni yatırımlar aynı döneme denk gelmektedir. Bununla birlikte eğer ulusal tasarruflar kârlı yeni yatırımları karşılamada yetersiz kalıyorsa, bu durumda ülke aradaki farkı yabancı tasarruflara başvurarak kapatmak zorundadır. Sonuçta ülke cari açık ve net sermaye girişi ile karşı karşıya kalmaktadır. Yeni yatırımlar kârlı olduğu sürece, ekstra kazançlar sağlayarak yabancı tasarrufların geri ödenmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, cari açıklar güçlü ve kârlı yatırımları beraberinde getiriyorsa üretim ve istihdam artışına neden olmaktadır.

Kaynak: Robert J. Carbaugh (2006), **International Economics,** Canada: Thomson South-Western, ss. 331-332.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi Hesapları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi Hesapları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi Hesapları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi Açığı ve Fazlası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi Hesapları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi Açıklarının Nedenleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Dalgalı Döviz Kuru Sistemi ve Dış Denge" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Sabit Döviz Kuru Sistemi ve Dış Denge" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Net Hata ve Noksan (NHN) Hesabı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Devalüasyon ve Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İnşaat firması yurt dışında köprü inşa ederek 600 bin dolarlık hizmet ihraç etmiştir. Bu durumda Cari İşlemler Hesabı'nda Hizmet İhracatı Hesabı 600 bin dolar alacaklı, ülkeye döviz girişi olduğu için Sermaye ve Finans Hesabı'nın Diğer Yatırımlar/Varlıklar Hesabı 600 bin dolar borçlu olacaktır.

Sıra Sizde 2

Cari açığın portföy yatırımları ile finansmanı bazı sorunlar yaratabilmektedir. Özellikle kısa vadeli portföy yatırımları, diğer bir ifadeyle kısa vadeli sıcak para girişi güvenilir bir finansman kaynağı değildir. Çünkü sıcak para herhangi bir nedenle çok kısa sürede ülke dışına çıkabilmektedir. Dolayısıyla cari açığın finansmanında sıcak para girişine güvenmek çok doğru değildir.

Sıra Sizde 3

Bütçe açığı veren bir ekonomide hükûmet açığı kapatmak üzere kamu harcamalarını azaltacak ve/veya vergileri artıracaktır. Her iki uygulama sonucunda millî gelir azalacaktır.

Sıra Sizde 4

Klasik miktar kuramına göre ekonomide para arzının azalmasıyla birlikte fiyatlar genel düzeyi de aynı oranda düşer. Bu görüş, klasiklerin ekonomiyi her zaman tam istihdam koşullarında varsaymaları esasına dayanmaktadır. Ekonomi her zaman tam istihdamda olduğu için para arzındaki değişmeler reel üretim düzeyini etkileyememekte, sadece nominal fiyat düzeyini değiştirebilmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

Appleyard, D. R., Field, A. J. Jr., Cobb, S. L. (2010). **International Economics,** Singapore: Mc Graw Hill Comp. Inc.

Carbaugh, R. J. (2006). **International Economics.** Canada: Thomson South-Western.

Dunn, R. M. Jr., Mutti, J. H. (2004). **International Economics,** London and New York: Routledge.

Gerber, J. (2005). **International Economics,** Boston: Pearson Education Inc.

Karluk, S. R. (2009). **Uluslararası Ekonomi,** İstanbul: Beta Yayınları.

Köhler, G. (2007). **Global Economics,** New York: Nova Science Publishers Inc.

Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2009). **International Economics,** Boston: Pearson Addison Wesley.

Pugel, T. A. (2007). **International Economics,** Singapore: Mc Graw Hill Comp. Inc.

Salvatore, D. (2007). **International Economics,** USA: Wiley Inc.

Seyidoğlu, H. (2003). **Uluslararası İktisat,** İstanbul: Güzem Yayınları.

TCMB. **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması,** http://www.tcmb.gov.tr/ Erişim tarihi: 17 Temmuz 2012.

Ünsal, E. M. (2005). **Uluslararası İktisat,** Ankara: İmaj Yayıncılık.

Van den Berg, H. (2004). **International Economics,** New York: Mc Graw Hill Comp. Inc.

http://ekonomi.milliyet.com.tr/frenler-tuttu/ekonomi/ekonomiyazardetay/01.08.2012/1574577/default.htm Güngör Uras, Milliyet, 1 Ağustos 2012.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Bir ülkenin ödemeler dengesi için yabancı tasarrufların önemini açıklayabilecek,
- Yabancı tasarruf kaynaklarını birbirinden ayırabilecek,
- Yabancı tasarruf kaynaklarına başvurmanın fayda ve maliyetini tartışabilecek,
- 1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizini analiz edebilecek,
- Dış borç sorunlarının nedenlerini tartışabilecek,
- Dış borç sorunlarının olası çözüm yollarını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ödemeler Dengesi
- Yabancı Tasarruf Kaynakları
- Yerleşik Sermaye Çıkışı
- Borç-Servis Ödemeleri
- Borç-Servis Oranı
- Doğrudan Yabancı Yatırımlar
- Dış Borçlar
- Dış Borç Krizi
- Likidite Sorunu
- Ödeme Sorunu
- Borç-Hafifletme Laffer Eğrisi

İçindekiler

Dış Borçlar ve Dış Borç Sorunları

GİRİŞ

Ülkeler gelişmişlik düzeylerine bağlı olmaksızın zaman zaman yabancı tasarruflara başvurmaktadır. Gelişmiş ülkeler yabancı tasarruflara geçici ve dönemsel ekonomik sorunlar nedeniyle başvururken az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler yabancı tasarruflara yapısal ekonomik sorunlar nedeniyle başvurmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yatırımları karşılayacak ulusal tasarruflar düşüktür. Ayrıca sermaye piyasası da gelişmiş olmadığından iç borçlanma yoluyla finansman sağlanamamaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ekonomik kalkınma sürecinin başlatılması ve sürdürülmesi için gerekli olan verimli yatırımları finanse etmek, ham madde, ara malı ve yatırım mallarının ithalatı için gerekli döviz gereksinimini karşılamak, ödemeler dengesi açıklarını kapatmak gibi nedenlerle yabancı tasarruflara başvurmaktadır. Ayrıca doğal afetler ve krizler gibi olağandışı durumlardan kaynaklanan harcamaları finanse etmek, bütçe açıklarını kapatmak, enflasyonla mücadele etmek, vadesi gelen borçları geri ödemek ve rezervleri artırmak gibi nedenler de yabancı tasarruflara başvurmayı gerekli kılmaktadır.

Yukarıda sayılan gerekçelerin her biri yabancı tasarruflara başvurmanın nedenlerini oluşturmakta olup her bir neden ayrı inceleme konusu olacak öneme sahiptir. Bununla birlikte, kitabımızın uluslararası iktisat kitabı olduğunu göz önünde bulundurarak ve kendimizi bu çerçeve ile sınırlayarak bu ünitede sadece yabancı tasarrufların ödemeler dengesi açısından önemini inceleyeceğiz.

ÖDEMELER DENGESİ VE YABANCI TASARRUFLAR

Ödemeler dengesi ve denge mekanizmalarını ele aldığımız kitabımızın yedinci ünitesinde değindiğimiz gibi kapalı bir ekonomide ulusal tasarruflar (S) yatırımlara (I) eşittir:

$$I = S$$

Açık bir ekonomide ise ulusal tasarruflar yatırımlara eşit olmak zorunda değildir. Yatırımların finansmanında yabancı tasarruflar da kullanılabilir. Ulusal tasarrufların yatırımları karşılamakta yetersiz kalması Cari İşlemler Hesabı açığını (Cari Açık - CA) doğurmaktadır. Diğer bir ifade ile Cari İşlemler Hesabı'ndaki açık ulusal tasarruflar ile yatırımlar arasındaki farktır:

$$CA = S - I$$

Ulusal tasarrufların yatırımları karşılamadığı açık bir ekonomide oluşan cari açık yabancı tasarruflarla yani yabancı sermaye ile kapatılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde yoksulluk ve finansal kuruluşların ve sistemin zayıflığı nedeniyle ulusal tasarruflar düşüktür. Mevcut tasarruflar da istikrarlı gelişmiş ülkelere transfer edilmektedir. Bu transfer, yerleşik sermaye çıkışı olarak adlandırılmaktadır. İlgili ülkeler yabancı tasarrufları faiz ve anapara geri ödemesi karşılığında cari açık finansmanında kullanmaktadır. Dolayısıyla yabancı sermaye kullanımı ilgili ülkeler için önemli bir dış borç yükü oluşturmaktadır.

Şimdi kitabımızın yedinci ünitesinde ayrıntılarıyla ele aldığımız ödemeler dengesi konusuna yabancı sermaye ve uluslararası finansman kaynakları yönünü daha detaylı incelemek üzere geri dönelim. Tablo 8.1.'de bir ülkenin dış dünya ile arasındaki finansal işlemleri özetlemek üzere şematik bir ödemeler dengesi oluşturulmuştur.

Tablo 8.1'i incelemeye geçmeden önce ödemeler dengesi kayıt ilkelerini anımsamakta yarar vardır. Yedinci üniteden hatırlanacağı gibi yabancılardan ödeme kabulü içeren işlemler **alacak işlemleri**dir. Yabancılara ödeme gerektiren işlemler ise **borç işlemleri**dir. Alacak işlemleri ödemeler bilançosunda artı (+) işaretle yer alırken borç işlemleri eksi (-) işaretle kaydedilmektedir. Mal ve hizmet ihracatı, yabancılardan sağlanan hediyeler gibi tek taraflı transferler ve sermaye girişleri yabancılardan ödeme kabulü içerdiğinden birer alacak işlemidir ve bu nedenle ödemeler dengesinde artı işaretle yer almaktadır. Diğer taraftan, mal ve hizmet ithalatı, yabancılara sağlanan hediyeler ve benzeri diğer tek taraflı transferler ile sermaye çıkışları yabancılara ödeme gerektirdiğinden birer borç işlemidir ve bu nedenle ödemeler dengesinde eksi işaretle yer almaktadır.

Tablo 8.1
Şematik Bir Ödemeler Dengesi

Mal ve hizmet ihracatı	A
Mal ve hizmet ithalatı	B
Yatırım geliri	C
Borç-servis ödemeleri	D
Net transferler	E
Toplam **Cari İşlemler Hesabı** dengesi (A - B + C - D + E)	F
Doğrudan yabancı yatırımlar	G
Dış borçlar (özel ve kamu)	H
Yerleşik sermaye çıkışı	I
Toplam **Sermaye Hesabı** dengesi (G + H - I)	J
Rezervler Hesabı'nda artış veya azalış	K
Net Hata ve Noksan (K - F - J)	L

Net yatırım geliri: Ülke vatandaşlarının kendi ülkeleri dışında elde ettikleri faiz ve kâr payı gibi yatırım gelirleri ile yabancı ülke vatandaşlarının ilgili ülkede elde ettikleri benzer yatırım gelirleri arasındaki farktır.

Borç-servis ödemeleri: Dış borçlar için gerçekleştirilen anapara ve faiz ödemeleridir.

Net özel ve kamu transferleri: Farklı ülke yerleşikleri arasında yapılan karşılıksız ödemelerdir. Resmî veya özel bağışları, hibeleri, yardımları ve işçi dövizlerini kapsamaktadır.

Yedinci üniteden hatırlanacağı ve Tablo 8.1'den de görüleceği gibi Cari İşlemler Hesabı malların ve hizmetlerin ihracatından ve ithalatından, yatırım gelirlerinden, borç-servis ödemelerinden ve özel ve kamu net transferlerinden oluşmaktadır. Toplam Cari İşlemler Hesabı dengesine ulaşabilmek için ***mal ve hizmet ihracat değeri***nden **(A)** ***mal ve hizmet ithalat değeri*** **(B)** çıkarılmakta bulunan değere ***net yatırım geliri*** **(C)** eklenmektedir. Ortaya çıkan bu toplamdan (A - B + C) günümüzde özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yaşanan Cari İşlemler Hesabı açığının önemli bir nedeni hâline gelen ***borç-servis ödemeleri*** **(D)** çıkarılmakta ve ***net özel ve kamu transferleri*** **(E)** eklenmektedir. Sonu-

cun (A - B + C - D + E) pozitif çıkması durumunda ülkede Cari İşlemler Hesabı fazlasından, negatif çıkması durumunda ise Cari İşlemler Hesabı açığından söz edilmektedir. Kısacası Cari İşlemler Hesabı, bir ülkenin uluslararası mal ve hizmet ticaretini, yatırım gelirlerini ve karşılıksız ödemelerini analiz etmemize yardımcı olmaktadır.

Diğer taraftan Sermaye Hesabı, çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen özel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, uluslararası bankalardan sağlanan ödünçleri, yabancı ülkelerden sağlanan dış borçlar ile yardımları ve **Uluslararası Para Fonu** (IMF) ve **Dünya Bankası** gibi uluslararası kuruluşlardan elde edilen kredileri kapsamaktadır. Tablo 8.1.'e dönecek olursak ***doğrudan yabancı yatırımlar* (G)** ve ***dış borçlar* (H)** ülkeye sermaye girişini göstermektedir. Bu nedenle (G + H) bir alacak işlemidir ve ödemeler bilançosunda artı işaretle yer alacaktır. Elde edilen toplamdan ***yerleşik sermaye çıkışı* (I)** çıkartılarak toplam Sermaye Hesabı dengesine (G + H - I) ulaşılmaktadır. Bilindiği gibi yerleşik sermaye çıkışı, ülkeden sermaye çıkışını göstermektedir ve bu nedenle bir borç işlemidir ve ödemeler bilançosunda eksi işaretle yer alacaktır. Cari İşlemler Hesabı dengesinde olduğu gibi pozitif denge Sermaye Hesabı fazlasına, negatif denge ise Sermaye Hesabı açığına işaret etmektedir.

Yerleşik sermaye çıkışı özellikle borçlu ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Cari İşlemler Hesabı dengesini sağlamak için yeterli sermaye birikimine sahip olmayan az gelişmiş ve borçlu ülkeler, ellerindeki kıt sermayeyi de yurt dışında değerlendirmek üzere gönderdiklerinde baş edilmesi güç cari açık ve dış borç sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Nitekim 1980'lerdeki dış borç krizi döneminde zengin az gelişmiş ülke vatandaşları paralarını değerlendirmek üzere gelişmiş ülke bankalarında hesap açtırmış, hisse senedi, tahvil ve gayrimenkul satın almıştır. İlgili yerleşik sermaye çıkışının bazı borçlu ülkelerin toplam borçlarının yaklaşık yarısına karşılık geldiği tahmin edilmiştir (Williamson, Lessard, 1987).

Uluslararası Para Fonu: Uluslararası parasal iş birliğini güçlendirmeyi, uluslararası ticaretin genişlemesini ve dengeli büyümesini teşvik etmeyi ve böylece yüksek istihdamı ve reel gelir artışını desteklemeyi, döviz kuru istikrarını sağlayarak ülkelerin rekabetçi döviz değer kayıplarına başvurmalarını engellemeyi, uluslararası ödemeler sistemi oluşturulmasına yardımcı olmayı, ödemeler dengesi dengesizliği sorunu yaşayan ülkelere finansal destek sağlamayı amaçlayan bir uluslararası kuruluştur.

Dünya Bankası: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, Uluslararası Kalkınma Birliği, Uluslararası Finans Kurumu, Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı ve Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Mekanizması'ndan oluşan bir gruptur.

Yerleşik sermaye çıkışının nedenleri nelerdir?

SIRA SİZDE 1

Yerleşik sermaye çıkışı: Ülke yerleşiklerinin ellerindeki fonları ülke dışında değerlendirmek üzere yabancı ülkelerde yatırım yapmaları sonucunda yaşanan sermaye kaçışıdır.

Şematik ödemeler dengesi tablosunda (K) ile tanımladığımız Rezervler Hesabı ise istatistiki hataları gösteren Net Hata ve Noksan Hesabı ile birlikte bir dengeleyici hesaptır. Cari İşlemler Hesabı ve Sermaye Hesabı'ndaki toplam ödemeler toplam kazançları geçtiğinde Rezervler Hesabı'nda azalış; tersine iki hesaptaki toplam kazançlar toplam ödemeleri geçtiğinde Rezervler Hesabı'nda artış meydana gelir. Bilindiği gibi bir ülkenin rezervleri; yabancı ülke paralarından, altın, gümüş gibi değerli madenlerden, IMF nezdindeki rezerv pozisyonundan ve ***özel çekme hakları (SDR-Special Drawing Rights)*** ndan oluşmaktadır.

Özel çekme hakları (SDR): IMF tarafından yaratılan hayali bir uluslararası rezerv paradır. IMF her beş yılda bir SDR yaratarak üye ülkelere IMF'deki kotaları ölçüsünde rezerv tahsisinde bulunur. Kısacası SDR, IMF'nin yarattığı, belli bir sembolü olmayan ve sepet niteliğinde hayali bir paradır.

Tablo 8.1'de incelediğimiz ödemeler dengesi tablosunun az gelişmiş bir ülkeye ait olduğunu ve ülkenin Cari İşlemler Hesabı'nda açık oluştuğunu ve bu açığın Sermaye Hesabı ile kapatılamadığını varsayalım. Diğer bir ifade ile ülkenin Cari İşlemler Hesabı ve Sermaye Hesabı'ndaki toplam ödemeler toplam kazançları geçmiştir. Bu durumda ülke açığı Rezervler Hesabı ile kapatacaktır. Fakat ülke az gelişmiş bir ülke olduğu için rezervleri de sınırlıdır. Sınırlı rezervler açığı kapatmak için kullanıldığında ülkenin üretim yapmak için ihtiyaç duyduğu girdilerin veya yaşamsal öneme sahip malların ithali için döviz bulmak zorlaşacaktır.

Cari İşlemler Hesabı ile birlikte Sermaye Hesabı da açık veren ülkeler için oluşan ödemeler dengesi açığını kapatmak üzere birçok politika seçeneği mevcuttur. Politika seçeneklerinden ilki, ülkenin Cari İşlemler Hesabı'ndaki açığı kapatmak

İthalat kotaları: Belirli bir zaman diliminde ithal edilebilecek mal miktarına uygulanan fiziki kısıtlamalardır.

İthalat tarifeleri: İthal edilen mallar üzerinden tahsil edilecek vergileri belirleyen listelerdir. Literatürde ithalat tarifeleri, ithal edilen mal üzerinden alınan vergiler olarak da tanımlanmaktadır.

üzere ithalatını kısıtlaması ve ihracatını teşvik etmesidir. Ancak günümüz koşullarında bu önlemlere başvurmak pek mümkün değildir. Bilindiği gibi günümüzde uluslararası ticaret, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları ile düzenlenmiştir. DTÖ, ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkelerin geçici süreyle dış ticaretlerini kısıtlamalarına izin vermektedir. Ancak ilgili kısıtlamaların ***ithalat kotaları***yla değil, ***ithalat tarifeleri*** ile yapılması ve geçici süreyle uygulanması gerekmektedir. İthalatı kısıtlayıp ihracatı teşvik etmek isteyen ülkeler ***devalüasyona*** da başvurabilirler. Fakat günümüzde az gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere ülkelerin çok büyük bir çoğunluğu ***dalgalı döviz kuru sistemi***ni benimsemiştir. Bu nedenle ödemeler dengesi açığını kapatmak üzere devalüasyona başvurmak uygun bir politika seçeneği olmaktan uzaktır.

SIRA SİZDE 2

Devalüasyon, Cari İşlemler Hesabı açığının kapatılmasına nasıl yardımcı olur?

Devalüasyon: Sabit döviz kuru sisteminde ulusal paranın değerinin parasal otoritenin kararı ile resmen düşürülmesidir.

Dalgalı döviz kuru sistemi: Döviz kurunun döviz arzına ve talebine göre belirlendiği döviz kuru sistemidir.

Cari İşlemler Hesabı açığını kapatmak için diğer bir politika alternatifi ise Dünya Bankası öncülüğünde yapısal uyum, IMF öncülüğünde istikrar programları üzerinde uzlaşarak ilgili programların gerektirdiği sıkı para ve maliye politikalarını uygulamaktır. Sıkı para ve maliye politikalarının temel amacı talebi daraltmaktır.

Yukarıda incelenen politika alternatiflerinin tümü ülkenin Cari İşlemler Hesabı açığının kapatılmasına yöneliktir. Bunların yanı sıra, Sermaye Hesabı açığının kapatılması için de doğrudan yabancı yatırımlar teşvik edilebilir, yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmek için yüksek faiz politikası uygulanabilir, yabancı ticari bankalardan borç alınabilir veya yabancı ülke hükümetlerinden mali yardım talep edilebilir. Ancak ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar kârlarını kendi ülkelerine transfer edecektir. Portföy yatırımcısına faiz ödemesi ve geri ödeme günü geldiğinde anapara ödemesi yapılacaktır. Yabancı ticari bankalardan alınan borçların faiz ve geri ödemesi olacaktır. Aynı durum yabancı ülke hükûmetlerinden alınan mali yardımlar için de söz konusudur.

Cari İşlemler Hesabı açığı ile Sermaye Hesabı açığının kapatılması için son politika alternatifi ise rezervlerin artırılmasıdır. Ülkelerin, özellikle de az gelişmiş ülkelerin rezervlerindeki yabancı ülke paralarını ve altın, gümüş gibi değerli madenleri artırmaları çok kolay değildir. Bu durumda IMF nezdindeki özel çekme haklarını (SDR) artırma yoluna gidebilirler (Todaro, Smith, 2009, ss. 670-672). Ancak ülkelerin IMF nezdindeki özel çekme hakları IMF'deki kotalarına göre dağıtılmaktadır. IMF'deki kotalar ise ülkelerin millî gelirleri, dış ticaret hacimleri, döviz rezervleri, ihracat çeşitliliği ve dış ödemeleri göz önünde bulundurularak belirlenmektedir. Doğal olarak az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla IMF'deki kotaları düşüktür ve kısa dönemde yüksek bir büyüme hızına ulaşamadıkları takdirde kotalarını ve özel çekme haklarını artırmaları mümkün değildir. Görüldüğü gibi açığın rezervlerin artırılması yoluyla kapatılması sadece gelişmiş ülkeler için olası bir politika alternatifi gibi görünmektedir.

Sonuç itibariyle, ödemeler dengesi açığı yaşayan az gelişmiş ülkeler için en uygun politika seçeneğinin ülkeye giren yabancı sermayeyi artırmaya çalışmak veya dış borçlanma yoluna gitmek olduğu anlaşılmaktadır. Kısa dönemde ülkeye giren yabancı sermayeyi artırmak çok kolay olmadığından, geriye sadece dış borçlanma alternatifi kalmaktadır.

YABANCI TASARRUF KAYNAKLARI

Yabancı tasarrufların kullanımı özellikle cari açık sorunu yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte yabancı tasarruf kaynaklarından yararlanma maliyetleri de unutulmamalıdır. Özellikle yabancı ülkelerden sağlanan krediler kısa dönemde cari açığın kapatılması için hızlı bir çözüm iken, faiz ve anapara ödemeleri nedeniyle uzun dönemde büyük bir maliyet unsuru oluşturabilmektedir. Bu nedenle yabancı tasarruflardan, özellikle de yabancı kredilerden etkin bir şekilde yararlanabilmek için aşağıda belirtilen koşulların varlığı hayati önem taşımaktadır:

- Yabancı kredilerin ülkenin üretim kapasitesini hızla artırması,
- Ülkedeki tasarruf eğiliminin hızla yükselmesi,
- Ülkede büyüme hızını sürdürecek düzeyde yatırım yapılması,
- Yabancı kredilerin geri ödeme koşullarının uygun olması,
- Dış ticaret hadlerinde ve ödemeler dengesinde olumlu gelişmelerin yaşanması (Han, 2011, s. 88).

Yabancı tasarruf kaynaklarını doğrudan yabancı yatırımlar, dış borçlar, hibeler ve dış yardımlar başlıkları altında inceleyebiliriz:

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

IMF'nin tanımlamasına göre doğrudan yabancı yatırım, bir ekonomide yerleşik bir işletmenin başka bir ülkede uzun süreli bir ilişki kurmak amacıyla yaptığı uluslararası yatırımdır. Uzun süreli ilişki, doğrudan yatırımcı ile doğrudan yatırım işletmesi arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını ve işletmenin yönetiminde doğrudan yatırımcının yeterli derecede etkisini ifade etmektedir. Bu noktada, yeterli derecede etkinin nasıl belirleneceği konusu önem kazanmaktadır. IMF'nin tanımına göre, işletmenin yönetiminde %10 veya daha fazla hissenin mülkiyeti veya buna eş değerde oy hakkına sahip olunması yeterli derecede etkiye karşılık gelmektedir (IMF, 1993, ss. 86-87).

Cari açık veya daha genel anlamda ödemeler dengesi açığı yaşayan ülkelerin başvurduğu yabancı tasarruf kaynaklarından biri olan doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkeye açık kapatmaya yardımcı olmanın dışında başka yararlar da sağlayabilmektedir. Bununla beraber, doğrudan yabancı yatırımların olası sakıncalarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Doğrudan Yabancı Yatırımların Potansiyel Yararları

- ***Çıktı düzeyinde artış:*** Yabancı sermayenin girişiyle ev sahibi ülkenin üretim hacmi ve çıktı düzeyi artacaktır.
- ***Ücret artışı:*** Yabancı sermayenin girişiyle ev sahibi ülkede ücret artışı yaşanabilmektedir.
- ***İstihdam artışı:*** Ev sahibi ülke emek yoğun gelişmekte olan bir ülke ise doğrudan yabancı yatırımların istihdam artışı yaratacağı açıktır.
- ***İhracat artışı:*** Eğer doğrudan yabancı yatırım ihraç malları üretiyorsa ilgili yabancı yatırım nedeniyle ev sahibi ülkenin döviz geliri artacaktır.
- ***Vergi gelirlerinde artış:*** Ev sahibi ülkede etkin vergi düzenlemeleri mevcutsa, doğrudan yabancı yatırımlardan tahsil edilecek vergilerle vergi gelirleri artacaktır.
- ***Ölçek ekonomilerinin ortaya çıkışı:*** Yabancı sermaye yatırımları, yerli firmaların yeterli sermayeye sahip olmamaları nedeniyle giremedikleri ölçek

ekonomilerinin var olduğu endüstrilere girebilir. Böylece ilgili endüstride fiyatlar düşebilir.

- ***İleri teknoloji ve ileri teknik ve yönetsel beceriler kazanılması:*** Yabancı sermaye yatırımları ile ev sahibi ülke çalışanları ileri teknik ve yönetsel beceriler kazanabilir; ayrıca ileri teknoloji kullanımı nedeniyle ev sahibi ülkenin üretim olanakları eğrisi dışa doğru kayabilir.
- ***Yerli monopol gücünün zayıflaması:*** Yabancı sermaye yatırımından önce ev sahibi ülkede bir endüstri belirli bir firmanın veya birkaç küçük firmanın kontrolü altındaysa, ilgili endüstriye yabancı sermayenin girmesiyle ev sahibi firmanın veya firmaların monopol gücü zayıflayacaktır. Çünkü artan rekabet nedeniyle fiyatlar düşecek ve çıktı artacaktır. Bu nedenle yabancı sermaye yatırımlarına bir antitröst politikası aracı olarak da başvurulmaktadır.

SIRA SİZDE 3

Üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kayması ifadesinden ne anlıyorsunuz?

Doğrudan Yabancı Yatırımların Potansiyel Sakıncaları

Büyük ülke: Dünya ticaret hacminde büyük paya sahip olan ülkedir. Bu nedenle büyük ülke herhangi bir malın ithalatını sınırladığında ilgili mala olan dünya talebi azalmakta ve malın fiyatı düşmektedir. Aynı şekilde büyük ülke ihraç ettiği malın ihracatını sınırladığında ilgili malın fiyatı artmaktadır.

- ***Ev sahibi ülkenin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi:*** Bilindiği gibi bir ülkenin dış ticaret hadleri, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına bölünmesiyle elde edilir. Yabancı sermaye yatırımı nedeniyle ev sahibi ülkenin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi ancak iki koşulun varlığına bağlıdır: Bunlardan ilki yatırımın ihraç malları üreten bir endüstriye yapılmış olması diğeri ise ev sahibi ülkenin ilgili malın ihracatında büyük ülke olmasıdır.
- ***Ulusal tasarruflarda azalış:*** Ev sahibi ülke gelişmekte olan bir ülke ise hükûmet ulusal tasarrufları artırma çabasından vazgeçerek sadece doğrudan yabancı yatırımları teşvik etme stratejisi izleyebilir. Böyle bir stratejinin izlenmesi ulusal tasarrufları artırmaya çabalamaktan daha kolaydır. Bu durumda zaten düşük olan ulusal tasarruflar daha da azalabilir. Ayrıca ekonomide doğrudan yabancı yatırımların ağırlık kazanması, beraberinde ülke yönetiminin ulusal politikalar üzerindeki kontrolünü yitirmesi problemini getirebilmektedir. Bu konuya aşağıda ayrıca değinilmiştir.
- ***Ödemeler dengesinde ve döviz kurunda istikrarsızlık:*** Yabancı sermaye yatırımının girişiyle genellikle ev sahibi ülkenin ödemeler dengesi iyileşir ve ülkenin ulusal parası değer kazanır. Ancak yabancı sermaye yatırımı ile birlikte ithal girdilerde artış yaşandığında ve yabancı sermaye yatırımından elde edilen kârlar yatırımcı ülkeye gönderildiğinde, ev sahibi ülkenin ödemeler bilançosunda açık oluşur ve ulusal parası değer kaybeder.
- ***Ulusal politikalar üzerindeki kontrolün yitirilmesi:*** Bu potansiyel sakınca, doğrudan yabancı yatırımlara yöneltilen eleştirilerin başında gelmektedir. Ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların artmasıyla birlikte ev sahibi ülkenin ülke yönetiminde egemenliğini kaybetmeye başlayacağı düşünülmektedir.
- ***İşsizlikte artış:*** Bu potansiyel sakınca, ev sahibi ülkenin emek yoğun gelişmekte olan bir ülke olması ve doğrudan yabancı yatırımın kendi ülkesinden getirdiği sermaye yoğun üretim teknikleri ile üretim yapması durumunda geçerlidir.
- ***Yeni monopol gücünün ortaya çıkması:*** Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ev sahibi ülkenin monopol gücünü zayıflatarak kendi bir monopol gücü oluşturabilir.
- ***İş gücünün eğitilmesine ve yeni beceriler kazanmasına yeterli önem verilmemesi:*** Doğrudan yabancı yatırım uzmanlık gerektiren işleri kendi

ülkesinde gerçekleştirip, ev sahibi ülkede daha düşük nitelik gerektiren işleri yürütebilir. Bu durumda doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülkedeki işgücünün eğitilmesine ve yeni beceriler kazanmasına bir katkısı olmayacaktır (Appleyard, Field, Cobb, 2010, ss. 239-241).

Ekonomist dergisinin haberine göre, dünya ekonomisindeki tüm olumsuzluklara rağmen küresel doğrudan yabancı yatırımlar 2011 yılında %17 oranında artarak 1,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu tutarın yaklaşık yarısını başta Latin Amerika ülkeleri ile Rusya olmak üzere eski komünist ülkelere ve gelişmekte olan ülkelere giren doğrudan yabancı yatırımlar oluşturmaktadır. Afrika ülkelerine giren doğrudan yabancı yatırımlardaki düşüş sürmektedir. Gelişmiş ülkelerde, özellikle Avrupa'da doğrudan yabancı yatırımlar ise şirket birleşmeleri ve devralmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. ABD 210,7 milyar dolarla en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ülke olmayı sürdürmektedir (The Economist, 2012, s. 89).

Dış Borçlar

Dış borçlar veya diğer bir ifade ile dış krediler hükûmetlerin, özel firmaların ve bankaların ülke dışından sağladıkları döviz cinsinden kredileri ifade etmektedir. Dış borçları vadelerine, kullanım amaçlarına ve koşullarına göre aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz:

- ***Kısa ve orta vadeli krediler:*** Özellikle cari açıkların finansmanında kullanılmaktadır. Ekonomi politikalarının uygulanmasında gerek duyulduğunda başvurulan krediler yine kısa ve orta vadeli kredilerdir.
- ***Uzun vadeli krediler:*** Altyapı yatırımları ile üretken yatırımlara finansman sağlamaktadır. Uzun vadeli krediler kalkınma kredileri olarak düşünülmeli, kısa ve orta vadeli krediler gibi kısa vadeli ödeme güçlüklerinin giderilmesi amacıyla kullanılmamalıdır. Bu kredilerin faizleri, kısa ve orta vadeli kredilerin faizlerine oranla daha düşük olmalıdır.
- ***Çok taraflı krediler:*** Krediler herhangi bir ülke veya finansman kurumundan temin edilebileceği gibi, uluslararası resmî veya özel ekonomik kuruluşlar tarafından oluşturulan konsorsiyumdan da elde edilebilir. Bu durumda çok taraflı krediden söz edilir.
- ***Proje ve program kredileri:*** Proje kredileri belirli kalkınma projelerini finanse etmek amacıyla alınmaktadır. Program kredileri ise kalkınma planlarının ve programlarının uygulanması için kullanılmaktadır.
- ***Bağlı ve serbest krediler:*** Bağlı kredilerde krediyi veren taraf, kredinin kullanımını belirli ülkeler veya mallar ile sınırlayabilmektedir. Dolayısıyla bağlı kredi ancak belirlenen ülkelerle ve belirlenen mallar veya hizmetler için kullanılabilmektedir. Serbest kredilerde ise böyle bir sınırlama yoktur (Han, 2011, ss. 91-92).

Resim 8.1

Dış Borçlar: *Geçmişten günümüze dış borçlar özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önemli finansman kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak Resim 8.1'de de görüldüğü gibi borçların yükünü borçlu ülke vatandaşı sırtında taşımaktadır.*

Kaynak:
http://www.rediff.com/business/report/indias-external-debt-up-by-139/20110331.htm Erişim tarihi: 17 Temmuz 2012.

Hibeler ve Dış Yardımlar

Hibeler, karşılıksız olarak kullanılan yabancı tasarruf kaynaklarıdır. Dış yardımlar ise kısmen veya tamamen karşılıksız olabilmektedir. Bir ülkeye gerçekleştirilen sermaye girişi, aşağıda belirtilen iki koşulu sağladığı takdirde dış yardım olarak kabul edilmektedir. Bu koşullar:

- Finansör ülke finansman sağlarken ticari kaygı taşımamalıdır.
- Sağlanan finansmanın faizi diğer finansman kaynaklarına göre daha düşük tutulmalı ve anapara geri ödemesi daha uzun vadeye yayılmış olmalıdır (Todaro, Smith, 2009, s. 729).

Hibeler ve dış yardımlar genellikle az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu yabancı tasarruf kaynaklarıdır. Hibelere doğal afet veya diğer olağan dışı dönemlerde başvurulurken dış yardımlara kalkınma amaçlı olarak başvurulabilmektedir. Ancak dış yardımlar son yıllarda giderek daha fazla tartışılır ve eleştirilir olmuştur. Tartışmaların ve eleştirilerin özünde dış yardımların az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecine tahmin edilenden daha az hizmet ettiği tezi yer almaktadır. Örneğin, az gelişmiş ülkeler içerisinde göreceli olarak daha az yoksul olan %40'lık kesim, daha fazla yoksul olan %40'lık kesimden iki kat daha fazla dış yardım almaktadır. Belki daha da çarpıcı olanı, az gelişmiş ülkelerden askerî gücü fazla olanların, zayıf olanlara oranla yaklaşık iki kat daha fazla dış yardım elde etmekte olduğudur (The Economist, 1994).

DIŞ BORÇ SORUNLARI VE OLASI ÇÖZÜM YOLLARI

Dış borçlar ulusal tasarrufları düşük, Cari İşlemler Hesabı açık veren ve yerli kaynakları işlemek için sermaye ithal etmek zorunda olan kalkınma sürecindeki ülkeler için önemli yabancı tasarruf kaynaklarıdır. Diğer taraftan ilgili yabancı tasarruf kaynakları, yabancı tasarruf sahiplerinin faiz elde ettikleri kaynaklardır. Yabancı tasarruf sahiplerinin bekledikleri faizi elde etmeleri ve günü geldiğinde anaparalarını geri alabilmeleri için yabancı tasarrufu kullanan ülkenin, yani borçlu ülkenin yükümlülüğünü yerine getiremez duruma düşmemesi gerekmektedir.

Geçmişte dış borçlarını ödeme yükümlülüklerini yerine getirememiş ülkelerle ilgili birçok örnek verilebilir. Örneğin, 19. yüzyılın başlarında bazı Amerikan devletleri kanallar yapmak üzere Avrupa'dan aldıkları dış kredileri ödeyemez duruma düşmüştür. Aynı dönemde Latin Amerika ülkeleri, özellikle de Arjantin benzer bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Rusya'da 1917 yılında işbaşına gelen yeni hükûmet, daha önceki yönetimlerin aldığı dış borçları ödememe kararı almıştır. 1930'larda yaşanan Büyük Buhran döneminde artan korumacılık nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünleri gelişmiş ülke pazarlarına girmekte zorlanmış ve sonuçta gelişmekte olan ülkelerin neredeyse tamamı dış borçlarını ödeyemez hale gelmiştir (Krugman, Obstfeld, 2009, s. 630).

Büyük Buhran dönemindeki gelişmelerin ardından dış borçlar uzunca bir süre sıkça başvurulan bir yabancı tasarruf kaynağı olmaktan çıkmıştır. Bu durum 1970'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemdeki dış borçlar ağırlıklı olarak yabancı ülke hükûmetlerinden, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlardan ve bölgesel kalkınma bankalarından edinilmiştir. Sağlanan dış krediler düşük faizli olup, kalkınma projelerinin hayata geçirilmesinde ve sermaye mallarının ithalinde kullanılmıştır. Fakat 1970'li yılların sonlarında ve 1980'li yılların başlarında ticari bankalar az gelişmiş ülkelere ödemeler dengesi ve ihracat desteği sunan genel amaçlı krediler yaratarak uluslararası borç vermede aktif rol oynamaya başlamıştır.

Dış borçlar, pek çok ülke için önemli yabancı tasarruf kaynakları olmalarına karşın, iyi yönetilmedikleri takdirde çok maliyetli olabilmektedir. Dış borçlar ile ilgili en önemli maliyet unsuru ***borç servisi***dir. Genel bir ifadeyle ***borç servisi***, yabancı sermayenin yıllık faiz, kâr ve anapara ödemeleridir. Borç servisi ödemeleri dövizle yapılmaktadır. Dolayısıyla borç servisi ödemeleri ihracattan elde edilen kazançlarla, ithalatın sınırlandırılmasıyla veya yeni dış borçlarla gerçekleştirilebilir.

Normal koşullarda bir ülkenin borç servisi ödemelerinin en büyük bölümü ihracat gelirleriyle yapılmaktadır. Bununla birlikte ithalat kompozisyonunun değişmesi, ihracatın azalması veya faiz oranlarının yükselmesiyle birlikte ülkelerin borç servisi ödemeleri zora düşebilmektedir. Nitekim ağır dış borç yükü altındaki çoğu az gelişmiş ülke bu nedenlerle borç servisi sorunları ile karşı karşıya kalmıştır.

Ülkelerin dış borçlarını ödeme kapasiteleri genellikle ***borç-servis oranı*** ile belirlenmektedir. ***Borç-servis oranı***, yıllık borç servisi ödemelerinin yıllık ihracat gelirlerine oranlanmasıyla elde edilmektedir. Diğer koşulların değişmediği varsayımı altında, dış borç faiz oranında bir artış borç-servis oranını artırırken ihracatta bir artış borç-servis oranını düşürmektedir. Bu oran, dış borç ödeme gücünün önemli bir göstergesi olmakla birlikte tek başına fazla bir anlam ifade etmeyebilir. Çünkü borç servisi için ihracat gelirlerinin büyüklüğü kadar borçların bileşimi, rezerv-ler ve acil durumlarda elde edilebilecek dış kaynaklar da önem taşımaktadır (Seyidoğlu, 2003, s. 758).

Borç servisi: Dış borcun faiz ve anapara ödemeleridir.

Borç-servis oranı: Yıllık borç servisi ödemelerinin yıllık ihracat gelirlerine oranıdır.

Dış borç faiz oranı ihracattaki artış oranını aşarsa dış borç alan ülkenin borç yükü artar.

DİKKAT

Dünya Ekonomisinin Dış Borç Krizi Deneyimleri

Ülkelerin dış borçlarını ödeyememeleri ile ortaya çıkan dış borç krizi sadece borçlu ülke ile borç veren ülkenin değil, dünya ekonomisinin de bir sorunudur. 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın sonlarına kadar geçen yaklaşık iki asırlık süreyi kapsayacak şekilde dış borçlanmanın tarihçesinin ele alındığı bir çalışmada, gelişmekte olan ülkeler için dört büyük dış borç alma dalgası tanımlanmıştır. Yaklaşık elli yılda bir yaşanan dış borç alma dönemleri, borçları ödeme kapasitelerinin yok olmasıyla sona ermiştir. Ödeme kapasitesinin yok olmasıyla birlikte bankalar ve tahvil yatırımcıları ilgili ülkelerden hızla çekilmiştir.

Yabancı tasarrufların gelişmekte olan ülkelere yukarıda sözü edildiği gibi döngüler hâlinde girişinin ve çıkışının nedenleri tam olarak bilinememektedir. Bununla birlikte teknoloji devrimlerinin uzun dönemdeki ritminin, dış borç döngüsünde etkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin; otomobil ve bilgisayarın yaygınlaşması gelişmiş ülkelerde büyük yatırım patlamalarına yol açmıştır. Yatırımların doruğa çıktığı bu dönemlerde borç veren gelişmiş ülkeler, daha yüksek gelir sağlamak amacıyla tasarruflarını gelişmekte olan ülkelerde değerlendirmeye başlamıştır (Suter, 1992, ss. 61-63).

Tablo 8.2'de, 1820 yılından 1990 yılına kadarki dönemde dış borç alan ve veren ülkeler ile dış borç miktarları yer almaktadır. Tablo 8.2.'de, incelenen yaklaşık iki asırlık dönem boyunca dış borç alan ve veren ülkelerin çok fazla değişmediği görülmektedir. Geçmişte sıkça dış borçlara başvuran Latin Amerika ülkelerinin, eski Doğu Avrupa ülkelerinin, Akdeniz ülkelerinden Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in günümüzde de borçlu oldukları anlaşılmaktadır. İlgili ülkelere dış borç veren ülkeler de ağırlıklı olarak İngiltere, Fransa, Almanya, ABD ve Japonya olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin de Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren borçlu ülkeler arasında yer aldığı dikkat çekmektedir.

İncelenen dönem içinde dış borç alan ve veren ülkelerin çok fazla değişmemesinin nedeni, ülkelerin tarihine ve kimliğine dayandırılmaktadır. Örneğin, Latin Amerika ülkelerinin büyük bir bölümüne sömürge dönemindeki egemen devletler İspanya ve Portekiz'den eşit olmayan toprak mülkiyeti miras kalmıştır. Bu eşitsizlik yüzyıllardır sürmektedir ve dış borçlar için bir zemin oluşturmaktadır.

Geri ödenmelerinde karşılaşılan sorunlar ve borçlanmalardaki aşırılıklara rağmen dış borçlar, borç alan ve veren ülkelere yarar sağlamıştır. Dış borçlar borç veren ülkelere yüksek getiriler sağlamış; borç alan ülkelerin de çeşitli verimli yatırımlar yapmalarına destek olmuştur. Sanayileşmeye diğerlerinden daha önce başlayan İngiltere ve ABD gibi ülkeler, sanayileşmeye daha sonra başlayan ülkelerdeki temel altyapı yatırımlarını finanse etmiştir (Kenwood, Lougheed, 1992, ss. 38-41).

Tablo 8.2
Dış Borç Krizi Tarihi: 1820-1990

Kaynak: *Suter, C. (1992). Debt Cycles in the World Economy: Foreign Loans, Financial Crises and Debt Settlements, 1820-1990, Boulder, Colo: Westview Press, s. 69.*

Dönem	Seçili Ağır Borçlu Ülkeler	Seçili Borç Veren Ülkeler	Borç Miktarı (milyar dolar)
1826-1830	Yunanistan, Latin Amerika'nın büyük bir bölümü, İspanya	İngiliz hisse senedi yatırımcıları	3
1840-1845	Meksika, Portekiz, İspanya, ABD'nin dokuz eyaleti	İngiliz ve Fransız hisse senedi yatırımcıları	6
1875-1882	Mısır, Yunanistan, Latin Amerika'nın büyük bir bölümü, Osmanlı İmparatorluğu	İngiliz hisse senedi yatırımcıları, Alman Bankaları, Fransız Devleti	40
1890-1900	Yunanistan, Latin Amerika, Portekiz, Sırbistan	Alman, İngiliz ve Fransız hisse senedi yatırımcıları, Barings Bankası	20
1911-1918	Bulgaristan, Meksika, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya*	Fransız hisse senedi yatırımcıları	200
1931-1940	Çin, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Latin Amerika'nın büyük bir bölümü, Polonya, Türkiye, İngiltere, Yugoslavya	İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri	80
1982-	Latin Amerika'nın büyük bir bölümü, Polonya, Filipinler, Sahra-Altı Afrika'sının büyük bir bölümü, Türkiye, Yugoslavya	Fransız, Batı Alman, Japon, İngiliz ve Amerikan bankaları, G-7 ülkeleri, IMF, Dünya Bankası, Afrika Kalkınma Bankası	430

*Bu dönem ödenmeyen borçların yüzde 85'i Rusya'nın borçlarıdır.

Resesyon: Toplam çıktıda, gelirde, istihdamda ve ticarette önemli azalmaların olduğu, genellikle altı ay veya bir yıl süren ve ekonominin birçok sektöründeki daralmalarla kendini gösteren bir dönemdir.

Dünya ekonomisi 1980'li yılların başlarında büyük bir borç kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Krize yol açan dış borçlanma süreci 1960'lı yılların sonlarında başlamış ve 1982 yılının Ağustos ayında Meksika'nın Merkez Bankasındaki rezervlerinin tükenmesi nedeniyle ABD bankalarına olan borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesiyle sona ermiştir. Dış borç krizini 1981-1983 yılları arasında dünya ekonomisinde yaşanan ***resesyon*** tetiklemiştir. Tıpkı 1930'lardaki Büyük Buhran döneminde olduğu gibi, 1980'li yılların başlarında yaşanan resesyon da gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarını ödemelerini zorlaştırmıştır.

Resesyon, 1970'li yılların sonlarında ABD Merkez Bankasının enflasyonla mücadele için faiz oranlarını yükseltmesiyle başlamıştır. Doların döviz piyasasında

hızla değer kazanması gelişmekte olan ülkelerin reel dış borç yüklerini daha da arttırmıştır. 1982 yılı itibarıyla dış borç krizi ile karşı karşıya kalan gelişmekte olan ülkelerde 1970'li yılların sonlarına doğru cari açık ve bütçe açığı büyük boyutlara ulaşmıştır. Bunun nedenleri arasında petrol fiyatlarındaki artış, gelişmiş ülkelerdeki toplam talep düşüşü nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin ihracat hacimlerinin daralması, dış ticaret hadlerinin bozulması ve dış ticarette korumacılığın artması yer almaktadır (Sönmez, 1998, ss. 135-136).

Bir ülkede cari açık ve bütçe açığının oluşması, ilgili ülkede hangi sorunun varlığına işaret etmektedir?

SIRA SİZDE 4

1980'li yılların başlarında başlayan dış borç krizi diğer krizlerde olduğu gibi yine belirli ülkelerde baş göstermiştir. 1982 yılı itibarıyla en borçlu ülkeler Latin Amerika ve Karayip ülkeleridir. Bu ülkelerin kişi başına düşen dış borcu 939 dolar olup borç-servis oranı %47'ye ulaşmıştır. Latin Amerika ülkelerini Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri izlemiştir (Roodman, 2001, s. 224).

1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizi döneminde Doğu Asya ülkelerinin birçoğu ekonomik büyümeyi sürdürmüş ve dış borçlarının yeni bir takvime bağlanmasını veya hafifletilmesini talep etmemiştir. Bununla birlikte, 1986 yılının sonlarına doğru ilgili ülkelerde de dış borç ödeme güçlükleri baş göstermeye başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında ekonomik büyüme yavaşlamış, hatta küçülme başlamıştır. Bu dönemde dış borçlanma gelişmekte olan ülkelerde gerilerken, gelişmiş ülkelerde artışa geçmiştir. 1990 yılında bankalar Meksika'nın borçlarını %12 oranında hafifletmiş; aynı yıl içinde Filipinler, Kosta Rica, Venezüella, Uruguay ve Nijer için de benzer borç hafifletmelerine gidilmiştir. 1992 yılında Arjantin ve Brezilya'nın da borç aldıkları bankalarla anlaşmaları üzerine 1980'lerde başlayan dış borç krizi dönemi sona ermiştir (Krugman, Obstfeld, 2009, s. 634).

Dış Borç Sorunlarının Nedenleri

1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizi, dış borç sorunlarına neden olan faktörlerin açıklığa kavuşturulmasını daha da önemli kılmıştır. Nedenler ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte bir genelleme yapılmasına engel teşkil edecek kadar da değişkenlik göstermemektedir. Dış borç sorunlarının nedenleri;

- ***Petrol fiyatlarındaki artış:*** 1973-1974 yıllarında ve 1979-1981 yıllarında yaşanan iki petrol krizi gelişmekte olan ülkelerin petrol ithalatı için yaptıkları ödemeleri artırmış ve diğer malların ithalatı için dış borçlanmayı zorunlu hâle getirmiştir.
- ***Gelişmiş ülkelerde 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'li yılların ortalarına kadar süren resesyon:*** Gelişmiş ülkelerdeki resesyonun nedeni ağırlıklı olarak petrol fiyatlarındaki artıştır. Bununla beraber ilgili ülkelerdeki anti-enflasyonist politikalar da resesyonun etkilerini güçlendirmiştir. Gelişmiş ülkelerin resesyona girmesi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını azaltmış ve bu nedenle ilgili ülkeler ithalatlarının finansmanı için dış borçlanma yoluna gitmek zorunda kalmıştır.
- ***Reel faiz oranları:*** 1970'li yıllarda reel faiz oranı yüksek enflasyon beklentisi nedeniyle düşüktü ve bu düşüklük dış borçlanmayı cazip hâle getiriyordu. Ancak 1980'lerde özellikle ABD'de enflasyondaki hızlı düşüş ve uygulanan sıkı para politikası reel faiz oranının artmasına neden olmuştur. Böylece var olan dış borçları ödemek için alınan yeni dış borçların maliyeti daha da artmıştır.

Reel faiz oranı: Nominal faiz oranından beklenen enflasyon oranı çıkarılarak hesaplanır.

İlksel mallar; bir malın üretiminde kullanılan işlenmemiş veya yarı işlenmiş gıda maddeleri, tarımsal hammaddeler ve madenlerdir.

- ***İlksel malların fiyatlarındaki düşüş:*** 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin önemli ihraç ürünleri olan ilksel malların fiyatlarında düşüşler yaşandı. İhraç mallarının fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle gelişmekte olan ülkeler ithalatlarının finansmanı için yeni dış borçlar bulmak zorunda kaldılar.
- ***Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yanlış ekonomi programları:*** Eğer alınan dış borçlar verimli yatırımlar yerine tüketim için kullanılıyorsa veya ülkede para arzındaki artışa eşlik eden bütçe açıkları ve yüksek enflasyon oranı söz konusu ise dış borçların geri ödemeleri zorlaşmakta ve yeni dış borç temini kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca ulusal finansal kurumların doğru bir şekilde yönetilmemesi, sorunu daha da çözümsüz bir hâle dönüştürebilir. Bunlarla beraber, örneğin ülke parasının aşırı değerli olması ihracatı pahalı hale getirip ihracat hacmini düşürürken, ithalatı ucuzlatıp ithalat hacmini artırabilir. Bu durum yeni dış borçları beraberinde getirir.
- ***Gelişmekte olan ülkelerden yerleşik sermaye çıkışı:*** Hatırlanacağı gibi yerleşik sermaye çıkışı ödemeler dengesinin açık vermesine neden olan bir unsurdur. Yüksek enflasyon ve düşük faiz oranları, 1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinden yerleşik sermaye çıkışına neden olmuştur. Latin Amerikalı tasarruf sahipleri tasarruflarını ülkelerinde değil, gelişmiş ülkelerde değerlendirmeyi tercih etmiştir. Ulusal yatırımların finansmanı ise dış borçlarla sağlanmıştır.
- ***Gelişmiş ülke ticari bankalarının borç verme arzusu:*** 1980'li yıllarda gelişmiş ülkelerin ticari bankalarının ellerinde atıl duran fonları gelişmekte olan ülkelerde değerlendirme arzusu ve kredi portföylerini çeşitlendirme isteği gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının artmasında önemli bir etken olmuştur.

Dış Borç Sorunlarının Olası Çözüm Yolları

Dış borç sorunlarının olası çözüm yollarını incelemeye geçmeden önce, borçlu ülkeler açısından dış borç sorunlarını değerlendirirken likidite sorunu (liquidity problem) ile ödeme sorunu (solvency problem) kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. ***Likidite sorunu***, borçlu ülkenin ödeme gücünün varlığına işaret etmektedir. Ödeme gücüne sahip olduğu hâlde kısa vadede borç servisi ödemelerini gerçekleştirecek finansal varlığı bulunmayan borçlu ülkenin likidite sorunu vardır. Bu nedenle likidite sorunu yaşayan borçlu ülkeye uzun vadeli düzenlemeler gerçekleştirilinceye kadar geçici finansman sağlanır. ***Ödeme sorunu*** ise ülkenin dış borçlarını geri ödeyecek kaynakları yaratacak ekonomik gücünün kalmaması durumunu ifade etmektedir. Ödeme sorununun varlığında borçlu ülke için borç affı söz konusu olabilir. Dış borç sorunu 1980'li yıllara kadar likidite sorunu olarak tanımlanmaktayken 1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizi çoğu borçlu gelişmekte olan ülke için sorunun likidite sorunu değil, ödeme sorunu olduğunu göstermiştir.

Likidite sorunu: Ödeme gücüne sahip olduğu hâlde kısa vadede borç servisi ödemelerini gerçekleştirecek finansal varlığı bulunmayan borçlu ülkenin likidite sorunu vardır.

Ödeme sorunu: Borçlu ülkenin dış borçlarını geri ödeyecek kaynakları yaratacak ekonomik gücünün kalmaması durumunu ifade etmektedir.

DİKKAT

Ülkelerin dış borç sorunlarını değerlendirirken likidite sorunu ile ödeme sorunu kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Günümüzde dış borç sorunlarının olası çözüm yolları; gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomi programlarının değiştirilmesi, borçların yeni bir takvime bağlanması, borçların hafifletilmesi ve borç-sermaye takasıdır.

- ***Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomi programlarının değiştirilmesi:*** Gelişmekte olan ülkeler dış borç ödeme kapasitelerini güçlen-

dirmek için ekonomi programlarında değişikliklere gidebilir. Bu çözüm yolu dış borç sorununu likidite sorunu olarak kabul etmektedir. Günümüzde IMF ve Dünya Bankası borçlu ülkelere kredi verirken ilgili ülkelerin bazı yapısal dönüşümleri gerçekleştirmelerini şart koşmaktadır. ***Yapısal uyum programları*** veya ***istikrar programları*** adı altında gerçekleştirilen düzenlemeler genellikle bütçe açıklarının azaltılmasını, enflasyonun düşürülmesi ve ona eşlik eden ödemeler dengesi açıklarının kapatılması için para arzının daraltılmasını ve gerçekçi bir kur politikası izlenmesini içermektedir. Bu düzenlemeler ***tasarruf tedbirleri*** olarak adlandırılmaktadır (Appleyard, Field, Cobb, 2010, s. 444).

- ***Borçların yeni bir takvime bağlanması:*** Dış borçların anapara ve faiz ödemeleri yeni bir takvime bağlanabilir. Genellikle borç veren ülkeler IMF ile görüşerek borçların yeni bir takvime bağlanmasını borçlu ülkenin sıkı bir istikrar programı uygulaması koşuluna bağlayabilmektedir. Bir IMF istikrar programının başlıca beş temel bileşeni vardır: Bunlar; döviz ve ithalat kontrollerinin kaldırılması, ulusal paranın değer kaybetmesi, güçlü bir enflasyonla mücadele programı, yabancı sermaye için uygun ekonomik ortamın yaratılması ve ekonominin dışa açılmasıdır (Todaro, Smith, 2009, s. 680).

Güçlü bir enflasyonla mücadele programı hangi tedbirleri içermelidir?

SIRA SİZDE 5

- ***Borçların hafifletilmesi:*** Dış borçların hafifletilmesi ile ilgili olarak geçmişte iki plan uygulanmıştır. Bunlar Baker Planı ve Brady Planı'dır. ***Baker Planı***, 1985 yılında dönemin ABD Hazine Bakanı James Baker tarafından önerilmiş ve plan daha sonra onun adıyla anılmaya başlamıştır. Baker Planı, bankalar tarafından borçlu ülkelere daha fazla kredi verilmesi ve mevcut kredilerin vadelerinin uzatılarak yeniden yapılandırılması esaslarına dayanıyordu. Baker Planı, bankaların borçlu ülkelere yeni krediler verme konusunda istekli olmamaları nedeniyle dış borç sorunlarının çözümünde başarılı olamamıştır.

Baker Planı'nın başarısızlığı üzerine, 1989 yılında ABD'nin yeni Hazine Bakanı Nicholas Brady tarafından yeni bir plan hazırlanmıştır. ***Brady Planı***, dış borcun anapara ve faiz ödemelerinde indirim yapılması, borçların ikincil piyasalarda satılmasını öngören borç takası ve geri ödemelerin ihracat gelirleri dikkate alınarak yapılması gibi unsurları içermiştir. Brady Planı, dış borçların hafifletilmesinde Baker Planı'na göre daha başarılı olmuştur (Karluk, 2009, ss. 786-788).

1996 yılında IMF ve Dünya Bankası borç veren ülkelerle birlikte borç servisini ve geri ödeme yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanan gelişmekte olan ülkelerin borçlarının hafifletilmesi için bir iş birliği programı geliştirme girişiminde bulunmuştur. ***Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi (Heavily Indebted Poor Countries - HIPC)***, IMF ve Dünya Bankası tarafından sürdürülemez borç yüküne sahip ülkeler olarak tanımlanan ülkelere yol göstermeyi amaçlamaktadır. HIPC Girişimi kapsamında uygun bulunan ülkeler IMF ve Dünya Bankası tarafından düzenli olarak değerlendirilen uyum ve reform programları uygulamakta ve finansal destek elde etmektedir. Borçların hafifletilmesi uygulaması bizzat IMF ve Dünya Bankası tarafından yürütülmektedir. Dış borçları hafifleyen ülkeler eğitim ve sağlık gibi kalkınma amaçlı harcamalara daha fazla kaynak aktarabilmektedir. 2010 yılı sonu itibariyle HIPC kapsamındaki otuz dokuz ülke dış borçlarının hafifletilmesi için toplam 76 milyar dolar destek elde etmiştir. Bu finansal desteğin yaklaşık %55'i

borç veren ülkeler, kalan %45'i ise IMF ve Dünya Bankası tarafından sağlanmıştır (IMF, Factsheet, 2012).

Borçların hafifletilmesi ile ilgili ünlü ekonomist Krugman tarafından geliştirilen hipoteze göre, dış borçların hafifletilmesi sadece borçlu ülkenin ödeme kapasitesini güçlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda borç veren bankanın yararına da bir sonuç doğurmaktadır (Krugman, 1989). Borçların hafifletilmesinin borçlu ülkenin ödeme kapasitesini güçlendireceği hipotezi yeni bir önerme değildir ve şüphesiz ki doğrudur. Bir ülkenin yabancı bankalara olan borçlarının çok yüksek olduğunu varsayalım. Bu durumda gerek ülke içindeki gerek ülke dışındaki yatırımcılar hükümetin vergi oranlarını yükselteceği beklentisiyle ülkeye yatırım yapmaktan vazgeçebilir. Böylece ekonominin büyüme oranı gerileyebilir. Borçları hafifletilen bir ülke ise yatırımlarını artırarak yüksek bir büyüme hızı yakalayabilir.

Borcun nominal değeri: Borcun temin edildiği itibari değeridir.

Borcun piyasa değeri: Borcun fiili ticari fiyatıdır. Bonolar veya benzeri borç araçları ikincil borç piyasasında alınıp satılabilmektedir. Borcu veren taraf, borcu diğer varlıklarla değiştirmek istediğinde bu işlemi ikincil borç piyasasında gerçekleştirebilmektedir.

Hipotezin tartışmaya açık yönü ise borçların hafifletilmesinin borç veren bankaların nasıl yararına sonuçlar doğuracağı konusudur. Krugman, hipotezin bu yönünü ***Borç-Hafifletme Laffer Eğrisi*** (Debt-Relief Laffer Curve) adını verdiği bir grafik ile açıklamıştır. Şekil 8.1.'de yer alan Borç-Hafifletme Laffer Eğrisi'nin yatay ekseninde ***borcun nominal değeri***, dikey ekseninde ise ***borcun piyasa değeri*** yer almaktadır. İkincil piyasada oluşan piyasa değeri, borcun gerçek değerini yansıtmaktadır. Eğer borcu verenler borcun anapara ve faiziyle birlikte tamamının geri ödeneceğini öngörüyorsa, borcun nominal değeri piyasa değerine eşit olmakta ve iki fiyat arasındaki ilişki orijinden geçen 45 derecelik doğru ile temsil edilmektedir. Şekil 8.1'de, A noktasında borcun nominal değeri olan 120 milyar dolar, borcun piyasa değerine eşittir.

DİKKAT

Dış borçlar, borç veren tarafın istemesi durumunda ikincil borç piyasasında alınıp satılabilmektedir.

Şekil 8.1'de görüldüğü gibi, borcu veren taraf A noktasından sonra borçlunun borcun tamamını ödeyemeyeceğini düşünmeye başlamakta ve faizi ile birlikte 180 milyar dolara ulaşan borcu ikincil piyasada yüzde 15 iskonto ile 153 milyar dolara satmaktadır (B noktası). Borcun nominal değerinin 200 milyar dolara ulaştığı C noktasında ise borç ikincil piyasada bu kez yüzde 20 iskonto ile 160 milyar dolara satılmaktadır. Borcun nominal değerinin daha da artığı ve 240 milyar dolara ulaştığı D noktasında ise borç ikincil piyasada ancak 120 milyar dolara satılabilmektedir.

Görüldüğü gibi, borcun piyasa değerinin en yüksek olduğu nokta C noktasıdır. Diğer bir ifade ile C noktası optimumdur. Bu noktada borcun nominal değeri 200 milyar dolardır. C noktasından sonra dış borç düzeyi ülkeye yapılacak yerli ve yabancı yatırımları azaltacak ve ekonomik büyüme hızı düşecektir. Diğer taraftan, C noktasından sonra borçların piyasa değeri düşecek ve bu durum borç verenin aleyhine olacaktır. Sonuç itibarıyla, eğer borçlar 240 milyar dolardan 200 milyar dolara çekilirse, yani borçlarda 40 milyar dolarlık bir hafifletme sağlanırsa bu hafifletme borçlu ülkeye yapılacak yerli ve yabancı yatırımları teşvik edecek ve ekonomik büyüme hızını artıracaktır. Diğer taraftan, borcun piyasa değerini 120 milyardan 160 milyar dolara yükselterek borç verenin borcunu daha yüksek bedelle satmasına neden olacaktır. Kısacası borç hafifletme, borç alanla birlikte borç verene de yarar sağlayacaktır.

Şekil 8.1

Borç-Hafifletme Laffer Eğrisi

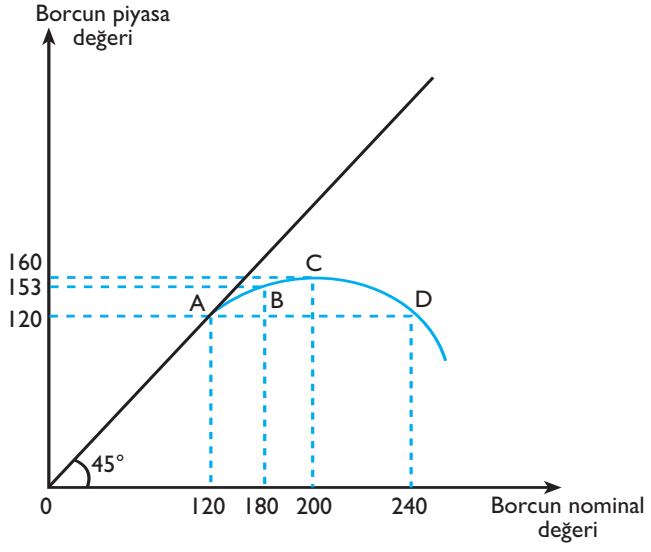

- ***Borç-sermaye takası:*** Borç-sermaye takasında borç veren taraf borç tutarını borçlu ülkenin parasına çevirmekte ve borçlu ülkenin parasından oluşan bu tutarı borçlu ülkedeki verimli şirketlerin hisselerini alarak değerlendirmektedir. Bu durumda borçlu ülke borcunu anapara ve faiziyle birlikte ödeme yükümlülüğünden, borç veren taraf ise borcu tahsil edememe riskinden kurtulmaktadır (Carbaugh, 2006, s. 503).

Özet

AMAÇ 1 *Bir ülkenin ödemeler dengesi için yabancı tasarrufların önemini açıklamak*

Bir ülkenin Cari İşlemler Hesabı'nda açık oluştuğunu ve bu açığın Sermaye Hesabı ile kapatılamadığını varsaydığımızda oluşan açık Rezervler Hesabı ile kapatılacaktır. Ülkenin rezervlerinin sınırlı olduğunu kabul edersek, sınırlı rezervlerin ödemeler dengesi açığını kapatmak için kullanılması durumunda, ülkenin üretim yapmak için ihtiyaç duyduğu girdilerin veya yaşamsal öneme sahip malların ithali için gereken dövizi bulması zorlaşacaktır.

Cari İşlemler Hesabı ile birlikte Sermaye Hesabı da açık veren ülkeler için oluşan ödemeler dengesi açığını kapatmak üzere birçok politika seçeneği mevcuttur. Politika seçeneklerinden ilki, ülkenin Cari İşlemler Hesabı'ndaki açığı kapatmak üzere korumacı dış ticaret araçlarına başvurarak ithalatını kısıtlaması ve ihracatını teşvik etmesidir. Fakat günümüzde DTÖ kuralları gereği bu seçenek ancak geçici süreyle uygulanmaktadır. Açığı kapatmak için devalüasyona başvurulabilir. Ancak günümüzde ülkelerin çok büyük bir kısmı dalgalı döviz kuru sistemini benimsemiş olduğundan kurla ilgili ancak çok küçük ayarlamalar yapılabilmektedir. Cari İşlemler Hesabı açığını kapatmak için diğer bir politika alternatifi ise Dünya Bankası öncülüğünde yapısal uyum, IMF öncülüğünde istikrar programları üzerinde uzlaşarak ilgili programların gerektirdiği sıkı para ve maliye politikalarını uygulamaktır. Görüldüğü gibi bu üç politika alternatifi, ülkenin Cari İşlemler Hesabı üzerinde etkili olacak düzenlemelerdir.

Ödemeler dengesinin Cari İşlemler Hesabı'nın yanı sıra Sermaye Hesabı üzerinde de etkili olacak düzenlemeler içeren politika seçenekleri de mevcuttur. Sermaye Hesabı açığının kapatılması için doğrudan yabancı yatırımlar teşvik edilebilir, yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmek için yüksek faiz politikası uygulanabilir, yabancı ticari bankalardan borç alınabilir veya yabancı ülke hükûmetlerinden mali yardım talep edilebilir.

Rezervlerin artırılması yoluna gidilmesi, Cari İşlemler Hesabı açığı ile Sermaye Hesabı açığının kapatılması için son politika alternatifi olarak değerlendirilmektedir. Ülkelerin, özellikle de az gelişmiş ülkelerin kısa dönemde rezervlerindeki yabancı ülke paralarını ve altın, gümüş gibi değerli madenleri artırmaları pek mümkün değildir. Bu durumda ülkeler IMF nezdindeki özel çekme haklarını artırma yoluna gidebilirler Ancak ülkelerin IMF nezdindeki özel çekme hakları IMF'deki kotalarına göre dağıtılmaktadır. IMF'deki kotalar ise ülkelerin ekonomik güçleri göz önünde bulundurularak belirlenmektedir. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerin IMF'deki kotaları düşüktür ve kısa dönemde yüksek bir büyüme hızına ulaşamadıkları takdirde kotalarını ve özel çekme haklarını artırmaları mümkün değildir. Sonuç itibarıyla, ödemeler dengesi açığı yaşayan az gelişmiş ülkeler için en uygun politika seçeneğinin yabancı tasarruflara başvurmak olduğu ortaya çıkmaktadır.

AMAÇ 2 *Yabancı tasarruf kaynaklarını birbirinden ayırmak*

Bir ülkenin yabancı tasarruf kaynakları doğrudan yabancı yatırımlar, dış borçlar, hibeler ve dış yardımlardır. Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomide yerleşik işletmelerin başka bir ülkede uzun süreli bir ilişki kurmak amacıyla yaptığı uluslararası yatırımlardır.

Dış borçlar veya diğer bir ifade ile dış krediler, hükûmetlerin, özel firmaların ve bankaların ülke dışından sağladıkları döviz cinsinden kredilerdir. Dış borçlar vadelerine, kullanım amaçlarına ve koşullarına göre kısa ve orta vadeli krediler, uzun vadeli krediler, çok taraflı krediler, proje ve program kredileri ile bağlı ve serbest krediler şeklinde beş başlık altında sınıflandırılmaktadır.

Hibeler, karşılıksız olarak kullanılan yabancı tasarruf kaynaklarıdır. Dış yardımlar ise kısmen veya tamamen karşılıksız olabilmektedir. Hibeler ve dış yardımlar, genellikle az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu yabancı tasarruf kaynaklarıdır. Hibelere doğal afet veya diğer olağan dışı dönemlerde başvurulurken, dış yardımlara kalkınma amaçlı olarak başvurulabilmektedir.

Yabancı tasarruf kaynaklarına başvurmanın fayda ve maliyetini tartışmak

Yabancı tasarruf kaynaklarından doğrudan yabancı yatırımların potansiyel yararları; çıktı düzeyinde artış, ücretlerde artış, istihdamda artış, ihracatta artış, vergi gelirlerinde artış, ölçek ekonomilerinden faydalanma olanağında artış, ileri teknoloji transferi ve ileri teknik ve yönetsel beceriler kazanımını sağlaması ve yerli monopol gücünün zayıflaması şeklindedir.

Yabancı tasarruf kaynaklarından doğrudan yabancı yatırımların potansiyel sakıncaları; ev sahibi ülkenin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, ulusal tasarrufların azalması, ödemeler dengesinde ve döviz kurunda istikrarsızlık, ev sahibi ülkenin ulusal politikalar üzerindeki kontrolünü kaybetmesi, işsizliğin artması, doğrudan yabancı yatırımların yeni monopol gücü yaratması ve iş gücünün eğitimine ve yeni beceriler kazanmasına gereken önemin verilmemesidir.

Bir diğer yabancı tasarruf kaynağı olan dış borçların ödemeler dengesi açığı yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere dış açıklarını kapatma konusunda büyük fayda sağladığı tartışmasızdır. Ancak dış borçların borç-servis ödemeleri borçlu ülkeler için önemli bir maliyet unsuru oluşturmaktadır. Dış borçlar iyi yönetilmedikleri ve olumsuz uluslararası konjonktürün varlığında ülkeleri dış borç krizine sürükleyebilmektedir. Nitekim 1980'li yıllar dış borç krizi yaşayan ülke örnekleriyle hatırlanmaktadır.

1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizini analiz etmek

Büyük Buhran dönemindeki olumsuz gelişmelerin ardından ülkeler 1970'li yıllara kadar dış borçlanma yoluna gitmemeye özen göstermiştir. Bu dönemdeki dış borçlar ağırlıklı olarak yabancı ülke hükûmetlerinden, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlardan ve bölgesel kalkınma bankalarından edinilmiştir. Sağlanan dış krediler düşük faizli olup, kalkınma projelerinin hayata geçirilmesinde ve sermaye mallarının ithalinde kullanılmıştır. Fakat 1970'li yılların sonlarında ve 1980'li yılların başlarında ticari bankalar az gelişmiş ülkelere ödemeler dengesi ve ihracat desteği sunan genel amaçlı krediler yaratarak uluslararası borç vermede aktif rol oynamaya başlamıştır.

1980'li yılların başlarında büyük bir dış borç krizi yaşanmıştır. Krize yol açan dış borçlanma süreci 1960'lı yılların sonlarında başlamış ve 1982 yılının Ağustos ayında Meksika'nın ABD bankalarına olan borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesiyle sona ermiştir. 1981-1983 yılları arasında dünya ekonomisinde yaşanan resesyon, dış borç krizinin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Resesyon, 1970'li yılların sonlarında ABD Merkez Bankası'nın faiz oranlarını yükseltmesiyle başlamıştır. Doların döviz piyasasında hızla değer kazanması gelişmekte olan ülkelerin reel dış borç yüklerini daha da artırmıştır. Dış borç krizi yaşayan gelişmekte olan ülkelerde cari açık ve bütçe açığı büyük boyutlara ulaşmıştır. Açıkların nedenleri arasında petrol fiyatlarındaki artış, gelişmiş ülkelerdeki toplam talep düşüşü nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin ihracat hacimlerinin daralması, dış ticaret hadlerinin bozulması ve dış ticarette korumacılığın artması yer almaktadır. 1982 yılı itibarıyla en borçlu ülkeler Latin Amerika ve Karayip ülkeleri olmuştur. Latin Amerika ülkelerini Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri izlemiştir.

1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizi döneminde gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünde ekonomik büyüme yavaşlamış, hatta küçülme başlamıştır. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanma gerilerken, gelişmiş ülkelerde artışa geçmiştir. 1990 yılında bankalar Meksika'nın borçlarını hafifletmiş, aynı yıl içinde Filipinler, Kosta Rica, Venezüella, Uruguay ve Nijer için de benzer borç hafifletmelerine gidilmiştir. 1992 yılında Arjantin ve Brezilya'nın da borç aldıkları bankalarla anlaşmaları üzerine 1980'lerde başlayan dış borç krizi dönemi sona ermiştir.

Dış borç sorunlarının nedenlerini tartışmak

1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizi, dış borç sorunlarına neden olan faktörlerin açıklığa kavuşturulması açısından büyük öneme sahiptir. Dış borç sorunlarının nedenleri arasında petrol fiyatlarındaki artış, gelişmiş ülkelerde yaşanan resesyon, reel faiz oranlarındaki artış, ilksel malların fiyatlarındaki düşüş, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yanlış ekonomi programları, gelişmekte olan ülkelerden yerleşik sermaye çıkışı ve gelişmiş ülke ticari bankalarının borç verme arzusu yer almaktadır.

1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizi, gelişmekte olan ülkelerin petrol ithalatı için yaptıkları ödemeleri artırmış ve diğer malların ithalatı için dış borçlanmayı zorunlu hâle getirmiştir. Yine, aynı dönemde başlayan ve 1980'li yılların ortalarına kadar süren gelişmiş ülkelerdeki resesyon az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını azaltarak dış borçlarının artmasına neden olmuştur.

1980'li yıllarda ABD'de uygulanan sıkı para politikası ve anti-enflasyonist politikalar nedeniyle reel faiz oranı yükselmiş ve böylece gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının maliyeti daha da artmıştır. Yine, aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerin önemli ihraç ürünleri olan ilksel malların fiyatlarında düşüşler yaşanmıştır. İhraç mallarının fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle gelişmekte olan ülkeler ithalatlarının finansmanı için yeniden borçlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünün aldıkları dış borçları verimli yatırımlarda değerlendirememeleri dış borçların geri ödemelerini zorlaştırmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülke paralarının aşırı değerli olması ihracatı pahalı hâle getirip, ithalatı ucuzlatmıştır. Böylece dış borçlarını ihracat gelirleriyle ödeyemeyen ülkeler yeniden borçlanmak durumunda kalmıştır.

Yukarıda sayılan nedenlerin dışında 1980'li yıllarda özellikle Latin Amerika ülkelerinde yaşanan yerleşik sermaye çıkışı ülkelerin ödemeler dengesinde açıklar yaratmış ve bu açıklar dış borçlarla kapatılmıştır. Ayrıca, aynı dönemde gelişmiş ülke ticari bankalarının ellerinde atıl duran fonları gelişmekte olan ülkelerde değerlendirme arzusu ve kredi portföylerini çeşitlendirme isteği gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının artmasında önemli bir etken olmuştur.

AMAÇ 6

Dış borç sorunlarının olası çözüm yollarını değerlendirmek

Günümüzde dış borç sorunlarının dört olası çözüm yolu olduğu kabul edilmektedir. Bunlar; gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomi programlarının değiştirilmesi, borçların yeni bir takvime bağlanması, borçların hafifletilmesi ve borç-sermaye takasıdır.

Gelişmekte olan ülkeler, dış borç ödeme kapasitelerini güçlendirmek için ekonomi programlarında değişikliklere gidebilir. Günümüzde IMF ve Dünya Bankası borçlu ülkelere kredi verirken ilgili ülkelerin bazı yapısal dönüşümleri gerçekleştirmelerini şart koşmaktadır. Yapısal uyum programları veya istikrar programları adı altında gerçekleştirilen düzenlemeler genellikle bütçe açıklarının azaltılmasını, enflasyonun düşürülmesi ve ona eşlik eden ödemeler dengesi açıklarının kapatılması için para arzının daraltılmasını ve gerçekçi bir kur politikası izlenmesini içermektedir.

Dış borç sorunlarının bir diğer olası çözüm yolu; dış borçların anapara ve faiz ödemelerinin yeni bir takvime bağlanmasıdır. Genellikle borç veren ülkeler IMF ile görüşerek borçların yeni bir takvime bağlanmasını borçlu ülkenin sıkı bir istikrar programı uygulaması koşuluna bağlayabilmektedir. Bir IMF istikrar programının temel bileşenleri; döviz ve ithalat kontrollerinin kaldırılması, ulusal paranın değer kaybetmesi, güçlü bir enflasyonla mücadele programı, yabancı sermaye için uygun ekonomik ortamın yaratılması ve ekonominin dışa açılmasıdır.

Dış borç sorunlarının olası çözüm yollarından biri olan dış borçların hafifletilmesi ile ilgili olarak geçmişte iki plan uygulanmıştır. Bunlar Baker Planı ve Brady Planı'dır. Baker Planı, 1985 yılında dönemin ABD Hazine Bakanı James Baker tarafından önerilmiş ve plan daha sonra onun adıyla anılmaya başlamıştır. Baker Planı, bankalar tarafından borçlu ülkelere daha fazla kredi verilmesi ve mevcut kredilerin vadelerinin uzatılarak yeniden yapılandırılması esaslarına dayanıyordu. Baker Planı, bankaların borçlu ülkelere yeni krediler verme konusunda istekli olmamaları nedeniyle dış borç sorunlarının çözümünde başarılı olamamıştır. Daha sonra hazırlanan Brady Planı, dış borcun anapara ve faiz ödemelerinde indirim yapılması, borçların ikincil piyasalarda satılmasını öngören borç takası ve geri ödemelerin ihracat gelirleri dikkate alınarak yapılması gibi unsurları içermiştir.

1990'lı yıllarda IMF, Dünya Bankası ve borç veren ülkeler önderliğinde borç servisini ve geri ödeme yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanan gelişmekte olan ülkelerin borçlarının hafifletilmesi için bir iş birliği programı geliştirme girişiminde bulunulmuştur. Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler (Heavily Indebted Poor Countries - HIPC) Girişimi, IMF ve Dünya Bankası tarafından sürdürülemez borç yüküne sahip ülkeler olarak tanımlanan bu ülkelere yol göstermeyi amaçlamaktadır.

HIPC Girişimi kapsamında uygun bulunan ülkeler, IMF ve Dünya Bankası tarafından düzenli olarak değerlendirilen uyum ve reform programları uygulamakta ve finansal destek elde etmektedir. Borçların hafifletilmesi uygulaması bizzat IMF ve Dünya Bankası tarafından yürütülmektedir. Dış borçları hafifleyen ülkelerin eğitim ve sağlık gibi kalkınma amaçlı harcamalara daha fazla kaynak aktarabilmeleri mümkün olmaktadır.

Ünlü ekonomist Krugman borçların hafifletilmesi ile ilgili yeni bir hipotez geliştirmiştir. Krugman'ın hipotezine göre, dış borçların hafifletilmesi sadece borçlu ülkenin ödeme kapasitesini güçlendirmekle kalmamakta aynı zamanda borç veren bankanın yararına da bir sonuç doğurmaktadır. Borçların hafifletilmesinin borçlu ülkenin ödeme kapasitesini güçlendireceği açıktır. Dış borçları fazla olan bir ülkede gerek ülke içindeki gerekse ülke dışındaki yatırımcılar hükûmetin vergi oranlarını yükselteceği beklentisiyle ülkeye yatırım yapmaktan vazgeçebilmekte ve bu nedenle büyüme oranı gerileyebilmektedir. Borçları hafifletilen bir ülke ise yatırımlarını artırarak yüksek bir büyüme hızı yakalayabilmektedir.

Borçların hafifletilmesinin borç veren bankaların nasıl yararına sonuçlar doğuracağı konusu ise hipotezin tartışmaya açık yönünü oluşturmaktadır. Krugman hipotezin bu yönünü, Borç-Hafifletme Laffer Eğrisi (Debt-Relief Laffer Curve) adını verdiği bir grafik ile açıklamıştır.

Borcu veren taraf belirli bir noktadan sonra borçlunun borcun tamamını ödeyemeyeceğini düşünmeye başlamakta ve borcu faizi ile birlikte ikincil piyasada iskonto ile satmaktadır. Borcun nominal değerinin en yüksek olduğu noktada; borç, ikincil piyasada ancak başlangıçtaki piyasa değeriyle satılabilmektedir. Dolayısıyla eğer borç veren borcu ikincil piyasada satabileceği en yüksek piyasa değerine karşılık gelen optimum noktada hafifletirse, bu borç hafifletmeden borçlu ile birlikte yarar sağlayabilecektir. İlgili optimum nokta geçildikten sonra yapılacak borç hafifletme ise borç verenin borcu ikincil piyasada en düşük piyasa fiyatıyla satması ile sonuçlanacak ve borç veren zarar edecektir.

Dış borç sorunlarının olası çözüm yollarından sonuncusu olan borç-sermaye takasında ise borç veren taraf borç tutarını borçlu ülkenin parasına çevirmekte ve borçlu ülkenin parasından oluşan bu tutarı borçlu ülkedeki verimli şirketlerin hisselerini alarak değerlendirmektedir. Bu durumda borçlu ülke borcunu anapara ve faiziyle birlikte ödeme yükümlülüğünden, borç veren taraf ise borcu tahsil edememe riskinden kurtulmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Kapalı bir ekonomi için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
a. Yabancı tasarruflar yabancı yatırımlara eşittir.
b. Yabancı tasarruflar ulusal yatırımlara eşittir.
c. Ulusal tasarruflar yatırımlara eşittir.
d. Yatırımlar dış borçlarla finanse edilir.
e. Sermaye Hesabı fazlası doğrudan yabancı yatırımlar ile kapatılır.

2. Yerleşik sermaye çıkışı aşağıdaki sorunlardan hangisine neden **olmaz?**
a. Cari İşlemler Hesabı açığına
b. Sermaye hesabı açığına
c. Ödemeler dengesi açığına
d. Kamu gelirlerinde artışa
e. Dış borçlarda artışa

3. Aşağıdakilerden hangisi bir ülkenin rezerv kaynakları arasında yer **almaz?**
a. Ulusal para
b. Yabancı ülke paraları
c. IMF nezdindeki rezerv pozisyonu
d. IMF'deki özel çekme hakları
e. Altın ve gümüş gibi değerli madenler

4. Aşağıdakilerden hangisi Sermaye Hesabı açığının kapatılması için başvurulan önlemlerinden biri **değildir?**
a. İthalatın kısıtlanması ve ihracatın teşvik edilmesi
b. Doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi
c. Ülkedeki faiz oranlarının yükseltilmesi
d. Dış borçlanmaya başvurulması
e. Yabancı ülkelerden mali yardım talep edilmesi

5. Aşağıdakilerden hangisi, 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin dış borç yüklerinin artmasına neden olan bir dış faktördür?
a. Gelişmiş ülkelerdeki deflasyon
b. Gelişmiş ülkelerdeki resesyon
c. Gelişmiş ülkelere giren sermayedeki artış
d. Gelişmiş ülkelerde artan ekonomik büyüme
e. IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları

6. Aşağıdakilerden hangisi borç servisi kavramını ifade eder?
a. Ülke yerleşiklerinin ellerindeki fonları yabancı ülkelere borç vermeleri
b. Borç veren tarafın verdiği borç karşılığında mali danışmanlık hizmeti sunması
c. Alınacak dış borcun istikrar tedbirlerine uyum koşuluna bağlanması
d. Dış borcun anapara ve faizinin ödenmesi
e. Dış borcun faiz ödemelerinin hafifletilmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi doğrudan yabancı yatırımların potansiyel yararlarından biridir?
a. İthalat artışı
b. Monopol gücünde artış
c. Ölçek ekonomilerinden yararlanma
d. Doğrudan yabancı yatırımların kârlarını ülke dışına transfer etmesi
e. Dış ticaret hacminin daralması

8. Aşağıdakilerden hangisi bir dış borç türü **değildir?**
a. Kısa ve orta vadeli krediler
b. Uzun vadeli krediler
c. Hibeler
d. Çok taraflı krediler
e. Bağlı ve serbest krediler

9. Aşağıdakilerden hangisi dış borç sorunlarının nedenlerinden biri **değildir?**
a. Petrol fiyatlarındaki artış
b. Reel faiz oranlarındaki düşüş
c. İlksel mal fiyatlarındaki artış
d. Gelişmiş ülke ticari bankalarının borç verme arzusu
e. Dış borçların verimli yatırımlarda değerlendirilmemesi

10. Aşağıdakilerden hangisi günümüzde dış borç sorunlarının olası çözüm yollarından biri **değildir?**
a. Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomi programlarının değiştirilmesi
b. Borç-sermaye takası
c. Borçların tamamen silinmesi
d. Borçların yeni bir takvime bağlanması
e. Borçların hafifletilmesi

Yaşamın İçinden

DÜNYA online

7 Mayıs 2012

Dış Borç Rekor Düzeyde; Ancak Borcun GSYH'ya Oranında Son Üç Yılın En İyi Durumu Söz Konusu

Ne zaman bir uluslararası derecelendirme kuruluşunun not vermesi gündeme gelse, gözlerin ilk çevrildiği göstergelerin başında dış borçlar gelir. Normaldir de bu; yalnızca bizim için değil, her ülke için önemlidir çünkü dış borçlar. Son olarak Standard and Poors (S&P) tarafından yapılan değerlendirmede Türkiye'nin notu değiştirilmemekle beraber, pozitif olan kredi notu görünümü durağana çevrilirken de dikkate alınan en önemli göstergelerden biri dış borçlardı. S&P kredi notumuzu düşürmedi ancak bir basamak gerilemiş olduk yine de.

S&P Türkiye'nin kredi notu görünümünü pozitiften durağana çevirirken dış talebin zayıfladığı ve ticaret kapasitesinin kötüleştiği görüşünden hareket etti. S&P'un açıklamasında, "Dış ticarette yaşanan zayıflık, özellikle ihraç ürünlerinin yüksek fiyatlanmasından kaynaklanıyor. Bu durum ekonomik dengelemeyi zorlaştırdığı gibi, Türkiye'nin yüksek dış borcunun yarattığı riski ve devlet bütçesinin dolaylı vergiye bağımlılığından kaynaklanan riski yüksek oranda arttırıyor" görüşüne yer verildi.

Girişte de vurguladık; Türkiye'nin özellikle dış borç sorunu çok sık gündeme gelen bir konu. Neredeyse her platformda dış borçların çok arttığından dem vurulur. Bu görüşler ne kadar doğrudur, dış borçlar gerçekten çok mu hızlı artmaktadır, birlikte bakalım:

Hemen her veri için bardağın bir dolu tarafı vardır, bir de boş tarafı değil mi? Nasıl bir sonuca varmak istediğinize bağlı olarak çok değişik yöntemlerle değerlendirme yapabilirsiniz, kimisi biraz zorlama da olsa... Türkiye'nin dış borcunda da durum aynı.

Birinci görüş... Türkiye'nin dış borcu 2002'den 2011'e yüzde 137 arttı. 2011 sonundaki 306,6 milyar dolarlık borç stoku, yılsonu itibariyle şimdiye kadarki en yüksek düzeyi işaret ediyor.

2002-2011 döneminde özellikle kısa vadeli borçlarda inanılmaz bir artış oldu. Bu dönemde kısa vadeli dış borçlar tam yüzde 410 artış gösterdi. Kısa vadeli dış borçlarda, sanılanın aksine asıl hızlı artış özel sektörde değil, kamu sektöründe kaydedildi. Bu dönemde kamunun kısa vadeli dış borçlarında yüzde 666 oranında artış ortaya çıktı. Özel sektörün kısa vadeli borcu ise yüzde 445 oranında arttı.

Kısa vadeli dış borçların toplam borç stoku içindeki payı, 2002 yılında yalnızca yüzde 13 düzeyinde bulunuyordu. Bu pay 2011 yılında yüzde 27'ye çıktı. Uzun vadeli borçların toplamdaki payı da doğal olarak yüzde 87'den yüzde 73'e geriledi.

Görüldüğü gibi ilk görüşe göre Türkiye'nin dış borçlar yönüyle durumu, neredeyse bir felaket. Elle tutulur bir yön kalmamış. Acaba?

İkinci görüş... Toplam dış borç stoku her ne kadar 2011'de yılsonu olarak 306,6 milyar dolarla rekor kırmışsa da, 2011'in ikinci ve üçüncü çeyreğinde daha yüksek noktalara çıkılmıştı. Borç stoku, ikinci çeyrek sonunda 314,7, üçüncü çeyrek sonunda 314 milyar dolar düzeyindeydi. Dolayısıyla borç stokunda 2010 sonuna göre bir artış varsa da, örneğin son çeyreğe göre yüzde 2.4'lük bir gerileme yaşanmış durumda.

Kaldı ki, dış borç düzeyi genellikle tek başına bir ölçü oluşturmaktan uzak. Dış borcu başka büyüklüklerle kıyaslamak gerek. Hele hele ülkeler arasında borç karşılaştırması yapılmak isteniyorsa, borcun mutlak değer olarak düzeyinin önemi iyice azalıyor. Borç, GSYH'nın kaçta kaçıdır, ona bakmak gerekir.

2002 yılında brüt dış borç, GSYH'nın yüzde 56.2'si kadar bir büyüklüğe sahipti. Bu oran üç yıl boyunca geriledi ve 2005'te yüzde 35.4'e geriledi. Daha sonra dalgalı bir seyir izlemekle birlikte yeniden artış eğilimine giren borcun GSYH'ya oranı, 2009'da uzun bir aradan sonra yüzde 40 sınırını bir kez daha aştı ve yüzde 43.7 oldu.

Borç/GSYH dengesi 2010'da keskin bir düşüşle yüzde 39.9'a, geçen yıl ise yine az da olsa bir gerileme göstererek yüzde 39.7'ye indi.

Türkiye'nin dış borcu, özellikle milli gelire oran yönüyle bakıldığında artmıyor, aksine azalıyor. Ayrıca 2002'den 2011'e gelinceye kadar kamunun dış borcu yalnızca yüzde 46 artmış, özel sektörün dış borcunda ise yüzde 371 artış olmuş. Borcu kimin ödeyeceği önemlidir tabii ki; ama sonuçta o borcun ödenmesi sırasında dövizin nereden temin edilmesi gerektiği de önemlidir ve o yer büyük ölçüde Türkiye'dir. Büyük ölçüde diyoruz; çünkü özel sektörün yasal olarak yurtdışında tuttuğu döviz de bulunmaktadır; yani ödeme sırasında tüm dövizin Türkiye'den çıkması söz konusu değildir. Ama ne olursa olsun, kurlarda yaşanacak bir artış, dış borç yönüyle özel sektörü tedirgin edecek, ödemeyi hızlandırma eğilimi ortaya çıkaracaktır. Bu kaçınılmaz...

İşte doğabilecek bir panik havası ve dövize yönelme eğilimiyle kurlar yükseldiğinde, dış borçlara dikkat çekmiş olan derecelendirme kuruluşları hiç kuşkunuz olmasın, "Biz dememiş miydik" diye ortaya çıkacaklardır.

Kaynak: Alaattin Aktaş, Eko Analiz, http://www.dunya.com/dis-borc-rekor-duzeyde-ancak-borcun-gsyhye-oraninda-son-uc-yilin-en-iyi-durumu-s-148265yy.htm Erişim tarihi: 16 Temmuz 2012.

Okuma Parçası

Gelişmekte Olan Ülke Borç Krizlerinin İki On Yılı

Tarih, ödemeler dengesi sorunu nedeniyle dış borç ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyen gelişmekte olan ülke örnekleri ile dolu olmasına rağmen, 1982 sonrası dönem daha önceden alışık olmadığımız türden olumsuz gelişmelere sahne olmuştur. Meksika, Brezilya ve diğer birçok Latin Amerika ülkesi, 1982-1983 yıllarında on yıldan daha fazla süren, ekonomilerinin düzlüğe çıkması için acı reçete uygulamalarına maruz kalan ve onlara borç veren ABD ve diğer ülke bankalarının büyük zararlara uğramasına neden olan dış borç geri ödeme sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Meksika 1994 yılında yeni bir kriz yaşamış fakat ABD ve IMF tarafından sağlanan finansman paketi bankaların büyük kayıplara uğramasını önlemiş; yapısal tedbirler içeren politikalar hızla uygulanmaya başlamış ve böylece Meksika ekonomisi iki yıldan daha kısa sürede düzlüğe çıkmıştır.

1997 yılında Güney Doğu Asya'da benzer bir dış borç krizi baş göstermiştir. Borç krizi 1997 yazında Tayland'da başlamış, kısa sürede Malezya ve Endonezya'ya, daha sonra da Güney Kore'ye sıçramıştır. 2004 yılı itibariyle Güney Kore ve Malezya'nın krizi büyük ölçüde atlattığı, Tayland'ın da atlatmak üzere olduğu ve Endonezya'da krizin hala sürdüğü görülmektedir. Rusya 1998'de ciddi bir borç sorunu yaşamış ve dış borç ödemelerini askıya almıştır. 2002 yılının başlarında Arjantin, yaklaşık 100 milyar dolarlık dış borcunu ödeme yükümlülüğünü yerine getirememiş ve 1930'larda ABD'nin yaşadığı ekonomik buhrana benzer bir buhran yaşamıştır. Bu dönem, hem sorunlu gelişmekte olan ülkeler için hem de onlara borç veren ticari bankalar için çok zor geçen iki on yıl olmuştur.

Detayları her ne kadar krizden krize değişse de dış borç sorunu yaşayan ülkelerin taşıdıkları belli başlı bazı karakteristik özellikler şunlardır:

1. Borçlu ülke, geçmişten itibaren cari açık sorunu yaşamakta ve bu nedenle cari açığı kapatmak için New York, Londra, Tokyo ve diğer benzeri gelişmiş ülke ticari bankalarından dış borç almaktadır. Borçların dolar, sterlin, yen gibi güçlü paralarla elde edilmesi, borçlu ülkenin parasının devalüe edilmesi sonucunda büyük sermaye kaybı oluşması anlamına gelmektedir.
2. Dış borçlar genellikle, borçlu ülkenin borçlarını sıklıkla ödeyebilmesi için kısa vadelidir. Dış borçların kısa vadeli olması, yabancı bankalara ülke ile ilgili bir risk algıladıklarında fonlarını geri çekme fırsatı vermektedir. Dış borçların faiz oranları düşüktür ancak borç veren ülkelerdeki sıkı para politikası uygulamaları nedeniyle veya borçlu ülkenin riskli hale gelmesiyle faiz oranları yükselebilmektedir.
3. Borçlu ülke kriz sürecinde sabit nominal döviz kuru ve ciddi enflasyon sorunlarının neden olduğu, büyük bir cari açık sorunu yaşamaktadır. Enflasyon, hükümetin ve merkez bankasının disiplini sağlamadaki yetersizliklerinin eşlik ettiği genişletici maliye ve para politikaları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Artan bütçe açıkları genellikle para basarak kapatılmaktadır. Cari açık, ülkenin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesiyle daha da artabilmektedir. Ülkenin ihraç ettiği malların dünya fiyatlarındaki düşüş, dış borç krizinin yaklaşmakta olduğunun bir işareti sayılabilir fakat asıl sorun, efektif döviz kurundaki enflasyon kaynaklı yükseliştir.
4. Borçlu ülkenin ulusal bankacılık sistemi genellikle çok sorunludur. Batık krediler, toplam krediler içinde büyük bir yüzdeye sahiptir, öz kaynaklar yetersizdir ve merkez bankası ile diğer düzenleyici otoritelerin sistem üzerindeki gözetimi ve denetimi zayıftır.

Bu göz korkutucu sorunlar listesi, akıllara New York, Londra veya diğer ülkelerdeki ticari bankaların bu gibi ülkelere borç vermeyi nasıl düşünebildikleri sorusunu getirmektedir. Bu sorunun yanıtı, borç verme kararını veren banka çalışanlarının fazla akıllı olmamaları veya en azından geçmiş yıllarda bankaların bu veya benzeri ülkelerdeki kayıplarını hatırlayamayacak kadar unutkan olmaları olabilir. Daha gerçekçi bir yanıt ise kredi talebinin az olduğu gelişmiş ülkeler için ilgili ülkelere verilen borçların içerdiği yüksek faiz oranının cazibesidir. Bankacılar borçların ötelenebileceğini veya herhangi bir kriz durumunda, 1994-1995 yıllarında yaşanan Meksika krizinde olduğu gibi, IMF, ABD veya başka bir ülkenin borçlu ülkeye bankalara olan borçlarını ödeyebilmesi için gereken parayı vereceğini tahmin etmektedir. Meksika krizinden çok fazla zarara uğramadan kurtulmaları yabancı bankaları Asya ülkelerine sorumsuzca borç vermeye teşvik etmiş; ancak daha önceki krize göre daha az korunan yabancı bankalar, 1997-1998 yıllarında yaşanan Asya krizinde büyük kayıplara uğramıştır.

Olası kriz ülkelerinin karakteristik özellikleri büyük ölçüde biliniyor olmasına rağmen, çöküşün zamanlaması tam olarak bilinememektedir. 1997 yılının başlarında kimse Tayland'da bir sorun öngörmüyordu ancak yaz

döneminde dış borç verenler borçlarını yenilemeyi reddetmişler ve onun yerine paralarını ülkeden çekmişlerdir. George Soros gibi spekülatörler, daha büyük çaplı bir krizin yaklaşmakta olduğunu tahmin ederek Malezya parası olan ringitte kısa pozisyona girmişlerdir. Diğer borç verenler, Endonezya ve Güney Kore'den paralarını çekmeye başlamışlardır. Bir önceki ay ülkedeki koşullardan memnun olan borç verenler, bir sonraki ay ülkedeki koşullardan memnun olmadıklarını beyan ederek, paralarını hemen, o anda talep etmişlerdir. Döviz rezervleri hızla azalan, hatta tükenme noktasına gelen borçlu ülkelerin ulusal paraları devalüe edilmiş veya dalgalanmaya bırakılmıştır. Yerli ülke vatandaşları ve dış borç verenler, şimdi daha büyük mali kayıplardan ve panik havasıyla ülkeden sermaye kaçışı olacağından korkmaktadırlar. Bu durumda ulusal para ya değer kaybedecek ya da yeniden devalüe edilecektir. Döviz rezervlerinin hızla azalması ve ödenecek borçların artması nedeniyle dış borçların faiz ve anapara ödemeleri, en azından geçici olarak ertelenmiştir. Artık yangın felaketi sona erdiğine göre, itfaiye departmanı, yani IMF, sahnede yerini alabilir.

Kaynak: Robert M. Dunn Jr., John H. Mutti. (2004). **International Economics**, London: Routledge, ss. 478-481.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi ve Yabancı Tasarruflar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi ve Yabancı Tasarruflar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi ve Yabancı Tasarruflar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Dengesi ve Yabancı Tasarruflar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Dünya Ekonomisinin Dış Borç Krizi Deneyimleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Dış Borç Sorunları ve Olası Çözüm Yolları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Doğrudan Yabancı Yatırımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Dış Borçlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Dış Borç Sorunlarının Nedenleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Dış Borç Sorunlarının Olası Çözüm Yolları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yerleşik sermaye çıkışı, genellikle ekonomik ve siyasi risk unsurlarının varlığında ortaya çıkmaktadır. Yerleşik sermayenin, ülke ekonomisine ve siyasetine ilişkin risk algılaması yüksekse, birikimini yabancı ülkelerde değerlendirmeyi tercih etmektedir. Ayrıca ülkede gelişmiş bir sermaye piyasasının bulunmaması da yerleşik sermaye çıkışına neden olmaktadır.

Sıra Sizde 2

Devalüasyon sonucunda ülkenin ulusal parası yabancı paralar karşısında değer kaybeder. Ulusal paradaki değer kaybı, dünya piyasalarında ülkenin ihraç mallarının ucuzlamasına ve rekabet gücü elde etmesine neden olur. Diğer taraftan ulusal paranın değer kaybı ile ithal malları daha pahalı hâle gelir. Böylece ihracat artarken ithalat azalır ve Cari İşlemler Hesabı'ndaki açık kapanır veya azalır.

Sıra Sizde 3

Üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kayması ekonomik büyümeyi ifade etmektedir. Her ekonomide kıt olan üretim faktörleriyle çok çeşitli mal ve hizmetler üretilmektedir. Bir ekonomide sadece iki mal üretildiği, tüm üretim faktörlerinin veri teknoloji ile üretime katıldığı varsayımı altında, belirli bir dönemde erişilebilecek mal bileşenlerini gösteren eğriye üretim olanakları eğrisi adı verilmektedir. Üretim olanakları sınırının altında kalan bir noktada üretim yapıldığında üretim faktörlerinin tümü üretime katılmamıştır; yani üretimde atıl kapasite mevcuttur. Üretim olanakları sınırının ötesinde daha ileri bir noktada üretim yapılması ise mevcut teknoloji ve üretim faktörleriyle mümkün değildir. Üretim olanakları sınırının ötesinde daha ileri bir noktada üretim yapılabilmesi için teknoloji veya üretim faktörlerinde artış yaşanması gerekmektedir. Bu durumda üretim olanakları eğrisi sağa yani dışarıya doğru kayar; ülkede ekonomik büyüme yaşanır.

Sıra Sizde 4

Bir ülkede cari açık ve bütçe açığının oluşması ilgili ülkede ikiz açıklar sorununun varlığına işaret etmektedir. Kamu harcamaları kamu gelirlerini aşan yani bütçe açığı veren bir ekonomide özel kesim tasarrufları da yetersiz ise cari açık oluşur. Bu nedenle bütçe açığına ve cari açığa ikiz açıklar denir.

Sıra Sizde 5

Güçlü bir enflasyonla mücadele programı banka kredilerinin kontrolü, kamu harcamalarını azaltıp, kamu gelirlerini artıracak önlemlerin hayata geçirilmesi, ücret artışlarının sınırlandırılması ve serbest piyasa koşullarının geçerli kılınması tedbirlerini içermelidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Appleyard, D. R., Field, A. J. Jr., Cobb, S. L. (2010). **International Economics**, Singapore: Mc Graw Hill Comp. Inc.

Carbaugh, R. J. (2006). **International Economics**, Canada: Thomson South-Western.

Dunn Jr., R. M., Mutti, J. H. (2004). **International Economics**, London: Routledge.

Han, E. (2011). "Kalkınmanın Finansmanı", Kutlu, E. (ed), **İktisadi Kalkınma ve Büyüme**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Yayın No: 831, ss. 77-103.

Karluk, S. R. (2009). **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul: Beta Yayınları.

Kenwood, A. G., Lougheed, A. L. (1992). **The Growth of the International Economy, 1820-1990: An Introductory Text**, London: Routledge.

Krugman, P. R. (1989). "Market Based Debt-Reduction Schemes", in Frenkel, J. A., Dooley, M. P., Wickham, P. (eds), **Analytical Issues in Debt**, Wasington DC: International Monetary Fund, ss. 258-288.

Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2009). **International Economics**, Boston: Pearson Addison Wesley.

Roodman, D. M. (2001). "Borç Krizini Bitirmek", Eser, İ. (çev), **Dünyanın Durumu 2001**, İstanbul: Tema Vakfı Yayınları, No. 35, ss. 210-244.

Seyidoğlu, H. (2003). **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Güzem Yayınları.

Sönmez, S. (1998). **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, Ankara: İmge Yayınları.

Suter, C. (1992). **Debt Cycles in the World Economy: Foreign Loans, Financial Crises and Debt Settlements, 1820-1990**, Boulder, Colo: Westview Press.

Williamson, J., Lessard, R. L. (1987). **Capital Flight: The Problem and Policy Responses**, Washington D.C.: Institute for International Economics.

Todaro, M. P., Smith, S. C. (2009). **Economic Development**, USA: Addison-Wesley.

IMF, (1993). **Balance of Payments Manual**, Fifth Edition, http://www.imf.org/external/np/sta/bop/BOPman.pdf, Erişim tarihi: 6 Temmuz 2012.

The Economist, 28 January 2012, 402, 8769, s. 89.

The Economist, 7 May 1994, 7862, s. 21.

IMF, (2012). **Debt Relief under the Heavily Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative,** Fact Sheet, http://www.imf.org/external/np/exr/facts/hipc.ht, Erişim tarihi: 11 Temmuz 2012.

http://www.dunya.com/dis-borc-rekor-duzeyde-ancak-borcun-gsyhye-oraninda-son-uc-yilin-en-iyi-durumu-s-148265yy.htm, Erişim tarihi: 16 Temmuz 2012.

http://www.rediff.com/business/report/indias-external-debt-up-by-139/20110331.htm, Erişim tarihi: 17 Temmuz 2012.

Sözlük

A

Açık Piyasa İşlemleri: Merkez bankasının likidite hacmini düzenlemek amacıyla piyasada kamu menkul kıymetlerini alıp satması.

Ad valorem Gümrük Tarifeleri: Malın değerinin belirli bir oranı (yüzdesi) şeklinde alınan gümrük vergileri.

Altın Para Standardı: Her ülkenin ulusal parasının değeri belirli ağırlıkta saf altın biçiminde tanımlanır; altının alım ve satımı, ithal ve ihracı serbesttir.

Arada Bir Yapılan Damping (Sporadic): Firmaların ekonomideki talep daralması ve tüketici tercihlerinin değişmesi gibi geçici nedenler sonucu oluşan stoklarını eritmek amacıyla dış piyasaya maliyetine satış yapmaları.

Artan Fırsat Maliyetleri: Bir malın daha fazla üretilebilmesi için diğer malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktarın her aşamada artması.

Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (European Exchange Rate Mechanism: ERM): Avrupa Topluluğu (AT)'na üye ülkelerin paraları arasındaki kurlara belli bir dalgalanma marjı (payı) getiren bir düzenleme.

Avrupa Ekonomik Alanı (European Economic Area: AEA): 1 Ocak 1994 tarihinde AB ve EFTA arasında oluşturulan, malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımını esas alan bir bölge.

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET): 1957 tarihinde imzalanan Roma Anlaşması ile altı batı Avrupa ülkesi arasında kurulan, bugünkü Avrupa Birliği'nin ilk şeklini oluşturan gümrük birliği.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (European Coal and Steel Community: ECSC): Kömür ve çelik üretimi ve dağıtımı konusunda işbirliği yapmak üzere altı batı Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Lüksemburg, Hollanda) arasında 1951 yılında oluşturulan birliktir. Aynı ülkeler daha sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nu kurmuşlardır.

Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association: EFTA): 3 Mayıs 1960'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na bir alternatif olarak kurulmuştur. EFTA'nın bu günkü üyeleri ise Norveç, İsviçre, İzlanda ve Lihtenştayn'dır.

Azalan Fırsat Maliyeti: Bir malın üretimini artırabilmek için diğer malın üretiminden vazgeçilecek miktarların giderek azalması.

B

Belirli (Certain) Usul: Ulusal para biriminin değerinin yabancı ülke parası ile ifade edilmesi.

Belirsiz (Uncertain) Usul: Yabancı para biriminin değerinin ulusal para ile ifade edilmesi.

Borç Servisi: Dış borcun faiz ve anapara ödemeleri.

Borç-Servis Oranı: Yıllık borç servisi ödemelerinin yıllık ihracat gelirlerine oranlanması.

C

C.I.F. (Cost, Insurance and Freight - Maliyet, Sigorta ve Navlun) Fiyat: Malın ithalatçı ülkenin limanına vardığı andaki fiyatı olup, maliyetle birlikte taşıma ve sigorta giderleri toplamından oluşur.

Cari (Gerçek) Kur: Döviz piyasalarında yapılan alış ve satışlar sonucu belirlenen ve her gün kambiyo fiyat cetvelleri ile ilan edilen döviz fiyatları.

Cari Açık: Cari İşlemler Hesabı'nın açık vermesi durumunda oluşur.

Cari Fazla: Cari İşlemler Hesabı'nın fazla vermesi durumunda oluşur.

Cari İşlemler Hesabı: Mal Ticareti, Hizmet Ticareti, Gelirler ve Cari Transferler Hesapları'nı kapsar.

Ç

Çapraz Kur: İki yabancı para ve bu iki paranın her birinin bir üçüncü yabancı para (genellikle ABD doları) ile arasındaki parite olarak tanımlanan döviz değişim kuru.

Çarpan: Otonom harcamalardaki bir değişmenin dengedeki toplam harcama miktarında ve reel GSYİH düzeyinde kaç kat değişmeye neden olacağını gösteren bir katsayı.

Çoğunluk Kuralı: Toplumun yarıdan fazlası hangi malı tercih ediyorsa, o toplumun zevk ve tercihlerinin o malın lehine olduğunu ifade eder.

Çok Uluslu Şirketler: Genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, faaliyetlerini bir veya birden fazla ülkede kendi tarafından koordine edilen şubeler, yavru şirketler veya bağlı şirketler aracılığıyla ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürüten büyük şirketler.

Çoklu Kur Sistemi: Çeşitli mal ve hizmetlerin ticaretine farklı kurların uygulanması.

D

Dalgalı Döviz Kuru Sistemi: Döviz kurunun döviz arzına ve talebine göre belirlendiği döviz kuru sistemi.

Damping: Malların yabancı bir pazarda normal değerinin ya da iç pazarda geçerli olan fiyatının altında satılması.

Darphane Oranı: İki ülkenin paralarının altın olarak birbirine oranı.

Denge Döviz Kuru: Döviz arz ve talebini eşitleyen piyasa kurudur. Denge döviz kuru ekonomide ödemeler dengesinin sağlanması açısından çok önemlidir.

Devalüasyon: Sabit döviz kuru sisteminde ulusal paranın dış değerinin ani ve iradi olarak hükümet tarafından düşürülmesi.

Dış Ticaret Açığı: İthalat tutarının ihracat tutarını aşması durumunda ortaya çıkar.

Dış Ticaret Fazlası: İhracat tutarının ithalat tutarını aşması durumunda oluşmaktadır.

Dış Ticaret Haddi: İhracat fiyatları ile ithalat fiyatlarının birbirine oranıdır. İhraç mallarının fiyatlarındaki artış (düşüş) ve ithal edilen malların fiyatlarındaki düşüş (artış) dış ticaret hadlerini ülke lehine (aleyhine) çevirir.

Dış Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme: Sadece ihraç malında yoğun olarak kullanılan üretim faktörünün miktarında artış olması durumunda, bir taraftan ihraç malı üretimi artacağı için ihracatın artması, diğer taraftan ithal ikamesi mallarının üretimi azaldığı için ithalatın artması sonucu dış ticaret hacminin artması.

Dış Ticareti Azaltıcı Yönlü Büyüme: Sadece ithal ikamesi malının üretiminde yoğun olarak kullanılan üretim faktörünün miktarında artış olması durumunda, bir taraftan ithal ikamesi malının üretimi artacağı için ithalatın azalması, diğer taraftan ihraç malı üretimi azalacağı için ihracatın azalması sonucu dış ticaret hacminin azalması.

Dışsal Ölçek Ekonomileri: Firmanın bağlı olduğu endüstrinin toplam olarak hacmi genişledikçe, endüstrideki firmaların maliyetlerinin düşüş göstermesi durumu.

Dinamik Analiz: Zamanla ortaya çıkan ekonomik değişmeleri.

Doğrudan Yatırım: Yatırımcının yerleşik olduğu ekonomi dışındaki bir ekonomide gerçekleştirdiği uzun vadeli yatırımı gösterir. Yatırımın doğrudan yatırım kabul edilmesi için yatırımcının kuruluşun sermeyesinde yüzde 10'dan daha fazla paya sahip olması veya yönetiminde söz sahibi olması gerekmektedir.

Dönüşüm Eğrisi (Üretim Olanakları Eğrisi): Bir ülkenin veri teknoloji ve tam çalışma koşulları altında sınırlı kaynaklarıyla üretebileceği mal bileşimlerini gösteren eğri.

Döviz Arzı: Herhangi bir şekilde elde edilen ve ulusal paraya dönüştürülmek için döviz piyasasına arz edilen yabancı paralar.

Döviz Kontrolü: Dövizle ilgili işlemler üzerine hükümetin koymuş olduğu kısıtlamalar.

Döviz Kuru (Kambiyo Kuru veya Parite): İki ulusal para birimi arasındaki değişim oranıdır. Döviz piyasasında döviz arz ve talebi tarafından belirlenir.

Döviz Kuru Politikası: Hükümetlerin uluslararası ödemeleri belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tüm önlemler.

Döviz Kuru Riski: Uluslararası ödemeler, kredi ve sermaye akımları ile yabancı para bazındaki alacak ve borçlarda, yabancı paranın ulusal para karşısındaki değişmelerinden doğabilecek zarar tehlikesi.

Döviz Piyasası: Döviz alış ve satışının yapıldığı ve döviz kurunun oluştuğu piyasa.

Döviz Talebi: Yabancılara ödemede bulunmak için talep edilen toplam yabancı para miktarı.

Dünya Bankası: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, Uluslararası Kalkınma Birliği, Uluslararası Finans Kurumu, Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı ve Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Mekanizması'ndan oluşan bir gruptur. Azgelişmiş ülkelere ekonomik kalkınma amacıyla genellikle projeye bağlı olarak uzun vadeli kredi verir.

Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization: WTO): Çok taraflı ticaret sisteminin yasal ve kurumsal organıdır. 1 Ocak 1995'te kurulmuştur. DTÖ, hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemelerini nasıl yapacakları hususunda yasal bir çerçeve ortaya koymaktadır ve toplu görüşmeler ve müzakereler yoluyla ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirildiği bir platform.

Düz Kur: İki ulusal para arasında doğrudan doğruya uygulanan döviz kuru.

E

Ekonomik Ambargo: Bazı nedenlerden (siyasi vs.) dolayı alınan bir kararla belirli bir ülkeden bazı malların alımı ve bazılarının satımının yasaklanması.

Ekonomik Büyüme: Ülkedeki mevcut teknoloji seviyesinin ve üretim faktörlerinin miktarının artması sonucunda dönüşüm eğrisinin dışa doğru kayması, bir diğer deyişle üretilen mal ve hizmet kapasitesindeki artış.

Ekonomik ve Parasal Birlik: Mal ve hizmetlerin yanı sıra üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlandığı Ortak Pazar'dan bir sonraki entegrasyon aşaması.

Eksik Uzmanlaşma: Bir ülkenin tüm kaynakları ile bir malı daha fazla üretirken, diğer malı az miktarda da olsa üretmesi durumu.

Emek-Değer Teorisi: Bir malın değerini belirleyen tek unsurun emek olduğunu savunur.

En Çok Kayrılan Ülke Kuralı (The Most Favoured Nations): Bir üye ülkenin diğer ülkelerden birinin ithalatı konusunda ödün vermesinin, ayrım yapılmadan bütün ülkelere de aynen geçerli kılınmasıdır. Bir ülkeye tarife indirimi gibi bir ödün veriliyorsa, bu indirimin Dünya Ticaret Örgütü'ne mensup her ülkeye verilmesi durumudur. Yani örgütteki tüm ülkeler birbirleri için en çok kayrılmış ülkelerdir.

Endüstri-İçi Ticaret: Herhangi bir ülkenin belli bir endüstride hem ihracat hem de ithalat yapması.

Etken Koruma Oranı: Hem nihai mal hem de onun üretiminde kullanılan girdilere tarife uygulanmasına dayanarak hesaplanan gerçek koruma oranına denir.

Euro Bölgesi (Euro Zone): AB'nin para birimi olan Euro'yu kullanan ülkelerden oluşur.

F

F.O.B. (Free On Board–Güvertede Teslim) Fiyat: Malın ihracatçının limanında gemiye yüklendiği fiyattır. Maliyet ile malın geminin güvertesine yüklenmesine kadar yapılan masrafları kapsar.

Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi: Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi, ülkeler arasında faktör hareketliliğinin sıfır, ülke içinde ise sonsuz olması durumunda iki ülke arasında serbest ticaret yapılırsa dış ticaret sayesinde faktör fiyatlarının birbirine eşitleneceğini ileri sürer.

Faktör Yoğunluğu: Malların üretiminde faktör yoğunlukları farklıdır. Malların faktör yoğunluğu malların emek yoğun tekniklerle mi veya sermaye yoğun tekniklerle mi üretildiğine bakılarak bulunur.

Faktör Yoğunluğunun Tersine Dönmesi: Bir malın dış ticaret öncesinde diğer mala göre emek yoğun tekniklerle üretilirken, dış ticaretten sonra nispeten sermaye yoğun tekniklerle üretilmeye başlanması durumunu ifade eder.

Faktör Zenginliği: Ülkelerin hangi üretim faktörü açısından daha zengin oldukları faktörün miktarı, faktörün fiyatı ve faktörün hangi sektörde kullanıldığı ülkeler arasında karşılaştırılarak bulunabilir.

Fark Giderici Vergi: İthalatla rekabet eden yerli endüstrileri korumak amacıyla malların yurtiçinde belirlenen destekleme fiyatı ile düşük ithal fiyatı arasındaki fark tutarında ilgili malın ithalinden alınan vergi.

Farksızlık Eğrisi: Tüketiciye aynı tatmini sağlayan farklı mal bileşimlerinin geometrik yeri.

Fırsat Maliyetleri Teorisi: Herhangi bir malın üretimini bir birim artırmak için başka bir maldan vazgeçilmesi, feragatta bulunulması gereken mal ve/veya kazanç miktarıdır. İktisadi bir seçim yapılırken vazgeçilmek zorunda kalınan ikinci en iyi alternatiftir.

Fizyokrasi: Fransa'da 1760-1770 yılları arasında Merkantilistlere bir tepki olarak ortaya çıkan ve artık ürün yaratan tek üretim dalının tarım olduğunu ileri süren bir iktisadi öğreti.

Friksiyonel (Geçici) İşsizlik: İşgücüne yeni katılanlar ve işlerinden yeni iş bulmak amacıyla ayrılanlardan kaynaklanan iş arama işsizliği, bir başka ifadeyle bireylerin mesken ve meslek değiştirmeleri nedeniyle ortaya çıkan işsizlik türü.

G

Gelir Ve Tercihlerde Benzerlik Modeli: İsveç'li iktisatçı S. B. Linder (1961) tarafından geliştirilen Gelir Ve Tercihlerde Benzerlik Modeli sanayi ürünlerine yönelik dış ticaretin benzer gelir ve tercih düzeylerine sahip ülkeler arasında daha çok gelişeceğini ileri sürer.

Gönüllü İhracat Kısıtlamaları: Tekstil ve giyim gibi emek yoğun mallar ihracatının satıcı ülke tarafından kotalarla sınırlandırılması konusunda alıcı ve satıcı ülkeler arasında varılan anlaşmalara bağlı olarak konulan engeller.

Görünmez Engeller: İthalatçı ülke devletlerinin çevreyi ve halk sağlığını korumak ve kamu güvenliğini sağlamak gibi nedenlerle çıkartmış olduğu, ancak gizli bir dış ticaret engeli gibi etkide bulunan yasal, idari, teknik düzenlemeler veya standartlar.

Grubel-Lloyd İndeksi: Endüstri-içi ticareti ölçmek için kullanılan indekstir. İndeks değeri sıfır (0) ile bir (1) arasında değerler alır. GLi değerinin 1'e yaklaşması endüstri içi ticaretin toplam dış ticaret içindeki payının arttığını; GLi değerinin sıfıra yaklaşması ise endüstri-içi ticaretin toplam dış ticaret içindeki payının azaldığını gösterir.

Gümrük Birliği: Üye ülkelerin mal ticaretinin önündeki engelleri ortadan kaldırdığı, üçüncü ülkelere karşı ise ortak gümrük tarifesinin (OGT'nin) uygulandığı entegrasyon şekli.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT): Dünya ticaretini serbestleştirmek üzere 1947 yılında yapılan ve 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nün kapsamına alınan çok yanlı anlaşma.

Gümrük Vergilerinin Bölüşüm Etkisi: Gümrük tarifelerinin, milli gelirin tüketicilerden üreticilere doğru yeniden bölüşümüne sebep olması.

Gümrük Vergilerinin Gelir Etkisi: Gümrük tarifelerinin ithalat hacmini sıfıra indirecek oranda olmadıkça, hazineye gelir sağlama özelliği.

Gümrük Vergilerinin Tüketim Etkisi: Tarifelerin iç fiyatları yükselterek bir yandan yerli üretimi özendirmesi; ancak öte yandan da tüketimin kısılmasına yol açması.

Gümrük Vergilerinin Üretim Etkisi: Koruma etkisi olarak ta adlandırılan bu etki, gümrük vergilerinin ithal malının iç fiyatını yükselterek ithalata rakip üreticileri dış piyasanın rekabetinden koruması.

Gümrük: Belli bir malın gümrük sınırını geçişinde ödenen vergi ve harçlar.

H

Heckscher-Ohlin Teorisi: Bir ülkenin hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse, o üretim faktörünü yoğun olarak kullanan üretim dalında uzmanlaşacağını ve karşılaştırmalı üstünlük elde edeceğini ileri sürer.

Hibe: Karşılıksız olarak kullanılan yabancı tasarruf kaynakları.

İ

İçsel Ölçek Ekonomileri: Üretimin artmasına ve işletme ölçeğinin büyümesine bağlı olarak iş bölümü ve uzmanlaşma sonucunda verimlerin artması.

İkinci En İyi Teori: Tüm dünyayı kapsayan serbest dış ticaret yani birinci en iyi mümkün olmadığına göre, serbest ticaretten sonraki ikinci en iyi durum gümrük birliği.

İthalat Lisans Belgesi: Kotaya tabi mallardan belirli miktar ithal edebilmek için ithalatçıya verilen özel izin belgesi.

J

J-Eğrisi Hipotezi: Kısa dönem fiyat esnekliklerinin birden küçük olması nedeniyle devalüasyonun kısa dönemde başarısız, uzun dönemde başarılı olacağını ileri süren hipotez.

K

Kambiyo: Yabancı ülke parasını ve bu ülke parası üzerinden düzenlenen ticari senet, çek ve havale gibi ödeme araçlarını ve aynı zamanda iki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesini ifade eder.

Karma Tarife (Vergi): Ad valorem ile spesifik verginin bileşimidir. İthal edilecek her bir otomobil için ₺1000 ve ilaveten otomobilin değerinin %1'i kadar vergi alınması gibi.

Karşılaştırmalı Statik Analiz: Zamanın iki ayrı anındaki durumun karşılaştırılması.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: 1817 yılında David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır. Bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak olarak üstün olması durumunda dış ticarette mutlak üstünlüklere değil karşılaştırmalı üstünlüklere bakılacağını ileri süren teori.

Karşılıklı Talep Kanunu: Ülkelerin birbirlerinin mallarına olan karşılıklı talepleri dış ticaret hadlerini belirler.

Konvertibilite: Bir ülke parasının, döviz piyasalarında başka bir ülke parası ile serbestçe değiştirilebilmesi ve uluslararası ticari işlemlerde değişim aracı olarak kullanılabilmesi.

Korumacılık: Serbest ticaretin tam tersidir. Ülke içindeki endüstrilerin ithalat yasakları, ithalat ve ihracat kotaları, gümrük tarifeleri vb. kısıtlamalar yoluyla dış piyasaların rekabetine karşı korunması.

Kota: Hükümetlerin ithal edilecek mal hacmi üzerine koyduğu fiziki miktar veya değer sınırlamalarına denir.

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (The North American Free Trade Agreement: NAFTA): Daha önce ABD ve Kanada arasında mevcut olan serbest ticaret anlaşmasına Meksika'nın katılımı ile oluşmuş bir bölgedir. NAFTA 1 Ocak 1994'te yürürlüğe girmiştir.

Kümelenme Ekonomileri: Aynı sektörde (endüstri dalında) faaliyet gösteren firmaların maliyetleri azaltmak ve bir arada olmanın sağlamış olduğu avantajlardan faydalanmak için belli bölgelerde toplanması sonucu ortaya çıkan dışsal ekonomiler.

L

Laissez-faire, Laissez Passer: (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler): Kapitalist ekonomide müdahalenin olmaması gerekliliğini savunur. İlk olarak fizyokrasi düşüncesinde ortaya çıkmıştır. Fransızca "serbest bırakmak" anlamına gelir. İktisadi anlamda Laissez Faire devletin ekonomi üzerinde olabildiğince az etkisi bulunması gerektiğini, böylece özel sektörün ve piyasa ekonomisinin ticaretin serbest kalmasıyla beraber ekonomik refaha kavuşacağını düşünür.

Leontief Paradoksu (Çelişkisi): Wassily Leontief'in Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisini test etmek için ABD'nin 1947 yılı girdi-çıktı tablolarını ve dış ticaret verilerini kullanarak yaptığı çalışma sonucu ortaya çıkan çelişkidir. Çalışmanın sonucunda, H-O Teorisi ile çelişkili olarak ABD'nin emek yoğun ürünleri ihraç ettiği, sermaye yoğun ürünleri de ithal ettiği ortaya çıkmıştır.

M

Mal (Ürün) Farklılaştırması: Aynı ihtiyaca cevap veren, birbirinin yerine rahatça ikame edilebilecek ürünlerin farklı ambalaj, farklı görünüş ve farklı markalar altında piyasaya sürülmesi, bu farklılığın tüketici zihnine yerleştirilmeye çalışılması.

Marshall-Lerner Koşulu: Devalüasyonun dış ticaret dengesini sağlayabilmesi için, ithal malları iç talebinin fiyat esnekliği ile ihraç malları dış talebinin fiyat esnekliği toplamı bire eşit veya birden büyük olmalıdır.

Menşe Belgesi (Şahadetnamesi): İhraç konusu eşyanın düzenlendiği ve onaylandığı ülke menşeli olduğunu veya gördüğü değişiklik ve işlemler dolayısıyla o ülke menşeli sayılması gerektiğini bildirir belge.

Merkantilizm: Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin bulunmasından sonra 16. ve 18. yüzyıllar arasında ortaya atılan, devletin asıl zenginliğinin değerli madenlerden oluştuğunu ileri süren ve korumacı bir dış ticaret politikasını savunan bir iktisadi öğreti.

Metzler Çelişkisi: Bir ülkenin ithal ettiği mallara gümrük tarifesi koyması durumunda karşı ülkenin ihracatçılarının da buna misilleme yaparak malların fiyatlarını indirmesi sonucu ülkedeki kıt faktörün korunmasında korumacılığın etkisinin gerçekleşmeyebileceğini ileri süren çelişki.

Mundell'in Tahsisler Kuralı: İç denge sorunları için maliye politikasının, dış denge sorunları için para politikasının izlenmesinin uygun olduğunu savunan görüştür.

Mutlak Üstünlükler Teorisi: Adam Smith tarafından 1776 yılında ortaya atılan teoriye göre, bir ülke bir malı diğer ülkeye göre mutlak olarak daha verimli (ucuza) üretiyorsa, o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve üretim fazlasını ihraç etmeli, buna karşılık nispeten verimsiz (pahalıya) ürettiği malın üretiminden vazgeçerek ucuza üreten diğer ülkeden bu malı ithal etmelidir.

N

Negatif Büyüme: Ülkedeki mevcut teknoloji seviyesinin ve üretim faktörlerinin miktarının azalması sonucunda dönüşüm eğrisinin içe doğru kayması, bir diğer deyişle üretilen mal ve hizmet kapasitesinin azalması.

O-Ö

Optimum Tarife: Ticaret hacmindeki daralmanın olumsuz etkilerine karşılık, ticaret hadlerindeki iyileşmeden doğan net refah artışlarını maksimum yapan oran.

Ortak Gümrük Tarifesi (OGT): Gümrük birliğine üye ülkelerin uyguladıkları ortak dış ticaret yönetmeliği ve bu kapsamda Gümrük birliği üyesi ülkelerin birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı uygulamış oldukları gümrük tarifesi.

Ortak Pazar: Gümrük birliğindeki mevcut yapıya ek olarak emek, sermaye ve girişimci (müteşebbis) gibi üretim faktörlerinin birliğe (ortak pazara) üye ülkeler arasında serbestçe dolaştığı ekonomik bütünleşme şekli.

Otarşi: Bir ülkenin kendi kendine yeterliliğine denir. Otarşi, bir ekonominin ihtiyaçlarını kendi bünyesinde karşılayarak uluslararası iktisadi ilişkilerini en düşük seviyeye indirmesi hali.

Otonom Tarife (Autonomous Tariff): Gümrük vergileri ülkelerin kendileri tarafından yasa ile belirleniyorsa bu tarifelere otonom tarife denir.

Ödemeler Dengesi Açığı: Ülkenin ödemeler dengesinde yer alan otonom işlem giderlerinin otonom işlem gelirlerinden fazla olması durumu.

Ödemeler Dengesi Fazlası: Otonom işlem gelirlerinin otonom işlem giderlerinden fazla olması durumunu ifade eder.

Ödemeler Dengesi: Bir ülke yerleşiklerinin diğer ülkeler yerleşikleriyle belirli bir zaman diliminde, genellikle bir yıl içinde gerçekleştirdikleri bütün işlemleri içeren bir özet rapor.

Ölçeğe Göre Artan Getiri: Üretimde kullanılan girdiler bir birim artırıldığında, üretim miktarı bir birimden daha fazla artıyorsa ölçeğe göre artan getiri söz konusu.

Ölçek Ekonomileri: Firmaların büyüklüğünden kaynaklanan unsurlar, maliyetlerin düşürülmesi, verimlilik ve üretimin artması ve bunun sağladığı tasarrufların yarattığı olumlu sonuçlara ölçek ekonomileri denir.

Özel Çekme Hakları (SDR): IMF tarafından yaratılan ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen rezervlere verilen isim.

P

Para Sepeti: Çeşitli ülke paralarının belirli ağırlıklarda bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir değer ölçüsüdür. Birleşik para veya hesap birimi gibi isimlerle de isimlendirilebilir.

Pareto Optimumu: Vilfredo Pareto tarafından geliştirilen teoriye göre, bir toplumdaki toplam refah toplumdaki bireylerin refahlarının toplamından oluşur. Eğer bir toplumda bir bireyin refahı azaltılmadan, başka bir bireyin refahını yükseltme imkânı yoksa o toplum ulaşabileceği maksimum refaha ulaşmış demektir. Bu durum, toplumda optimum kaynak dağılımının sağlandığını gösterir.

Portföy Yatırımları: Menkul değerlere yapılan yatırımlar.

R

Reel Kur Endeksi: Ülke para birimlerinin diğer para birimlerine karşı reel değerini ölçmeye yarayan endeks.

Reeskont Oranı: Ticari bankalar ellerindeki müşteri senetlerini merkez bankasına yeniden iskonto (reeskont) ettirdiklerinde merkez bankasının ilgili reeskont işlemine uyguladığı oran.

Resesyon: Toplam çıktıda, gelirde, istihdamda ve ticarette önemli azalmaların olduğu, genellikle altı ay veya bir yıl süren ve ekonominin birçok sektöründeki daralmalarla kendini gösteren bir dönem.

Revalüasyon: Sabit döviz kuru sisteminde hükümet kararı ile ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesi.

Rybczynski Teoremi: Emek ve sermaye faktörlerinden birinin arzı artarken diğerinin arzının sabit kalması durumunda, arzı artan faktörü yoğun olarak kullanan üretim dallarında üretimin mutlak olarak artacağını, arzı sabit kalan üretim faktörünün kullanıldığı üretim dalında ise üretimin azalacağını ileri süren teori.

S

Sabit Fırsat Maliyetleri: Bir malın üretimi arttıkça birim başına maliyetlerin değişmemesi.

Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area: FTA): Üye ülkeler arasında dış ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kota gibi sınırlamalar ortadan kaldırılarak dış ticaretin serbestleştirildiği bütünleşme şeklidir. Serbest ticaret bölgesi içinde yer alan ülkeler üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulamazlar.

Serbest Ticaret: Uluslararası uzmanlaşmanın yararlarının elde edilebilmesi için devletin dış ticareti kısıtlamaması gerektiğini ileri süren Klasiklere ait görüş.

Sözleşmeli Tarife (Conventional Tariff): Ülkeler arası anlaşmalar ve karşılıklı görüşmeler sonucu belirlenen tarifeler.

Spesifik Gümrük Tarifeleri: İthal edilecek malların birim ve ağırlık gibi fiziki birimleri üzerinden alınan vergiler.

Spot Döviz Kuru: Döviz alışverişi ile ilgili anlaşmanın yapıldığı günkü döviz kuru.

Statik Analiz: Belirli bir andaki durumu.

Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi: Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi, serbest dış ticaretin ülkede bol olan üretim faktörünün gelirini yükseltirken, kıt olan üretim faktörünün gelirini düşüreceğini ileri sürer.

Sürekli Damping (Persistent): Firmanın malını dış piyasalarda sürekli olarak daha düşük fiyattan satması.

T

Taklit Gecikmesi (Imitation Lag): Yeni teknolojilerin diğer ülkeler (üreticiler) tarafından özümsenerek söz konusu malın üretimine geçilmesi sürecine taklit gecikmesi.

Talep Gecikmesi: Teknolojik yeniliğin yapıldığı ülkenin dışındaki diğer ülkelerde yeni mala ilişkin talebin oluşma sürecine talep gecikmesi (demand lag) denir.

Tam Konvertibilite: Bir ülkede yerleşik olan veya olmayan gerçek ve tüzel kişilerin o ülkenin parası veya diğer yabancı paralar ile olan alacaklarını serbest bir şekilde iktisap etmesi (edinmesi) ve diğer yabancı paralar ile değiştirmesi.

Tam uzmanlaşma: Bir ülkenin tüm kaynakları ile sadece bir mal üretmesi.

Tarife Savaşı: İki ya da daha çok ülke arasında ticaret avantajı elde etmek için karşılıklı yapılan bir seri tarife artışını ya da misillemeleri.

Tarife: Uluslararası ticarete konu olan bütün mallara uygulanan vergi oranlarını gösteren listelerdir, gümrük vergisi yerine de kullanılır.

Tekelci (Monopolcü) Rekabet Teorisi: Tekelci Rekabet Modeli'nin anahtar kavramları; firma düzeyinde ürün farklılaştırması ve içsel ölçek ekonomileridir. Tekelci rekabet modelini dış ticarete uygulamanın temelinde dış ticaretin pazarı büyüttüğü düşüncesi yatmaktadır.

Teklif Eğrisi: Bir ülkenin ithal ettiği mal miktarları birer birim artırılırken, ithal ettiği her birime karşılık kendi malından teklif edeceği mal miktarlarını gösteren eğriye teklif eğrisi.

Teknolojik Açık Modeli: Michael V. Posner (1961) tarafından geliştirilen Teknolojik Açık Modeli'ne göre teknolojik yeniliği yapan ülkelerin üreticileri ile diğer ülke üreticileri arasında belli bir süre teknolojik açık oluşur. Teknolojik yenilik sayesinde maliyetlerini önemli ölçüde düşüren ilk üretici, dış ticarette (ihracatta) diğer ülke üreticilerine karşı önemli bir üstünlük sağlar.

Tercihli Ticaret Anlaşması: İki veya daha fazla ülke arasında seçilmiş ürünlerin (malların) dış ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılarak veya hafifletilerek taraflar arasında ticaretin serbestleştirildiği ve üçüncü ülkelere karşı herhangi bir ortak ticaret politikası izlenmediği bir ekonomik bütünleşme şekli.

Ticaret Bloğu: Üye ülkeler arasında gümrük tarifeleri ve diğer gümrük işlemlerinin ortadan kaldırıldığı veya en aza indirildiği bölgesel ekonomik birleşmeler yerine kullanılan bir kavram.

Ticaret Hacmi (Trade Volume): Bir firmanın piyasa ile ya da bir ülkenin başka ülkelerle mevcut olan alış-veriş potansiyeli.

Tüketici Rantı-Artığı-Fazlası (Consumer Surplus): Tüketicilerin bir malın bir birimi için vermeye razı olacakları en yüksek fiyat ile gerçekte ödedikleri fiyat arasındaki fark.

U-Ü

Uluslararası Para Fonu (IMF): Uluslararası parasal işbirliğini güçlendirmeyi, uluslararası ticaretin genişlemesini ve dengeli büyümesini teşvik etmeyi ve böylece yüksek istihdamı ve reel gelir artışını desteklemeyi, döviz kuru istikrarını sağlayarak ülkelerin rekabetçi döviz değer kayıplarına başvurmalarını engellemeyi, uluslararası ödemeler sistemi oluşturulmasına yardımcı olmayı, ödemeler dengesi dengesizliği sorunu yaşayan ülkelere finansal destek sağlamayı amaçlayan bir uluslararası kuruluş.

Üretici Rantı-Artığı-Fazlası (Producer Surplus): Üreticilerin bir birim malı satmaya razı olacakları en düşük fiyat ile gerçekte sattıkları fiyat arasındaki fark.

Ürün Dönemleri (Devreleri) Teorisi: R. Vernon (1966) tarafından geliştirilen Ürün Dönemleri (Devreleri) Teorisi ürünün icat edildiği ilk aşamadan (yeni ürün) uluslararası ticareti etkilemesine (ticarete konu olmasına) kadar geçen zaman dilimi üzerinde durur. Sanayileşmiş ülkeler tarafından icat edilen bir ürün ilk başta standart ürün değil, yeni üründür. Zaman içerisinde olgunlaşan ürün daha sonra standart ürün haline gelir ve azgelişmiş ülkeler tarafından da ihraç edilmeye başlanır.

V

Vadeli (Forward) Döviz Kuru: Dövizlerin gelecekte belirlenen bir tarihte alışverişini öngören ve bugünden saptanan döviz kuru.

Varlık (Mevcudiyet) Teorisi: Irving Kravis (1956) tarafından ortaya atılan Varlık (availability) modeline göre dış ticaretin sebebi, bir malın bir ekonomide bulunmaması.

Y

Yetişkin (Nitelikli) İşgücü Modeli: Yetişkin (Nitelikli) İşgücü Modeli ülkeler arasındaki ticaretin yalnızca faktör donanımlarına (emek ve sermaye farklılığına) göre değil, nitelikli işgücü donanımına göre de belirlendiğini ileri sürer.

Yıkıcı Damping (Predatory): Firmanın dış piyasadaki rakiplerini ortadan kaldırmak için fiyatları onların dayanamayacağı kadar düşürmesi.

Z

Zorunlu Karşılık Oranları: Bankaların mevduatları karşılığında merkez bankası için ayırdıkları zorunlu karşılıklar.